135. ÉVFOLYAM 2022. DECEMBER 4. SZÁM

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT
A MAGYAR HADI TÖRTÉNETÍRÁS
FEJLESZTÉSÉRE

B. Szabó János – Kármán Gábor
Külföldi zsoldosok az erdélyi udvari hadakban

Pete László
A magyar légió a *brigantaggio* elleni harcokban

Krámli Mihály
A cs. és kir. Duna-flottilla 1915-ben

Az alapítás éve
1888

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

* * * * * BUDAPEST * * * * *

QUARTERLY OF MILITARY HISTORY

Journal of the Institute and Museum of Military History

Established in 1888

Editor in Chief László Pászti
Editor Gréta Somogyi, Zsófia Medgyesy

Editorial Board
János B. Szabó, Tibor Balla, Gábor Bona, Attila Bonhardt, Norbert C. Tóth, István Czigány, Tamás Csikány, Pál Germuska, Róbert Hermann (President), Csaba Horváth, Miklós Horváth, Gyula Kedves, József Kelenik, Katalin Mária Kincses, Gábor Kiss, Balázs Lázár, Ferenc Lenkefi, Kálmán Mészáros, Imre Okváth, Ferenc Pollmann, Gergely Pál Sallay, Péter Szabó, Sándor Szakály, Norbert Számvéber, László Töll, János Varga J., László Veszprémy

Special Consultants
Gábor Ágoston, Tibor Hajdu, György Markó, Géza Pálffy, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš, Ferenc Tóth

Published by the Institute and Museum of Military History of the Ministry of Defence
2–4 Kapisztrán tér Budapest 1014 Hungary
Postal address: PO Box 7, Budapest H-1250
Phone (36 1)-325-16-00, Fax: (36-1)-325-16-59

Editorial and Publishing Office
2–4 Kapisztrán tér Budapest 1014 Hungary
Postal address: PO Box 7, Budapest H-1250
Phone (36-1)-325-16-36

E-mail:
hadtortenelmi.kozlemenyek@gmail.com
Electronic version:
https://epa.oszk.hu/00000/00018

Subscription fee
4000 HUF annually, 1000 HUF quarterly

Distribution
Magyar Posta Rt.
Business and Logistics Centre

Subscription abroad
Hírlapterjesztési Központ
1 Orczy tér Budapest H-1089 Hungary
Postal address: Budapest H-1900
E-mail: hirlapelofizetes@posta.hu

REVUE D'HISTOIRE MILITAIRE

Publication trimestrielle de l'Institut et du Musée d'Histoire Militaire

Fondée en 1888

Redacteur en chef: László Pászti
Editorial: Gréta Somogyi, Zsófia Medgyesy

Comité éditorial
János B. Szabó, Tibor Balla, Gábor Bona, Attila Bonhardt, Norbert C. Tóth, István Czigány, Tamás Csikány, Pál Germuska, Róbert Hermann (President), Csaba Horváth, Miklós Horváth, Gyula Kedves, József Kelenik, Katalin Mária Kincses, Gábor Kiss, Balázs Lázár, Ferenc Lenkefi, Kálmán Mészáros, Imre Okváth, Ferenc Pollmann, Gergely Pál Sallay, Péter Szabó, Sándor Szakály, Norbert Számvéber, László Töll, János Varga J., László Veszprémy

Conseillers scientifiques
Gábor Ágoston, Tibor Hajdu, György Markó, Géza Pálffy, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš, Ferenc Tóth

Éditée par l'Institut et le Musée d'Histoire Militaire (Ministère de la Défense)
2–4 Kapisztrán tér Budapest 1014 Hongrie
Adresse postale: PO Box 7, Budapest H-1250
Tél.: (36-1)-325-16-00, Télécopie: (36-1)-325-16-59

Rédaction et Maison d'Édition
2–4 Kapisztrán tér Budapest 1014 Hongrie
Adresse postale: PO Box 7, Budapest H-1250
Tél.: (36-1)-325-16-36

E-mail:
hadtortenelmi.kozlemenyek @gmail.com
Version électronique:
https://epa.oszk.hu/00000/00018

Tarif d'abonnement
4000 HUF (annuel), 1000 HUF (trimestriel)

Diffusée par
Magyar Posta Rt.
Centre d'Affaires et Logistique

Abonnement à l'étranger
Hírlapterjesztési Központ
1 Orczy tér Budapest H-1089 Hongrie
Adresse postale: Budapest H-1900
E-mail: hirlapelofizetes@posta.hu

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

Az alapítás éve
1888

135. ÉVFOLYAM • BUDAPEST • 2022. 4. SZÁM

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

B. Szabó János, PhD, történész-muzeológus (Budapesti Történeti Múzeum); *Bálint Ferenc,* szakreferens (HM Katonai Örökség Főosztály); *Gulyás Adrienn,* PhD-hallgató (Károli Gáspár Református Egyetem, Történettudományi Doktori Iskola); *Kármán Gábor,* PhD, tudományos főmunkatárs (BTK Történettudományi Intézet); *Kemény Krisztián,* levéltáros (Hadtörténelmi Levéltár); *Kovács István,* PhD, történész (Magyar Művészeti Akadémia); *Krámli Mihály,* PhD, kutató (Hadtörténeti Intézet); *Ónadi Sándor,* PhD-hallgató (Debreceni Egyetem, Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola); *Pete László,* DSc, tanszékvezető egyetemi tanár (Debreceni Egyetem, Olasz Tanszék), igazgató (Debreceni Egyetem, Idegen Nyelvi Központ); *Süli Attila,* PhD, kutató (Hadtörténeti Intézet); *Tóth Péter András,* PhD, kutató (Hadtörténeti Intézet); *Ványai Márton,* történész

A rezüméket és a tartalomjegyzékeket *Márkus Andrea* (francia), *Medgyesy Zsófia* (angol), *Nasinszky Dezső* (orosz) és *Zachar Viktor* (német) fordította.

A Szerkesztőség kéziratot nem őriz meg és nem küld vissza!

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum folyóirata

Az MTA IX. Osztály Hadtudományi Bizottsága által „A” kategóriába sorolt, referált folyóirat

Főszerkesztő: *Pászti László*
Szerkesztő: *Somogyi Gréta, Medgyesy Zsófia*

Szerkesztőbizottság:

B. Szabó János, Balla Tibor, Bona Gábor, Bonhardt Attila, C. Tóth Norbert, Czigány István, Csikány Tamás, Germuska Pál, Hermann Róbert (a szerkesztőbizottság elnöke), *Horváth Csaba, Horváth Miklós, Kedves Gyula, Kelenik József, Kincses Katalin Mária, Kiss Gábor, Lázár Balázs, Lenkefi Ferenc, Mészáros Kálmán, Okváth Imre, Pollmann Ferenc, Sallay Gergely Pál, Szabó Péter, Szakály Sándor, Számvéber Norbert, Töll László, Varga J. János, Veszprémy László*

Tanácsadó testület:

Ágoston Gábor, Hajdu Tibor, Markó György, Pálffy Géza, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš, Tóth Ferenc

Kiadja: a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum

A kiadásért felel: a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum parancsnoka

© Szerzők, fordítók, szerkesztők, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2022

Szerkesztőség és kiadóhivatal:

1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2–4. Postacím: 1250 Budapest, Pf. 7.
Telefon: 325-16-36, 325-16-00; e-mail: hadtortenelmi.kozlemenyek@gmail.com
Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: egy évre 4000 Ft, negyedévre 1000 Ft

Előfizetésben terjeszti:

a Magyar Posta Zrt. Hírlap Üzletág. Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján, Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Hírlapterjesztési Központban (1089 Budapest VIII., Orczy tér 1., postacím: 1900 Budapest, tel.: 06-1-477-64-06).
További információ: 06-80-444-444; hirlapelofizetes@posta.hu

Az egyes folyóiratszámok megvásárolhatók a kiadónál: konyv@mail.militaria.hu

Nyomtatott kiadás: ISSN 0017-6540
Online kiadás: ISSN 2732-3676

Index: 25 371

HM Zrínyi Nkft.

TANULMÁNYOK

B. SZABÓ JÁNOS – KÁRMÁN GÁBOR

KÜLFÖLDI ZSOLDOSOK AZ ERDÉLYI UDVARI HADAKBAN*

Bár a külföldi zsoldosokból álló kisebb testőr- és nagyobb létszámú gárdaalakulatok története Európában egészen az ókorig visszanyúlik,[1] az ilyen – akár a modernitásig is létező – egységek közvetlen gyökerei a késő középkorba vezethetők vissza. Ekkor vált lehetővé az európai udvarokban ismét, hogy az adott ország belső viszonyaitól független, csak a hatalom gyakorlóihoz lojális idegen katonákból álló csapatok vigyázzák az uralkodók testi épségét és palotáik biztonságát. A presztízsszempontokon túl egyes országokban az efféle katonák jelenléte arra is alkalmat teremtett, hogy idegen hadikultúrákat honosítsanak meg, vagy egyes esetekben pótolják valamelyest a helyi hiányosságokat.

Az élen a francia királyság járt, ahol 1418-ban alapították meg a VII. Károly király személyi biztonságán őrködő, skót elitalakulatot, a *Garde Écossaise*-t, amely az évszázadok során a francia királyság elsőszámú gárdaalakulatává nőtte ki magát.[2] A hamarosan száz főre növelt csapat mellett 1497-ben tűnt fel a testőrség híres svájci egysége, a *Cent-suisses,* amely mintaként szolgált számos 16–17. századi európai állam és uralkodója számára. A francia példa nyomán a svájci testőrök századai 1506-ban már megjelentek a pápai udvarban, 1579-ben a szavojai hercegségben, 1581-ben Lotharingiában,[3] a 17. század második felében pedig már Közép- és Észak-Európa udvaraiban is feltűntek.[4]

Az Ibériai-félszigeten egy külföldről érkező új dinasztia, a Habsburgok honosítottak meg idegen testőralakulatokat a hazaiak mellett: Szép Fülöp trónörökössel érkezett 1502-ben a burgundi hercegségből a *Guarda de Archeros de Borgoña* néven ismert egység, amelynek tagjait a későbbiekben is a németalföldi területekről vagy Franche-Comtéból toborozták. 1519-ben pedig V. Károly német-római császárral jelent meg a 100 főnyi német testőrség, a *Guarda Alemana / Guarda Tudesca* is.[5]

---

* Egy ilyen szerteágazó vizsgálat lehetetlen lenne számos kolléga segítsége nélkül. Különösen nagy hálával tartozunk Hámori Nagy Zsuzsannának, aki több kéziratos forrásból származó adattal és hasznos kommentárokkal segítette Volmar Farensbach életrajzának összeállítását, de nem kevésbé számíthattunk a szakirodalom beszerzése és értelmezése terén Florin Nicolae Ardelean, Fajt Anita, Katkó Gáspár, Korpás Zoltán és Sabrina Rospert segítségére.

1 *Speidel* 1994. és *Katona* 2017.

2 *Glozier* 2004.

3 *Henry* 2007.; *Haubel* 2007.; *Schürmann-Roth* 1989.

4 1656 – Szászország, 1672 – Hollandia, 1681 (?) – Lengyelország, 1690 – Habsburg Monarchia, 1691 – Anglia, 1696 – Brandenburg.

5 *Domínguez Nafría* 2006. 711–714., 717–719. o.

A hazai toborzású testőrcsapatokkal együtt a legtöbb hadseregben ezek az alakulatok jelentették az állandó hadsereg magvát, ami köré a 17. század második felében már elkezdték szervezni az udvartól függetlenül működő állandó hadsereg egységeit is, miközben az udvari alakulatok száma és mérete is egyre bővült, a személyi testőrségek és a palotaőrségek századaiból ezredek alakultak. Franciaországban a *Maison militaire du Roi* kilenc lovas és gyalogos elitegységének létszáma a 17. század második felében már 10 000 fő körül járt, a királyi gárda szinte egy különálló kis hadsereggé vált Franciaország haderején belül.[6]

A sikeres francia példa idővel több helyen is követőkre talált.[7] Ezek mellett természetesen akadtak kudarcos esetek is: IV. Fülöp spanyol király madridi udvarában is létrehoztak 1634-ben egy 2-3000 fős gyalogsági elitalakulatot, a *Guardia Noble Español*át, amelyet az épp ekkor folyó francia háború harcaiban is bevetettek, 1661-ben azonban megszüntették a királyi testőrségi funkciójukat, és *Tercio de Córdoba* néven besorolták őket a reguláris hadseregbe. 1669-ben a régenskirálynő testőrcsapatából ismét létrehoztak egy 2400 fős királyi testőralakulatot, a *Regimento del rey*t, amely azonban számos belpolitikai bonyodalmat okozott, ezért 1676-ban Katalóniába küldték őket a franciák ellen, majd 1677-ben kiváltságaitól megfosztva Szicíliába vezényelték az egységet. Így csak 1697-ben sikerült II. Károlynak az ekkor véget érő francia háború veteránjaiból felállítania a *Regimiento de Caballería de la Guardia* nevű lovasezredet, amely később, a Bourbon-dinasztia alatt, megosztva a királyné és a trónörökös testőrezredeként működött tovább.[8]

Kevéssé ismert tény, hogy a 18. századra az európai nagyhatalmak állandó hadseregeinek egy része még mindig vagy külföldi toborzású legénységgel felállított, vagy külföldi minták alapján felszerelt és kiképzett egységekből állt. E téren ismét a francia államot tekinthetjük mintaadónak, ahol már 1616-ban felállították az első állandó svájci gárdaezredet, a 18. századra pedig már a svájciakkal együtt a különféle „idegen" eredetű (német, skót, ír, angol és a magyar huszár-) ezredek még mindig a francia királyi sereg 25–35%-át tették ki.[9]

Hasonló volt a trend Közép- és Kelet-Európában is, ahol azonban a svájciak helyén kezdetben cseh, később pedig német zsoldosokat találunk, míg a Baltikum felől

[6] *Corvisier* 1959.; *Chauvrié* 2006.; *Uő* 2009. 1789-ben nem kis részben járult hozzá a forradalom győzelméhez, hogy az előző évtizedekben takarékossági okokból a gárda több privilegizált és igen költséges egységét feloszlatták, és a morál is megroppant: az egyik legnagyobb ütőerőt képviselő gyalogezred, a *Gardes Françaises* Párizsban állomásozó egysége elárulta a királyt, és a Bastille ostrománál átállt a forradalmárokhoz.

[7] A 18. században nemcsak a francia eredetű Bourbon-dinasztia szervezte meg a maga gárdaezredeit Spanyolországban, de a porosz király és az orosz cár is.

[8] *Domínguez Nafría* 2006. 728–738. o.

[9] *Lynn* 1997. 328–336. o.; *Rowlands* 2010. 141–165. o.; *Fonck* 2016. Európáról lásd *Corvisier* 1979. 112–114., 135–136. o. Magyar–horvát lovasegységek felállításával már az 1630-as években kísérleteztek, de csak 1693-ban szervezték meg a francia hadseregben az első állandó huszárezredet. *Zachar* 2000. 62–71. o.

szép számmal érkeztek még skót és ír katonák is a térségbe.[10] Természetesen itt már nemcsak a nyugati minták követése érhető tetten, hanem megjelentek a keleti és balkáni hagyományok képviselői is: így kerültek a balkáni eredetű huszárok, orosz, tatár, moldvai lovasok a Lengyel Királyság hadaiba, magyar gyalogosok a havasalföldi és moldvai vajdák udvarába,[11] végül pedig harcedzett magyarországi és erdélyi katonák tömegei Báthory István uralkodása alatt Lengyelországba.[12] Belőlük állt a király személyes testőrgyalogsága is, amely utóda, III. Vasa Zsigmond alatt is tovább szolgált a királyi udvarban.[13]

A lengyel–litván nemesi köztársaság szövevényes belpolitikai viszonyai miatt azonban nem volt lehetőség nagyobb állandó hadsereg fenntartására, így a középkori szokásoknak megfelelően a békeidőben csupán 1200 főt számláló királyi gárda elitalakulatai és tisztikara jelentették háború esetén a felállítandó nagyobb ideiglenes hadsereg gerincét. Az 1620-as évek végétől azonban a magyar–erdélyi mintájú „hajdú" gyalogság és a legendássá vált lengyel *Husaria* mellett itt is egyre inkább a német zsoldosok, valamint a német mintára szervezett „külföldi" gyalogos, *Reiter* (lovas) és dragonyos regimentek kerültek túlsúlyba. Így az 1630-as években IV. Ulászló királyi gyalogos gárdaezredét, valamint a királyi dragonyosezredet és a lovasság *Drabant-Reiter* gárdaezredét is német minták alapján, részben külföldi zsoldosokból állították fel, illetve szervezték át. Aztán a 17. század második felében ezeket az alakulatokat jórészt ismét „polonizálták", és Sobieski János alatt a királyi testőrségben megjelent egy egzotikusabb egység is, a török foglyokból vagy dezertőrökből – illetve az Oszmán Birodalom vazallusainak területéről toborzott újoncokból – kiállított janicsárok és szekbánok néhány száz fős csapata.[14]

A késő középkori Magyar Királyság sem maradt ki ezekből a folyamatokból: Mátyás király híres külföldi zsoldosait többnyire szintén a királyi udvartartáshoz tartozó cseh királyságbeli tisztek vezették,[15] az 1526. évi mohácsi csatába induló II. Lajost alabárdos német *Landsknecht* (zsoldos) testőrség kísérte, s még utódjának, János királynak is voltak cseh katonái.[16] Az ellenséges Habsburg-ház csehországi és magyarországi térnyerése miatt azonban az ország keleti részébe visszaszoruló Szapolyai-dinasztia a későbbiekben már nem tudott zsoldosokat felfogadni ezekről az addig hagyományos toborzási területekről.

[10] Lásd például *Murdoch* 2001.; *Grosjean – Murdoch* 2005.; *Dunning – Hudson* 2013.
[11] *Plewczyński* 1997. és *Uő* 1995.
[12] *Kupisz* 2012. és *Szabó* 2011.
[13] *Brzezinski* 1988. 12. o.
[14] *Wimmer* 1970.; *Teodorczyk* 1970.; *Brzezinski* 1988. 7–8., 10–12. o.
[15] *Tóth* 1925. 120. o.
[16] *Kalous* 2007. 606., 614. o.; *Odescalschi* 1903.; *Sanuto* 1896. 449. o.

Idegen csapattestek

Lengyelek

Mivel a saját államiság útjára lépő Erdély első uralkodója, János Zsigmond anyja, Izabella a lengyel király lánya volt, 1556-ban a Lengyelországból Erdély trónjára visszatérő Szapolyai-család számos lengyel kísérőt hozott magával. A királyné – korábbi tapasztalataiból okulva – nem kívánta többé a magyarok kényére-kedvére kiszolgáltatni magát, így kezdetben főképp Lengyelországban toborzott zsoldosok álltak erdélyi szolgálatban. A fejedelmi udvarban szolgáló lengyel egységek legkorábbi biztos említése Giovanandrea Gromótól, János Zsigmond itáliai testőrkapitányától származik, aki szerint Erdélyben „a negyedik nemzet a lengyel. Ennek nincs saját területe, se lakossága, de ott van a király házának hivatalaiban és testőrségében, és hogy mondjam udvaroncai és katonái között. Belőlük az udvarban sosincs ötszáznál kevesebb és sokszor, béke idején kétezren is vannak. Öltözetük magyaros, hasonló a fegyverzetük is: mind lovon harcolnak…”[17] Egy francia utazó, Pierre Lescalopier 1574-ben két lengyel lándzsás lovasszázadról írt, amelyek félévente váltották egymást az udvari szolgálatban. A lengyel katonák azonban Báthoryval végül visszamentek Lengyelországba. Ezután nagyobb tömegben csak a 16. század végén, a tizenöt éves háború során jelent meg a magyarországi hadszíntéren lengyel katonaság. Erdélyt sem kerülte el a huszárok és kozákok beáramlása, akik néhány száz fős csapatokban érkeztek a fejedelemségbe. A 17. század első felében is fel-felbukkantak kisebb lengyel csapatok a fejedelmek szolgálatában, de a két állam közötti tartósan fennálló hűvös viszony ekkor már nem kedvezett az erdélyi szolgálatnak.[18] Emiatt nagyobb tömegben csak 1677–1678 során érkezett ismét lengyel katonaság az országba.

Az 1677 májusában megkötött varsói szerződés értelmében XIV. Lajos francia király Cristophe d’Alenduy de Boham brigadéros vezetésével 3500 lengyelországi kozákot, továbbá 2200 fővel négy regurális lovasezredet, valamint három dragonyos- és egy gyalogosezredet szándékozott küldeni erdélyi és magyar szövetségesei mellé.[19] Mivel a lengyelországi politikai helyzet időközben radikálisan megváltozott – 1678 májusában a Magyarországra vonuló 600 kozákot már elfogták –, így a toborzást le kellett állítani. Végül összességében csak 3200 fő érkezett meg két részletben Magyarországra.[20] Ez a segédcsapat túlnyomórészt tipikus kelet-európai katonákból, lengyel

[17] *Tima* 2000. 42. o. Horn Ildikó értelmezése szerint ez a szám az udvarban vagy annak közvetlen környékén jelenlévő kontingens méretére vonatkozik, háborúban 500-ra csökkent. *Horn* 2014. 109. o. 252. jegyz.

[18] *Bagi* 2011. 56–58 o.; *B. Szabó* 2012. 1027–1029. o.; *B. Szabó – Somogyi* 1996. 55. o.; Bethlen Gábor levele Kovacsóczy kancellárnak. Gyulafehérvár, 1626. május 30. *Szilágyi* 1887. 334. o.; *Jeney-Tóth* 2012. 170. o.

[19] *Bérenger* 2003. 356. o.

[20] *Révérend* 1984. 149. o. és *Abrahamowicz* 1983. 112. o.

és litvániai tatár zsoldosokból állt, akik francia parancsnokaik vezetésével képesek voltak sikerrel harcolni a reguláris Habsburg-egységek ellenében is.[21] A francia–erdélyi katonai együttműködés azonban válságba került, mihelyst az 1678. augusztus 10-én Nijmegenben megkötött francia–holland béke után XIV. Lajosnak egyre kevésbé volt szüksége a magyarországi „diverzióra" a császár hátában. Sobieski János király és a köztársaság 1678 vége és 1679 februárja között háromszor is felszólította a lengyel katonákat a hazatérésre. Ekkor a francia királynak már esze ágában sem volt a varsói szerződést végrehajtani, ugyanakkor egy ideig még fenn akarta tartani azt a látszatot, hogy támogatja a magyar rendi felkelést.[22]

Az erdélyiek kezdetben csupán a pénzhiány következményeit tapasztalták a lázongó segédcsapatoknál, s a fejedelem 1678 októberében még 810 külföldi katonát kívánt téli szállásra küldeni Erdélybe. Azzal az erdélyiek nem voltak tisztában, hogy Boham csapatai közt a lázadás épp XIV. Lajos lengyelországi diplomatája, Béthune márki utasítására indult meg. A franciák egy része végül visszatért Lengyelországba, a fejedelem engedélye nélkül szintén lengyel földre tartó 90 külföldi tisztet viszont elfogták az erdélyiek.[23] Egy kisebb csoportjuk 1679 májusában a fejedelem szolgálatába állt, s így a francia segélypénzen Erdélybe érkező gyalogság három zászlója (kb. 300, majd 270 fővel) végül 1679 és 1684 között tovább szolgált a fejedelem udvari hadai között.[24]

Olaszok

János Zsigmond 1564-ben „életének biztonsága és egyéb tisztes céljai elérésére"[25] száz lovas és kétszáz gyalogos katonát toboroztatott Velencében. A csapat 1565. április végén Raguzából (a mai Dubrovnikból) török területen keresztül érkezett Gyulafehérvárra. Egyes kortársak szerint az itáliai hadtoborzás ötlete János Zsigmond befolyásos tanácsadójától, a szavojai születésű Blandrata doktortól származott, s fejedelmi őrségnek szánhatták a kis csapatot. A királyi Magyarországgal folytatott állandó háborúskodás azonban szükségessé tette Giovanandrea Gromo katonáinak igénybevételét a hadszíntéren is, ezért az északi határ közelében a Dés melletti Retteg mezővárost jelölték ki szálláshelyül az itáliai csapatnak.[26] További sorsukról jelenleg nincs információnk.

[21] *Trócsányi* 1972. 187–203. o. és *Révérend* 1984. 151–153. o.
[22] *Köpeczi* 1985. 44. o. és *Abrahamowicz* 1983. 112. o.
[23] Ismeretlenek levele I. Apafi Mihálynak. Debrecen, 1679. január 3. TMÁO VI. k. 31–34. o.; *Koncz* 1891.; *Köpeczi* 1985. 44. o.; *Révérend* 1984. 170. o.
[24] *Ardelean* 2010. 164–184. o.; *Uő* 2012a. 75–77 o.; *Szilágyi* 1893. 158. o.
[25] *Kárpáthy-Kravjánszky* 1936. 97. o.
[26] *Decei* 1943–1945. 179. o.

Németek

A tizenöt éves háború alatt az erdélyi parancsnokok megtapasztalhatták a nyugat- és kelet-közép-európai elemeket ötvöző, kompozit szerkezetű Habsburg hadseregek fölényét az erdélyi és magyarországi hadszíntereken is. Az erdélyi hadseregben a nyugati típusú gyalogság hiánya visszatérő gondokat okozott, e hiányosság pótlására Bethlen Gábor fejedelem megszervezte a fejedelemség állandó német katonaságát.

Az alakulat fő feladata az udvari, testőrségi szolgálat mellett az volt – mint azt Bethlen Gábor végrendeletében megfogalmazta, „az magyar gyalogoknak sok bujdosó és tanulatlan voltokra nézve”[27] –, hogy lehetőség szerint pótolják a nyugat-európai mércével mérve is ütőképes hazai gyalogság hiányát. Ami viszont ezzel kapcsolatban feltűnő a forrásokban, hogy csak és kizárólag *muskatérosok*ról, azaz lövészekről esik szó, úgy tűnik, mintha pikásokat nem is alkalmaztak volna Erdélyben.[28]

A fejedelem – több sikertelen kísérlet után – 1620 végén kezdte meg nagy erőkkel a német zsoldosok toborzását, amikor világossá vált, hogy a cseh rendek felkelése elbukott a fehérhegyi csatatéren, és neki úgy kell szembenéznie a következő évben II. Ferdinánd csapatainak ellentámadásával, hogy nem számíthat többé szövetségeseinek katonáira. Először a csehektől elpártolt morva rendek gazdátlanul maradt zsoldosseregét igyekezett szolgálatába fogadni, de a sereg vezetőinek vonakodását még a kilátásba helyezett kastély- és birtokadományok, vagy „jól fizető” végvári kapitányságok sem tudták legyőzni.[29] Azt Bethlen is hamarosan belátta, hogy ennek a kétezer lovasból és másfélezer gyalogosból álló seregnek a költségei – főként a német lovas katonák magas fizetése miatt – meghaladnák anyagi lehetőségeit.[30] Szerényebb célként így csupán ezer gyalogost és kétszázötven lovast kívánt felfogadni. Magyarországi párthíve, Thurzó Imre segítségével sikerült is 1621 nyarának végére kilencszáz német katonát kiállítania.[31]

Bethlen később sem szalasztotta el a kínálkozó alkalmakat. 1621 őszén a csehországi felkelés utolsó talpon maradt vezére, János György jägerndorfi herceg a harc folytatása végett egyesült Magyarországon Bethlen még érintetlen hadseregével. Az erdélyi fejedelem 60 000 forint előleget ígért a herceg 2000 lovasának és 4000 gyalogosának, s ennek fejében Észak-Magyarországra hívta János György hadát.[32] Mire azonban

[27] *Bethlen* 1979. 118. o.

[28] Bár Nagy László a kor erdélyi hadseregéről szóló munkáiban eldöntetlenül hagyta ezt a kérdést, egyelőre semmiféle olyan adat nem áll a rendelkezésünkre, amelyből az derülne ki, hogy bármely, az ismert előírások szerint felszerelt erdélyi gyalogság a tiszteken kívül rendelkezett volna pikával/kopjával/lándzsával. Vö. *Nagy* 1985. 156–157. o.

[29] Bethlen Gábor levelei Thurzó Imrének. Nagyszombat, 1621. február 22., március 10.; Pozsony, március 12. és március 18. *Szilágyi* 1879. 257–258., 266., 272. o.

[30] Bethlen Gábor levele Thurzó Imrének. Nyitra, 1621. április 22. *Szilágyi* 1879. 284. o.

[31] Bethlen Gábor levele egy ismeretlen török pasának. 1621. augusztus. TMÁO I. k. 300. o.

[32] Bethlen Gábor levele Thurzó Imrének. Dévény, 1621. április 28. *Szilágyi* 1879. 298. o.

az időközben 5000 főre apadt sereg megérkezett Bethlen táborába, teljesen kimerült a hosszú úttól, járványok tizedelték, s nem volt alkalmas komolyabb hadműveletekre. Egyetlen közös akciójuk, Pozsony ostroma 1621 szeptemberében sikertelenül végződött, s mivel Bethlen nem tudta a németeket kellőképpen fizetni, a zsoldosok pedig nem bíztak az erdélyi fejedelemben, a katonák többsége hamarosan elhagyta Magyarországot.[33]

A német katonaságot így csak a fejedelem második magyarországi háborúja után sikerült állandó seregtestté szervezni. Az 1623. évi hadjárat alkalmával Bethlen serege bekerítette a Nagyszombat városába küldött 700 fős császári különítményt, mielőtt az bejuthatott volna a szabad királyi városba, s a magát szabad elvonulás fejében megadó csapatot – parancsnokukkal, Johann von Wangler alezredessel *(Obristlieutenant)* együtt – az erdélyiek visszatartották.[34] A fejedelem – a magyar hajdúk esetében már bevált módon – a háború után ezt a csapatot Erdélybe telepítette. Lakóhelyül a fejedelmi székváros, Gyulafehérvár közelében fekvő Alvincet jelölték ki számukra, ahonnan békeidőben udvari szolgálatot is könnyen elláthattak. Ezek a katonai telepesek alkották az állandó német katonaság magját Erdélyben az elkövetkező három évtizedben.[35]

A német katonaság létszáma ezután már a békésebb időszakban sem csökkent: Bethlen Gábor 1626 elején vette feleségül Katalin őrgófnőt, György Vilmos brandenburgi választófejedelem húgát, s a fejedelem kassai esküvőjének pompáját 600 vörös ruhás németjének jelenléte is emelte. Az esküvőre érkező bajor követ úgy tudta, hogy Erdélyben még több is van ezekből, s mivel az erdélyi uralkodó igyekezett a kedvükben járni, „a német katonák dicsérik, jó fizetésük és kívánságuknak megfelelő szállásuk van”.[36] A fejedelem menyasszonyának kíséretében ekkor érkezett Erdélybe a brandenburgi választófejedelmi gárda egy osztaga is.[37] Pontos létszámukat sajnos nem ismerjük, de abból adódóan, hogy alkapitányuk *(Capitain-Leutenant)* bevallása szerint legalább harminc embert saját pénzén fogadott fel a szolgálatba, számuk ötven és száz fő között lehetett.[38] A fejedelem a végrendeletében külön gondoskodott róla, hogy özvegye az ő halála után is megtarthassa testőrségét,[39] s közös parancsokság alá szervezte őket az alvinci németekkel.

A rendek Bethlen halála után igyekeztek szabadulni a drága német seregtesttől is: az 1630 végén tartott gyulafehérvári országgyűlésen azt követelték Brandenburgi

[33] Ismeretlen személy jelentése Franz von Dietriechstein bíborosnak. Bécs, 1621. szeptember 21. *Gindely* 1890. 316. o.; Pozsony ostromáról lásd *Nagy* 1969. 297–300. o.

[34] *Kemény* 1986. 39. o.; *Kraus* 1994. 115. o.; *Bánlaky* 1940. 357. o.

[35] *B. Szabó – Somogyi* 1996. 57–58., 109. o. Alvinc volt az 1621–1622-ben Erdélybe települt morva anabaptista kézművesek központja is. *Katona* 2001. 22–25. o.

[36] *Kármán* 2014. 104. o.

[37] Bethlen Gábor esküvője volt „az első ismert alkalom, amikor a brandenburgi gárda a később híressé vált egyenruháját, a fehér selyemmel szegett kék kabátot viselte.” *Deák* 2007. 260. o.

[38] Thomas Kling levele Brandenburgi Katalinnak. [H. n., 1630. július] *–a –a* 1899. 90–91. o.

[39] *Bethlen* 1979. 118. o.

Katalin fejedelemasszonytól, hogy „az német praesidiumokat is az szászság közzűl és városokbúl kiszállítván Felséged ide Fejérvárra (avagy elbocsátván őket) ne tartsa rajtunk, végeztük és concludáltuk; ha peniglen jószágunkra szállana, az fő és vice ispánok tartozzanak őket jószágunkbúl kiküldeni. Sőt ugyan könyörgünk, az német praesidiumat ő felsége bocsássa el."[40] Így 1631-ben már csupán kétszáz német kapott fizetést a kincstárból,[41] ám Katalin utódának, I. Rákóczi Györgynek csak az 1630-as évek végére sikerült magyarországi, lengyelországi és az erdélyi szászok között végzett toborzásokkal 1636-ban 400, majd 1639-re 1200 főre feltornászni a létszámot.[42]

Az alakulat ugrásszerű növekedését a fejedelem 1644-es magyarországi támadása hozta magával, amikor százával álltak a zászlói alá Szatmár, Tokaj, Szendrő várainak elhanyagolt, „mezítelen" német muskétásai. Velük együtt a németek létszáma már megközelítette a 2000 főt.[43] A hadjárat későbbi szakaszában viszont inkább egyenként vagy kisebb csapatokban fogságba esett császári katonák szaporították a fejedelem hadát. Rákóczi külön jutalmakkal honorálta, ha katonái a különösen becses muskétás vagy dragonyos katonákat élve juttatták táborába, ahol a hadifoglyok választhattak az erdélyi várak építésének „vastag" munkája és az erdélyi fegyveres szolgálat között.[44] Akik hajlandók voltak felesküdni a fejedelemre, rögtön új ruhát kaptak, s kézhez vehették első hópénzüket.

Az újonnan szolgálatba álló németeket külön alakulatba szervezték, amelynek élén a Rákóczi-korszak egyik legkiválóbb katonája, a skót származású Gaudi András állt, aki már 1644 nyarán 500 embernek parancsolt.[45] Ezeket az új katonákat már nem telepítették Alvincre; Fogaras lett második fő állomáshelyük, de időnként beosztották őket a fontosabb erdélyi és magyarországi végvárakba, Ónodra és Borosjenőre is. Közben az alvinci kompánia „gyarapítása" sem szűnt meg: 1644-ben a végsőkig ellenálló szerencsi német őrséget levágták Rákóczi katonái, de a német zsoldosokat ebben az időszakban mindenhová elkísérő asszonyokat magukhoz vették a fejedelem németjei.[46]

---

40 A gyulafehérvári országgyűlés (1630. január 25. – február 17.) végzései XV. articulus. EOE IX. k. 88. o.

41 *Szilágyi* 1894a. 703–707. o.

42 Jármi Ferenc 1636-ban 5000 forinttal ment Lengyelországba, hogy 1000 német zsoldost fogadjon. Májusig 43 németet küldött, így I. Rákóczi György arról számolhatott be Perényi Gábornak, hogy már 400 jó zsoldosa van. I. Rákóczi György levele Perényinek. 1636. május 17. (EOE IX. k. 503. o.) A későbbi adatra lásd Tőrös János jelentését. 1639. december 1. EOE X. k. 251–252. o.

43 I. Rákóczi György levele Lorántffy Zsuzsannának. Bárcza, 1644. március 8. MHHD XXIV. k. 129. o. és *Szalárdi* 1890. 214. o.

44 I. Rákóczi György levele fiának, Rákóczi Györgynek. Sárospatak, 1644. június 17. MHHD XXIV. k. 183. o.; Kemény János levelei I. Rákóczi Györgynek. Felső-Répási völgy, 1644. június 30. és Privigye, 1644. augusztus. *Szilágyi* 1880. 46., 287. o.

45 I. Rákóczi György levele ifj. Rákóczi Györgynek. Sárospatak, 1644. július 11. MHHD XXIV. k. 204. o.

46 *Kemény* 1986. 218. o.

A rendszeresen fizetett német csapatok a fegyelmezett egységek közé számítottak az erdélyi hadseregben, velük kapcsolatban inkább a szökések jelentettek gondot, mert az erdélyi szolgálatba kényszerített katonák igyekeztek visszajutni német területre. 1645-ben épp ilyen okokból csappant meg a német csapattest létszáma, mert – mint Torstenson tábornok beszámolt róla – „Rákóczi nagyon kedveli, ha német csapatai vannak, de úgy tartja őket, hogy nem szívesen maradnak nála sokáig, és ezért visszavonulása után legnagyobb részük megszökött, némelyek a császárhoz, némelyek pedig itt [a svéd seregnél] vállaltak szolgálatot, így aztán nem egészen kétszázat tudott magával vinni Magyarországra, amelyekre aztán nagyon vigyázott, nehogy azok is megszökjenek."[47]

Ez komolyan akadályozta például várőrségként való felhasználásukat a királyi Magyarország határainak közelében. Ezen ugyan az erdélyi szászok alkalmazásával lehetett segíteni, de I. Rákóczi György elfogatóparancsaiból kiderül, hogy a fogarasi őrségből is szöktek katonák a szász városok és Havasalföld felé.[48] Az értékes, nehezen pótolható német katonákat a fejedelmek épp ezért többféle módon is igyekeztek minél tovább szolgálatukban tartani. Magasabb zsoldot kaptak, mint a hazai katonaság, a muskétásoknak havonta öt, a dragonyosoknak havi hat forintot fizettek, s egységesen vörös egyenruhával látták el őket (csak az ifjabb Rákóczi György százada viselt közülük kék ruházatot).[49] Emellett az erdélyi társadalomba való beilleszkedés útját is megnyitották előttük.[50]

Szervezetileg az összes német alakulat az udvari hadak kötelékébe tartozott, a fejedelmek udvari főkapitányuk vagy az udvari gyalogkapitányuk útján juttatták el hozzájuk parancsaikat.[51] Az alakulat fő feladata az udvari és testőrségi szolgálat mellett – ahogy említettük – az volt, hogy a nyugat-európai mércével mérve is ütőképes gyalogság hiányát pótolják. Ennek megfelelően a fejedelmek főként „darvak módjára rendet tartó"[52] muskétásokat fogadtak szolgálatukba. Nagyobb nyíltszíni összecsapások híján ezeket is főként megerősített helyek védelmére és várak ostromára használták

[47] *Kármán* 2000. 144. o. 1647 őszén azonban a fejedelem már ismét 700 német gyalog és 109 „lovas dragon" kíséretében indult útnak Erdélyből magyarországi birtokaira. I. Rákóczi György levele Rákóczi Zsigmondnak. Gyalu, 1647. október 14. MHHD XXIV. k. 376. o.

[48] I. Rákóczi György utasítása Serédi Istvánnak. Gyulafehérvár, 1642. június 14. Rákóczi a Havasalföldre szökött 12 fogarasi muskétás kézre kerítése ügyében ír, és egyúttal azt is megemlíti, hogy „ezelőtt 3 esztendővel is az vinczi németek közül oda szöktek volt s onnét aztán a portára, s most is kettő bennek a hollandusok agiensénél szolgál." *Beke – Barabás* 1888. 603. o.; I. Rákóczi György 1642-ben utasította a brassói bírót, hogy kerestesse meg a Hancz Hanetreber nevű német gyalogot, aki hópénzét felvéve Fogarasból szökött meg, s valószínűleg Brassóban bujkált. *Mika* 1893. 312. o.

[49] *Szilágyi* 1894a. 703–707. o.; *Prodan* 1976. 330. o.; I. Rákóczi György levele Lorántffy Zsuzsannának. Bárcza, 1644. március 8. MHHD XXIV. k. 129. o.; *Várkonyi* 1990. 67. o.

[50] *Bethlen* 1980. 503. o.

[51] II. Rákóczy György levele Kemény Jánosnak. H. n., 1656. július 14. *P. Szathmáry* 1871. 104. o.

[52] *Szigeti* 1988. 85. o.

fel, például 1631-ben a rakamazi sánc sikeres ostrománál.[53] Hasznosságukat igazolták az olyan kivételes esetek is, mint II. Rákóczi György 1655. évi havasalföldi hadjárata: a németeket lehetett elsőként mozgósítani a havasalföldi csapatok váratlan támadásának feltartóztatására, s kitartottak, míg az erdélyi sereg többi része csatarendbe nem állt.[54]

Mellettük a néhány száz német dragonyosnak a létszámukhoz képest igen jelentős szerep jutott. A rendszeresen gyalogsági támogatás nélkül működő – főként kopjás – erdélyi lovasság akár tüzérségi tűzbe keveredett, akár hátrálni kényszerült, nehezen tudott eredményesen védekezni. Ezekben az esetekben fontos feladat várt az erdélyi lovaspuskások mellett a muskétával felszerelt dragonyosokra is, akik képesek voltak tüzükkel fedezni a főerők visszavonulását, vagy gyalogosként megtámadni az ellenség megerősített állásait. Emellett gyalogsági elitalakulatként is felhasználták őket – például 1659-ben a vaskapui sáncok védelménél.

A katasztrofálisan végződő 1657. évi lengyelországi hadjáratot a fejedelem német katonái a krakkói és breszti helyőrségben többségükben sértetlenül átvészelték, s a második nagy erdélyi hatalmi válságban mindvégig kitartottak II. Rákóczi György mellett. 1658 elején a fejedelem a németeket is felhasználta a medgyesi országgyűlés megfélemlítésére,[55] majd a török- és tatárellenes harcokban is. 1658-ban részt vettek Várad sikeres védelmében, s ott harcoltak 1659 őszén a vaskapui ütközetben is.[56] A Rákóczi-kori hadszervezet széthullása közepette a csapattest további sorsa bizonytalan. 1659 tavaszán még tartottak szemlét az alvinci németeken,[57] s 1660–1661-ben is számos vár őrségében voltak német zsoldosok.[58] 1661-ben még Barcsai Ákos fizetett hadai között is felbukkantak dragonyosok, akik végül Kemény János fejedelemhez csatlakoztak,[59] de az 1660-as évek erdélyi német katonaságának zöme újonnan kerül majd Erdélybe az évtized elején.

1661-ben ugyanis jelentős Habsburg-haderő érkezett Erdélybe Kemény János megsegítésére, és több fontos határvidéki erősségbe német katonaság került.[60] E helyőrségek Kemény halála után, Apafi Mihály uralmának elején is a helyükön maradtak, a császári kormányzat azonban nem fizette rendszeresen zsoldjukat, és emiatt 1663–1664 telén a két legjelentősebb erősség, Kolozsvár és Székelyhíd őrsége több mint egyéves elmaradt fizetésének kiadását követelve fellázadt. Ekkor kerültek kapcsolatba az új fejedelemmel, Apafi Mihállyal, akinek a megszállt várak és városok komoly

[53] *Kraus* 1994. 136. o.
[54] *Szigeti* 1988. 99., 101–102. o. és *Szalárdi* 1980. 339. o.
[55] Diarium az 1658. jan. 9. és 31. közötti országgyűlésről. EOE XIII. k. 567. o.
[56] *B. Szabó* 2001. 282–283. o.; *Bethlen* 1993. 56–57. o.; *Enyedi* 1862. 297–298. o.
[57] II. Rákóczi György utasítása Szodoray Mihálynak. Diószeg, 1659. március 21. *Benkő* 1900. 595–596. o.
[58] Dévén, Radnóton, Pocsajban és Székelyhídon.
[59] *Gyöngyösi* 1999. 131. o. (III/II/7).
[60] *Czigány* 2017. 337. o.

aggodalomra adtak okot. Biztos volt benne, hogy ha ezek a helyek kitartanak, akkor ő saját erőből nem képes visszaszerezni azokat, ha pedig valamelyik pasától „segítséget" kap ostromukhoz, könnyen török kézre kerülhetnek. A lázadó őrségek azonban hajlandóak voltak átadni számára a két kulcsfontosságú helyet, s hat tallér hópénz fejében még szolgálatába is álltak.[61] Példájukat hamarosan követte két kisebb erősség, Sebesvár és Bethlen őrsége is, így egy csapásra megoldódott az erősségek kérdése, s a kivérzett ország majd' kétezer veterán német zsoldossal erősíthette meg haderejét. A székelyhídi őrség a helyén maradt, Kolozsvárról azonban a németek jó részét kivonták. A távozó 181 lovasnak és 505 muskétásnak a szász székekben és a vármegyékben biztosítottak ingyenes szálláshelyet.[62]

A demoralizálódott csapatok azonban féktelenül viselkedtek a parasztok között, majd 1664 márciusában Kolozsvárott újabb lázadást kíséreltek meg, s ezek a tavaszi események világossá tették, hogy Erdélyben nem képesek sem a kolozsváriak népes csapatát, sem a többi német zsoldost fegyelmezett alakulattá formálni.[63] 1664–1665 telén sikerült megegyezni Lipót megbízottjaival, s a császár amnesztiát adott a lázadóknak, mire – Bethlen János kancellár becslése szerint – egyharmaduk visszatért a királyi Magyarországra, de sokan szétszóródtak Erdélyben, a maradékukat – 300 lovast és 500 muskétást – udvari és végvári szolgálatra osztották be.[64]

Apafi Mihály uralma alatt az ország legértékesebb katonaságát a török határ mellett, az újonnan létrehozott kolozsvári főkapitányság területén koncentrálták, így a németek jelentős része is az ottani várakba került. Csak ezekből vagy négyszáz főt lehetett mozgósítani hadjáratok idején, de az itteni erősségeken kívül is szinte minden várban volt legalább egy tizednyi német zsoldos. Ennek következtében az udvari had mérete és szerepe jelentősen csökkent, mivel alig maradt két tucat dragonyos az udvarban, s a fejedelem mellett tartózkodó egy-két német gyalogos kompánia 100–200 főnyi legénysége is csak a testőrségi feladatok ellátására volt elegendő.[65]

Ezek a változások csak kis mértékben érintették a német zsoldosok megoszlását, bár a muskétások és dragonyosok mellett megjelentek a „rejtárok"-nak nevezett lovasok is. A korábbi jellegzetes vörös ruházat eltűnni látszik, az 1670-es évek vége felé zöld, esetleg kék posztóból készíttettek ruhát a német puskásoknak és dragonyosoknak, egy 1673. évi gyulafehérvári összeírás szerint pedig a városban fehér darabontnak nevezett német katonák laktak.[66] Ezeket a csapatokat az Apafi-kor hosszú békeéveiben és az 1680-as évek hadjárataiban már nem vetették be jelentősebb összecsapásokban, testőrségi feladataikról viszont alapos leírással rendelkezünk.[67]

---

61 *Szalárdi* 1980. 663. o. és *Kraus* 1994. 285–286. o.
62 *Jakab* 1888. 738–741. o. és *Bethlen* 1993. 204. o.
63 *Bethlen* 1993. 208., 225–226. o.
64 Uo. 236. o.
65 *Ardelean* 2010. 183. o. és *Uő* 2012a. 72–74. o.
66 *Radvánszky* 1911. 252. o.; *Szilágyi* 1893. 159. o.; *Imets* 1898. térkép a 24–25. oldal között.
67 *Szádeczky* 1913. 28–29. o.

Balkáni zsoldosok

A 17. század közepén az Erdélyi Fejedelemség déli szomszédságától kétféle – főként román etnikumú – zsoldoscsapat épült be az erdélyi hadszervezetbe. Elsőként a *kurtány*nak nevezett lovasok érkeztek a román vajdaságokból I. Rákóczi György magyarországi háborúja idején. Kezdetben a román vajdák udvarában szolgáló kisbojárokat nevezték kurtányoknak. (Az eredeti román név, a *curteani* az „udvar" jelentésű *curtea* szóból jön.) A 15. század második felében számuk rohamosan emelkedett, s a tömegessé váló szolgálat már nem kapcsolódott szorosan az udvarhoz. Moldvában és Havasalföldön egyaránt kiváltságok fejében lovas katonai szolgálatot ellátó kisbirtokosok lettek belőlük. Ekkoriban már a kurtány könnyűfegyverzetű – tatár mintára csupán íjjal és szablyával rendelkező – román zsoldoskatonát jelentett Erdélyben. Bethlen Gábor 1620-ban úgy jellemezte ezt a fajta román lovasságot, mint amely a tatárok módjára, irreguláris harcmodorban tudja az ellenséget zaklatni,[68] s azért kért havasalföldi „vörös" lovasokat, ún. „rossokat" a magyar hadszíntérre, „mert nehéz hadaink elegendő vagyon, de a könnyű hadra vagyon igen nagy szükségünk".[69] A 17. században főként közülük kerültek ki az erdélyi fejedelmek mellé küldött román segédcsapatok.[70]

Rákóczi fejedelem az 1644–1645. évi háborúban fogadott szolgálatába Havasalföldről lovasokat, s ezeket a kurtányokat nem eresztette mind szélnek az 1645. évi linzi békekötés után sem. A fejedelem kíséretébe kerültek, s ettől kezdve egy kisebb csapat – legfeljebb száz lovas – folyamatosan jelen volt a Rákócziak gyulafehérvári udvarában. Az 1657-es lengyelországi hadjárat ezt a csapatot is megtépázhatta, a kurtányok azonban ezzel nem tűntek el Erdélyből: a vajdák támogatását bíró törökpárti fejedelem, Barcsay Ákos zsoldosai között is szolgáltak román lovasok.

A másik balkáni zsoldoscsapat, a *szejmének*é, viszonylag új keletű katonaság volt. Az Oszmán Birodalomban a 16. század második felében megjelentek az első puskával felfegyverzett ideiglenes zsoldoscsapatok, ám a török hadvezetés csak később – a tizenöt éves háború kudarcai után – döbbent rá, hogy a janicsárhadtest önmagában már nem képes ellensúlyozni a puskákkal bőségesen ellátott keresztény hadak fölényét. Ettől kezdve vált tömegessé az új alakulatok felhasználása. Vallási hovatartozástól függetlenül bárki bekerülhetett közéjük a birodalom lakói közül, s a tartományi haderőben jelentőségük hamarosan felülmúlta a régi szpáhi lovasságét.[71] Ezeknek az új,

[68] „Solche sollen uf der Tartern manier gantz ohne ordnung zihen, nur allein hin und wider umb den feind herumb schwermen, und wo sie eine confusion mercken, stracks hineinsetzen und nochmals sich wider zerstreuen." Hempo von den Knesebeck jelentése Anhalti Keresztélynek Bethlennel folytatott tárgyalásairól, [1620. augusztus]. BHStA Kurbayern Äußeres Archiv nr. 4433. fol. 211v.

[69] Bethlen Gábor utasításai portai követe számára. Zólyom, 1620. július 30. TMÁO I. k. 243. o.

[70] A havasalföldi és moldvai segédcsapatokról Bethlen és Rákóczi magyarországi hadjáratain lásd *B. Szabó* 2012. 1038–1039. o.

[71] *Ágoston* 1995. 480–482. o.

többnyire ötven fős alakulatoknak a katonáit nevezték *szaridzsá*nak, vagy – a janicsár-alakulat részét alkotó szultáni ebőrök után – *szekbán*nak és *szejmén*nek is. Az európai területeken főként a bosnyák és albán katonák harci erényeit becsülték nagyra, de szép számmal szolgáltak közöttük keresztény szerbek is. A 17. század első felében már a román vajdaságokban is megjelentek, s hamarosan nagyrészt ezekből a – rácoknak, azaz szerbeknek nevezett – katonákból állt a vajdák fizetett katonasága.

A szejmének a román vajdák, majd az erdélyi fejedelmek szolgálatába lépve is megőrizték török eredetű szervezetüket, erre utalnak tisztjeik török elnevezései: az *aga,* az *odabasi*, a *szubasi*, de az új környezetben a román *sztregár* (zászlótartó) tiszti rangot is átvették.[72] Még ellenfeleik is őket tartották a 17. században a térség legkiválóbb gyalogságának, de mint Bethlen János írta, „ők […], a legbátrabb, de legállhatatlanabb katonák",[73] akik 1657 és 1660 között több ízben is elárulták az erdélyi fejedelmek zászlóit. Ezeket az eseteket azonban részben a szélsőséges körülmények magyarázzák, s a történtek a későbbiekben sem térítették el a fejedelmeket szejmén csapatok felhasználásától: Barcsay Ákos fejdelem 1659-ben 600-at fogadott szolgálatába, és később I. Apafi Mihály uralma alatt is szolgált az udvarban 50-80 fővel egy szejmén zászló.[74]

A tisztikar

Az Erdélyi Fejedelemségben szolgálatot vállaló külföldi tisztekről meglehetősen szórt adatokkal rendelkezünk: a legtöbb esetben szinte semmiféle információnk nincs arról, honnan érkeztek, milyen hátterük volt, és valójában milyen katonai feladatokat is láttak el. A legkorábbi csoport, a lengyelek esetében jól látszik, hogy a név szerint ismert lengyel udvaroncok és katonák között jócskán akadtak olyanok, akiknek az apjuk jött „lovagi mesterséget" tanulni Budára, vagy épp a Szapolyaiak mellé álló Łaski családhoz fűződő rokonság miatt ismerték már korábbról is az országot. Sőt, volt egy csoport, akiknek a családtagjai már hosszabb idő óta szolgálatot vállaltak a Magyar Királyságban, mint például a Komorowskiak, a Rożenek (már Mátyás alatt) vagy a Gnoińskiek – utóbbiak kifejezetten a lengyel zsoldos gyalogság tisztjeiként II. Lajos és Szapolyai János alatt.[75]

A lengyel kapitányként említett Paweł Secygniowski – akihez a bölcs római hadvezér, Fabius Maximus nevet társította Jan Gruszczyński, a költő – 1552-ben Zsigmond Ágost lengyel király lovassági rótamestereként tűnik fel a forrásokban, és részt

[72] *Thallóczy* 1892. 449–453. o.
[73] *Bethlen* 1993. 80. o.
[74] *Ardelean* 2010. 183. o. és *Uő* 2012b. 119–134. o.
[75] *Kapełuś* 1969. 154. o. Komorowski Péter szepesi sztaroszta volt, Miklós pedig Liptó, Árva, és Túróc ispánja a 15. században. *Sroka* 2016. 85. o.; A két Gnoiński testvér, Lenard és Lambert az 1520-as évektől vállalt szolgálatot Magyarországon. Lenard Mohácsnál esett el. Lásd *B. Szabó* 2015. 25. o. és *Gnoiński* 2014. 6–7. o.; Lambert 1527 őszén a tokaji csatában vezette Szapolyai János lengyel gyalogságát. *Plewczyński* 2011. 301. o.

vett a moldvai lengyel beavatkozásban is.[76] Rövid lengyelországi tartózkodása során csatlakozott az özvegy magyar királyné, Izabella udvarához, és 1556-ban már vele érkezett meg Erdélybe.[77] Az ő családja sem nélkülözte azonban a magyarországi kötődést: az idősebb generáció tagja volt a 16. század első évtizedeinek elismert lengyel hadvezére, Jakub Secygniowski, aki 1528-ban a Szapolyai János király mellé érkező lengyel segélyhadat vezette.[78]

A János Zsigmond itáliai testőrségét toborzó zsoldoskapitány, Giovanandrea Gromo esetében viszont már szinte csak bizonytalanságokat találni a kutatásban. Saját emlékiratából tudjuk, hogy 1547-ben III. Henrik angol király udvarában is szolgált, fennmaradt leveleiből pedig kiderül, hogy erdélyi szolgálata alatt egyszerre működött Giovanni Morone bíboros titkos ágenseként és János Zsigmond diplomatájaként is Velencében.[79]

Mint korábban láthattuk, a 17. század első felében a harmincéves háború – különösen annak első szakasza – számos lehetőséget nyújtott már arra is, hogy a Német-római Birodalom területéről származó tisztek erdélyi szolgálatba álljanak. Többségük katonai tevékenységéről viszonylag keveset tudunk (vagy csak arról, amelyet később, más uralkodók szolgálatában végeztek), a sajátos erdélyi forrásadottságoknak köszönhetően többeknek pedig csak a keresztnevét ismerjük.[80] A legtöbb adattal így többnyire azokról rendelkezünk, akik diplomáciai feladatokat is vállaltak Bethlen Gábor szolgálatában. A cseh korona országaiból érkező két nemes, Ehrenfried von Berbisdorf és Jan Adam Čejkovský z Víckova nem maradt sokáig az erdélyi fejedelem mellett: 1621-ben érkeztek és 1622–1623 során már Hágában találjuk őket Bethlen diplomatáiként. Berbisdorf később dán, majd svéd szolgálatba állt (és 1627-ben IV. Keresztély diplomatájaként látogatott újra a fejedelemségbe), míg Víckova Brandenburgban csatlakozott a választófejedelem tisztikarához.[81]

Ennek a csoportnak a kiemelkedő reprezentánsa Matthias Quadt, aki – úgy tűnik – hosszú távra tervezte erdélyi karrierjét, hiszen 1624-ben, amikor korábbi patrónusa, János György jägerndorfi herceg meghalt, Bethlen Gábor szolgálatába állt. Noha a fejedelem minden alkalommal mint német gyalogságának kapitányára hivatkozott rá, Bethlen Gábor szolgálatában egyetlen katonai akciójáról sem tudunk: az 1626-os magyarországi hadjárat idején éppúgy külföldön járt diplomáciai küldetésben, mint az évtized közepén oly sokszor. Első utazására még János György életében, 1621 kora őszén került sor, amikor a birodalmi rendek képviselőinek adta át az erdélyi fejedelem levelét, majd Hágában felkereste a száműzetésbe vonult Pfalzi Frigyest, Csehország

[76] *Plewczyński* 1991. 9. o. és *Pâslariuc* 2005. 136. o.
[77] *Kapełuś* 1969. 154. o.
[78] *Plewczyński* 2011. 301–302. o.
[79] *Kárpáthy-Kravjánszky* 1936. 94–141. o., vö. *Molnár* 2001. 85–107. o.
[80] Mint például a kolozsvári számadáskönyvekben szereplő Hannez és Erhart Kaptan esetében. *Jeney-Tóth* 2012. 170. o. és *Kraus* 1994. 257. o.
[81] A részletes dokumentációt lásd *Kármán* 2013. 153–154. o.

bukott királyát, és a következő két évben az ő szolgálatában tevékenykedett.[82] Nem tudjuk, mikor tért vissza, de 1624-től újra Bethlen Gábor képviseletében járta be a protestáns Európát keresztül-kasul. Svédország felé mentében ugyan elfogták a lengyel király emberei, de aztán annak érdekében, hogy a fejedelem csatlakozhasson a hágai szövetséghez, eljutott Angliába és Hollandiába, tárgyalt a dán és a svéd királyokkal, illetve Brandenburg választófejedelmével is. A kiváló képességekkel megáldott, elismert műveltségű német katona-diplomata az Erdélyi Fejedelemség elitjében is nagy tekintélyt vívott ki magának, így amikor 1628 októberében váratlanul meghalt, Bethlen Gábor szinte fejedelmi személyeknek kijáró temetést rendezett neki.[83]

A legtöbb adattal mindazonáltal egy olyan személlyel kapcsolatban rendelkezünk, akinek fordulatokban gazdag életében az erdélyi szolgálat csak egy egészen rövid szakaszt jelentett. Az adatok nagy mennyisége és azok szórtsága miatt idáig minden olyan történész, aki nekifutott, hogy összefoglalja Volmar (Wolmar) Farensbach életét, fontos időszakokat ugrott át vagy értett teljesen félre. Ez indokolja, hogy az alábbiakban némileg részletesebben ismertessük a karriert, ami még a harmincéves háború meghökkentő egyéniségekben igen gazdag világában is kivételesnek számít. Farensbach 1586-ban született a kurlandi Neuenburgban (ma Jaunpils, Lettország), egy lutheránus nemesi családban. Már apja is a régió ismert és megbecsült hadvezérének számított, és az egész fiatalon, mindössze tizenhat évesen tűzkeresztségen áteső ifjú is sikert sikerre halmozott. 1611-ben Lengyel-Livónia kormányzójává nevezték ki, és noha viszonylag gyorsan súlyos konfliktusokba keveredett Riga polgáraival, sikerült megőriznie királya bizalmát. Ezzel egy időben azonban már kiépítette kapcsolatait a svéd korona irányába is, ami annál is könnyebben ment, mivel féltestvérén keresztül családi összeköttetésbe került a nagyhatalmú Oxenstierna famíliával. 1616-ban titokban hűséget esküdött II. Gusztáv Adolfnak, és az 1617-ben újrainduló svéd–lengyel háború kezdetén átadta a svédeknek Dünamünde erődjét (ma Daugavgīva, Lettország), amelyet korábban a lengyel király tiltása ellenére saját katonáival rakott tele. Noha egy darabig támogatta a svéd előrenyomulást, fél év múlva újra átállt a másik oldalra. Annak ellenére, hogy 1617-es tevékenységével számos ellenséget szerzett magának, III. Zsigmond visszafogadta, noha Livóniából nemsokára távoznia kellett, eladva családi birtokait. A Rzeczpospolita déli részére költözött, és 1620-ban részt vett az oszmánok elleni vesztes cecorai ütközetben. Fogságba került, és évekig Konstantinápolyban volt őrizetben – szabadulásától kezdődött valódi nemzetközi kalandor-karrierje.[84]

[82] Pfalzi Frigyes levele Bethlen Gábornak. Hága, 1621. október 20. BHStA Kasten Blau nr. 122/3c. fol. 293r.; A fejedelem levele a Német-római Birodalom rendjeinek Pozsonyban. 1621. augusztus 25. *Szilágyi* 1886. 46–48. o.; Quadt 1622–1623-as szolgálatairól lásd *Hámori Nagy* 2020a. 72–74. o.

[83] Bethlen Gábor szolgálatában töltött éveinek áttekintését részletes dokumentációval lásd *Kármán* 2013. 154–158. o.

[84] Farensbach karrierjének korai szakaszára lásd *Seraphim* 1893.; *Broomé* 1956.; *Balcerek* 2010. 85–105. o.

Nem tudjuk egész pontosan, mikor hagyhatta el a börtönt, a Fényes Portára küldött angol követ, Sir Thomas Roe még 1622 júniusában is találkozott vele Konstantinápolyban, és a kurlandi nemes rajta keresztül küldte köszönetét I. Jakab angol királynak közbenjárásáért. Bethlen Gábor mindazonáltal egy későbbi iratban azt állította, hogy ő intézte el a kurlandi nemes kiszabadítását.[85] 1623 novemberében Farensbach Varsóból írt a lengyel királynak, és csak 1623 végén, 1624 elején volt már biztosan kapcsolatban az erdélyi fejedelemmel, mivel ekkor Bethlen csapatainak tisztje lett.[86] Erdélyi szolgálatba kerüléséről Georg Kraus krónikája azt jegyezte fel, hogy Nagyszombatnál a császári sereg tisztjeként esett fogságba, ott döntött úgy, hogy a fejedelem szolgálatába áll, és Alvincre telepített német gyalogosainak parancsnoka lett. Mivel több forrásból is tudunk arról, hogy a korábban említett, Nagyszombatnál bekerített ezred (egyébként jelen nem levő) parancsnokát Teuffenbachnak hívták, nem kizárt, hogy a szász krónika itt több személyt mos egybe.[87] Annyi mindenesetre biztos, hogy a kurlandi nemes erdélyi szolgálatba állt, és a hadi cselekmények elültével is igyekezett az erdélyi udvar hasznos tagjának mutatkozni. Egyrészt a királyi Poroszországban hadfogadást próbált szervezni Bethlen Gábor számára (ami III. Zsigmond heves tiltakozásával találkozott), másrészt húgán, Magdalenán keresztül kezdett az erdélyi diplomácia puhatolózni a brandenburgi udvarban a választófejedelem húga, Katalin kezének elnyerését illetően. Ugyancsak Magdalenának kellett volna Matthias Quadt útját egyengetnie 1624 kora őszén Svédország felé, ha Bethlen követét a lengyel hatóságok már korábban le nem tartóztatják és vissza nem fordítják.[88]

Noha a lengyel király bizalmát mindörökre elveszítette, Volmar Farensbach nem adta fel, hogy fenntartsa kapcsolathálóját a Rzeczpospolitában. Az 1624-es szejmen részt vevő ismerőseit informálta arról, milyen jól fogadta Bethlen Gábor – bár többen inkább azt vélték tudni, hogy az erdélyi fejedelem a korábbi livóniai és kurlandi ügyekről tudván nem bízik a száműzött nemesben. A káoszt csak növelte, hogy ugyanitt az a hír is járta, hogy a jezsuiták által felbérelt Farensbach valójában a fejedelem meggyilkolását tervezi, sőt, Bethlen már rá is jött erre és el

[85] Bethlen Gábor instrukciója Matthias Quadtnak. Gyulafehérvár, 1624. [hónap nélkül] 8. AGAD Metryka Koronna Libri Legationum vol. 29. p. 330.; Sir Thomas Roe levele Sir George Calvertnek. Konstantinápoly, 1622. június 17/27. *Richardson* 1740. 58. o. Lásd még az 1621. március 9/19. dátumú levelet uo. 26. o.

[86] Volmar Farensbach levele III. Zsigmondnak. Varsó, 1623. november 4. MNK BKCz Ms 115. p. 341–344.; A kézirat másolatát Hámori Nagy Zsuzsanna bocsátotta rendelkezésünkre, segítségét ezúton is köszönjük. Lásd még *Hámori Nagy* 2020b. 73. o. Erdélyi szolgálatáról lásd *Jeney-Tóth* 2012. 170. o. (1624. június) és Bethlen Gábor levele Béldi Kelemennek. Gyulafehérvár, 1624. szeptember 29. *Szilágyi* 1879. 408. o.

[87] Kraus magyar kiadásában „Färenss Beck" néven szerepel. *Kraus* 1994. 115. o.; Az információk gyanús mivoltára már Nils Ahnlund is felhívta a figyelmet. *Ahnlund* 1917. 82. o.

[88] A hadfogadás megtiltásáról lásd III. Zsigmond levelét a danzigiaknak. Varsó, 1624. május 4. ZKiO Rkp. 201–202. p. 473–474.; Magdalena Farensbach közvetítéséről lásd *Kármán* 2015. 10–11. o., az idézett instrukciót Quadtnak pedig AGAD MK LL vol. 29. p. 328–329.

is fogatta.[89] Távozásáról a fejedelem szolgálatából Georg Kraus a következőket írta: „hogy mi okból, tulajdonképpen nem lehetett megtudni – odahagyta katonáit, és Bethlen Gábor engedélyével török ruhában átutazott Törökországon, majd Velencébe jutott és állítólag ott fejezte be életét".[90] A szászsebesi krónikás mondata sok információt sűrít egybe, ami nem könnyíti meg annak megértését, mi is történhetett Farensbach életének következő időszakában. Annyi biztos, hogy a kurlandi nemes 1625 februárjáig maradt Bethlen szolgálatában, akkor pedig Bécs felé indult tovább – Pázmány Péter reménykedett is, hogy hasznos információkat lehet majd kinyerni tőle a fejedelem terveiről.[91] Velencébe valóban eljutott, az ottani francia követ 1625 áprilisának második felében találkozott is vele. Neki azt mondta, hogy császári útlevéllel Szavojába igyekszik, de azt is, hogy sokat élt Bécsben, ami a jelenleg ismert kronológiába egyáltalán nem fér bele.[92] Nem sokkal később, 1625 májusában Alsólendvai János császári követ látni vélte őt Bethlenhez mentében – Heinrich Matthias von Thurn társaságában – egy vörös kocsiban Velencéből Brandenburg felé tartva. A cseh felkelés volt katonai vezetője ekkoriban valóban a Köztársaság szolgálatában állt, de minden jel szerint Itáliában tartózkodott – a magyar diplomatát így alighanem félrevezették.[93]

Mindenesetre egy későbbi, nyilván Farensbach saját elbeszélésén alapuló adat egy elbingi krónikában azt sugallja, hogy a kurlandi nemes velencei és francia szolgálatban is állt a Bethlen elhagyása és a császári sereghez szegődés közötti időszakban.[94] Nehéz elképzelni, mikor lett volna erre ideje, mert alig egy évvel a velencei francia követtel folytatott megbeszélése után – amelyben nem merült fel szolgálat vállalása –, 1626 márciusában már Wallenstein seregének tisztje volt. Egész pontosan ebben a minőségében esett a protestáns hadvezér, Ernst von Mansfeld gróf fogságába, aki először a dánoknak adta ki, majd Farensbach a svédországi Gripsholmban raboskodott, amíg – állítólag Bethlen Gábor közbenjárására – szabadon nem bocsátották. 1626 decemberében újra

[89] Peter Bergmann levele a poroszországi főtanácsosoknak. Varsó, 1624. február 23. GStA PK I. Hauptabteilung, Rep. 6. Nr. 36. Fasz. 1. fol. 28r; C. Conradus levele Georgius Remónak. 1624. március 20. MNL OL Mohács utáni gyűjtemény R 308 3. d. 3. t. Németország fol. 185.; A Farensbach elfogatásáról szóló hír forrásaként a levél a neves sziléziai humanistát, Caspar Donaviust nevezi meg, aki 1620-ban követként járt a besztercebányai országgyűlésen, és a későbbiekben is folyamatosan gyűjtötte az információkat az erdélyi fejleményekről. A Conradus-levélre Hámori Nagy Zsuzsanna hívta fel a figyelmünket, segítségét köszönjük.

[90] *Kraus* 1994. 115. o.

[91] Pázmány Péter levele II. Ferdinándnak. Nagyszombat, 1625. február 12. *Hanuy* 1910. 433. o.; Lásd még Bornemisza Ferenc levelét Philippe de Harlay-nak, Césy grófjának. [H. n.], 1625. március 15. *Hudiţă* 1929. 35. o.

[92] Estienne Haligre jelentése. Velence, 1625. április 22. AD 138CP43 fol. 198v–199r. Köszönjük Hámori Nagy Zsuzsának, hogy a forrás fotóját megosztotta velünk.

[93] Alsólendvai János jelentése II. Ferdinándnak. [H. n., 1625. május közepe] EOE VIII. k. 260. o.; Alsólendvai személyesen sem Thurnt, sem Farensbachot nem ismerte, csak a kíséretében utazó hajdúk tájékoztatták a látott személyek kilétéről. Thurn velencei szolgálatáról lásd *Zwiedineck-Südenhorst* 1884. 259–276. o. és *Óváry* 1886. 145–149. o.

[94] *Hoppe* 1887. 307. o. (1628. október 13-ai bejegyzés.)

a császári seregben találjuk egy 3000 gyalogost számláló regiment ezredeseként, de ismét dán fogságba esett, ahonnan 1627 februárjában szabadult ki, fogolycsere keretében.[95] A császári generalissimus nagyon hasznos tisztnek tartotta, akinek vakmerősége kritikus helyzetek megoldásakor igen jó szolgálatot tett, azonban kevés olyan feladatot volt hajlandó adni neki, amelyek esetében a kurlandi nemes esetleges újabb átállása nagy kárt okozhatott volna. A császári flotta kiépítésével kapcsolatos tervezgetésbe bevonta, hajót azonban nem volt hajlandó rábízni. Ugyancsak Wallensteintől származik a Farensbach stílusával kapcsolatos legfrappánsabb nyilatkozat: „A legnagyobb ellensége a nagy pofája." Jellemző, hogy keresetlen hangvételére dán fogva tartói is sokat panaszkodtak.[96]

Szembesülve azzal, hogy Wallensteintől is csak korlátozott mértékű támogatásra számíthat, Farensbach 1628 nyarán kérte elbocsátását a szolgálatból, amelyet július 17-én meg is kapott, pénzügyi igényeinek kielégítésével. Rögtön a következő napon felajánlotta szolgálatait II. Gusztáv Adolfnak, arra hivatkozva, hogy a császári sereg elhagyása mellett is azért döntött, nehogy Stralsundnál szembe kelljen kerülnie a svéd király csapataival. Levelét a császári oldal elfogta, és Wallenstein felszólította Hamburg városát – ahol Farensbach tartózkodott –, hogy vegyék azonnal őrizetbe. A kereskedőváros magisztrátusa azonban ezt addig halogatta, amíg meg nem tudták szervezni, hogy a formális letartóztatás után azonnal Amszterdamba menekítsék.[97] Végül eljutott svéd területre, és noha az is felmerült, hogy II. Gusztáv Adolf a Krímbe, Moszkvába vagy a kozákokhoz küldi követségbe, végül a kurlandi tiszt korábbi erdélyi kapcsolatai miatt a király úgy döntött, rajta keresztül próbálja még egyszer meggyőzni Bethlen Gábort, hogy csatlakozzon a lengyelek elleni háborújához.

Farensbach 1628 novemberében indult el Göteborgból, és fél évvel később, 1629 májusában érkezett meg a fejedelemségbe.[98] A hatalmas késedelem oka az volt, hogy mivel Lengyelországban és a császár ellenőrzése alatt álló területeken is elfogatóparancs volt ellene érvényben, Párizs–Mantova–Velence–Spalato–Belgrád útvonalon körbe kellett utaznia fél Európát. Ráadásul a követségre teljesen alkalmatlannak bizonyult, mivel Bethlen Gábor egyáltalán nem bízott benne, és még azokba a terveibe sem avatta be, amelyeket részletesen ismertetett II. Gusztáv Adolf másik, folyamatosan nála tartózkodó diplomatájával, Paul Strassburggal. A Svédországba 1629 októberében visszaérkező Farensbach beszámolóját a svéd adminisztráció is meglehetős hitetlenkedéssel hallgatta.[99]

---

95 *Ahnlund* 1917. 84–89. o.; *Kuhn* 1931. 42. o.; *Broomé* 1956. 365–366. o.

96 *Ahnlund* 1917. 78. o. és *Kuhn* 1931. 43–44. o.

97 *Kuhn* 1931. 44–47. o.

98 Johan Adler Salvius levelei Axel Oxenstiernának. Liebemühl, 1628. október 13. és 1629. február 24. AOB II/14. k. 102., 109. o.; Volmar Farensbach levele II. Gusztáv Adolfnak. Szászsebes, 1629. június 8. *Szilágyi* 1882. 256–258. o.

99 Farensbach 1628–1629-es erdélyi követségének részleteiről, annak dokumentációjával együtt lásd *Kármán* 2018. 736–738. o.

A stockholmi tisztségviselők kételyeit ekkor már igen sokan osztották. Ludwig Camerarius, aki korábban a pfalzi diplomácia vezető személyisége volt, ekkor pedig Hágában képviselte II. Gusztáv Adolfot, szintén azt mondta, nem tudja, mit higgyen el egyáltalán Farensbach neki megküldött beszámolójából. A császárpárti oldalon sem volt jobb híre: III. Zsigmond egy évvel korábban igen ideges hangú levéllel reagált arra a (téves) hírre, hogy Farensbach a határ túloldalán, Krakkó és Częstochowa közelében toboroz csapatokat, pedig arról nem is szólt a fáma, hogy ezek kifejezetten Lengyelország ellen készülnének.[100] Camerarius aztán személyesen is találkozott az ezredessel, amikor az éppen visszatért Angliából 1630 novemberében (miután James Hamilton társaságában a svéd királynak toborzott csapatokat), és II. Gusztáv Adolfnak írott levelében hangot adott azon aggodalmának, mikor fogja vajon Farensbach a svéd államtitkokat kiszolgáltatni a császáriaknak.[101] A kurlandi nemes karrierjének következő fordulatát már így kommentálta: „Egy ilyen ingatag és állhatatlan ember az ellenségnél se találjon bizalomra! Megbosszulja magát, hogy erkölcsei ilyenek és a Nemezis nemsokára megtorolja a hűtlenséget."[102]

Volmar Farensbach ugyanis újra köpönyeget fordított. 1631 januárjában jelentkezett a Katolikus Liga seregei vezetőjénél, Johann t'Serclaes Tillynél és meglepő módon sikerült is elnyernie a hadvezér bizalmát. Ezzel egy időben áttért a katolikus hitre is (egyes források szerint már nem először). Camerarius jóslata azonban valóra vált: 1632 májusának elején Miksa bajor választófejedelem letartóztattatta az ezredest Ingolstadt ostrománál megfigyelt viselkedése miatt, ami gyanúba keverte, nem játszott-e össze újra a svédekkel. Noha Farensbach megpróbálta újra mozgósítani kapcsolatait, ellenségei ezúttal számosabbnak és erősebbnek bizonyultak, így 1633. május 21-én Regensburgban lefejezték a hányatott életű kurlandi nemest.[103]

Farensbach révén legalább még egy külföldi tiszt került Bethlen Gábor seregébe. Hámori Nagy Zsuzsanna nemrégiben derítette ki, hogy a fejedelmet 1624–1625 fordulóján a francia király diplomatájaként meglátogató, gazdag kelet-európai tapasztalatokkal rendelkező francia zsoldos, Sebastien de Breyant de Montalto is vele érkezett Erdélybe; és a korábbiakban emlegetett cseh és német kortársaihoz hasonlóan

[100] Ludwig Camerarius levele Axel Oxenstiernának. [Hága], 1629. október 5/15. RA Oxenstiernasamlingen E 578.; III. Zsigmond levele Bethlen Gábornak (?). Toruń, 1628. augusztus 18. BJ Ms 211. fol. 354. Köszönjük Hámori Nagy Zsuzsannának, hogy megosztotta velünk a forrásról készült fotómásolatát.

[101] Ludwig Camerarius levele II. Gusztáv Adolfnak. [Hága], 1630. november 6. RA Diplomatica Hollandica vol. 7.; Farensbach összesen 4000 katona toborzására kapott megbízást, lásd *Grosjean* 2003. 76. o.

[102] „Homo tam levis et inconstans ne apud hostes quidem fidem inveniet. Ulciscentur autem ipsum mores sui et Nemesis mox aderit perfidiae vindex." Ludwig Camerarius levele Axel Oxenstiernának. [Hága], 1631. április 5/15. RA Oxenstiernasamlingen E 579.

[103] Az ingolstadti események és az utána következő processzus alapos elemzését adja *Kuhn* 1931. 48–68. o.

ő is szerepet játszott Bethlen Gábor diplomáciájában, a Franciaországgal való kapcsolattartásban 1625–1626 során.[104]

Közben Erdélyben az alvinci németek élén a nyughatatlan Farensbach utóda, Hans Gluchowsky von Benkwitz lett (Kraus csehes formában, Kukloffsky néven említi krónikájában).[105] Nem tudjuk, mikor érkezett Erdélybe: 1618-ban kapott cseh nemességet, így logikus lenne, hogy a Fehérhegy utáni emigráció képviselőjét lássuk benne, de 1623-ban még arra vannak adataink, hogy a Német-római Birodalom szívében, Schmalkalden környékén harcolt csapataival.[106] 1626-ban már ő vezette Bethlen németjeit a magyarországi hadjáratra, 1631-ban pedig részt vett a rakamazi sánc elleni sikeres támadásban.[107] I. Rákóczi György nem is volt hálátlan: ugyanabban az évben az erdélyi országgyűlés nemességgel jutalmazta.[108] Gluchowsky, úgy tűnik, elődjétől eltérően nem volt kalandor típus, az 1630-as évek derekáról származó adatok szerint udvarházat szerzett magának Siménfalván, birtokot Fiatfalván, s még 1647-ben is I. Rákóczi György fejedelem szolgálatában állt, azaz legalább két évtizedig meghatározó szerepet játszott Erdélyben a német katonaság élén.[109]

Gluchowsky kapcsán azt is van alkalmunk megfigyelni, hogyan keresztezték és akadályozták egymást a külföldről érkezett tisztek karrierjei az erdélyi udvarban. 1630-ban ugyanis konfliktus alakult ki Brandenburgi Katalin testőrsége vezetésének ügyében. Ahogy korábban volt szó róla, úgy tűnik, Bethlen Gábor az őrgrófnővel érkező testőrök egységét összevonta az Alvincre telepített német katonákkal, élükre pedig Gluchowskyt ajánlotta. Hogy Katalin fejedelmi rokonságának esetleges ellenvetéseit előre kivédje, a német tisztet követségbe küldte Königsbergbe a brandenburgi választóhoz, illetve Marienburgba, II. Gusztáv Adolf svéd királyhoz. Gluchowsky jó benyomást tehetett, mert a Bethlen halála után küldött követeinek György Vilmos jelezte, hogy jelölését támogatja, és az újdonsült kapitány ígéretet tett arra, hogy a mindennapos jólétben és letelepedett életmódban eltunyult katonákat megfegyelmezi.[110] Ez a döntés azonban hatalmas csalódást okozott Thomas Klingnek, aki Katalinnal érkezett Erdélybe, és addig a testőrség alkapitánya *(Capitain-Leutenant)* volt.[111]

[104] *Hámori Nagy* 2020b. 73–74. o.
[105] *Kraus* 1994. 115. o.
[106] *Schimon* 1859. 47. o. és HStAM Rep. 4 h nr. 512.
[107] *Kraus* 1994. 120., 130., 135–136. o.
[108] A gyulafehérvári országgyűlés (1631. június 5. – július 1.) törvényei, XXXII. articulus. EOE IX. k. 272. o.
[109] *B. Nagy* 1973. 73. o.; *Jeney-Tóth* 2012. 169. o. 1091. jegyz.; *Kraus* 1994. 186. o.
[110] Bethlen Gábor és György Vilmos brandenburgi választó levélváltása. Száldobos, 1629. június 2., illetve Königsberg, 1629. szeptember [nap nélkül]. GStA PK Brandenburg-Preussisches Hausarchiv Rep. 33. W nr. 77. fol. 36v, 39r; II. Gusztáv Adolf levele Bethlen Gábornak. Marienburg, 1629. augusztus [nap nélkül]. RA Riksregistraturet vol. 165. fol. 193v–194r; György Vilmos instrukciója Kospothnak, Götznek és Napsnak. Königsberg, 1629. január 8/18. *–a –a* 1895. 442–443. o.; ill. Johann von Kospoth, Friedrich von Götzen és Christoph Naps levele György Vilmos brandenburgi választófejedelemnek. Kolozsvár, 1630. április 23. *–a –a* 1897. 728. o.
[111] Thomas Kling levele Brandenburgi Katalinnak. [H. n., 1630. július.] *–a –a* 1899. 90–91. o.

Panaszlevelében – amelyet a testőrség nevében írt, kollektív üzenet is megtámogatott – elkeseredetten emlékeztette Katalint hétévi hűséges szolgálatára és arra, hogy legalább harminc embert saját költségen vett fel a testőrségbe. Soraiból az is világos, hogy már nem volt fiatal ember és sokat gyengélkedhetett, bár bízott gyógyulásában.[112]

Mint említettük, a fogarasi németek élén Gluchowsky maradt I. Rákóczi György hatalomra jutása után is. Klinggel legközelebb 1636-ban találkozunk, amikor a Bethlen István várható támadása ellen fegyverkező I. Rákóczi György szolgálatára fogadták fel Eperjesen a fejedelem familiárisai. A német tiszt abban reménykedett, hogy az észak-magyarországi városokban tud majd toborozni háromszáz muskétást, ha a magyar királytól engedélyt kap rá. Az uralkodó által engedélyezett „dobolás nélkül", azaz titokban végzett toborzást azonban a Magyar Királyság tisztségviselői igyekeztek akadályozni, így nem tudjuk, végül mekkora sikerrel járt.[113]

Klinghez hasonlóan szintén egy dinasztikus esküvő révén került Erdélybe Johann Lüttich alezredes – ha egyáltalán eljutott a fejedelemségbe. A magát a tüzérségi tudományok jeles ismerőjének valló katona 1651-ben a brandenburgi választófejedelmet kereste meg azzal, hogy mivel Hollandiából nem kapott választ korábbi üzeneteire, a Rákóczi családnak ajánlaná fel a megelőző huszonhat évben császári, spanyol, dán és lengyel szolgálatban gyűjtött tapasztalatait. A kapcsolatfelvételt Pfalzi Henrietta és Rákóczi Zsigmond házasságkötése tette lehetővé: a nyilvánvalóan brandenburgi területen tartózkodó tiszt ennek előkészületei révén értesülhetett arról, hogy a fejedelmi család német szakértőket keres tisztikarának feltöltésére. Frigyes Vilmos kiállíttatta a kért támogató levelet, annak felhasználásáról azonban nincsenek információink.[114]

Paradox módon a legtöbb, hosszabb-rövidebb ideig ténylegesen erdélyi szolgálatban álló tisztről jóval kevesebbet tudunk annál a Lüttichnél, aki talán el se indult a fejedelemségbe. A legtöbbjüknek egyelőre csak a neve, vagy még annál is kevesebb, csak a családneve ismert: Rauben stájer kapitány (1621),[115] Brack kapitány (1622),[116]

[112] Az előző jegyzetben idézett levélen kívül lásd még a testőrség levelét Brandenburgi Katalinnak. [H. n., 1630. július.] *–a –a* 1899. 90. o.

[113] Debreczeni Tamás levelei I. Rákóczi Györgynek. Sárospatak, 1636. március 24. és május 23. MNL OL Magyar Kamara Archívuma E 190 Archivum familiae Rákóczi de Felsővadász 8 d. nr. 1652, 1666; *Szilágyi* 1875. 167–185. o. Klinget Madarász György, az I. Rákóczi Györggyel állandó kapcsolatban álló, roppant agilis eperjesi kereskedő szervezte be a fejedelem szolgálatába, erről lásd *Kármán* 2017. 220. o.

[114] Johann Lüttich levele Frigyes Vilmosnak. [H. n., d. n.] és Frigyes Vilmos levele II. Rákóczi Györgynek. Cölln an der Spree, 1651. március 26. GStA PK I. HA Geheimer Rat Rep. 11. Auswärtige Beziehungen: Akten nr. 10185. fol. 1–2.; Hasonló jellegű információink vannak bizonyos Andreas Din ezredesről, akinek 1637 tavaszán adott ajánlólevelet a lengyel király, de mivel a saját kezű aláírással ellátott irat Lengyelországban maradt fenn, a tiszt valószínűleg nem indult el Erdélybe – lásd IV. Ulászló levelét I. Rákóczi Györgynek. Varsó, 1637. március 5. BN Rkp. IV. 8485. nr. 7.

[115] Bethlen Gábor levele Thurzó Szaniszlónak. [H. n.] 1621. szeptember 30. *Szilágyi* 1886. 51. o.

[116] *Hain* 1988. 156. o.

Hannez kapitány, Paű német kapitány, Melcher Kupsar kapitány (1624), Haberman, Capitan Armes (1625), Andreas Twzizi (1626),[117] Obinger István zászlós (1644).[118] Végül ismerünk az 1630-as évekből olyan katonát is, aki II. Gusztáv Adolfot szolgálta, és a svéd király halála után jutott a fejedelemségbe, ám ott nem katonaként vették hasznát, hanem a bányaigazgatásban. A svájci Samuel Weiss von Schalen 1634-ben került Erdélybe, németországi ismerősei úgy tudták, általános bányaigazgató *(General Bergverwalter)* lett belőle. Ebben a pozíciójában végzett tevékenységéről nincsenek adataink, azonban annyi biztos, hogy élénken levelezett mind németországi partnerekkel, mind francia diplomatákkal, közvetítve a fejedelem nyilatkozatait a harmincéves háborúba való beavatkozással kapcsolatos készségéről, 1638. szeptember 6-án, Gyulafehérvárott bekövetkezett haláláig.[119]

Az 1630–1640-es években a megelőző évtized német tisztjeit egy másik csoport követte az erdélyi szolgálatban: a skótoké. A fejedelemség legnevezetesebb idegen származású katonája, Andrew Gaudy (avagy Gawdy of Craigmuie, Balmaclellan, Galloway) első említése a fejedelmi levelezésben 1636 őszéről származik. A szövegből azonban egyértelmű, hogy már régebben ismerték Magyarországon, hiszen Debreczeni Tamás, a Rákóczi-birtokok prefektusa már ekkor abban a magyaros formában, „Gaudi(a) András uram”-ként hivatkozott rá, ahogyan a következő húsz évben számos irat emlegeti.[120] A név hasonló következetes megmagyarítására egyetlen más tiszt esetében sem ismerünk példát, ami arra utal, hogy Gaudinak már ekkorra sikerült elfogadtatnia magát a magyarországi és erdélyi közegben – ami elég meglepő, hiszen ekkoriban az anonim életrajzírója által megadott születési évszáma (1612/1613) alapján még csak húszas éveinek közepén járt.[121] A legelső adat ráadásul még ennél is négy évvel korábbi: 1632-ben (amikor tehát nem volt több 20 évesnél) Gaudi Lipcséből hozott a fejedelemnek textíliákat.[122] Úgy tűnik, Gaudi magyarul is jól tudott: 1640-ből ismerünk egy részben neki címzett magyar nyelvű instrukciót, 1656-ban egy magyar

[117] *Jeney-Tóth* 2012. 169. o.; vagy csak a nemzetiségét ismerjük (Gallus kapitány, 1626). Uo.

[118] *Hain* 1988. 193. o.

[119] „General Bergverwalterként” Heinrich Meerbott Krisztina királynőhöz és a régenstanácshoz írott beadványa emlegeti (Stockholm, 1637. nov. 10.), amelyben a Svéd Korona vele szemben fennálló adósságai megfizetését kéri. RA Transylvanica vol. 1. Nr. 129.; Meerbott-tal már az előtt is kapcsolatban állt, hogy a hanaui lelkész Erdélybe utazott volna, lásd Paul Ludwig levelét V. Vilmos hessen-kasseli tartománygrófnak. Kassel, 1637. március 21. HStAM Rep. 4f. Siebenbürgen nr. 1.; Meerbott és az erdélyi külpolitika kapcsolatáról lásd *Kármán* 2021. 467–475. o.; Weiss 1635-ben, Danzigban ismerkedett meg francia diplomatákkal, akikkel aztán később is tartotta a kapcsolatot. Lásd Claude de Mesmes d'Avaux leveleit Charles du Bois d'Avaugournak. [H. n.] 1636. május 31., ill. június 4. *Pulaski – Tomkiewicz* 1937. 154., 294. o.; Halálának időpontjára lásd a róla szóló szócikket in: *Braun* 2015.

[120] Debreczeni Tamás levele I. Rákóczi Györgynek. Sárospatak, 1636. november 19. MNL OL E 190 8. d. nr. 1705.; 1637 elején érkezett Erdélybe, lovait Beszterce városának gondjára bízták. *Szabó* 2013. 138. o. 43. jegyz.

[121] Biographie des Andreas von Gaudi. OSZK KT Fol. Germ. 199. fol. 1r. A forrásra Szabó András Péter hívta fel a figyelmet. *Szabó* 2014. 33. o. 50. jegyz.

[122] *Jakab* 1888. II. k. 651–652. o.

nyelvű inventáriumot írt alá elhunyt tiszttársa tulajdontárgyairól, 1658-ban pedig egy országgyűlési napló feljegyezte a fejedelem magyarul hozzá intézett szavait.[123] Sőt, Gaudi egy levele is megvan magyar nyelven – igaz, nem eredetiben, így nem lehet kizárni, hogy fordításról van szó.[124] Ha a fentiekhez hozzávesszük, hogy a katonai szolgálatot alsóbb szinteken, kisebb megbízatásokkal kezdte, egyáltalán nem zárható ki, hogy Gaudi nem kifejezetten szolgálatvállalás céljából érkezett a fejedelemségbe, hanem második generációs erdélyi, de legalábbis magyarországi skót volt.

Debreczeni Tamás fent idézett leveléből az derül ki, hogy Gaudi András az Erdély és Lengyelország közötti közvetítésben játszott szerepet, krakkói vásárlásokkal érkezett Sárospatakra, és indult tovább a fejedelemhez. A következő években hasonló feladatok ellátása közben találkozunk vele újra: Danzigban fegyvert vásárolt, de a fejedelmi udvar üzeneteit is hozta-vitte az ottani francia ügyvivőknek.[125] 1639-ben egészen Hollandiáig eljutott, így Hamburgban az ottani svéd rezidensnek is átadott diplomáciai üzeneteket.[126] A hamburgi utat megismételte 1641-ben, 1643-ban pedig Danzigba vitt levelet.[127] Gaudi azonban abban a tekintetben is kivételesnek számít, hogy nemcsak létezéséről, Erdélyen kívüli karrierjéről és diplomáciai szolgálatairól tudunk, de a kutatás számára régóta ismert a fejedelmek szolgálatában végzett katonai tevékenysége is. I. Rákóczi György 1644–1645-ös hadjáratában már kitüntette magát. Részt vett Szatmár megszállásában, majd Sárospatak őrzésére hagyták, később Szendrő ostromához csatlakozott, illetve 1644 májusában Lőcse védelmére küldte a fejedelem,[128] akinek az volt róla a véleménye, hogy „nem csak becsületet, de többet

[123] I. Rákóczi György instrukciója Újlaki Lászlónak és Gaudi Andrásnak. Kolozsvár, 1640. január 25. EOE X. k. 263–264. o.; Inventárium Boros János tulajdonairól. Târgovişte, 1656. március 28. MHHD XXIII. k. 349–352. o.; Diarium az 1658. jan. 9. és 31. közötti országgyűlésről. EOE XIII. k. 567. o.

[124] Gaudi András levele I. Rákóczi Györgynek. [H. n., 1646 tavaszán.] MHHS VIII. k. 161–162. o.; A levél úgy maradt fenn, hogy I. Rákóczi György továbbküldte portai követének, hogy az informálhassa a nagyvezírt annak tartalmáról. Elvben elképzelhető lenne az is, hogy az eredetileg latin vagy német nyelvű levelet fordításban továbbították (bár ezt a tényt a fejedelem valószínűleg jelezte volna), de ez ellen szól, hogy a svéd tábornokok neveit a szöveg ugyanúgy eltorzítva közli, mint bármelyik korabeli magyar levél (Torstenson – Dortéson; Wrangel – Orángyél).

[125] Debreczeni Tamás levele I. Rákóczi Györgynek. Sárospatak, 1638. december 12. MNL OL E 190 10. d. nr. 2307.; I. Rákóczi György levélváltása Charles Dubois d'Avaugourral. Gyulafehérvár, 1639. július 17. és [Danzig], 1639. július 19. *Gergely* 1889. 700., 702. o.; I. Rákóczi György idézett instrukciója 1640-ből. EOE X. k. 263–264. o.; 1641-ről lásd OSZK KT Fol. Germ. 199. fol. 1r.

[126] D'Avaugour levele I. Rákóczi Györgynek. [Danzig], 1639. augusztus 4. *Gergely* 1899. 704. o. és Johann Heinrich Bisterfeld levele Johan Adler Salviusnak. Gyulafehérvár, 1640. július 5. RA E 5277 Salvius samling vol. 25. nr. 8.

[127] Bisterfeld levelei Salviusnak és d'Avaux-nak (utóbbi a kiadásban tévesen Hoditz grófként azonosítva). Dés, 1641. június 27., illetve d'Avaugournak. Gyulafehérvár, 1643. május 18. *Wibling* 1892. 471–472. o., ill. 603. o.

[128] *Szalárdi* 1980. 208., 222., 249. o.; *Hain* 1988. 204. o.; *Szabó* 2014. 49–50. o.; I. Rákóczi György levelei Lorántffy Zsuzsannának. Legyesbénye, 1644. május 19. és Sáros, 1644. július 1. MHHD XXIV. k. 156., 193. o.; Szalárdi ezt írja róla (208. o.): „azelőtt fejedelem udvarából svéciai hadakban jó ideig lakván, experiálván, generális- vagy collonellusságra is promoveáltatván, nagy hírt-nevet is kapott vala, s az fejedelem hivatalára nem régen jött volna vissza a svéciai

is érdemel, s ha az egy hirtelenség és akarat nem volna benne, többre lenne méltó, de talám megérik".[129]

A fiatal skót tiszt „megérését" szolgálhatta az is, hogy a linzi béke után nem tért vissza a többiekkel Erdélybe, hanem Lennart Torstensson svéd főparancsnok kívánságára a Svéd Korona szolgálatába állt. Mindenesetre még a következő év elején is levélben értesítette I. Rákóczi Györgyöt a németországi front fejleményeiről.[130] 1646 vége és 1648 között több adattal is rendelkezünk arról, hogy a bajor és oberpfalzi területen teljesített szolgálatot, Augsburg ostrománál meg is sebesült, később a donauwörthi híd, majd Neumarkt in der Oberpfalz svéd katonai parancsnoka volt, alezredesi *(Oberst-Leutenant)* rangban.[131]

1650-ben Gaudi Kelet-Poroszországban telepedett le, és meg is házasodott: honfitársa, egy James Murray nevű ezredes lányát, Katharinát vette feleségül.[132] Ez idő tájt Erdélyben – a külföldi tisztekre jelentősebb figyelmet fordító Georg Kraus krónikájának tanúsága szerint – egy Pillinger nevű kapitány bukkant fel, aki azonban 1653-ban a Szucsáva körüli harcokban fogságba esett.[133] Talán nem független ettől az eseménytől, hogy II. Rákóczi György ez után hívta vissza erdélyi szolgálatba a skót tisztet, aki 1654 közepén érkezett meg a fejedelemségbe, és 1655-ben már a fejedelem német csapatainak parancsnokaként emlegetik.[134] Részt vett az 1655-ös havasalföldi hadjáratban, a Şoplea és Ploieşti között lezajlott döntő ütközetben az egyik szárnyat ő vezette.[135] Noha ezután hosszasan, egészen 1656 végéig Târgoviştében maradt mint a Constantin Şerban vajda melletti erdélyi testőrség egyik vezetője, az erdélyi katonai elitben olyan fontos szerepet töltött be, hogy Kemény János hangot is adott gyanak-

---

királynak egy Rebenstock nevű fő belső emberével". Rebenstockkal valóban érkezett a svéd táborból egy ott szolgáló ezredes, de őt Orbai Andrásnak hívták, a krónikás itt nyilvánvalóan keveri a két életrajzot.

[129] I. Rákóczi György levele ifj. Rákóczi Györgynek. Sáros, 1644. július 11. MHHD XXIV. k. 204. o.; A fiatal skót tiszt tapasztalatlanságát jelzi, hogy Kemény János azt javasolta, a frissen felgyógyult (valószínűleg fogolyként az erdélyi seregbe került) Ross német kapitányt Gaudi kompániájába osszák be, „mivel jámbor öreg ember és expertus, megalkuszik vele, s tanulhat is tőle." Kemény János levele I. Rákóczi Györgynek. [H. n.] 1644. január 19. TMÁO III. k. 252. o.

[130] I. Rákóczi György levele Szalánczy Istvánnak. [H. n.] 1646. május 6. MHHS VIII. k. 160–161. o.; Mivel egy későbbi levélváltásuk (Konstantinápoly, 1646. december 5. és Várad, 1647. január 24.) is említi Gaudi levelét, feltehető, hogy a hírszolgáltatás később is folytatódott, lásd *Beke – Barabás* 1888. 806–807., 820. o. A svéd seregben Brünn alatt szintén jelen lévő Károly Gusztáv pfalz-zweibrückeni gróf 1655-ben – immáron X. Károly Gusztáv svéd királyként – az erdélyi fejedelem követével közölte, hogy személyesen ismeri Gaudit. Lásd Constantin Schaum jelentését. [1655. március] EOE XI. k. 213. o.

[131] OSZK KT Fol. Germ. 199. fol. 1r.; *Pufendorf* 1688. II. k. 216–217. o.; *Reisach* 1803. 74–75. o.; *Prechtl* 1843. 48. o.; Verzeichniß 1865. 446. o.

[132] OSZK KT Fol. Germ. 199. fol. 1v. és *Dobson* 2009. 26. o.

[133] *Kraus* 1994. 196–197. o.

[134] II. Rákóczi György Gyulafehérváron kelt 1654. február 1-jei instrukciójában utasította lengyelországi követét, Gillányi Gergelyt, hogy kérjen a királytól Gaudi számára menlevelet az Erdélybe költözéshez. EÉKH I. k. 299. o. Constantin Schaum idézett jelentését lásd EOE XI. k. 213. o.

[135] *Szalárdi* 1980. 339. o.

vásának, nem akarja-e a fejedelem elvenni tőle a főgenerálisi rangot, hogy aztán Gaudinak adja.[136] II. Rákóczi Györggyel tartott annak 1657-es lengyelországi hadjáratán is, a fejedelem őt tette meg a svédekkel közösen elfoglalt Breszt-Litovszkban hagyott 1500 fős helyőrség parancsnokának. Így nem volt jelen az erdélyi sereg összeomlásánál és tatár fogságba esésénél – a fejedelem békekötése után a várat átadta a lengyeleknek, és csapatait 1657 kora őszén hazavezette a fejedelemségbe.[137] Úgy tűnik, családja mindeközben Brassóban lakott.[138]

A következő, polgárháborús időszakban Gaudi mindvégig II. Rákóczi György oldalán maradt, Szalárdi János krónikája sokat dicséri „szép hadi mesterségét". 1658-ban döntő szerepe volt a budai pasa csapatai feletti pálülési győzelemben, aztán ő irányította Várad városának sikeres védelmét, valamint 1659-ben sikeresen induló expedíciót vezetett Havasalföldre.[139] 1660 elején ő vezette Nagyszeben reménytelen ostromát, s ez évben részt vett a fejedelem halálát okozó szászfenesi csatában is.[140] Ura halála után tért vissza északra: Danzigban *Generalmajor*ként, 1663-ban a hercegi Poroszországban *Generalwachtmeister* rangban említik, Frigyes Vilmos szolgálatában.[141] 1665-ben halt meg, utódai (von Gaudy néven) a 18. században jelentős szerepet játszottak a porosz katonai és közigazgatásban, de ismert költő is akadt közöttük.[142]

Első hallásra meglepőnek tűnhet, hogy nem Gaudi volt az egyetlen skót katona, aki a Rákócziakat szolgálta, ám az elmúlt két évtized számos publikációja bizonyította, hogy a skótok a 16. század második felétől nemcsak Közép- és Kelet-Európa hadszínterein voltak jelen – már az Erdélyi Fejedelemségben is –,[143] de kereskedőként a térség gazdasági életében is fontos szerepet játszottak, még a tengerparttól olyan messze eső területeken is, mint Kis-Lengyelország.[144] 1646 decemberében IV. Ulászló lengyel király két skót ezredesnek is útlevelet adott, hogy fejenként ezer gyalogost toborozzanak és vigyenek Erdélybe. Nem kizárt, hogy az eset hátterében a király törökellenes tervei álltak: 1646 során megkezdte ugyanis a toborzásokat egy nagy déli háború megindítására, a szejm azonban közbelépett és betiltotta IV. Ulászló további akcióit. Könnyen lehet, hogy a két skót ezredes a már felfogadott csapatokat vitte tovább a törökellenes

[136] Lásd Boros János idézett hagyatéki leltárát. MHHD XXIII. k. 349–352. o.; Mikes Kelemen levele II. Rákóczi Györgynek. Tergovistye, 1656. október 10. Uo. 480. o.; II. Rákóczi György levele Lorántffy Zsuzsannának. Radnót, 1659. november 30. EÉKH II. k. 564. o.; valamint lásd Kemény János levélváltását II. Rákóczi Györggyel. H. n. 1656 nyara. *P. Szathmáry* 1871. 99–105. o.

[137] *Kármán* 2012. 1071. o. és *B. Szabó* 2016. 234. o.

[138] Gaudi felesége, Katharina Murray levele Isaac Basire-nak. Brassó, 1657. július 16. *Beke* 1895. 638. o.

[139] *Szalárdi* 1980. 412., 440–441., 448., 452. o.; *B. Szabó* 2001. 245., 262–263. o.; *Ciorănescu* 1935. 202. o.

[140] *Kővári* 1863. 89–90. o. és *Gyalókay* 1914. 34–50. o.

[141] *Dobson* 2009. 26. o. és *Semrau* 1934. 92. o.

[142] OSZK KT Fol. Germ. 199. 2v.; *Dobson* 2009. 26. o.; *Gieraths* 1964. 569. o.; *Martini* 1964.

[143] Báthory István lengyelországi tapasztalatai alapján a tizenöt éves háború elején még Erdélyben is felfogadtak egy kisebb skót zsoldoscsapatot. *B. Szabó – Somogyi* 1996. 57. o.

[144] *Kowalski* 2015. A skót diaszpóráról lásd a környező jegyzetekben idézett tételeket.

együttműködésre nyitottnak mutatkozó I. Rákóczi György országába.[145] Nagyon valószínű, hogy meg is érkeztek oda, mert mindkét *salvus conductus* a Rákóczi-levéltárban maradt fenn.[146]

Kettejük közül Alexander Barclay-ről alig tudunk valamit, csupán annyi biztos, hogy fiát 1637-ben Danzigban keresztelték meg.[147] Nem tudjuk, azonos-e azzal a gazdag lublini polgárral, aki jelentős összeggel járult hozzá 1651-ben a száműzetésben élő II. Károly angol és skót király megsegítéséhez, katonai pályafutásáról mindenesetre nem rendelkezünk semmilyen információval.[148] Sokkal több mindent tudunk a másik ezredesről, James Murray-ről, akivel Gaudi apósaként már találkoztunk. Az első adat 1601-ből származik róla, ekkor III. Zsigmond lengyel király udvari embere volt 420 arany évi fizetéssel. Katonai karrierje akkor indult be igazán, amikor 1620-ban szerepet kapott a lengyel hadiflotta kiépítésében, sőt 1623-ban a svédek elleni tengeri ütközetben is részt vett. Szárazföldi hadviselésben is szerzett azonban tapasztalatot: 1633-ban Szmolenszk ostrománál tüntette ki magát.[149] Az 1640-es években már nem volt fiatal ember, de a hadviseléssel továbbra sem hagyott fel: 1644-ben a dán király seregében Norvégiában harcolt a svédek ellen, 1645-ben a Göta folyó torkolatában lévő Marstrand város katonai parancsnoka *(stadoberst)* is volt.[150] Elképzelhető, hogy azonos azzal a Jacobus Mora néven említett személlyel, aki 1649-ben Poznańban nyert polgárjogot.[151]

Kézenfekvő lenne a feltevés, hogy ha Gaudi és Murray egyaránt szolgáltak I. Rákóczi György Erdélyében, talán ott ismerték meg egymást, főleg, hogy a jövendőbeli após rendszeresen az Erdéllyel feszült viszonyban lévő Habsburg-barát oldalon működött. 1646–1647 során azonban éppen elkerülték egymást: mire Murray a fejedelemségbe érkezhetett volna, Gaudi már a dél-németországi fronton szolgálta a Svéd Koronát. Nem kizárt azonban, hogy mégis Rákóczi révén ismerkedtek meg. 1637 elején, amikor Naszúhpasazáde Hüszejn pasa kísérlete arra, hogy Bethlen Istvánt bevigye a fejedelemségbe már kudarcot vallott, de még egyáltalán nem volt biztos, hogy a harcok nem fognak kiújulni, I. Rákóczi György Varsóba küldött követe két tisztet toborzott a feje-

[145] A törökellenes tervekről és Erdély lehetséges bevonásáról lásd *Lukinich* 1907. 21–41. o. és *Gebei* 2007. 102–120. o.

[146] IV. Ulászló engedélye James Murray-nek, illetve Alexander Barclay-nak hadfogadásra az erdélyi fejedelem számára. Varsó, 1646. december 20. MNL OL E 190 47. d. 11. t. 27. sz., illetve 8. d. nr. 4697. Utóbbi nyomtatásban is megjelent: *Szilágyi* 1894b. 359. o.

[147] *Dobson* 2000. 11. o.

[148] *Frost* 2001. 195. o. és *Bajer* 2012. 201. o. Az azonosítás ellen szól, hogy egy Alexander Barclay 1664-ben danzigi polgár lett – ez alkalmasint lehet az ezredes 1637-ben keresztelt fia is, ami arra mutatna, hogy a család továbbra is a balti kereskedővároshoz kötődött. *Dobson* 2000. 11. o.

[149] *Biegańska* 1984. 1–9. o. és *Miller* 2007. 221–222. o.

[150] *Østby Pedersen* 2005. 156. o. és *Murdoch – Grosjean* 2014. 158. o. Azt, hogy azonos személyről van szó, nagyon valószínűvé teszi, hogy noha David Dobson névtárában öt másik James Murray-ről is van említés, ezek kronológiailag vagy karrier szempontjából összeegyeztethetetlenek az ezredessel. Vö. *Dobson* 2000. 117–118. o.

[151] *Pertek* 1977.

delem csapatai számára. A fejedelemnek küldött levelében Szentpáli István arra hivatkozott, hogy James Murray ajánlotta őket, és másolatban fenn is maradt a skót ezredes támogató üzenete.[152] A levél Murray-t „Móré uram"-ként emlegeti, amiből egyértelmű, hogy személye az erdélyi udvarban ekkorra már ismert volt. Ottani látogatása időpontjának valószínűsítéséhez segítséget nyújthat Debreczeni Tamás fentebb már idézett, 1636 novemberében keletkezett levele. Ebben ugyanis nemcsak azt adta hírül, hogy Gaudi visszaérkezett Krakkóból, hanem azt is, hogy egy német „fő kapitány ember" is Sárospatakra jött, akiről az hírlett, hogy svéd szolgálatban is hadakozott már, és a „lengyel király őfelségétől minden hónapban 500 talléra jár, akárhol járjon is."[153] A Rákóczi-birtokok prefektusa Gaudi társaságában küldte tovább az illetőt Erdélybe a fejedelemhez. Ha feltételezzük, hogy a meg nem nevezett tiszt „németsége" nem feltétlenül etnikai hovatartozására utal, hanem csupán azt jelezheti, hogy a lengyel király egyik „német" mintára szervezett ezredének – esetleg épp a gárdaezredének – tisztjéről lehetett szó, a jellemzésére használt többi elem – a svédekkel szemben szerzett rutinja, magas rangja és nagy megbecsültsége a lengyel királyi udvarban – Murray-re is teljes mértékben igaz. Ráadásul ebből az időszakból, amikor a Rzeczpospolita nem viselt háborút egyetlen irányban sem, nem tudunk semmit arról, mit csinált a skót főtiszt, így egy törökellenes háborúskodásként is felfogható erdélyi szolgálat tökéletesen beleférne a képbe. Mivel 1636 végén létrejött a béke, nyugodtan feltételezhető, hogy a skót tiszt rövid erdélyi tartózkodás után visszatért Lengyelországba, de továbbra is segítette Rákóczit alacsonyabb beosztásban szolgálatot vállaló tisztek verbuválásával.

Hármójukon kívül még három másik skót tisztről is tudunk, akik erdélyi szolgálatban álltak. 1647 márciusában I. Rákóczi György levelét Münsterben a francia követeknek egy katona adta át, akit a fejedelem levele „Gilbertus Scotus vexilliferként" azonosított (egy magyar nyelvű forrásban pedig „az zászló tartó Gilbert"-ként szerepel).[154] Azonosítása nem egyszerű: talán arról a William (Gilbert) Keith-ről van szó, akinek az 1630-as évekből, majd 1648-tól tudunk lengyelországi szolgálatáról.[155] Egy bizonyos James Campbell Isaac Basire-tól, a gyulafehérvári egyetem professzorától kért pénzügyi segélyt 1656-ban, hogy Erdélyt elhagyva a svéd sereghez utazhasson, külön kiemelve ismeretségét Gaudival.[156] Ugyancsak Basire révén tudunk egy Muir nevű tisztről, aki részt vett II. Rákóczi György 1657-es lengyelországi hadjáratában,

[152] Szentpáli István levele I. Rákóczi Györgynek. Varsó, 1637. február 28. és melléklete, James Murray ajánlólevele Johann Stanislaus Hildebrand kapitánynak. MNL OL E 190 9. d. nr. 1976. Az ő további tevékenységéről nincs tudomásunk. Az 1636-os válságról legújabban lásd *B. Szabó* 2019. 247–265. o.

[153] Debreczeni Tamás levele I. Rákóczi Györgynek. Sárospatak, 1636. november 19. MNL OL E 190 8. d. nr. 1705.

[154] I. Rákóczi György levele Antoine Fouquet de Marsilly-Croissynak. [Gyulafehérvár, 1647. február 25.] MHHD XXIII. k. 405. o., illetve instrukciója Jármi Ferencnek (azonos datálással). Uo. 396. o.

[155] *Frost* 2001. 209–210. o.

[156] *Kropf* 1889. 494. o.

mivel annak Erdélyben (közelebbről Szászsebesen) maradt leánya levelezett a professzorral.[157]

A következő évben kezdődő balsikerű hadakozások alaposan megtépázták az idegen csapatok tisztikarát is: Konrad Mansfeld német dragonyos kapitány, az alvinciek utolsó ismert parancsnoka, 1657-ben a tatárokkal vívott harcban megsebesült, 1658-ban pedig Jenő várának feladása miatt II. Rákóczi György kivégeztette. Az udvari kurtányok parancsnoka, Sárdi Dániel neve a lengyel hadjárat alatt elesettek között szerepel.[158] A pótlást, mint említettük, az 1664-ben Erdélyben fellázadó császári alakulatok jelentették, amelynek új tisztikarát a régi altisztek közül verbuválták: így Theiss Mihály tizedesből lett a kolozsvári helyőrség élén ezredes, Jung Bálint tizedesből őrnagy, Manni őrmester pedig szintén őrnagy lett Apafi seregében.[159] Feltehetően szintén a császári seregből került erdélyi szolgálatba Francesco Biale, aki Olasz Ferenc néven somlyói kapitányként az egész Apafi-korszakban a végvári rendszer meghatározó személyisége volt.[160] Szokatlan karriert futott be ekkoriban a Csürüllyei György néven említett Gheorghe Ciurola nevű román áldozópap is, aki II. Rákóczi György felhívására 1659-ben 600 román „rablót" vezetett a fejedelem táborába, akikkel a szászfenesi csatáig kitartott a fejedelem ügye mellett. 1662-ben bebörtönözték, 1665-ben azonban szabadon bocsátották és állítólag megtették Apafi fejedelem palotabeli testőrei parancsnokának.[161]

A későbbi időszakból ismerjük a francia segélypénzen toborzott udvari gyalogos alakulatok három külföldi parancsnokának nevét is – Henrich ven Ofen/Henric von Offen, Mihael Tenk, Nicolai Szadoszki, Christoph Grolioszki/Cristoph Crakovsky (lehetséges, hogy ők azonosak), Stanislaus Grotoczki, Casimirus Okinczki, Joannes Podlyeczki/Joannes Podleski –, ám egyelőre ennél többet nem tudunk róluk.[162] Azonban a viszonylag jó forrásadottságokkal bíró Apafi-korszak hadtörténeti kutatása elég visszafogott volt ezidáig, így a későbbiekben még jóval több adatra számíthatunk ebből az időszakból is. A kutatás során mi is azt tapasztaltuk, hogy bármely újabb erdélyi had-, vagy akár politikatörténeti téma feldolgozása közben újabb és újabb külföldi tisztek kerülnek elő az Erdélyi Fejedelemségből ránk maradt forrásanyagban.

[157] Elisabeth Muir levele Isaac Basire-nak. Szászsebes, 1657. június 30., illetve Basire Elisabeth Muirnek. Gyulafehérvár, 1657. október 18. MNL OL Erdélyi kormányhatósági levéltárat F 12 Lymbus 13. d. XIV/5. fol. 26, ill. 18. (A levelekre Szabó András Péter hívta fel figyelmünket, segítségét ezúton is köszönjük!); Basire kapcsolathálójáról lásd *Kármán* 2019.

[158] *Kemény* 1986. 317. o. és *B. Szabó* 2001. 254–255. o. 112. jegyz. Mansfeld és „Konrád kapitány" személyének egyezésére lásd *Grondski* 1789. 395. o.

[159] *Jakab* 1888. II. k. 741. o. 1673-ban azonban már Solis kapitány volt a kolozsvári német helyőrség parancsnoka. *Bethlen* 1993. 651–652. o.

[160] Első említése somlyói kapitányként 1661-ből származik: *Szalai* 2021. 561. o. 90. jegyz. Lásd még *Galla – Fazekas* 2005. 203. o.

[161] *Bethlen* 1993. 65–68. o.; *Kraus* 1994. 357. o.; *Rétyi* 1983. 52. o.

[162] *Szilágyi* 1893. 158. o. és *Ardelean* 2012a. 75–77. o.

Rövidítések

AD	Archives diplomatiques (Párizs)
AGAD	Archiwum Główne Akt Dawnych (Varsó)
BHStA	Bayerisches Hauptstaatsarchiv (München)
BJ	Biblioteka Jagiellońska (Krakkó)
BN	Biblioteka Narodowa (Varsó)
GStA PK	Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz (Berlin-Dahlem)
HStAM	Hessisches Staatsarchiv Marburg
MNK BKCz	Muzeum Narodowe w Krakowie Biblioteka Książąt Czartoryskich (Krakkó)
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
OSZK KT	Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár
RA	Riksarkivet (Stockholm)
ZKiO	Zakład Narodowy im. Ossolińskich (Ossolineum, Wrocław)

Bibliográfia

–a –a 1895.	*–a –a:* Brandenburgi Katalin és a diplomáczia. Első és második közlemény. *Történelmi Tár,* 18. (1895) 209–229., 433–456. o.
–a –a 1897.	*–a –a:* Brandenburgi Katalin és a diplomáczia. Negyedik közlemény. *Történelmi Tár,* 20. (1897) 709–732. o.
–a –a 1899.	*–a –a:* Brandenburgi Katalin és a diplomáczia. Nyolcadik és bef. közlemény. *Történelmi Tár,* 22. (1899) 89–136. o.
Abrahamowicz 1983.	*Abrahamowicz, Zygmunt:* Sobieski és Thököly. In: A Thököly-felkelés és kora. Szerk. *Benczédi László.* Budapest, 1983. 111–117. o.
Ágoston 1995.	*Ágoston Gábor:* Az európai hadügyi forradalom és az oszmánok. *Történelmi Szemle,* 37. (1995) 465–486. o.
Ahnlund 1917.	*Ahnlund, Nils:* Krigare, diplomat och statsfånge. *Personhistorisk Tidskrift,* 19. (1917) 77–113. o.
AOB II/14. k.	Rikskansleren Axel Oxenstiernas skrifter och brefxevling. Senare afdelningen. Bd. 14. Brev från Johan Adler Salvius. Utg. av *Ottoson, Per-Gunnar* et *al.* Stockholm, 2012.
Ardelean 2010.	*Ardelean, Florin Nicolae:* Organizare militară în Transilvania princiară. Comitate şi domenii fiscale. PhD-diszszertáció, Cluj-Napoca, 2010.

Ardelean 2012a. *Ardelean, Florin Nicolae:* Steaguri de mercenari străini la curtea lui Mihai Apafi (1663–1684). *Anuarul Institutului de Istorie „George Bariţiu" din Cluj-Napoca*, 51. (2012) 69–79. o.

Ardelean 2012b. *Ardelean, Florin Nicolae:* Seimeni în slujba principilor Transilvaniei în a doua jumătate a secolului XVII. Banatica, 22. (2012) 119–134. o.

B. Nagy 1973. *B. Nagy Margit:* Várak, kastélyok, udvarházak, ahogy a régiek látták. Bukarest, 1973.

B. Szabó 2001. *B. Szabó János:* II. Rákóczi György 1658. évi török háborúja. *Hadtörténelmi Közlemények,* 114. (2001) 2–3. sz. 231–278. o.

B. Szabó 2012. *B. Szabó János:* Az Erdélyi Fejedelemség és az Oszmán Birodalom katonai együttműködése (1571–1688). *Hadtörténelmi Közlemények,* 125. (2012) 4. sz. 1015–1050. o.

B. Szabó 2015. *B. Szabó János:* Mohács: régi kérdések – új válaszok. Budapest, 2015.

B. Szabó 2016. *B. Szabó János:* „Sors bona nihil aliud": Az 1657. évi erdélyi 'Blitzkrieg' kudarca Lengyelországban. In: Művészet és mesterség: Tisztelgő kötet R. Várkonyi Ágnes emlékére. II. k. Szerk. *Horn Ildikó et al.* Budapest, 2016. 231–251. o.

B. Szabó 2019. *B. Szabó János:* Két díván Budán: I. Rákóczi György erdélyi fejedelem és a magyarországi oszmán hódoltság elitje (1630–1636). *Történelmi Szemle,* 61. (2019) 2. sz. 247–265. o.

B. Szabó – Somogyi 1996. *B. Szabó János – Somogyi Győző:* Az erdélyi fejedelemség hadserege. Budapest, 1996.

Bagi 2011. *Bagi Zoltán:* Világok harca: A császári-királyi hadsereg szervezete és nemzetiségi összetétele a tizenöt éves háború időszakában. *Keletkutatás,* 30. (2011) ősz. 39–63. o.

Bajer 2012. *Bajer, Peter Paul:* Scots in the Polish-Lithuanian Commonwealth, 16th to 18th Centuries. The Formation and Disappearence of an Ethnic Group. Leiden, 2012.

Balcerek 2010. *Balcerek, Mariusz:* „Forti et fideli nihil difficile": Kariera Wolmara Farensbacha w Inflantach. *Czasy Nowożytne,* 23. (2010) 85–105.

Bánlaky 1940. *Bánlaky József:* A magyar nemzet hadtörténelme. XV. k. Budapest, 1940.

Beke 1895. *Beke Antal:* Az erdélyi káptalan levéltára Gyulafehérvárt. Első, második és harmadik közlemény. *Történelmi Tár,* 18. (1895) 230–259., 409–432., 630–652. o.

Beke – Barabás 1888. I. Rákóczi György és a Porta. Szerk. *Beke Antal – Barabás Samu.* Budapest, 1888.

Benkő 1900. *Benkő Imre:* A Szodoray-család levéltárából. *Történelmi Tár,* 23. (1900) 592–599. o.

Bérenger 2003. *Bérenger, Jean:* La politique française en Europe orientale. In: Guerres et paix en Europe centrale aux époques moderne et contemporaine. Mélanges d'histoire des relations internationales offerts à Jean Béranger. Ed. *Daniel Tollet.* Paris, 2003. 345–360. o.

Bethlen 1979. *Bethlen Gábor* Végrendelete. In: Magyar gondolkodók, 17. század. Szerk. *Tarnóc Márton.* Budapest, 1979. 104–119. o.

Bethlen 1980. *Bethlen Miklós* Élete leírása magától. Szerk. *V. Windisch Éva*. Budapest, 1980.

Bethlen 1993. *Bethlen János:* Erdély története, 1629–1673. Szerk. *Jankovics József.* Ford. *P. Vásárhelyi Judit*. Budapest, 1993.

Biegańska 1984. *Biegańska, Anna:* James Murray, a Scot in the Making of the Polish Navy. *Scottish Slavonic Review*, 3. (1984) 1–9. o.

Braun 2015. *Braun, Hans:* Samuel Weiss. In: Historisches Lexikon der Schweiz. https://hls-dhs-dss.ch/de/articles/024415/2015-11-17/ (A letöltés időpontja: 2022. március 18.)

Broomé 1956. *Broomé, Bertil:* Wolmar Farensbach. In: Svenskt biografiskt lexikon. Vol. XV. Fahlberg – Feuk. Utg. av *Göran Nilzén.* Stockholm, 1956.

Brzezinski 1988. *Brzezinski, Richard:* Polish Armies II. k. 1569–1696. Oxford, 1988.

Chauvrié 2006. *Chauvrié, Frédéric:* La Maison du roi sous Louis XIV, une troupe d'élite (Étude organique). *Revue Historique des Armées, Service Historique de la Défense,* 242. (2006) 114–121. o.

Chauvrié 2009. *Chauvrié, Frédéric:* La Maison du Roi sous Louis XIV, une troupe d'élite (Étude tactique). *Revue Historique des Armées, Service Historique de la Défense,* 255. (2009) 84–94. o.

Ciorănescu 1935. *Ciorănescu, Alexandru:* Domnia lui Mihnea III (Mihail Radu) 1658–1659. *Buletinul Comisiei istorice a României,* 14. (1935) 49–229. o.

Corvisier 1959. *Corvisier, André:* Les gardes du corps de Louis XIV. *Bulletin du XVIIe Siècle,* 45. (1959) 265–291. o.

Corvisier 1979. *Corvisier, André:* Armies and Societies in Europe, 1494–1789. Bloomington–London, 1979.

Czigány 2017. *Czigány István:* Amikor a török két háborúba kezd. Egy „lopakodó" háború anatómiája 1658–1661. In: Határok fölött. Tanulmányok a költő katona, államférfi Zrínyi Miklósról. Szerk. *Bene Sándor – Fodor Pál – Hausner Gábor – Padányi József.* Budapest, 2017. 313–342. o.

Deák 2007. *Deák Éva:* Brandenburgi Katalin és Bethlen Gábor első találkozása. In: Mindennapi választások. Tanulmányok Péter Katalin 70. születésnapjára. Szerk. *Erdélyi Gabriella – Tusor Péter.* (CD-kiadás) Budapest, 2007. 251–267. o.

Decei 1943–1945. *Decei, Aurel:* Giovanandrea Gromo. Compendio della Transilvania. *Apulum: Buletinul Muzeului Regional Alba Iulia,* 2. (1943–1945) 140–213. o.

Dobson 2000. *Dobson, David:* Scots in Poland, Russia and the Baltic States, 1550–1850. Baltimore, 2000.

Dobson 2009. *Dobson, David:* Scots in Poland, Russia and the Baltic States: Part Two. Baltimore, 2009.

Domínguez Nafría 2006. *Domínguez Nafría, Juan Carlos*: El rey y sus ejércitos: guardas reales, continos, monteros y tropas de Casa Real del siglo XVII. In: Guerra y sociedad en la Monarquía Hispánica. I. k. Madrid, 2006. 707–738. o.

Dunning – Hudson 2013. *Dunning, Chester S. L. – Hudson, David R. C.*: The Transportation of Irish Swordsmen to Sweden and Russia and Plantation in Ulster (1609–1613). *Archivium Hibernicum,* 66. (2013) 422–453. o.

EÉKH Erdély és az északkeleti háború. I–II. k. Szerk. *Szilágyi Sándor.* Budapest, 1890–1891.

Enyedi 1862. *Enyedi István:* Occasio suscepti itineris et belli Principis Georgii Rakoczi in Poloniam. In: Erdélyi történelmi adatok. IV. k. Szerk. *Szabó Károly.* Kolozsvár, 1862. 219–316. o.

EOE Erdélyi országgyűlési emlékek történeti bevezetésekkel. I–XX. k. Szerk. *Szilágyi Sándor.* Budapest, 1876–1897.

Fonck 2016. *Fonck*, *Bertrand:* Les Suisses au service de Louis XIV (1661–1715). Organisation et emploi en campagne à travers les archives du Service historique de la Défense. https://15162016.hypotheses.org/32 (A letöltés időpontja: 2022. március 18.)

Frost 2001. *Frost, Robert I.:* Scottish Soldiers, Poland-Lithuania and the Thirty Years' War. In: Scotland and the Thirty Years' War, 1618–1648. Ed. *Steve Murdoch*. Leiden, 2001. 191–213. o.

Galla – Fazekas 2005. *Galla Ferenc – Fazekas István:* Ferences misszionáriusok Magyarországon: a Királyságban és Erdélyben a 17–18. században. Budapest–Róma, 2005.

Gebei 2007. *Gebei Sándor:* Az erdélyi fejedelmek és a lengyel királyválasztások. Szeged, 2007.

Gergely 1889. *Gergely Samu:* I. Rákóczy György összeköttetése Franciaországgal (A párisi külügyminisztérium levéltárából). Első közlemény. *Történelmi Tár*, 12. (1889) 686–708. o.

Gieraths 1964. *Gieraths, Günther:* Die Kampfhandlungen der brandenburgisch-preussischen Armee, 1626–1807. Berlin, 1964.

Gindely 1890. Okmánytár Bethlen Gábor fejedelem uralkodása történetéhez. Szerk. *Gindely Antal*. Budapest, 1890.

Glozier 2004. *Glozier, Matthew:* Scottish Soldiers in France in the Reign of the Sun King: Nursery for Men of Honour. Leiden–Boston, 2004.

Gnoiński 2014. *Gnoiński, Lenart:* Łzy smutne. Opracowała Aleksandra Oszczęda. Warszawa, 2014.

Grondski 1789. *Grondski, Samuel:* Historia belli Cosacco-Polonici. Ed. *Carolus Koppi*. Pest, 1789.

Grosjean 2003. *Grosjean, Alexia:* An Unofficial Alliance: Scotland and Sweden, 1569–1654. Leiden, 2003.

Grosjean – Murdoch 2005. Scottish Communities Abroad in the Early Modern Period. Ed. *Alexia Grosjean – Steve Murdoch*. Leiden, 2005.

Gyalókay 1914. *Gyalókay Jenő:* A szászfenesi ütközet (1660. május 22.). *Hadtörténelmi Közlemények*, 15. (1914) 1. sz. 34–50. o.

Gyöngyösi 1999. *Gyöngyösi István:* Porából megéledett Főnix. Szerk. *Jankovics József – Nyerges Judit*. Budapest, 1999.

Hain 1988. *Hain Gáspár:* Szepességi avagy lőcsei krónika és évkönyv a kedves utókor számára. Szerk. *Véber Károly*. Budapest, 1988.

Hámori Nagy 2020a. *[Hámori] Nagy Zsuzsanna:* Bethlen Gábor külpolitikája és a francia diplomácia a harmincéves háborúban (1619–1629). PhD-disszertáció. Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK, 2020.

Hámori Nagy 2020b. *Hámori Nagy Zsuzsanna:* Francia követ Erdélyben 1625-ben. *Levéltári Közlemények*, 89. (2020) 67–83. o.

Hanuy 1910. Pázmány Péter bíbornok, esztergomi érsek, Magyarország herczegprímása összegyűjtött levelei. Szerk. *Hanuy Ferenc*. Budapest, 1910.

Haubel 2007. *Haubel, Michael:* Die päpstliche Schweizergarde. *Österreichische militärische Zeitschrift,* 45. (2007) 311–316. o.

Henry 2007. *Henry, Philippe:* Schweizergarden. http://www.hls-dhs-dss.ch/textes/d/D8623.php (A letöltés időpontja: 2022. március 18.)

Hoppe 1887. *Hoppe, Israel:* Geschichte des ersten schwedisch-polnischen Krieges in Preussen, nebst Anhang. Hrsg. von *Max Toeppen*. Leipzig, 1887.

Horn 2014. *Horn Ildikó:* A hatalom pillérei. A politikai elit az Erdélyi Fejedelemség megszilárdulásának korszakában (1556–1588). MTA doktori értekezés. Budapest, 2014.

Hudiţă 1929. Recueil de documents concernant l'histoire des pays Roumains tirés des archives de France XVI-e et XVII-e siècles. Ed. *Ioan Hudiţă*. Iaşi, 1929.

Imets 1898. *Imets F. Jákó:* A régi Fejérvár fekvése és részei. *Az Alsófehérmegyei Történelmi, Régészeti és Természettudományi Társulat Évkönyve,* 9. (1898) 19–33. o.

Jakab 1888. *Jakab Elek:* Kolozsvár története. II. k. Újabb kor: Nemzeti fejedelmi korszak (1540–1690). Budapest, 1888.

Jeney-Tóth 2012. *Jeney-Tóth Annamária:* „Urunk udvarnépe". Udvar és társadalma Báthory Gábor és Bethlen Gábor fejedelemsége idején a kolozsvári számadáskönyvek alapján. Debrecen, 2012.

Kalous 2007. *Kalous, Antonín:* Elfeledett források a mohácsi csatáról. Antonio Burgio pápai nuncius jelentései és azok hadtörténeti jelentősége. *Hadtörténelmi Közlemények,* 120. (2007) 2. sz. 603–621. o.

Kapełuś 1969. *Kapełuś, Helena:* Zápolya Zsigmond udvara Gruszcziński epigrammáiban. In: Tanulmányok a lengyel–magyar irodalmi kapcsolatok köréből. Budapest, 1969. 145–160. o.

Kármán 2000. *Kármán Gábor:* A fejedelem és a svédek: Lennart Torstenson emlékirata 1645-ből. In: Fejedelmek – forradalmak – vasutak: Tanulmányok Erdély történelméből. Szerk. *Takács Péter.* Debrecen, 2000. 115–160. o.

Kármán 2012. *Kármán Gábor:* II. Rákóczi György 1657. évi lengyelországi hadjáratának diplomáciai háttere. *Századok,* 146. (2012) 5. sz. 1049–1084. o.

Kármán 2013. *Kármán Gábor:* Külföldi diplomaták Bethlen Gábor szolgálatában. In: Bethlen Gábor és Európa. Szerk. *Kármán Gábor – Kees Teszelszky.* Budapest, 2013. 145–182. o.

Kármán 2014. *Kármán Gábor:* Bajor követ Bethlen Gábor esküvőjén. In: Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene. A Bethlen Gábor trónra lépésének 400. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai. Szerk. *Dáné Veronka – Horn Ildikó – Lupescu Makó Mária – Oborni Teréz – Rüsz-Fogarasi Enikő – Sipos Gábor.* Kolozsvár, 2014. 93–105. o.

Kármán 2015. *Kármán Gábor:* Egy diplomáciai zsákutca: Bethlen Gábor házasságkötése Brandenburgi Katalinnal. *Aetas,* 30. (2015) 3. sz. 9–35. o.

Kármán 2017. *Kármán Gábor:* Madarász György, Eperjes politikai látnoka. In: „…nem egy történelem létezik". Ünnepi tanulmányok Péter Katalin 80. születésnapja alkalmából. Szerk. *Nagy Gábor – Rada János – Viskolcz Noémi*. Miskolc, 2017. 214–235. o.

Kármán 2018. *Kármán Gábor:* II. Gusztáv Adolf és Erdély fejedelmei. *Századok,* 152. (2018) 4. sz. 717–769. o.

Kármán 2019. *Kármán Gábor:* Isaac Basire Erdélyben. In: Háborúk, alkotások, életutak: Tanulmányok a 17. század közepének európai történelméről. Szerk. *Nagy Gábor – Viskolcz Noémi.* Miskolc, 2019. 20–42. o.

Kármán 2021. *Kármán Gábor:* Johann Heinrich Bisterfeld és az erdélyi külpolitika, 1638–1643. *Századok,* 155. (2021) 3. sz. 465–516. o.

Kárpáthy-Kravjánszky 1936. *Kárpáthy-Kravjánszky Mór:* Gromo, János Zsigmond testőrkapitánya. In: Regnum Egyháztörténeti Évkönyv. Budapest, 1936.

Katona 2001. *Katona Imre:* Habánok Magyarországon. Budapest, 2001.

Katona 2017. *Katona Csete:* Varég gárdisták Konstantinápolyban. *Antik Tanulmányok,* 61. (2017) 209–224. o.

Kemény 1986. *Kemény János* önéletírása, 1657–1658. Szerk. *V. Windisch Éva.* Budapest, 1986.

Koncz 1891. *Koncz József:* Franczia-lengyel hadak laktáborozása Erdélyben 1678-ban. *Hadtörténelmi Közlemények,* 4. (1891) 136–137. o.

Kowalski 2015. *Kowalski, Waldemar:* The Great Immigration: Scots in Cracow and Little Poland, circa 1500–1660. Leiden, 2015.

Köpeczi 1985. *Köpeczi Béla:* Magyarok és franciák. Budapest, 1985.

Kővári 1863. *Kővári László:* Erdély történelme. V. k. Pest, 1863.

Kraus 1994. *Kraus, Georg:* Erdélyi krónika, 1608–1665. Ford., szerk. *Vogel Sándor.* Budapest, 1994.

Kropf 1889. *Kropf Lajos:* Basirius Izsák életrajzához. *Történelmi Tár,* 12. (1889) 491–502. o.

Kuhn 1931. *Kuhn, Hanns:* Obrist Graf von Fahrensbach: Ein Abenteurerschicksal aus dem 30jährigen Krieg: Als Beitrag zur Geschichte der Festung Ingolstadt (1632) aus Wiener und Münchner archivalischen Quellen. *Sammelblatt des Historischen Vereins Ingolstadt,* 50. (1931) 35–68. o.

Kupisz 2012. *Kupisz, Dariusz:* The Polish–Lithuanian Army in the Reign of King Stefan Bathory, 1576–1586. In: Warfare in Eastern Europe, 1500–1800. Ed. *Brian Davies.* Leiden–Boston, 2012. 63–92. o.

Lukinich 1907. *Lukinich Imre:* I. Rákóczy György és a lengyel királyság. Budapest, 1907.

Lynn 1997. *Lynn, John A.:* Giant of the Grand Siècle: The French Army, 1610–1715. Cambridge, 1997.

Martini 1964. *Martini, Fritz:* Gaudy, Franz Bernhard Heinrich Wilhelm Freiherr von. In: Neue Deutsche Biographie. Bd. VI. Gaál–Grassmann. Berlin, 1964. 95–96. o.

MHHD XXIII. k. Okmánytár II. Rákóczy György diplomáciai összeköttetéseihez. Szerk. *Szilágyi Sándor.* (Monumenta. Hungariae Historica Diplomataria, 23.) Budapest, 1874.

MHHD XXIV. k.	A két Rákóczy György családi levelezése. Szerk. *Szilágyi Sándor.* (Monumenta Hungariae Historica Diplomataria, 24.) Budapest, 1875.
MHHS VIII. k.	Rozsnyay Dávid, az utolsó török deák történeti maradványai. Szerk. *Szilágyi Sándor.* (Monumenta Hungariae Historica Scriptores, 8.) Budapest, 1867.
Mika 1893.	*Mika Sándor:* I. Rákóczy György levelezése a brassói bíróval és a tanácscsal. Második közlemény. *Történelmi Tár,* 16. (1893) 307–322. o.
Miller 2007.	*Miller, James:* Swords for Hire: The Scottish Mercenary. Edinburgh, 2007.
Molnár 2001.	*Molnár Mónika:* Erdély Giovanandrea Gromo Compendiojának tükrében. *Fons,* 8. (2001) 85–107. o.
Murdoch 2001.	Scotland and the Thirty Years' War, 1618–1648. Ed. *Steve Murdoch*. Leiden 2001.
Murdoch – Grosjean 2014.	*Murdoch, Steve – Grosjean, Alexia:* Alexander Leslie and the Scottish Generals of the Thirty Years' War, 1618–1648. London, 2014.
Nagy 1969.	*Nagy László:* Bethlen Gábor a független Magyarországért. Budapest, 1969.
Nagy 1985.	*Nagy László:* „Megint fölszánt magyar világ van…" Társadalom és hadsereg a XVII. század első felének Habsburg-ellenes küzdelmeiben. Budapest, 1985.
Odescalschi 1903.	*Szerémi [Odescalschi Artur]:* Adatok a fekete seregről. *Századok*, 37. (1903) 9. sz. 921–927. o.
Østby Pedersen 2005.	*Østby Pedersen, Nina:* Scottish Immigration to Bergen in the Sixteenth and Seventeenth Centuries. In: Scottish Communities Abroad in the Early Modern Period. Ed. *Alexia Grosjean – Steve Murdoch.* Leiden, 2005. 136–168. o.
Óváry 1886.	Oklevéltár Bethlen Gábor diplomácziai összeköttetései történetéhez a velenczei állami levéltárban Mircse János által eszközölt másolatokból. Szerk. *Óváry Lipót.* Budapest, 1886.
Pâslariuc 2005.	*Pâslariuc, Virgil:* Raporturile politice dintre marea boierime şi domnie în ţara Moldovei în secolul al XVI-lea. Chişinău, 2005.
Pertek 1977.	*Pertek, Jerzy:* Jakub Murrey. In: Polski Słownik Biograficzny. XXII. Red. *Zbigniew Morsztyn – Teodor Niemirycz.* Kraków, 1977. 278–279. o.
Plewczyński 1991.	*Plewczyński, Marek*: Szlachta podlaska w wojsku polskim za ostatnich Jagiellonów. *Studia Podlaskie,* 3. (1991) 5–26. o.
Plewczyński 1995.	*Plewczyński, Marek:* Wschodu w wojsku ostatnich Jagiellonów. Warszawa, 1995.

Plewczyński 1997. *Plewczyński, Marek:* Söldnertruppen in Polen um die Wende des 15. und 16. Jahrhunderts. In: Von Crecy bis Mohács. Kriegswesen im späten Mittelalter (1346–1526): Acta. Wien, 1997. 345–363. o.

Plewczyński 2011. *Plewczyński, Marek:* Wojny i wojskowość polska w XVI wieku. Tom I. Lata 1500–1548. Zabrze, 2011.

Prechtl 1843. *Prechtl, Johann Baptist:* Geschichtliche Nachrichten über Schloß und Markt Lauterhofen. *Verhandlungen des historischen Vereins der Oberpfalz und von Regensburg,* 7. (1843) 1–83. o.

Prodan 1976. *Prodan, David:* Urbariile ţării Făgăraşului. Vol. 2. Bucureşti, 1976.

P. Szathmáry 1871. *P. Szathmáry Károly:* A gyerőmonostori b. Kemény-család idősb, fejedelmi ágának okmánytára. *Magyar Történelmi Tár,* 18. (1871) 3–198. o.

Pufendorf 1688. *Pufendorf, Samuel:* Sechs und zwantzig Bücher der Schwedisch- und deutschen Kriegsgeschichte von König Gustav Adolfs Feldzuge in Deutschland an, biß zur Abdanckung der Königin Christina. Frankfurt am Main, 1688.

Pulaski – Tomkiewicz 1937. La mission de Claude de Mesmes Comte d'Avaux ambassadeur extraordinaire en Pologne, 1634–1636. Ed. *Franciszek Pulaski – Władysław Tomkiewicz.* Paris, 1937.

Radvánszky 1911. *Radvánszky Béla:* I. Apafi Mihály udvartartása. Budapest, 1911.

Reisach 1803. *Reisach, Hans Adam:* Beiträge zur Geschichte des Dreißigjährigen Krieges. *Pfalz-Neuburgische Provinzialblätter,* 2. (1803) 59–126. o.

Rétyi 1983. *Rétyi Péter* Naplója. Szerk. *Maria Ursuţiu*. Bukarest, 1983.

Révérend 1984. *Révérend, Dominique:* Bethlen Miklós emlékiratai. Szerk. *Köpeczi Béla – Steinert Ágota*, ford. *Toldy István*. Budapest, 1984.

Richardson 1740. The Negotiations of Sir Thomas Roe in His Embassy to the Ottoman Porte from Year 1621 to 1628 Inclusive. Ed. *Samuel Richardson*. London, 1740.

Rowlands 2010. *Rowlands, Guy:* Foreign Service in the Age of Absolute Monarchy: Louis XIV and His Forces Étrangères. *War in History,* 17. (2010) 141–165. o.

Sanuto 1896. *Sanuto, Marino:* I diarii. Ed. *Nicoló Barozzi et al.* Venezia, 1896.

Schimon 1859. Der Adel von Böhmen, Mähren und Schlesien. Hrsg. von *Anton Schimon*. Leipa, 1859.

Schürmann-Roth 1989. *Schürmann-Roth, Joseph:* Die Gardisten der Eidgenössischen Garde in Lothringen, Florenz und Wien im 17./18. Jahrhundert. Luzern, 1989.

Semrau 1934. *Semrau, Arthur:* Die Siedlungen im Kammeramt Neimen (Komturei Christburg) im Mittelalter. *Mitteilungen des Coppernicus-Vereins für Wissenschaft und Kultur zu Thorn,* 42. (1934) 1–113. o.

Seraphim 1893. *Seraphim, Ernst:* Der Kurländer Wolmar Farensbach: Ein Parteigänger und Verräter des 17. Jahrhunderts. In: *Ernst Seraphim – August Seraphim:* Aus der kurländischer Vergangenheit: Bilder und Gestalten aus dem siebzehnten Jahrhundert. Stuttgart, 1893. 12–139. o.

Speidel 1994. *Speidel, Michael P.:* Riding for Ceasar. The Roman Emperors' Horse Guards. London, 1994.

Sroka 2016. *Sroka, Stanislaw A.:* A középkori Bártfa és kapcsolatai Kis-Lengyelországgal. Budapest, 2016.

Szabó 2011. *Szabó Béla:* Báthori István erdélyi fejedelem *és* lengyel király magyar katonái. In: Örökös háború két világ határán: Katonák, fegyverek és hadviselés a törökök elleni küzdelemben. Szerk. *Szabó Sarolta.* Nyírbátor, 2011. 93–108. o.

Szabó 2013. *Szabó András Péter:* Az erdélyi fejedelmi udvar besztercei látogatásai. *Urbs. Magyar Várostörténeti Évkönyv,* 8. (2013) 129–165. o.

Szabó 2014. *Szabó András Péter:* David Genersich lőcsei krónikája (1643–1658). *Lymbus. Magyarságtudományi Forrásközlemények,* 11. (2014) 45–72. o.

Szádeczky 1913. *Szádeczky Béla:* I. Apafi Mihály udvartartásáról. Budapest, 1913.

Szalai 2021. *Szalai Ágnes:* „Nagyságotok és kegyelmetek lévén az haza oszlopi…" A fejedelmi kormányzat szerepe a váradi török tartománnyal szembeni végvárrendszer megszervezésében az 1660-as évek derekán. *Hadtörténelmi Közlemények,* 134. (2021) 3. sz. 547–577. o.

Szalárdi 1980. *Szalárdi János* Siralmas magyar krónikája. S. a. r. *Szakály Ferenc*. Budapest, 1980.

Szigeti 1988. Rákóczi-eposz. S. a. r. *Szigeti Csaba.* Budapest, 1988.

Szilágyi 1875. *Szilágyi Sándor:* Rákóczy és Pázmány. In: *Uő:* Rajzok és tanulmányok. I. k. Budapest, 1875. 125–198. o.

Szilágyi 1879. Bethlen Gábor fejedelem kiadatlan politikai levelei. Szerk. *Szilágyi Sándor.* Budapest, 1879.

Szilágyi 1880. *Szilágyi Sándor:* Kemény János és Bormenisza Pál levelezése az 1644–1645-iki hadjárat idejéből. *Történelmi Tár,* 3. (1880) 13–56., 277–320. o.

Szilágyi 1882. *Szilágyi Sándor:* Oklevelek Bethlen Gábor és Gusztáv Adolf összeköttetéseinek történetéhez. *Történelmi Tár,* 5. (1882) 235–278. o.

Szilágyi 1886. *Szilágyi Sándor:* Levelek és acták Bethlen Gábor uralkodása történetéhez 1620–1629 között. *Történelmi Tár,* 9. (1886) 1–57., 209–249., 401–446., 609–678. o.

Szilágyi 1887. Bethlen Gábor levelezése. Szerk. *Szilágyi Sándor.* Budapest, 1887.

Szilágyi 1893. *Szilágyi Sándor:* Hadtörténelmi okmánytár. *Hadtörténelmi Közlemények,* 5. (1893) 155–160. o.

Szilágyi 1894a. *Szilágyi Sándor:* A pénzügyi viszonyok történetéhez I. Rákóczy György idejében. *Történelmi Tár*, 17. (1894) 703–726. o.

Szilágyi 1894b. *Szilágyi Sándor:* Ujabb okiratok I. Rákóczy György külföldi összeköttetéseinek történetéhez. *Történelmi Tár,* 17. (1894) 355–373. o.

Teodorczyk 1970. *Teodorczyk, Jerzy:* L'armée polonaise dans la première moitié du XVIIe siècle. In: Histoire militaire de la Pologne: problèmes choisis. Red. *Witold Bieganski – Piotr Stawecki – Janusz Wojtasik.* Varsavie, 1970. 95–113. o.

Thallóczy 1892. *Thallóczy Lajos:* II. Rákóczy György és az oláh személyek. *Századok*, 26. (1892) 6. sz. 449–456. o.

Tima 2000. *Tima Renáta:* Az erdélyi udvar János Zsigmond uralma alatt Giovanandrea Gromo leírásának tükrében. In: Fejedelmek, forradalmak, vasutak. Szerk. *Takács Péter.* Debrecen 2000. 34–75. o.

TMÁO Török-magyar kori államokmánytár. I–VII. k. Szerk. *Szilády Áron – Szilágyi Sándor.* Budapest, 1868–1872.

Tóth 1925. *Tóth Zoltán:* Mátyás király idegen zsoldosserege (A fekete sereg). Budapest, 1925.

Trócsányi 1972. *Trócsányi Zsolt:* Teleki Mihály (Erdély és a kurucmozgalom 1690-ig). Budapest, 1972.

Várkonyi 1990. II. Rákóczi György esküvője. Szerk. *Várkonyi Gábor.* Budapest, 1990.

Verzeichniß 1865. Verzeichniß der Zugänge zu den Sammlungen des Vereins. *Verhandlungen des historischen Vereines von Oberpfalz und Regensburg,* 23. (1865) 443–487. o.

Wibling 1892. *Wibling, Carl:* Magyarország történetét érdeklő okiratok a svédországi levéltárakból. *Történelmi Tár,* 15. (1892) 440–473., 592–634. o.

Wimmer 1970. *Wimmer, Jan:* L'infanterie dans l'armée polonaise aux XVe–XVIIIe siécles. In: Histoire militaire de la Pologne: problèmes choisis. Red. *Witold Bieganski – Piotr Stawecki – Janusz Wojtasik.* Varsavie, 1970. 78–94. o.

Zachar 2000. A magyar huszár. Szerk. *Zachar József.* Budapest, [2000].

Zwiedineck-Südenhorst 1884. *Zwiedineck-Südenhorst, Hans von:* Graf Heinrich Matthias Thurn in Diensten der Republik Venedig: Eine Studie nach venetianischen Acten. *Archiv für österreichische Geschichte,* 66. (1884) 259–276. o.

János B. Szabó – Gábor Kármán

FOREIGN MERCENARIES IN THE ARMIES OF TRANSYLVANIAN PRINCES

(Summary)

Just like many rulers of the early modern age, princes of Transylvania also kept guards, elite troops consisting of foreign mercenary soldiers. This served a double purpose: besides compensating certain deficiencies of the domestic military organization through soldiers having different military training and culture, the prince's personal safety was assured by a contingent whose members had not taken sides in the fights of the Transylvanian political factions. After reviewing the sporadic data on the Polish, Italian and Balkan troops the paper deals with the German soldiers to the greatest extent. The first considerable effort was made by Gábor Bethlen during his campaigns led into the Hungarian Kingdom to hire infantrymen armed with German weapons for the prince's service. This practice was continued by György Rákóczi I around 1636 and 1644. After the warring years ended these contingents – mainly of musketeers and dragoons – were settled at Alvinc, and later in Fogaras. German mercenaries in the Apafi era primarily served in the garrisons stationed in Transylvanian fortresses. The second half of the publication intends to give a complete list of foreign officers having been to Transylvania, concentrating mainly on the 17th century that provides a much greater number of data than the previous periods. There are two officers whose minutely reconstructed life-story full of twists and turns are published here for the first time: Volmar Farensbach and Andrew Gaudy – the latter's activity shedding light on the presence of a previously undiscussed group, i.e. Scottish mercenaries.

János B. Szabó – Gábor Kármán

AUSLÄNDISCHE SÖLDNER IN DEN HEEREN DES SIEBENBÜRGISCHEN HOFES

(Resümee)

Wie bei vielen anderen Herrschern der Frühen Neuzeit findet sich auch bei den Fürsten von Siebenbürgen die Praxis, eine Leibwache oder ein Elitekorps ausländischer Soldaten zu unterhalten. Auf diese Weise sorgten sie einerseits dafür, dass die Defizite in der einheimischen Militärorganisation durch Soldaten aus anderen Militärkulturen ausgeglichen wurden, und andererseits, dass ihre persönliche Sicherheit durch ein Kontingent gewährleistet war, das nur an ihre Person gebunden war und in den internen Fraktionskämpfen der siebenbürgischen Gesellschaft keine Stellung bezog. Neben einem Überblick über die Daten der sporadischen polnischen, italienischen und balkanischen Truppen widmet sich die Studie größtenteils dem deutschen Militär. Während der Feldzüge von Gábor Bethlen in Ungarn wurden erstmals nennenswerte Anstrengungen unternommen, Infanterie nach deutscher Art bewaffnet in den Dienst des Fürsten zu stellen, eine Praxis, die von György I. Rákóczi um 1636 und 1644 fortgesetzt wurde. Die Kon-

tingente, die hauptsächlich aus Musketieren und Dragonern bestanden, wurden nach Kriegsende in Alvinc (Unterwintz, Vințu de Jos) und später in Fogaras (Fogarasch, Făgăraș) angesiedelt. Die deutschen Söldner der Apafi-Zeit dienten hauptsächlich als Mitglieder der Garnisonen der siebenbürgischen Burgen. In der zweiten Hälfte der Studie wird der Versuch unternommen, eine Liste der in Siebenbürgen Dienst versehenden Offiziere zu erstellen, wobei der Schwerpunkt ebenfalls auf dem 17. Jahrhundert liegt, das wesentlich reichhaltiger an Daten ist als der frühere Zeitraum. Es gibt zwei Offiziere, deren bewegte Laufbahn in dieser Abhandlung zum ersten Mal vollständig rekonstruiert wird: Volmar Farensbach und Andrew Gaudy (oder András Gaudy), dessen Aktivitäten auch die Anwesenheit einer bisher nicht erwähnten Gruppe, der schottischen Söldner, erkennen lässt.

János B. Szabó – Gábor Kármán

MERCENAIRES ÉTRANGERS DANS LES ARMÉES DE LA COUR DE TRANSYLVANIE

(Résumé)

Comme beaucoup d'autres souverains de l'époque moderne antérieure, les princes de Transylvanie disposaient aussi d'une garde princière et d'unités d'élite composées de soldats étrangers afin de compenser les insuffisances de l'organisation militaire nationale par des soldats issus d'autres cultures militaires et de garantir leur sécurité personnelle par un contingent lié uniquement à leur personne qui ne prenait pas parti dans les luttes de factions internes de la société transylvanienne. Outre un aperçu des données relatives aux troupes polonaises, italiennes et balkaniques sporadiques, cette étude est principalement consacrée aux soldats germaniques. C'est lors des campagnes de Gábor Bethlen en Hongrie qu'a commencé le recrutement significatif d'une infanterie à armement germanique au service du prince et cette pratique fut poursuivie aussi par George Ier Rákóczi I vers 1636 et 1644. Les contingents de mousquetaires et de dragons pour la plupart ont été installés après la fin des périodes de guerre à Alvinc et plus tard à Fogaras. Les mercenaires germaniques de l'époque Apafi ont principalement servi dans les garnisons des châteaux de Transylvanie. La seconde partie de l'étude tente de dresser la liste des officiers ayant servi en Transylvanie avec une attention particulière pour le 17e siècle qui est beaucoup mieux documenté que les périodes précédentes. Cet écrit reconstitue la carrière mouvementée de deux officiers Volmar Farensbach et Andrew Gaudy (ou András Gaudi), ce qui est une première. Leurs actions révèlent également la présence de mercenaires écossais, un sujet jusqu'alors non traité.

Янош Б. Сабо – Габор Карман

ИНОСТРАННЫЕ НАЕМНИКИ В ТРАНСИЛЬВАНСКИХ ПРИДВОРНЫХ ВОЙСКАХ

(Резюме)

Подобно многим другим правителям раннего Нового времени, в практике князей Трансильвании мы находим то явление, что они содержат телохранителей и элитные формирования, состоящие из иностранных солдат. Этим они одновременно обеспечивали восполнение недостатков, обнаруженных в отечественной военной организации, с помощью солдат, искушенных в других военных культурах, а их личную безопасность

гарантировал контингент, связанный только лично с ними и занимал позицию не связанную с внутренними фракционными войнами трансильванского общества. Наряду с обзором относящегося к расбросанным польским, итальянским и балканским группировкам это исследование посвящено в наибольшей мере немецким вооруженным силам. Во время венгерских военных походов Габор Бетлен впервые видим значительные усилия, направленные на то, чтобы князь принимал на службу немецкую вооруженную пехоту, и I. Дьёрдь Ракоци также продолжал эту практику примерно в 1636 и 1644-их годах. После окончания войны контингенты, в основном мушкетерские и драгунские, были расселены в Альвинце, а затем в Фогараше. Немецкие наемники периода Апафи служили в первую очередь в качестве членов охранных гарнизонов трансильванских замков. Во второй половине этого исследования делается попытка составить список офицеров, посетивших Трансильванию, ориентируясь прежде всего на XVII. век, который был гораздо богаче данными, чем раньще. Есть два таких офицера, жизненный путь которых богатый поворотами, полностью реконструированно можно прочитать впервые в этой статье: Фольмар Фаренсбах и Эндрю Гауди (или Андраш Гауди), благодаря деятельности которых проливается свет на ранее не обсуждаемые группы, на присутствие шотландских наемников.

PETE LÁSZLÓ

A MAGYAR LÉGIÓ A *BRIGANTAGGIO* ELLENI HARCOKBAN*

Banditizmus és brigantaggio[1]

A banditizmus már évszázadok óta ismert jelenség volt a mediterrán Európában: Spanyolországtól Korzikáig, Albániától Görögországig a bandíták számottevő veszélyt jelentettek az államhatalomra, függetlenül annak politikai irányultságától és alkotmányos vagy kevésbé alkotmányos berendezkedésétől.[2] Észak-Itáliában mindig közvetlenül a háborúk vagy forradalmak után erősödött meg, különösen 1814–1816 és 1848–1850 között.[3] Az 1850-es években az egymást követő kormányoknak sikerült visszaállítaniuk a törvényes hatalom monopóliumát, a modern állam kiépítéséhez szükséges előfeltételt. Ettől kezdve Észak- és Közép-Olaszországban a banditizmus leginkább határproblémaként maradt meg, különösen a Maremma-mocsarak vidékén és az Egyházi Állam északi határai mentén. Délen azonban 1860 előtt és után is más volt a helyzet.

A Bourbonok katonai potenciálja ellenére a nápolyi kormány sohasem tudta teljesen ellenőrzése alá vonni a vidéket. Bizonyos határokon belül a kormány megtűrte a banditákat, akik háborús vagy forradalmi időszakban értékes szövetségesekké válhattak. Így volt ez 1799-ben, amikor ők alkották a jakobinusok elleni harcban igen hatékonynak bizonyuló paraszti sereg magvát. A Bourbon-dinasztia képtelen volt megszilárdítani a hatalmát: a felkelési kísérletekre az opportunista engedmények és a kemény elnyomás módszereivel válaszolt. A posztfeudális átmenet társadalmában ez a bizonytalanság vezetett el odáig, hogy a politika és a kriminalitás közötti határok elmosódtak, valamint sor került a népi elemek mozgósítására nemcsak a forradalmi, de az ellenforradalmi, reakciós oldalon is.

A déli banditizmusnak két fő összetevője volt: a kiterjedt bűnözés és az időről időre kitörő paraszti erőszak. Ezek egyrészt az államhatalom gyengeségéről vagy egyenesen hiányáról tanúskodtak, másrészt a földtulajdon és a munkafeltételek rendezetlenségéről árulkodtak a feudalizmus és a kapitalizmus határán nehezen egyensúlyozó

---

* A tanulmány a szerző „Polgárháború Dél-Olaszországban. A brigantaggio és a magyar légió” című, 2021-ben sikeresen megvédett akadémiai doktori disszertációjának néhány átdolgozott fejezete.

1 A *brigantaggio* (szó szerint: rablás, útonállás) története immár klasszikusnak számító összefoglalását adja *Molfese* 1966., a pillanatnyilag elérhető legmodernebb feldolgozás pedig *Pinto* 2019.

2 A mediterrán térségről lásd *Braudel* 1996. II. k. 773–795. o., a Balkánról és a Kárpát-medencéről *Gašparíková – Putilov – Küllős – Szabó* 2002. A banditizmus kérdéséhez lásd még *Hobsbawm* 1974. és *Uő* 2002.

3 *Ciconte* 2011.

társadalomban. Mindezek a problémák az 1860. évi háború és forradalom következtében elmérgesedtek. Garibaldi[4] elsöpörte a Bourbon-rendszert, de nem volt képes végrehajtani azokat a radikális reformokat, amelyeket tervezett és megígért. Amikor a vörösingesek helyére a csendőrök léptek, az olasz államhatalom csalódások sorát okozta: magasabb adók, sorkötelezettség, a földkérdés megoldatlansága, a konzervatív rend restaurációja. Ez elkeserítette a Bourbon-hű legitimistákat és kiábrándította a garibaldistákat, akik becsapva érezték magukat. A helyzetet csak elmérgesítette, hogy a kormány elidegenítette magától a városi középrétegeket, amikor a déli liberális és demokrata együttműködést preferáló katonai kormányzót, Enrico Cialdini tábornokot Alfonso La Marmora tábornokkal váltotta fel, aki a kemény kéz módszerét alkalmazta. Az elvakult, vad és kegyetlen elnyomás híve azt gondolta, hogy fegyverrel, börtönnel és tömeges kivégzésekkel megoldhat társadalmi és politikai problémákat.

Időközben a fegyveres felkelés lehetősége katonailag megvalósíthatóvá vált a feloszló Bourbon-hadsereget tömegesen elhagyó katonáknak köszönhetően, mivel sokan közülük ezzel reagáltak a piemonti hadifogolytáborokban elszenvedett embertelen bánásmódra. A felkelők bátorítást és támogatást kaptak a római száműzetésben élő Bourbon-udvartól. 1861 és 1865 között a *briganté*k – vidéki rablók, Bourbon-párti legitimisták és elkeseredett parasztok közössége – azzal fenyegettek, hogy felforgatják az olasz államot, és hogy úgy bánnak a liberálisokkal, ahogy 1799-ben a sanfedisták[5] a jakobinusokkal. A kormány keményen és brutálisan reagált, követve Cavour[6] iránymutatását: egy arasznyi területet sem engedni, amíg a kormánynak többsége van a parlamentben és akár csak egyetlen zászlóalja a csatatéren. Valódi polgárháború dúlt, katonai bíráskodással, több mint százezer katona bevetésével, az eseményeket számtalan atrocitás és mészárlás kísérte mindkét fél oldaláról.[7]

Délen a hatalomgyakorlás jelentős részben a katonák kezébe került, akik különleges törvényekkel, ostromállapot bevezetésével és katonai bíróságok felállításával kívánták megoldani a súlyos helyzetet. Az elnyomó katonai apparátusban – a miniszterek hallgatólagos támogatásával – mind erősebbé vált a meggyőződés, hogy a *brigantaggio* felszámolásához át kell lépni a „törvényesség szűken vett kereteit". Ez a hozzáállás okozta a fegyvertelenül elfogottak tömeges kivégzését, a *briganté*k családtagjainak letartóztatását és önkényes – bírói ítélet nélküli – fogvatartását, továbbá azt, hogy

[4] Giuseppe Garibaldi (Nizza, 1807 – Caprera, 1882) olasz szabadságharcos, az egyesített Olaszország egyik megteremtője. 1860 májusában vörösinges önkénteseivel, a híres marsalai ezerrel – köztük több magyarral – Szicíliába hajózott, majd a sziget és Nápoly elfoglalása után a meghódított területeket átadta II. Viktor Emánuel szárd királynak.

[5] A forradalmi Franciország által létrehozott nápolyi köztársság ellen a szent hit *(santa fede)* nevében, az egyház támogatásával felkelő parasztok és a hozzájuk csatlakozó banditák.

[6] Camillo Benso di Cavour gróf (Torino, 1810 – Torino, 1861), olasz államférfi, az egyesített Olaszország egyik megteremtője. A Szárd Királyság utolsó, az Olasz Királyság első miniszterelnöke.

[7] *Beales – Biagini* 2005. 210–213. o.

a *briganté*k által elkövetett vad és erőszakos cselekményekre a lakosság megfélemlítése és a falvak felgyújtása volt a katonák válasza. Az állami szervek mindezt nem akadályozták meg, utólagos kritikát is csak a már végképp tarthatatlan helyzetekben fogalmaztak meg, a katonai erőszak elkövetői semmiféle büntetést sem kaptak, a hadsereg és az állam vezetői védelmükbe vették beosztottjaikat. Mindinkább elfogadottá vált, hogy bármit meg lehet tenni, csak nem szabad róla beszélni. Ez a kettősség beláthatatlan következményekkel járt az olasz állam számára. Az a tény, hogy hosszabb időszakon keresztül a katonákra hárult a rendfenntartás, annak a bizonyítéka, hogy az állam képtelen volt közvetítő szerepet játszani az egyes társadalmi rétegek között, nem volt alkalmas a különböző érdekek egyeztetésére. A közéletet visszaélések, a régi és új privilégiumok védelme, valamint az erőszakos cselekmények uralták. A magukat liberálisnak nevező vezetők tevékenységében egyre erősebben megjelentek az illiberális vonások és a gyarmatosító mentalitás. Ez utóbbi abban is megnyilvánult, hogy az állam nemcsak a katonákat, hanem a csendőröket, a prefektusokat és az egyéb hivatalnokokat is az északi tartományokból küldte Délre. A katonaság mellett ott találjuk az olasz nemzetőrséget is, amely – az összes hibája és gyengesége ellenére – a déli polgárság felfegyverzett képviselőjeként kivette részét a *brigantaggio* elleni háborúból. Az elnyomás tehát nem kizárólagosan az Északról érkezett katonák műve volt, hanem a felfegyverzett déliek is szembefordultak egykori honfitársaikkal. Olaszország megszületésének évtizedét tehát valójában háborúk sora jellemezte: háború Venetóért és Rómáért, polgárháború, amely az északi és a déli olaszokat állította szembe egymással, valamint a déliek háborúja más déliek ellen, birtokosok fellépése a földnélküli parasztok ellen.[8]

Egyértelmű, hogy az új állam elitje számára hatalmas kihívásnak bizonyult a félsziget különböző részeinek egyesítése. A sztereotípiák és az előítéletek – amelyeket tetézett a valódi helyzet csupán részleges ismerete – kiélezték az Észak és Dél közötti, egyébként is valóban létező különbségeket, ami tovább erősítette a kételyt, hogy lehetséges-e a bevett gyakorlat, a megszokott törvények és normák szerint igazgatni, illetve ellenőrzés alatt tartani az ennyire eltérő hagyományokkal, kultúrával és történelmi tapasztalatokkal rendelkező területeket. Északi interpretáció szerint a „valódi", egyesült Itáliára, vagyis Északra hárult a hálátlan, ám hazafias feladat, hogy a törvények következetes alkalmazásával kivezesse az évszázados rossz és korrupt kormányzás miatt tévútra jutott déli népességet a barbárság és a nyomor állapotából, valamint elhozza számukra az erkölcsi, gazdasági és társadalmi újjászületést, immár egy új állam keretei között. Délt veszélyes sebnek tekintették az állam testén, amely az ország többi részét is megfertőzheti, ezért hatásos kúrát javasoltak: az államigazgatás egységesítése mellett erős déli katonai jelenlét biztosítását kérték. A Bourbon-reakció, a garibaldista demokrata ellenzék és a *brigantaggio* volt a három legfőbb fenyegetés,

[8] *Ciconte* 2018. 241–245. o.

amelyekkel szemben az államnak védekeznie kellett, és amelyek legitimizálták az erős kéz és a katonai kormányzás politikáját az új tartományokban.[9]

A meghódított és megszállt országként kezelt Dél a hagyományosan létező *brigantaggio* aktivizálódásával reagált. A *brigantaggio* egy összetett jelenség, amely egyesítette mindazokat, akiket a hatalomváltás tétlenségre kárhoztatott: a Bourbon-hadsereg egykori katonáit, az eladósodott parasztokat, a munka nélkül maradt napszámosokat, vagyis általában a társadalom peremére szorult csoportokat, beleértve a köztörvényes bűnök elkövetése miatt bujkálókat, a katonai szolgálatot megtagadókat, de akár a kiugrott papokat is.

Ekkor a *brigantaggio* politikai jelleget is öltött az Egyházi Állam területén menedéket találó II. Ferenc királyhoz kötődő anyagi támogatás és legitimizmus okán: a detronizált nápoly–szicíliai uralkodó pénzt és fegyvereket küldött a jól szervezett bandáknak, amelyek – szükség esetén – átmeneti menedéket kaphattak a pápai állam területén az olasz hadsereggel vívott harcok közepette. Ugyanakkor szinte képtelenség elkülöníteni egymástól a lehetséges motivációkat: a legitimizmus, az adott társadalmi rend elleni felkelés, a haszonszerzés, a kalandvágy, az erőszak egyaránt szerepet játszottak abban, hogy valaki beállt egyik vagy másik erőszakos bandába. A népi hagyomány – elsősorban a népdalokon keresztül – mindenesetre romantikus képet örökített át a *briganté*król, az „igaz ügy harcosairól": II. Ferenc hű alattvalói, hithű katolikusok, akik a hatalombitorló kormányzat és az egyház üldözői ellen küzdenek, továbbá a szegények pártfogói a gazdagokkal, az északi megszállók cinkostársaival szemben. Ez utóbbi jelleg még inkább kidomborodik abban a hagyományban, amely a törvényen kívülieket valójában törvényen felülieknek tekintette: az igazság bajnokaiként visszaosztják a szegényeknek a gazdagoktól elrabolt javakat. A „piemonti" hadsereg által foganatosított kíméletlen elnyomás nem tett különbséget a *briganté*k és az új uraik ellen lázadó parasztok között. Cialdini altábornagy katonái minden parasztban potenciális *briganté*t láttak. Beindult a polgárháborúkra jellemző erőszakspirál: merényletek, lesből való támadások, felgyújtott települések, a polgári lakosság lemészárlása, kínzás, nemi erőszak, terror és ellenterror jellemezte a helyzetet.[10]

1861 őszére lezárult az országegyesítés után kibontakozó *brigantaggio* politikai szakasza. A nagy nyári felkelési kísérletek kudarcai miatt ugyanis az egykori Bourbon-monarchia vezető rétegei – legitimista nemesség, hadsereg tisztjei, vezető hivatalnokok, főpapok – elveszítették az általános népfelkeléssel véghezvihető restaurációba vetett reményüket, s helyzetük esetleges javulását valamennyien az egyesített Olaszország irányában kedvezőtlen európai politikától várták. A polgári eredetű reakciós csoportok lassan leváltak tehát a paraszti tömegek által fémjelzett mozgalomról. A *brigantaggio* a legitimista felkelés kudarca után is folytatódott, ami annak bizonyí-

[9] *Adorni* 1997. 283–284. o.
[10] *Milza* 2006. 674–675. o.

téka, hogy a jelenség mögött nem egyszerűen a Bourbonok visszatéréséről szőtt álmok álltak. Ettől kezdve a *brigantaggio* egyre kevésbé politikai, és mindinkább társadalmi jelleget öltött.

Ezzel egyidejűleg fokozatos változás állt be a felkelő bandák taktikájában is, nem függetlenül Cialdini tábornok kegyelmet nem ismerő, általános razziáitól. Az 1860 őszén és 1861 nyarán igen gyakori falu- és városlerohanások szinte teljesen megszűntek, a konfrontáció terepe a lakott területekről vidékre, az erdők és hegyek közé tevődött át. A felkelésből gerillaharc, vagyis igazi *brigantaggio* lett. A nagy összecsapások átadták helyüket számtalan kisebb epizódnak.[11]

A magyar légió a brigantaggio ellen

A *brigantaggio* elleni harcokban aktívan és hatékonyan részt vettek annak a magyar légiónak[12] a katonái, amelyet még Giuseppe Garibaldi alapított Palermóban 1860 nyarán, és amely egyedüli katonai alakulatként túlélte a déli hadsereg feloszlatását. Noha a légiót a Velence visszaszerzésére irányuló osztrákellenes fellépés szándéka, vagyis politikai célok miatt tartották meg, az olasz kormány a magyar katonákat a közrend fenntartására vette igénybe.

A légió ilyen jellegű alkalmazására két fázisban került sor: először 1861 tavasza és 1862 nyara között Campania, Basilicata és Puglia tartományokban, majd 1865 ősze és 1866 nyara között Abruzzo tartomány területén.

A Magyar Nemzeti Igazgatóság politikai felügyelete mellett a torinói hadügyminisztérium rendelkezett a légió felett, jóllehet az szervezetileg nem tartozott az olasz hadsereg keretei közé. A Nápoly melletti Nocerában elszállásolt légió – a nápolyi tartomány katonai parancsnokának rendelkezései alapján – az olasz állam rendfenntartó eszköze lett. A kezdetben még csak egy-egy vállalkozásra szorítkozó igénybevétel rendszeressé vált. A légió parancsnoka, Ihász Dániel ezredes folyamatos, de sikertelen küzdelmet folytatott a légió felaprózódásának megakadályozása érdekében. Az 1861–1862-ben körülbelül 1100–1200 főt számláló légió mintegy kétharmadát (700–800 katonát) folyamatosan kivezényelték, általában 15-20 településen szétosztva. 1865–1866-ban az akkor már alig több mint 400 magyar légiós, ugyancsak szétforgácsolva erőit, 10-12 településen adott szolgálatot.[13] A gerillaháborúnak megfelelően ugyanis kisebb akciók sorát hajtották végre, amelyekben nem annyira a létszám, mint inkább a személyes bátorság, a gyorsaság, a leleményesség, a fáradtságtűrő-képesség számított.

[11] *Barra* 1989. 93–94. o.

[12] A magyar légió történetéhez lásd *Vigevano* 1924. és *Lukács* 1986.

[13] A légió létszáma folyamatosan csökkent, mivel az évek múlásával a magyar katonák egyre inkább elvesztették a magyar szabadságharc újraindíthatóságába vetett reményüket.

1. térkép: Dél-Itália 1860 táján (Nagy Béla)

Az első periódusban leginkább Amalfi, San Gregorio, Laviano, Siano, Rionero, Solofra, Ruvo, Potenza, Ripacandida, San Fele, Vaglio és Venosa környékén üldözték a *brigantékat*, a legjelentősebb és legemlékezetesebb összecsapás pedig az 1861. július 10-én lezajlott montefalcionei[14] marad. A második periódusban Fara San Martino, Palombaro, Vasto, Lanciano, Atessa, Paglieta, Scerni, Bomba, Rivisondoli és Pescocostanzo vidékén tettek ki magukért a magyar katonák.

A nápolyi főparancsnokság a magyar légiót a potenzai székhelyű 16. hadosztály parancsnoka, Della Chiesa tábornok rendelkezésére bocsátotta, hogy a *brigantaggio* elleni harcban alkalmazza elsősorban Basilicata területén, de a magyar katonák a campaniai Salerno vidékén és Puglia egyes részein is teljesítettek szolgálatot. „Július 9-én [valójában 10-én – P. L.] volt a Legio élettörténetében mindig nevezetes, s az Avellinói tartomány részéről emlékérmekkel örökített Montefalcione-i csata 4000 reactionarius ellen, ezt a Legio egyedül maga vívta fényes győzelemmel – értékelt Szűcs János őrnagy, a légió törzskari irodájának vezetője –, mi azt vonta maga után, hogy a Legióra többé nem a penészes garnisoni élet, hanem a reactio elnyomásával, s a rablók üldözésével összekötött fáradalmak vártak."[15]

Ahogy a magyar légionisták *brigantaggio* elleni bevetései mind gyakoribbá váltak, a légió egyre nagyobb részét indították útnak távolabbi településekre. Az 1862. április 19-ei jelentés szerint a légió 1150 főnyi összlétszámából (65 tiszt és 1085 közlegény) 626-an voltak Nocerából kivezényelve (további 24 fő kórházban, 22 katona börtönben volt).[16]

	Összlétszám			**Kivezényeltek száma**		
	Tiszt	**Közlegény**	**Összesen**	**Tiszt**	**Közlegény**	**Összesen**
Parancsnokság	8	16	24	–	1	1
Tüzérség	8	126	134	2	24	26
Huszárság	16	259	275	10	195	205
Gyalogság	25	428	453	16	301	317
Vadászok	8	256	264	2	75	77
Összesen	65	1085	1150	30	596	626

1. táblázat: A Magyar Légió aktuálisan kivezényelt tagjainak adatai, 1862. április 19.

[14] Erről lásd *Pete* 2017. 951–970. o.
[15] *Szűcs* 24. o.
[16] A légió létszámjelentése. Nocera, 1862. április 19. MNL OL Kossuth gyűjtemény II. S. 2.-382/b.

Alakulat	Hely	Tisztek	Legénység	Összesen
Parancsnokság	Nápoly	–	1	1
Tüzérség:	Nápoly	1	–	1
2. üteg	Potenza	1	24	25
Összesen		2	24	26
Huszárok:				
1. osztag	Salerno	4	58	62
	Golfo di Tarento	2	48	50
	Milano	–	1	1
2. osztag	Potenza	–	2	2
	Venosa	3	57	60
	Tursi	–	4	4
	Pisticchi	1	25	26
Összesen		10	195	205
Gyalogság:				
1. század	Felderítésen	3	62	65
2. század	Felderítésen	4	87	91
3. század	Eboli	3	85	88
4. század	Corbara	1	20	21
	Tramonti	1	20	21
	Angri	1	27	28
	Napoli	1	–	1
	Salerno	1	–	1
	Genova	1	–	1
Összesen		16	301	317
Vadászok:				
3. század	Palazzo	2	75	77
Mindösszesen		**30**	**596**	**626**

2. táblázat: A Magyar Légió alakulatainak kivezénylési helyei, 1862. április 19.

A magyar légiót tehát 1861 tavasza és 1862 nyara között vetették be először a *brigantaggio* ellen. A gerillaharcmodorból adódóan a légió története ebben az időszakban alapvetően az egyes alegységek története, amelyek számtalan kisebb-nagyobb összecsapásban vettek részt. Ezek közül elevenítünk fel néhányat, amelyekben megmutatkozott a magyar katonák kérlelhetetlensége, leleményessége és bátorsága, majd a továbbiakban a légionisták ambivalens helyzetével, illetve a légió tevékenységének ellentmondásos megítélésével foglalkozunk.

Kemény kézzel a brigantaggio támogatói ellen

A magyar katonák számára szinte napi rutinná vált a *brigantaggio* elleni küzdelem, és néhány hónap elteltével megfogalmazódott a kérdés: miért nem sikerült még felszámolni a bandákat?

Gelich Achill százados szerint ennek a lakosság magatartása volt az oka, amely élelemmel és lőszerrel látta el a gonosztevőket, értesítést küldött a járőrözésről, továbbá a reakciósok is bátorították a banditákat. Ezt megakadályozandó Gelich az alábbi kiáltványt tette közzé:

„1. Tilos élelmiszert, lőszert, ruhát és bármi egyebet szállítani, ami a *briganté*k számára hasznos lehet.

2. Az erdőkben és a legelőkön tartott összes állatot, elkobzás terhe mellett, kötelező a falvakba behajtani.

3. Tilos bemenni az erdőkbe, mivel a pásztorok, szénégetők, favágók stb. kémként szolgálnak a *briganté*k számára, amennyiben tájékoztatást adnak a fegyveres erők elhelyezkedéséről és mozgásáról."

Az 1. és a 3. pont megszegőinek a büntetése halál, másként ugyanis a százados nem látott esélyt a kitűzött cél elérésére. Véleménye szerint ezeket a rendelkezéseket minden településen ki kellene hirdetni, amelyek az erdők körzetében találhatók, mivel a legutóbbi expedíció bebizonyította, hogy Ripacandidán kívül valamennyi településről jártak parasztok az erdőkben. Gelich leromboltatott minden szalmakunyhót és egyéb alkalmatosságot, ahol a *briganté*k meghúzhatnák magukat.[17]

Sem éjjel, sem nappal nem hagyott nyugalmat a *briganté*knak, az éjszakai harcok során pedig súlyos veszteségeket okozott nekik halottakban és sebesültekben egyaránt. Volt két fogoly *brigantéj*a, akik kalauzként szolgáltak neki. Másik 19 elfogott bandita engedélyt kapott, hogy a nappalt a családjuknál töltsék, éjszaka azonban, amikor a trombitaszó jelezte, egy őrzött helyen kellett aludniuk. Ily módon 19 személyt sikerült kivonni a *brigantaggió*ból. December 4-én a százados agyonlövette Angelo Cecere pásztort, mert a *briganté*knak kémkedett, 16-án pedig Antonio Leopoldit. Ez utóbbi önként ajánlkozott, hogy menlevélért cserébe sok gonosztevőt előállít, ehelyett azonban feltüzelte a *briganté*kat, hogy ne bízzanak a századosban, aki elfogja és lelöveti őket. Ezenkívül Leopoldi kenyeret vitt a banditáknak, s darabját egy piaszterért adta. Maga a lakosság is kérte, hogy a százados adjon engedélyt agyonlövetni azt a gyalázatos embert, aki köztudomásúlag még a saját anyját is megölte.

Gelich tudomására jutott továbbá, hogy Potenza városából 5000 doboz lőszert és 400 fáklyát juttattak el a *briganté*knak, akik 1861 novemberében a Lagopesole körüli erdőkben kapták meg ezeket. Az információt két börtönben tartott *brigante*, Michele

[17] Gelich Achill százados a 16. hadosztály parancsnokságának. Ripacandida, 1861. december 6. AUSSME G11, vol. XII: 1861, fasc. 28, pp. 1135–1137. Közli *Carteny* 2013. 227–228. o.

di Sabato és Donato Minetti árulta el, azt azonban ők sem tudták, ki küldte a szállítmányt. Gelich kérelmezte, hogy az említett két banditának hasznos szolgálataikért cserébe kíméljék meg az életét.[18] December 19-én két újabb *brigante* adta fel magát: a ginestrai Rocco Giosue és a ripacandidai Donato Vacaro. Ez utóbbi átadott egy vontcsövű puskát 80 tölténnyel, amivel korábban gyilkosságokat követett el. Mivel Gelich százados lehetetlennek tartotta, hogy december 25-éig mindannyian feladják magukat, előnyösnek látta volna kitolni a határidőt, megvárva, hogy essen a hó és legyen hideg, ugyanis ez a két körülmény nagyban befolyásolja a banditák magatartását. Mindenesetre december 19-én, két elfogott *brigante* kalauzolásával, egy 40 fős különítménnyel Murge d'Agromonte felé indult. Hogy Carmine Crocco bandavezér kémjeit bizonytalanságban hagyja céljai felől, Rionerón keresztül Atellába vonult és ott is éjszakázott, és csak másnap reggel fél hatkor indult tovább a fent nevezett helyre. Hajnalban megerősítette az előőrsöt, majd elővigyázatosan behatolt az erdőbe. Hét óra felé puskalövéseket hallott, erre igyekezett utolérni az elővédet, amely már harcba bocsátkozott, és elfogott egy spanyol századost, Augustin Capdevilát. Az embereivel a *brigante*k segítségére Basilicata tartományba érkező, majd az elszenvedett veresége miatt elmenekülő José Borges spanyol tábornok honfitársa lehetett, aki minden bizonnyal eltévedt, és – valószínűleg kényszerből – Crocco bandájához csatlakozott. A többi bandita elmenekült, mert a közelben lévő pásztorkutyák riasztották őket, bár bizonyos jelekből úgy tűnt, sebesültjeik is voltak. Elfogásának pillanatában Capdevila idegen dialektusban felkiáltott, hogy „Ó, ments meg, királynő" *(Ho salve regina)*, majd a saját vallomásából kiderült, hogy spanyol, amit a magyarokkal lévő *brigante*k is megerősítettek. Ez utóbbiak azt is hozzátették, hogy sebnek kell lennie a bal lábán, és valóban így volt. Mivel járni nem tudott és semmit sem volt hajlandó elmondani, Gelich százados ott helyben agyonlövette. Capdevila holttestét átszállították Atellába, de senki sem ismerte fel mint helyi vagy környékbeli lakost. A helyszínen találtak egy lovat, több mint 70 darab kenyeret (formáját és minőségét tekintve Aviglianóból való), sajtot, babot, lisztet, konyhai eszközöket, 8 birkát, 7 köpenyt stb. Ebből is látható, hogy a közeli települések minden szükségessel ellátták a *brigante*kat, és amíg a banditák nem éheztek, semmilyen eredményt sem lehetett elérni ellenük. Gelich azt javasolta tehát, hogy minden gyanús házat, különösen a *brigante*két, helyezzék őrizet alá, így szem előtt lesznek és onnan semmit sem tudnak küldeni az erdőbe.[19] A központi utasítást meg sem várva, december 27-én Gelich a *brigante*k vidéken lévő házaihoz két-két őrszemet rendelt a következő utasításokkal:

[18] Gelich Achill százados a 16. hadosztály parancsnokságának. Ripacandida, 1861. december 18. AUSSME G11, vol. XII: 1861, fasc. 28, pp. 1147–1148. Közli *Carteny* 2013. 232–233. o.

[19] Gelich Achill százados a 16. hadosztály parancsnokságának. Ripacandida, 1861. december 22. AUSSME G11, vol. XII: 1861, fasc. 28, pp. 1161–1162. Közli *Carteny* 2013. 238–239. o., vö. *Cesari* 1920. 29–30. o. és *Di Fiore* 2017. 104. o.

„1. Az érintett családok kötelessége az őrszemek ellátása, számukra szállás biztosítása. 24 órás váltásban addig maradnak, amíg a bujkáló *brigante* fel nem adja magát.

2. Az őrszemek megakadályozzák, hogy a házakból élelmiszert, ruhaneműt, lőszert és fegyvereket vigyenek ki.

3. Délután fél öt és másnap reggel nyolc óra között a *brigante* családjának egyetlen tagja sem léphet ki a házból.

4. Vész esetén az őrszemek mindent elpusztítanak a házban, felgyújtják, majd visszavonulnak."

Hozzátette, hogy a 4. pontra az őrszemek védelmében van szükség, majd a lakosságnak kihirdette, hogy „naponta átkutatok bizonyos számú házat. Figyelmeztetem a tulajdonosokat és a lakosokat, hogy amennyiben bujkáló *brigantét* találok, nemcsak a *brigantét*, hanem a családfőt is agyonlövetem, fosztogatást engedélyezek a házban, végül felgyújtatom."

Úgy tűnik, hogy Gelich kegyetlenséggel határos kemény fellépése meghozta a kívánt eredményeket, mert a *briganték* egyre nagyobb számban adták meg magukat. Feladta magát Francesco Rosinella, majd Angelo di Muro, akit tíz napon keresztül a százados szabadon maga mellett tartott, hogy a többi *brigante* is kedvet kapjon a megadáshoz.[20] Amikor Gennaro Mastentuono di Giuseppe feladta magát, Gelich százados kérte, hogy helyezzék szabadlábra a feleségét, Antonia Varresét, aki az év októbere óta a rionerói börtönben ült, mivel ennivalót és ruhát hordott a férjének. „Ez a megkegyelmezés – jegyezte meg Gelich – ösztönzőleg hathatna a többi *brigantéra*, hogy feladják magukat."[21]

Miután Ripacandidában nyugodt volt a helyzet, 1862. január 31-én Gelich a századával San Felébe tette át a székhelyét.[22] Itt ugyanazokat a rendszabályokat vezette be a lakosság számára, mint az előző év decemberében Ripacandidában. Miután megérkezett San Felébe, a *briganték* Lagopesoléba vonultak, vagy Ripacandida erdeiben rejtőztek el. Ennek következményeként ez a körzet is teljesen nyugodt volt. „Akárhova megyek is, elmenekülnek előlem" – panaszkodott Gelich.[23]

[20] Gelich Achill százados a 16. hadosztály parancsnokságának. Ripacandida, 1861. december 29. AUSSME G11, vol. XII: 1861, fasc. 28, pp. 1180–1181. Közli *Carteny* 2013. 248–249. o.

[21] Gelich Achill százados a 16. hadosztály parancsnokságának. Ripacandida, 1861. december 22. AUSSME G11, vol. XII: 1861, fasc. 28, pp. 1163. Közli *Carteny* 2013. 240. o.

[22] A Párma-dandár 50. ezrede atellai különítményének őrnagy parancsnoka Della Chiesa tábornoknak, a 16. hadosztály parancsnokának (Potenza). Atella, 1862. február 3. AUSSME B34–7–3–21.

[23] Gelich Achill százados jelentése a 16. hadosztály parancsnokságának (Potenza). S. Fele, 1862. február 4. AUSSME B34–7–3–20.

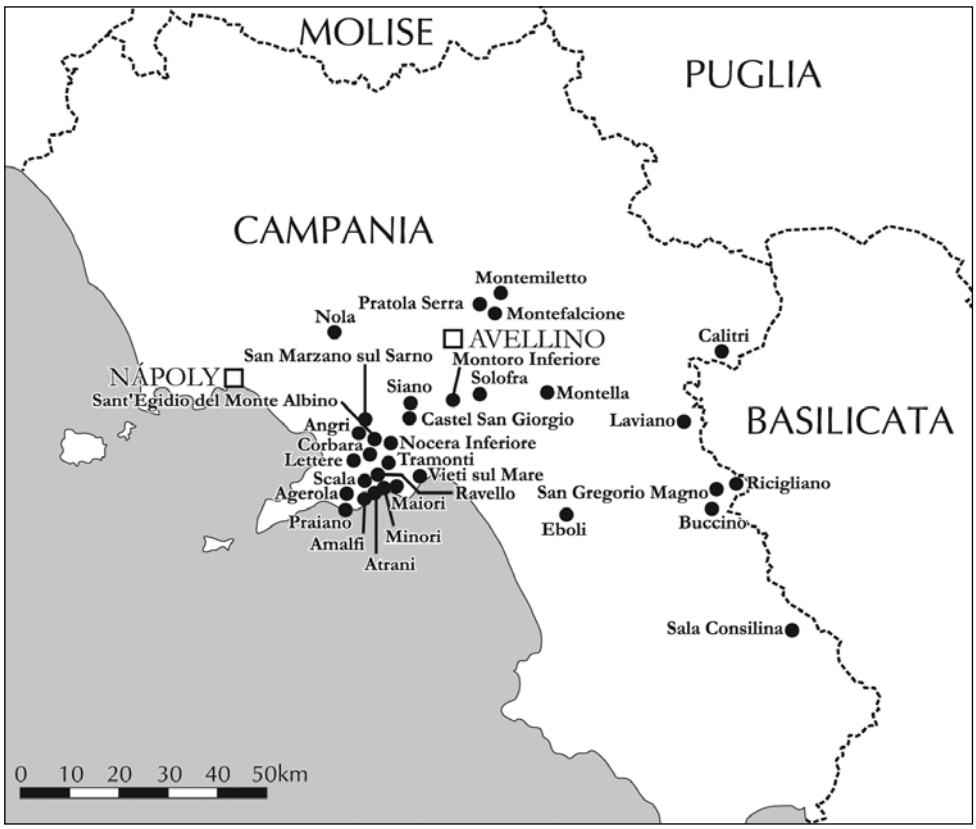

2. térkép: A magyar légió tevékenysége Campania tartományban 1861–1862 folyamán (Nagy Béla)

Civilben a briganték nyomában

A *brigantaggio* elleni harc egyik legismertebb alakja Emilio Pallavicini di Priola tábornok volt, aki – a szokatlan, innovatív módszerek alkalmazásának is köszönhetően – hatékonyan vette fel a küzdelmet a bandák ellen. 1863. december 30-án kiadott rendeletében például bevezette a civilruhás szolgálatot: „Abból a célból, hogy olyan hírszerzőink legyenek, akik nem keltenek gyanút a briganték körében […], szükséges, hogy minden század rendelkezzen három, parasztnak öltözött katonával; a megfelelő ruhákat a polgármesterektől kell kérni, akiknek kötelességük gondoskodni ezekről."[24]

A magyar légió egyik egysége már évekkel korábban alkalmazta ezt a trükköt, ráadásul sokkal merészebben. Tursi polgármestere 1862. február 1-jén levélben adta

[24] Comando generale della colonna di operazione nella provincia di Bari. Közli *Tuccari* 1985. 372–377. o.

3. térkép: A magyar légió tevékenysége Basilicata tartományban 1861–1862 folyamán (Nagy Béla)

hírül Adams Adolf századosnak, hogy Pisone mellett körülbelül száz *brigantét* láttak, akik azt mondták a velük találkozó öszvérhajcsároknak, hogy a tábornokukat várják Brindisiből, hogy aztán Tursiba menjenek. A polgármester azonnali segítséget kért az 1. gyalogoszászlóalj 4. századával a basilicatai Sant'Arcangelóban állomásozó Adams Adolf századostól, aki 1862. február 2-án reggel egy polgári ruhát viselő magyar katonákból álló különítményt indított oda, hogy lepjék meg az ellenséget.[25] Serbán Dániel hadnagy tehát 18, civilbe öltöztetett emberével a Sant'Arcangelótól 6 mérföldre keletre található hegyhez vonult. A hegy erdeihez érve a hadnagynak szerencséje volt, mert a kezei közé került egy Egidio Vigiano nevű castelsaracenói pásztor, aki a Sant'Arcangeló-i polgármester, Andrea Ferrara szolgálatában állt. Miután Serbán elhitette a pásztorral, hogy spanyol és Brindisiben szállt partra, az azonnal a barátjukká vált, majd őszintén elmondta, hogy bosszút akar állni a jelenlegi kormányon, mivel

[25] Adams Adolf százados (1. honvéd zászlóalj, 4. század) a 16. hadosztály parancsnokságának (Potenza). S. Arcangelo, 1862. február 2. AUSSME B34–7–3–18.

a castelsaracenói reakciós megmozdulások miatt bebörtönözték, tizenhárom hónapot szenvedett végig, és ráadásul száz dukát megfizetésére is kötelezték. Végül bevallotta, hogy a *briganté*k számára kémkedik. Miután kifejezte, hogy mennyire örül a jó spanyolokkal való találkozásnak, Vigiano a fent említett Sant'Arcangeló-i polgármester majorságába vezette a csapatot, mondván: itt teljes biztonságban vannak nappal is, mivel Ferrara polgármester meghagyta az intézőjének, hogy a *briganté*kat, akármikor is érkeznek, jól tartsa, szállásolja el és lássa el őket ennivalóval. Amikor pedig Sant'Arcangelóból katonaság indul a *briganté*k üldözésére, Ferrara úr meghagyása szerint az intézője azonnal figyelmezteti a *briganté*kat, hogy még időben elmenekülhessenek, nehogy a katonák rájuk találjanak. A hadnagy a kémtől megtudta, hogy Tursiban Brancolasso báró minden körülmények között támogatta a *brigantaggió*t, ezért ugyanezen a kémen keresztül Serbán levelet küldött Tursiba a nevezett bárónak. Ebben spanyol századosként kért tőle lőszert és ennivalót, mivel annak teljesen híján voltak. A báró könnyeivel küszködve olvasta el a levelet, és így kiáltott fel: „Oh, szegény emberek!" Sajnálkozását fejezte ki, hogy pillanatnyilag nem tud segíteni, mert az egész település rajta tartja a szemét, ezért most csak két doboz szivart tud küldeni és gyújtót hozzá. Hozzátette ugyanakkor, hogy amikor majd lehetséges lesz, titokban minden szükséges dolgot elküld. Február 2-a éjszakáját a hadnagy a csapatával Ferrara polgármester majorságában töltötte. Az intéző mondta Serbánnak, hogy nem szükséges őrszemeket állítania, mivel ő maga őrködik majd a kapu előtt. 3-án reggel a csapat a hegy erdejébe indult Vigiano kém vezetésével, aki még hozzátette, hogy mindannyiukat ellátják élelemmel. Vigiano azt ígérte, hogy az erdőben lesznek a *briganté*k, de nagy sajnálatukra nem találták őket. Ugyanezen a napon délután öt óra körül Szabó hadnagy érkezett szintén polgári ruhába öltözött 20 emberével a majorsághoz. Az intéző egy fiút küldött a hegyi erdőbe Serbánhoz, hogy értesítse a fegyveresek érkezéséről, akikről a polgármester embere nem tudta eldönteni, hogy katonák vagy *briganté*k lehetnek. Ezután Szabó hadnagy – Ferrara intézőjének vezetésével – csatlakozott az erdőben Serbán hadnagyhoz. 3-án az éjszakát Serbán és Szabó egyesített csapatai a majorságban töltötték.

Vigiano kém említette Serbánnak, hogy szüksége lenne 10 emberre saját biztonsága érdekében, megtudta ugyanis, hogy a stiglianói különítmény Caprarico irányába vette az útját felderítés céljából. Ő Antonio Maro majorságához akart menni, hogy megtudja, hol vannak a *briganté*k, ugyanis rá akarta őket venni, hogy csatlakozzanak Szabó és Serbán embereihez. Ez a Maro a banditák egy másik kéme volt, fivére pedig a *briganté*k egyik főnöke. Este 10 órakor Serbán maga ment el a 18 emberével Maro házához. Megérkezésekor az új kémet Cozzo del Cervóba küldték, ahol általában mintegy 40 *brigante* tanyázott. Serbán viszont Vigianóval Pisonébe indult, ahol Maro híreit várták. Végül megérkezett Marótól a hír, hogy a 40 bandita a stiglianói csapat láttán elhagyta Cozzo del Corvót, s az Acri folyón átkelve 3-án reggel Policornóba indultak. Amikor Serbán megtudta ezt a hírt, embereivel és Vigiano kémmel Don

Cesare Donnaberna háza irányába indult, amely közel volt az Acri folyóhoz, és 4-én délután 2 órakor ért oda. A kém azt mondta, hogy jó lenne, ha Szabó egysége is megérkezne. Délután 4 órakor Serbán észrevette, hogy a folyó mentén a mozgó nemzetőrség különítménye közeledik egy kapitány parancsnoksága alatt. Miután a hadnagy bemutatkozott nekik, a kapitány is megerősítette, hogy a *briganték* Policorno felé indultak. 4-én este Szabó csatlakozott Serbánhoz a Donnaberna-házban, majd elmondta, hogy az intéző és a falu lakossága is felismerte őket, hogy nem *briganték*, hanem álruhás magyarok. Így tehát meghiúsult a terv, hogy Policornóba menjenek.

Serbán megkérdezte Vigiano kémet, hogy a Tursiba való Brancolasso bárón kívül vannak-e más jó urak, akik II. Ferenc szent ügyét felkarolják. Erre ő a következőket sorolta fel: Filippo Modarelli, Vito Consiglio, Giuseppe Antonio Brelio, mindhárman Colobraróból, valamint Cesare Donnaberna Sineséből. 5-én reggel a csapat elindult Donnaberna házától Sant'Arcangelo felé, ahová délután 3 órakor érkezett meg. Három egyént vittek magukkal: a már ismert Antonio Maro és Egidio Vigiano mellett a harmadik – Maro vallomása alapján – egy bizonyos Vincenzo Zanelli de Gregorio volt. Azt kérték Ferrara polgármestertől, hogy a három fogoly ellátását a település vállalja magára, ő azonban azt válaszolta, hogy mivel nem polgári, hanem katonai fogságban vannak, ezt nem teheti meg. Ugyanakkor nem is adhatták át őket a polgári hatóságoknak, mivel az itteni lakosság teljes harmóniában élt velük. Adams százados jelentése így zárult: „Azzal együtt is, hogy a század tagjai rengeteg megpróbáltatást szenvedtek el a hegyi menetelések során, ennek következtében megbetegedtek, minden órában készen állnak arra, hogy bármely területen felderítést hajtsanak végre. A század katonáinak készenléte, bátorsága és katonai hozzáállása minden dicséretet megérdemel."[26]

Huszárvirtus

1862. április 3-án fél 6-kor a Lioy fivérek értesítették a Venosában állomásozó 2. huszárszázadot, hogy két *brigante*, konkrétan a ripacandidai Tortora fivérek elraboltak két lovat a Venosától kétmérföldnyire fekvő tanyájukról. Az egység parancsnoka, Nyuly Mihály hadnagy azonnal 12 huszárt küldött oda, akik fél 8-kor sikertelen útjukról visszatérve megtudták, hogy a Tortora fivérek három másik banditával együtt Montemilone erdeje felé vették útjukat. Április 4-én éjfél után 2 órakor futár érkezett Lavellóból Venosa polgármesteréhez, aki elmondta, hogy a *briganték* – a Monte Carafa településen átélt kudarcuk után – Ofanto közelében tűntek fel. Azt akarta, hogy a venosai különítmény Montemilone erdőláncolatának Gaudiano nevű pontjára vonuljon. Amint megérkezett az értesítés a polgármestertől, Saverio Santosuosso *alias* Bito di Lavello, továbbá Vincenzo Caldano, Rocco Duino és Zaccaria Garipoli – mindhárman venosai

[26] Adams Adolf százados (1. honvéd zászlóalj, 4. század) a 16. hadosztály parancsnokságának (Potenza). S. Arcangelo, 1862. február 6. AUSSME B34–7–3–22.

erdőőrök – kalauzolásával Nyuly hadnagy 35 huszárral és Dobozy Péter hadnaggyal elindult, és reggel 8 órakor már a Forestellának nevezett erdőben voltak. Mivel itt semmi hírt sem kaptak, továbbmentek Gaudiano és Gaudianello Fortunato urak tanyáinak ellenőrzésére, ahol előző este a *brigante*kat látták. Az itt őrködő lavellói erőktől megtudták, hogy a *brigante*k átkeltek az Ofantón, és útjukat Cirillo di Brignola úr tanyája felé vették, amely a Capitanata területén volt. A magyarok azonnal az említett irányba siettek, és anélkül, hogy a *brigante*k észrevették volna őket, félmérföldnyi távolságból meglátták a Cirillo másik, Pirillónak nevezett tanyája felé vonuló banditákat. A nyomukban haladva a magyarok egy völgy fölé jutottak, amelynek a másik kijáratánál ott voltak a *brigante*k, akik a huszárokat észrevéve sietősen az ellenkező irányba indultak, hogy védelmet találjanak a Crocco parancsnoksága alatt álló 111 lovas és 16 gyalogos *brigante* között.

A helyzet nem volt kedvező, a lovasság nem tudott támadni, Nyuly ezért egy mindössze nyolcfős huszárkülönítmény élén indult a *brigante*k ellen, amelyhez Dobozy hadnagy is csatlakozott. A nyolc huszár: Kelemen József őrmester, Kovács Károly őrmester, László Martin, Ferenczi János, Gyaponi István, Végh János, Lippert Vince huszárok és Barankó János trombitás. A többiek a síkságon maradtak, azt várva, hogy a kis létszámú csapat által megtámadott banditák elhagyják a pozíciójukat, ők azonban nem mozdultak, viszont élénken tüzeltek. A támadók ekkor megfutamodást színleltek, mire az ettől felbátorodott *brigante*k a nyomukba eredtek, alkalmanként 70–80 lövést eleresztve. A menekülést színlelők a síkság irányába tartottak, és épp akkora távolságra igyekeztek jutni, ahonnét sikerrel indíthatnak rohamot. Amint elérkezett a megfelelőnek látszó pillanat, Nyuly visszafordította embereit, és mintegy száz lépés távolságról rohamot vezényelt. Alighogy megindult a roham, Nyuly lovát a homlokán és a szügyén találat érte, a hadnagy pedig a lova alá esett. Dobozy hadnagy azonnal átvette az egység parancsnokságát, a *brigante*k közé vetette magát, s az sem állította meg, hogy egy golyó könnyebb sebesülést okozott a homlokán. Alig telt el öt perc, amikor Semsey Lipót közhuszár Nyuly hadnagyhoz egy lovat vezetett, amit Croccótól szerzett meg. Ennek a története a következő: amikor Kelemen látta, hogy Crocco kilőtt két golyót, rátámadt, de a banditavezér a kengyelben felállva puskatussal ütést mért rá. Kelemen üggyel-bajjal kivédte az ütést, és karddal azonnal csapást mért a *brigante* fejére. Ebben a pillanatban érkezett oda az említett Semsey Lipót, és csapásokat mért Crocco arcára és vállára, miközben Kelemen levágta a vezér egyik kezéről annak három ujját. Mikor Crocco kétségbeesett üvöltéssel leesett a lováról, az egész banda megrémült. A vezér lovát felszereléssel együtt elvitték és azonnal megkapta Nyuly hadnagy.

Dobozy Péter hadnagy rendkívüli bátorságról tett tanúbizonyságot: a *brigante*k közé vetette magát, pisztolyával hármat leterített közülük, kardjával sokukat megsebesítette, hármójukat leszúrta, majd az utolsók között hagyta el a csatateret. Cserey, mivel átlőtték a combját és nem tudott a lovon ülni, gyalogosan szállt szembe táma-

dójával, akit megölt. Kovács Károly őrmestert sok *brigante* vette körül, de bátran védekezett, két támadót halálra szúrt kardjával. Tolnay János tizedes megölte Crocco asszonyát, akit sok *brigante* védelmezett, de mind megsebesült. Racsof Vilmos tizedes lovát is kilőtték alóla, de gyalogosan folytatta a rohamot és megölt két *brigantét*. Miután Semsey Lipót közhuszár elvitte Crocco lovát Nyuly hadnagynak, visszatért a harcba. Az említetteken kívül dicséretet kaptak a bravúrért, amivel Croccót kimozdították a pozíciójából: Varga Zsigmond tizedes, Kuncz Lajos közhuszár, Sárvári Vendel közhuszár, Szász Ferenc tizedes, Szinovits Lajos, Lőrincz János, Balló Mihály, Szörcsey Vilmos, Menyhali János, Mark Battista és Trojcsán István közhuszárok.

A huszárok bátor rohamától az összes *brigante* hanyatt-homlok a völgyszorosba menekült, ahová a hely jellege miatt lehetetlenség volt követni őket. Ráadásul a huszárok egy körülbelül 40 mérföldes, ügetésben végrehajtott menetelés után voltak, és a teljesen kimerült lovaik szinte használhatatlanná váltak. Miután a huszárcsapat összegyűlt, Nyuly hadnagy Saverio Santosuossót öt huszár kíséretében a csatatérre küldte, hogy mérje fel a támadás eredményét. Mintegy 20 *brigante* holtan maradt, sokan súlyosan megsebesültek. A *brigantét*k lovai közül a huszárok négyet elfogtak, három elpusztult, sok pedig szétszaladt a vidéken. Rengeteg lő- és szúrófegyver is hátramaradt. A magyar oldalról könnyebben megsebesült Dobozy hadnagy, Kelemen őrmester és Cserey. Három ló pusztult el a roham során, hét könnyebben megsebesült. Este a huszárok Lavellóba vonultak, majd másnap reggel az ott állomásozó luccai könnyűlovasok századosának parancsnoksága alatt visszatértek az összecsapás színhelyére, ahol megtudták, hogy a *brigantét*k hajnali négy óráig fáklyavilágnál szedték össze a halottakat és a sebesülteket. A holttestek valóban eltűntek, és ahogy később Venosában kiderült, egy mészégető kemencébe dobták őket.[27] Erről a huszárvirtusról Ihász ezredes is megemlékezett egyik beszámolójában, kiemelve a magyarok hatékonyságát az olasz hadsereg egyéb egységeihez képest: „…e csapatot[,] barátom[,] 400 Piemonsi nem merte volna megtámadni oly vakmerően[,] mint ez a kis csapat – innen van[,] hogy a Bulletin s hírlapokba nem azt mondták[,] hogy 33 huszárnak, hanem az összes Légiónak műve volt Crocco szétveretése…”[28]

[27] Nyuly Mihály hadnagy a 62. gyalogezred 1. zászlóalj őrnagy parancsnokának (Rionero). Venosa, 1862. április 6. AUSSME B28–3–7–53.; Naplókivonat. Nocera, 1862. április 13. – május 14. MNL OL Kossuth-gyűjtemény II. S. 2.-393/b.; Az 1. huszárezred jelentése a dandárparancsnokságnak. HL Olaszországi Magyar Segélysereg 1859–1863, 229. cs. 19/9.; Girczy őrnagy, a magyar légió ideiglenes prancsnokának felterjesztése ezüst vitézségi érem kitüntetésre. Nocera, 1862. június 22. AUSSME Studi particolari, Cartella 3, Busta 30.; Kitüntetési előterjesztések. AUSSME Studi particolari, Cartella 207. Gabinetto–1863–V–10.; *Lukács* 1971. 130–131. o.; *Uő* 1986. 94–96. o.; *La Lucania* 1862. április 10.; *Del Zio* 1903. 39–40. o.; *Kunfy* 1910. 24. o.

[28] Ihász Dániel Nemeskéri Kis Miklósnak. Nocera, 1862. április. HL Nemeskéri Kiss-család iratai. Közli *Kun – Bőhm* 1957. 315. o.

Büszkeség és keserűség

A magyar légió a *brigantaggio* elleni harcban igencsak hatékony eszköznek bizonyult, büszkék is voltak teljesítményükre a magyar katonák, különösen a parancsnok. „Azt mondhatom – írta Ihász ezredes 1861 júniusában, még a montefalcionei csata előtt –, hogy a Légió nélkül e vidék zavargó lakói már rég kitörtek volna, és nem kis kellemetlenséget okoznának az olasz kormánynak, ki mellesleg szólva, kormányzói által igen ügyetlen működik."[29] Elterjedt vélekedés volt, hogy a *brigantaggio* elleni harcban a magyar katona sokkal többet ér, mint a piemonti. „Nagyon hírlelték hogy elvisznek innét bennünket, de nem mernek, mert mi helettünk legalább is 5000 embert kell ide küldeni, nekünk a nevünk is már megfuttatja a rablókat" – írta Ihász.[30] Nem csak a parancsnoki elfogultság mondatta ezt vele, hiszen „a por nép maga annyira át van hatva a magyarság fölényétől, hogy nyíltan kimondja[,] miként 5 magyar többet ér[,] mint 15 piemonti […] olyan helyre[,] ahová szükségeltetett egy piemonti század, 10 magyar untig elég."[31] Maga Kossuth is azt írta emlékirataiban, hogy egy-egy rablók által veszélyeztetett község „rimánkodva esdeklett Ihásznak, adjon nekik – *egy* huszárt! csakis egyetlen egyet, az tökéletesen elég az ő biztonságukra, mert oda ugyan a brigáns nem megyen, ahol magyar egyenruhát lát."[32]

Azt gondolhatnánk, hogy ez csak az egykori kormányzó túlzása; de nem, hiszen konkrét példákat ismerünk. Ihász egyik levelében ezt olvashatjuk: „Magok a jobb Napolitánusok azt a tanácsot adták Cialdini tábornoknak, hogy adjanak minden helységbe egy magyar honvédet, ezek képessek lesznek a csöndet fenn tartani, hanem az olasz tábornok az ilyesmit szégyenl csak hallani is, inkább áldoznak ezreket[,] mintsem a dicsőség másé legyen. Ez factum a mit most mondok, szemtanuja voltam: Egy faluba, mely a zsiványoktól fenyegetve volt, 50 honvéd tanyázott, ezen csapat, parancsnokoktól egy nem várt rendeletet kapott azonnal egy más helységbe segétségére menni. A falu előjárói a csapat parancsnoknál rimánkodtak[,] hogy hadjon ottan legalább 4 magyart, de kérésének a tiszt nem engedhetett, – tehát a nép térdre borult s ujra rimánkodott[,] hogy a két magyar beteg maradhasson ottan, hogy megvédhessék a falut; erre aztán a tiszt a két beteg mellett hagyott egy huszárt, s igy a nép megnyu-

[29] Ihász Dániel Tanárky Gyulának. Nocera, 1861. június 22. MNL OL Tanárky-iratok II. 113. Közli *Tanárky* 1961. 386. o. Lásd még Ihász Dániel Bodrogi Józsefnének. Nocera, 1861. június 20. körül. Közli *Bodrogi – Borsi-Kálmán* 1987. 932. o.

[30] Ihász Dániel Nemeskéri Kis Miklósnak. Nocera, 1861. augusztus 14. HL Nemeskéri Kiss-család iratai. Közli *Kun – Bőhm* 1957. 319. o. Lásd még Ihász Dániel Tanárky Gyulának. Nocera, 1861. október 10. MNL OL Tanárky-iratok II. 137. Közli *Tanárky* 1961. 393–394. o.

[31] Ihász Dániel Kossuth Lajosnak. Nocera, 1861. augusztus 11. MNL OL Kossuth-gyűjtemény II. S. 2.-214. Naplókivonat. Nocera, 1861. augusztus 18. – szeptember 2. MNL OL Kossuth-gyűjtemény II. S. 2.-219.

[32] *Kossuth* 1882. 102. o.

godva s a falu a pusztittástól meglőn mentve, – ez oly igaz minthogy tiszta magyar ember vagyok."[33]

Ihász egy másik esetről is beszámolt: „Volt eset, p. o. Muro nevű helységben, hol a sok rimánkodás után egy huszárt hagyék, ki is ottan mint hadtérparancsnok rémülésbe tartotta személyében a vidéket."[34]

A magyar katonákat már-már a sebezhetetlenség mítosza vette körül: „A nép szájjába itten mindenütt az áll, hogy a magyarokon sem lövés[,] sem vágás nem fog, – mert csodálatos hogy annyi ütközetben[,] a mennyiben a magyar Légio volt, más csapatokból már a fele elhullott volna s a magyarok közül még egy halott sincs, egypár könnyű sebesült az egész."[35] Az olasz hivatalos szervek sem fukarkodtak a dicsérő szavakkal, mint azt Szűcs János őrnagy feljegyezte: „Egy éve, hogy a Legio egész kimerülésig küzd a rablók ellen, tetteit, bátorságát elismeri az olasz kormány, tömjénez neki minden alakban, dicsérik, s bámulják az olasz katonai hatóságok."[36]

A magyar katonák hatékonyságáról közvetett bizonyítékok is tanúskodnak. A pápa és a Bourbon uralkodó nevében kiáltvány jelent meg, amely azt ajánlotta, hogy a piemonti olasz foglyokat küldjék haza, de a magyar légió katonáit, ha kézre kerülnek, „húzzák föl az út melletti legmagasabb fára". „E nagy harag mutatja, hogy mily vitézek, és a banditákra nézve mily veszedelmesek a derék magyar fiúk" – kommentálta a hírt közlő lap.[37] Amikor a Rioneróban és Melfiben állomásozó két magyar század visszatért Salernóba, a banditák vérszemet kaptak. A rionerói elöljáróság azonnal írt Della Chiesa tábornok hadosztályparancsnoknak, hogy küldje vissza a magyarokat. A tábornok, megharagudván, amiért a nép azt gondolja, hogy csakis magyarokkal győzhetnek, maga indult útnak egy zászlóalj olasszal, de végül mégiscsak vitt huszonöt huszárt és két ágyút, hogy a helyieket megnyugtassa.[38]

A sikerek dacára a magyar katonák egyáltalán nem voltak elégedettek helyzetükkel. Ennek egyik oka az ellenség „minőségében" rejlett: „Legnagyobb része a Legiónak a rablók ellen elcsigázó fáradalmak között küzdött; – küzdelmek, melyeknél az ellenség nem volt méltó a fegyverekhez; – gyilkos bandák, és rabló csordák kiirtásánál kellemetlenül esik teljesitteni a kötelességet; – küzdelmek, tusák, melyeknek természetében sok volt, mi leverőleg érintette a magyar kebelt."[39]

---

33 Ihász Dániel Bodrogi Józsefnének. Nocera, 1861. szeptember 8. Közli *Bodrogi – Borsi-Kálmán* 1987. 936. o.

34 Ihász Dániel Tanárky Gyulának. Nocera, 1861. október 10. MNL OL Tanárky-iratok II. 137. Közli *Tanárky* 1961. 395. o.

35 Ihász Dániel Bodrogi Józsefnének. Nocera, 1861. szeptember 8. Közli *Bodrogi – Borsi-Kálmán* 1987. 936–937. o.

36 *Szűcs* 28–29. o.

37 *Hölgyfutár,* 1861. augusztus 3. 743. o.

38 Ihász Dániel Kossuth Lajosnak. Nocera, 1861. október 13. MNL OL Kossuth-gyűjtemény II. S. 2.-248.; Ihász Dániel Tanárky Gyulának. Nocera, 1861. október 10. MNL OL Tanárky-iratok 137. Közli *Tanárky* 1961. 395. o.

39 *Szűcs* 26. o.

Ihász is kitért a jelenségre: „...ideje is lesz már egyszer ettől a zsiványvadászattól megszabadulni s seriozusabb ellenséggel szembeszállni."[40] Itt említhető egy szokatlan eset, amiről szintén Ihász számolt be: „A mi a legnevetségesebb[,] azt majd elfelejtém: a multkor egy század honvéd mintegy 300 [fős] rablóbandát megtámadott, de a zsiványok nem várták lövésre a győzhetetlen honvédeket, – elorditották magokat: »eviva le Ungaresi« [sic!] (Éljenek a magyarok) s nagy gyorsasággal odább álltak."[41]

Az elégedetlenség másik fő oka a csalódás volt: „Azt sem hittük volna, hogy miután egy királyt trónjáról elkergettünk, egy másiknak pandurjai leszünk" – foglalta össze Rényi György, a magyar légió századosa.[42] „Keserves feladat egy lelkes magyar csapatnak, ki egészen más ügyért szeretne életével áldozni" – írta Ihász[43], és nem nehéz kitalálni, mire utalt: „ha lóra pattanok s rágondolok, dicső kis csapatomat a szent szabadság földére, az imádott honunkba hogy vezetem bé, egészen megifjodom".[44] A magyaroknak erre a honvágyára épített az a cselvetés is, amelyet Nocerából való eltávolításukra eszeltek ki. Erről Ihász számolt be Kossuthnak: „Tegnap egy új csábittás módot talált ki a gaz Borbon vagy osztrák a magyar Legio részére. Egyszerre a laktanya falaira s utza szegleteire nagyszerű placatokat raggattak, annélkül hogy valaki észrevehette volna, melyben Garibaldit Pesten lenni állitja, s hogy nagy sikerrel működik. A Legiónál ezen plakát nem csekély hatással volt, kész lett volna mindenki menni minden rend nélkül, no de már lecsillapodtak."[45]

A magyar katonák tehát arra készültek, hogy mihamarabb visszatérhessenek Magyarországra az újraindított szabadságharc hadseregének részeként, ezért igen nehezen viselték el, hogy az olasz hatóságok – „zsandárszerepre kárhoztatva" – Dél-Olaszországban a *briganté*k ellen vessék be őket. Ihász azonban úgy látta, hogy a magyaroknak kötelezettségeik is vannak az olasz állammal szemben: „...hálával kell lennünk ily kormány irányában, ki nekünk ily kritikus körülmények közt nem csak menhelyet ád, de felfegyverez, felruház, s hágy bennünket szervezni bélátásunk szerint. Lobogonkon a magyar czimer, öltözetünk egészen magyar, vezény szavunk magyar, mit követelhetnénk mást, – háládatlanok volnánk, ha mind ezekért valami szolgálatot nem nyujtanánk neki."[46]

---

40 Ihász Dániel Tanárky Gyulának. Nocera, 1861. november 2. MNL OL Tanárky-iratok II. 138. Közli *Tanárky* 1961. 397. o.

41 Ihász Dániel Bodrogi Józsefnének. Nocera, 1861. szeptember 8. Közli *Bodrogi – Borsi-Kálmán* 1987. 937. o.

42 Rényi György Dunyov Istvánnak. Nocera, 1861. július 12. MNL OL Dunyov-iratok. R24-1. No. 112.

43 Ihász Dániel Bodrogi Józsefnének. Nocera, 1861. augusztus 1. Közli *Bodrogi – Borsi-Kálmán* 1987. 934. o.

44 Ihász Dániel Tanárky Gyulának. Nocera, 1861. október 10. MNL OL Tanárky-iratok II. 137. Közli *Tanárky* 1961. 396. o.

45 Ihász Dániel Kossuth Lajosnak. Nocera, 1861. augusztus 6. MNL OL Kossuth-gyűjtemény II. S. 2.-210/a.

46 Ihász Dániel Bodrogi Józsefnének. Nocera, 1861. augusztus 1. Közli *Bodrogi – Borsi-Kálmán* 1987. 934. o.

Csaknem egy évvel a *brigantaggio* elleni bevetés kezdete után, 1862 áprilisában Ihász ezredes barátjának, Tanárky Gyulának írt levelében kitűnően foglalta össze a légió sok ellentmondással terhelt helyzetét: csalódás és kötelesség, büszkeség és keserűség, dél-itáliai szolgálat és égető honvágy. „Mi, kedves Gyulám, a dolgok ugyanazon stádiumán állunk, ahol álltunk ezelőtt pár hóval, ami ti. a brigantaggiót illeti; a legionáriusok még mindig ezzel az átkos munkával vannak elfoglalva, de hát mit lehet tenni, Olaszország ügye honunkéval oly szoros összefüggésben van, hogy mindaz, mit Olaszhonért teszünk, édes hazánk ügyében tettnek tekinthető – megvallom, kedves Gyulám[,] büszke vagyok a testület fiaira, mert mindeddig a szeplőtlen magyar becsületet híven megőrizték, bátorságuk, katonai tartásuk mindenki előtt elismerve, csak nevelte becsét a magyar vitéznek, s biz Isten, jólesik lelkemnek, hogy ily nemes csapat parancsnoka vagyok. Igazán megvallva, én nem győzök bámulni, hogy dacára a sok intrigáknak, a sok látotlan kéz ármányszövéseinek[,] még a Légió existál – de existálni továbbra is csak úgy foghat, ha bennünket innét valahová felső Olaszhonba visznek, mert hiába, sok, ami sok – már majd egy éve hogy folytonosan a legterhesebb szolgálat vivői vagyunk, a rendes csapatokat már rég felváltották, csak mi vagyunk, kik könnyebbítés helett mindég terhesebb munkák tevőivé válunk. Nem tudom, hogy a ti körötökbe olvastok-e néha az itteni dolgokról, ha igen, tudni fogod, hogy a magyar név elég arra, hogy a II. Francesco csapatait szétriassza, s alig van eset, hogy csatába is merjenek ereszkedni magyarjainkkal – s ha csatába ereszkednek, megveretésök bizonyos, mint 2 × 2 = 4 –, ha mindjárt hatszoros nagyobb számmal vannak is. Egyszóval mindenki bámulja katonáink bátorságát s ügyességét – kitüntetésekben s érdemjelek elnyerésében már számosan részesültek,[47] de hiába, mindnyájunknak fő óhajtása még is csak oda vág, hogy hová hamarabb azon térre juthassunk, melyen szent ügyünk lobogója alatt küzdhessünk édes hazánk szabadságáért. – Adja az ég, hogy amint óhajtjuk, úgy legyen."[48]

Széttagoltság és mostoha körülmények szülte fegyelmezetlenség

Ihász igyekezett megakadályozni a légió szétszórását a déli területeken, eredménytelenül. „Már ennyit csak ugyan nem érdemlettünk meg az Olasz Kormánytól, hogy zsiványok hajhászásában így feloszlasson bennünket" – panaszkodott Kossuthnak.[49] A légió fenntartási költségeit vállaló olasz kormány azonban a maga szempontjából legoptimálisabb módon kívánta alkalmazni ezt a katonai alakulatot. Alessandro Della Rovere hadügyminiszter egyrészt hangsúlyozta, hogy a Cavour-kormány kizárólag

[47] Összesen 23 ezüst vitézségi érem és 95 dicséret került kiosztásra. *Cesari* 1920. 174. o.

[48] Ihász Dániel Tanárky Gyulának. Nocera, 1862. április 3. MNL OL Tanárky-iratok II. 146. Közli *Tanárky* 1961. 401–402. o.

[49] Ihász Dániel Kossuth Lajosnak. Nocera, 1861. augusztus 6. MNL OL Kossuth-gyűjtemény II. S. 2.-210/a.

politikai okokból tartotta meg a magyar légiót, másrészt annak a módját kereste, hogy lehetőleg a reguláris csapatok közé illesztve és a létszámkeretet meghatározva, továbbá jelentősebb „pénzkidobás" nélkül őrizzék meg az alakulatot.[50] A katonai alkalmazás ráadásul eredményes ellenszernek tűnt a fásult, egyhangú garnizonéletbe kényszerült légionisták elégedetlenségével szemben is.[51]

Mivel a magyar légió a *brigantaggio* elleni harcban hatékony eszköznek bizonyult, egyre gyakrabban és egyre nagyobb számban vezényelték ki egységeit. „Én jelenleg Nocerában nem vagyok stabilis, perpetuum mobile lettem, a zsivány reactionáriusok Légiómat annyira igénybe veszik (sajnos), hogy folyvást úton vagyok inspiciálni őket" – panaszkodott Ihász 1861. augusztus elején.[52] „Alig érkezik meg egyik ki küldött csapatunk – olvasható a légió naplójának 1861. július 30-ai bejegyzésében –, már ismét mást kívánnak, a terhes helyi szolgálaton kívül még ily expeditiók is terhelnek, hol sok a fáradalom, de kevés a dicsőség."[53] A magyarok eleinte azt gondolták, hogy a *brigantaggio* elleni harcban való igénybevételük csak átmeneti, esetleg néhány hétig tarthat: „Nincsen sem éjjelem[,] sem nappalom nyugott azok végett a gaz reactionárius rablók végett – fakadt ki Ihász –, többnyire öltözve fekszem le, s csak is nappal alhatom egy keveset, s akkor is ha a borzasztó forróság megengedi. Már vagy 3 hete majdnem minden nap verekszünk ezekkel a gaz Pápa és az ex király bérenczeivel, s nagyon csodálom[,] hogy a vitéz Legiómnak eszekbe nem jut[,] hogy nem ezen (szen)t czél, melyért kedves hazájokat, szent tüzhelyeket, s kedves családjokat elhagyták, – ügyessen kell vinnem[,] hogy ezen eszme ne [sic!] a Légio felbomlá(sát) ne idézze…"[54]

A hetek után aztán már hónapokban kezdtek gondolkodni: „Itten Nocerában csak a szükséges garnisonszolgálat vagyon és hét ágyú néhány emberrel, s azonfölül vagy száz huszár, ló és fegyver nélkül. És ez így tart már egy hónapja. Félek, hogy ha még tovább is fog így tartani, és nem küldenek el innét bennünket, eszekbe jut a fiúknak, hogy ők szentebb célból hagyták el családi tűzhelyeket, mintsem hogy itten pandúroskodjanak."[55]

A hetek után tehát jöttek a hosszú hónapok, majd eltelt egy egész év, a helyzet azonban nem javult.[56] Hiába várták a megváltó hívó szót, hogy hazájukért küzdhes-

[50] Alessandro Della Rovere hadügyminiszter La Marmora tábornoknak. Torino, 1862. február 19. AUSSME Studi particolari, Cartella 207.

[51] *Lukács* 1986. 81–82. o.

[52] Ihász Dániel Tanárky Gyulának. Nocera, 1861. augusztus 5. MNL OL Tanárky-iratok II. 125. Közli *Tanárky* 1961. 390. o.

[53] Naplókivonat. Nocera, 1861. július 24. – augusztus 3. MNL OL Türr-iratok 53.

[54] Ihász Dániel Bodrogi Józsefnének. Nocera, 1861. augusztus 1. Közli *Bodrogi – Borsi-Kálmán* 1987. 933–934. o.

[55] Ihász Dániel Tanárky Gyulának. Nocera, 1861. augusztus 5. MNL OL Tanárky-iratok II. 125. Közli *Tanárky* 1961. 390–391. o.; Ugyanez a gondolat: Ihász Dániel Kossuth Lajosnak. Nocera, 1861. augusztus 6. MNL OL Kossuth-gyűjtemény II. S. 2.-210/a. és Ihász Dániel Kossuth Lajosnak. Nocera, 1861. október 13. MNL OL Kossuth-gyűjtemény II. S. 2.-248.

[56] Ihász Dániel Kossuth Lajosnak. Nocera, 1861. december 18. MNL OL Kossuth-gyűjtemény II. S. 2.-271.; Ihász Dániel Tanárky Gyulának. Nocera, 1861. november 2. MNL OL Tanárky-iratok II. 138. Közli *Tanárky* 1961. 399. o. és *Szűcs* 25., 28–29. o.

senek: „A »most történik valami, pár hónap alatt háború lesz, nemsokára indulunk«, sok biztatás s a reá következett nem valósulások illetőleg csalódások mind megannyi éltető tápot nyújtott a tettek után oly buzgóan vágyó ifjúság türelmetlenségének" – írta Ihász 1862 tavaszán.[57] Ugyanebben az időszakban az is borzolta a magyarok kedélyét, hogy az olasz királyi csapatok – velük ellentétben – folyamatosan cserélődtek: „Ha még soká itt hagynak bennünket, akkor biz Isten felmondjuk szolgálatunkat, – de nem is csoda, a pimasz Pemonsi Armádát már mind felváltották, csak minket akarnak itten elpusztíttani, – már két derék tisztemet eltemettük s mennyi közharczost!"[58]

A széttagoltság mellett a rossz, időnként csaknem elviselhetetlen körülmények is jelentősen növelték a magyar katonák elégedetlenségét, ami szinte folyamatosan fegyelmezetlenséget szült soraikban. Pedig még az 1861. tavaszi válság sem ért véget nyomtalanul, amikor Ihász átvette a légió feletti parancsnokságot. „A huszárjaim, ha csak pajkosak volnának[,] megjárná – írta június közepén az ezredes –, de őkegyelmek garázdák is, büntetem őket, amúgy istentelenül, de lerázzák magokról, mint a pudlikutya a vizet. A gyalogság és a jágerok legrendesebbek. A tüzérek, hol a legnagyobb intelligentia van, legmegelégedetlenebbek, pedig olly szép két üteg, hogy dicsőség volna vélek a hazába bémenni. No, hanem csak türelem."[59]

Fegyelmi állapotuk „ingadozása" miatt még a következő év tavaszán is maga Ihász kezdeményezte a Basilicatába vezényelt magyar lovasság bizonyos egységeinek felváltását.[60]

Túlkapások, kihágások később is történtek. 1862. április közepén a Nocerában állomásozó magyar vadászok parancsnokát vádolták azzal, hogy „barbár módon" bánt egy idős férfival és egy idős nővel,[61] néhány héttel később pedig egy magyar tizedes került célkeresztbe „éjszakai rendzavarás" miatt. Ez utóbbi esettel kapcsolatban egymásnak ellentmondó beszámolók maradtak fenn, nem lehet pontosan megítélni bizonyos részleteket. Annyi biztosnak tűnik, hogy a május 3-áról 4-ére virradó éjszakán Eboliban Hamar Sándor, az 1. honvédzászlóalj 3. századának tizedese a városon átvonuló magyar lovasegység tagjaihoz társulva az éjszakába nyúlóan italozott. Amikor társai nyugovóra tértek, Hamar tizedes nem követte őket, hanem a körletén kívül maradt, és egész éjszaka járta a várost. Azzal vádolták, hogy részegen megzavarta

[57] Ihász Dániel Tanárky Gyulának. Nocera, 1862. május 21. MNL OL Tanárky-iratok II. 148. Közli *Tanárky* 1961. 404. o.

[58] Ihász Dániel Nemeskéri Kis Miklósnak. Nocera, 1862. április. HL Nemeskéri Kiss-család iratai. Közli *Kun –Bőhm* 317. o. Ugyanerről lásd Ihász Dániel Kossuth Lajosnak. Nocera, 1862. március 23. MNL OL Kossuth-gyűjtemény II. S. 2.-340.

[59] Ihász Dániel Tanárky Gyulának. Nocera, 1861. június 22. MNL OL Tanárky-iratok II. 113. Közli *Tanárky* 1961. 386. o.

[60] Ihász Dániel ezredes a salernói hadosztályparancsnokságnak. Nocera, 1862. április 5. AUSSME Studi particolari, Cartella 207.

[61] A nápolyi főparancsnokság a salernói hadosztályparancsnoknak. Nápoly, 1862. április 17. AUSSME Studi particolari, Cartella 211.

a település nyugalmát, miközben nők után kutatott. Hajnalban, állítólag, inzultált egy nőt, aki a férjével együtt volt. Ez utóbbi nem tűrte a magyar katona viselkedését, mire verekedésre került sor. Hamar ekkor előkapta bajonettjét, és könnyebben megsebesítette a férfit, aki a közeli Szent Antal-kolostor templomába menekült. Hamar bajonettel a kezében utánaszaladt, átkutatta az egész templomot, de végül úgy távozott, hogy senkiben nem tett kárt.[62] Hamar tizedes nem tagadta, hogy a magyar huszárokkal mulatott egy kocsmában, majd a Vitolo kávézóban borozott hajnali négy óráig. Ekkor Málnásy Antal közlegénnyel visszaindultak a körletükbe. Málnásy nyugovóra tért, de Hamar még elment sétálni a kolostor környékére. Elmondása szerint éppen csak néhány lépést tett meg, amikor észrevett egy nőt, aki a földön ülve sírt. Kérdésére válaszolva a nő elmondta, hogy tovább kellene mennie, de azon a környéken, ahová tart, olyan emberek vannak, akiktől fél. Erre Hamar felajánlotta, hogy elkíséri. Alig haladtak néhány métert, amikor három férfi lépett eléjük és a tizedesre támadtak. Hamar késlekedés nélkül kirántotta bajonettjét és ellentámadásba ment át. Egyikőjüket elkapta, a másik kettő viszont a közeli templomba menekült, ahová bár üldözte őket, nem talált rájuk. A tizedes még hozzátette, hogy a nemzetőrség letartóztatta a három férfit, mivel azzal gyanúsítják őket, hogy *brigantén*k.[63] A századparancsnok, Zsolnay Gyula hadnagy egyébként minden tekintetben kedvező véleményt adott Hamar tizedes általános magaviseletéről, amit egyenesen példaértékűnek nevezett.[64]

A túlzásba vitt italozás egyébként többször okozott problémákat a magyar katonák és a helyi lakosság között. Sant'Arcangelo, Avigliano és Rionero polgármesterei egyaránt a magyar egységek elvezénylését kérték településükről, mivel a katonák gyakran részegek voltak, megzavarták a közrendet, családokat zaklattak.[65] 1862 májusában a venosai polgármester arra panaszkodott, hogy a néhány nappal korábban érkezett magyarok „nem túl civilizált módon viselkednek" a település lakóival szemben. Ráadásul követelőznek, olyan dolgokra tartanak igényt, ami nem is járna nekik: ágyakat akarnak ágyneművel együtt 55 személyre, szolgákat a körletükbe és az istállókba, világítást több szobába, bőséges szalmát és hasonlókat. A település ezeket nem tudja teljesíteni, és nem hajlandó elviselni az inzultusokat.[66] Ugyanebben a hónapban, 13-án

[62] A Casale-dandárhoz tartozó 12. gyalogezred eboli különítményének parancsnoka a salernói 16. hadosztály parancsnokának. Eboli, 1862. május 5. AUSSME Studi particolari, Cartella 211.; Serafino da Polla gvárdián szerzetes tanúvallomása. Eboli, 1862. május 4. AUSSME Studi particolari, Cartella 211.

[63] Hamar Sándor tizedes vallomása. Eboli, 1862. május 4. AUSSME Studi particolari, Cartella 211.

[64] Zsolnay Gyula jelentése. Eboli, 1862. május 4. AUSSME Studi particolari, Cartella 211.

[65] Sant'Arcangelo polgármestere a potenzai prefektusnak. Sant'Arcangelo, 1862. február 13. AUSSME Studi particolari, Cartella 207.; A basilicatai megyei prefektúra a potenzai hadosztályparancsnokságnak. Potenza, 1862. február 18. és március 1. AUSSME Studi particolari, Cartella 207.

[66] Melfi alprefektusa Melfi város katonai parancsnokának. Melfi, 1862. május 15. AUSSME Studi particolari, Cartella 207.

Funk József közvadászt azért tartóztatták le, mert Pagani településen egy polgárral szemben erőszakoskodott és a vád szerint gyilkosságot kísérelt meg.[67]

Eleinte a *brigantaggio* elleni bevetések javítottak a fegyelmen, és a veszteségek is jelentéktelennek tűntek. 1861. október elején Ihász még bizakodóan számolt be a légió helyzetéről: „Sok szerencsénk van, barátom, már majdnem négy havi folytonos ütközés és strapatio után nem vesztettünk el egy embert sem – egy megsebesült, de lovat kettőt a huszároktól agyonlőttek. A kórházban is mindenestől öt embert vesztettem, ez biz Isten nem sok ezeren fölüli csapatból s ily borzasztó hőségben, mint itt van."[68]

Néhány héttel később azonban már arról volt kénytelen beszámolni, hogy „a hoszas és fárasztó rabló vadászatok katonáinkat nagyon kicsigázzák".[69] „De sokat harczolunk ebben az Istentől elvetemedett púpos hátú országban"[70] – panaszkodott máskor Ihász, majd így folytatta: „Ejh, pedig de nehéz szolgálat, arról a forróságról, kedves barátom, ideád sincsen, aminő itt van. Azt[án] a szegény síkságról idejött magyarokat ezen forróságban a legmeredekebb sziklákra, mint annyi zergevadászokat küldik a rablók után. Köszönöm én az ily mulatságot, angyaloknak kell lenni és belé nem unni. Alighogy felruháztam a Légiót, az ily expeditiók hamar újra rongyossá teszik. Istenem, csak jönne már az a másik parancs, örökké megtagadnám, hogy nápolyi birodalomban katonáskodtam."[71]

Szűcs János őrnagy is egészen sötét képet festett a légionáriusok állapotáról: „A kiállott fáradalmak a téli csatározások okozta kimerültség következtében többen egészségi szempontból tönkre lettek téve;[72] – a szokatlan és rendkívüli fáradalmak, kitéve a téli éghajlat változó időjáratának, a legerősebbeket is megingaták, a gyöngébbek közöl sokat a sírba, még többet a sírszélére vezettek. A rablók golyója nem adott áldozatot a halálnak, annál nagyobb lett azoknak száma, kik összeroncsolt testtel roskadtan hajták fejüket az idegen földben szunyadandók, és a kórházak részvétlen párnáira."[73]

A már amúgy is megpróbáltatásokkal teli életük tehát 1861–1862 fordulóján, a hidegebb időjárás beköszöntével további nehézségeket hozott. Elsősorban a terep jellege miatt a légiósok ruházata elhasználódott, elrongyolódott, a betegek száma nőtt, orvosi

---

67 Naplókivonat. Nocera, 1862. április 13. – május 14. MNL OL Kossuth-gyűjtemény II. S. 2.-393/b.

68 Ihász Dániel Tanárky Gyulának. Nocera, 1861. október 10. MNL OL Tanárky-iratok II. 137. Közli *Tanárky* 1961. 395. o.

69 Ihász Dániel Nemeskéri Kis Miklósnak. Nocera, 1861. október 20. HL Nemeskéri Kiss-család iratai. Közli *Kun – Bőhm* 1957. 321. o.

70 Ihász Dániel Nemeskéri Kis Miklósnak. Nocera, 1861. augusztus 14. HL Nemeskéri Kiss-család iratai. Közli *Kun – Bőhm* 1957. 317. o.

71 Ihász Dániel Tanárky Gyulának. Nocera, 1861. augusztus 5. MNL OL Tanárky-iratok II. 125. Közli *Tanárky* 1961. 390–391. o.

72 Gelich János századparancsnok például 1862. január 20-án Ripacandidában két számvevő altiszt veteránok közé való felvételét kezdeményezte, mivel a *brigantaggio* elleni, Basilicata területén folytatott harcok során a katonai szolgálatra alkalmatlanná váltak. AUSSME Studi particolari, Cartella 211.

73 *Szűcs* 28–29. o.

ellátásuk az eldugott kis falvakban nem volt megoldott.[74] „Mennyire megy az olasz katonai hatóságok gondoskodása irányunkban – olvasható a panasz a légió 1862. április 15-ei naplóbejegyzésében –, tapasztalhatja az, ki a laktanya szobáiba betekint, hol az emberek századonként feküsznek a szalmán és hegyes köveken, nem lévén vagy nem akarván ágyat adni. S e csapatok[,] e kicsigázott emberi vázak mindjájan az olasz ügyért harczolának s többet tevének mind erkölcsileg[,] mind anyagilag[,] mint szerencsésebb olasz harcztársaik. Ha a főparancsnokság ruhákért folyamodik[,] hideg közönyösség és halgatagságal találkozik, nem ritkán szemrehányást arat, de ha a rablók merészebben ütik fel fejeiket, akkor a sürgető, hízelgő bók iratok nem késnek; s e félreismert, méltatlanul elhanyagolt Légió, büszke lévén hírére[,] feledi a nélkülözést, s csak egyet lát maga előtt, az ellenséget, mellyet elérhet, tönkre tesz… legyen az tízszerte erősebb számra."[75]

1862 márciusában Ihász így panaszkodott Kossuthnak: „Csapatom belé unt és fáradt testestűl lelkestűl, s ha mi elébb elnem visznek innént bennünk, biz Isten nagyon meggyül a bajunk, már is mindennap mutatkoznak a megelégedetlenség jelei, s kezdenek zugolódni, s további biztatások és hitegetéseknek nem igen akarnak hitelt adni."[76]

A helyzet azonban semmit sem javult, sőt mind rosszabb lett. Egy hónappal később Ihász már arról volt kénytelen beszámolni Kossuthnak, hogy amitől korábban csak tartani lehetett, az bekövetkezett: „A mindinkább háttérbe szoruló harczias kilátások miatt csalódott kedélyek naponként inkább csüggednek, és az elégedetlenség[,] mely a levert kedélyeket igen könnyen megvesztegeti, s mely eddig csak egyeseknél nyilvánult, már a m. s. sereg soraiban átalános lőn, s minden órán hangos kitörésekben egyrészről, az engedelmesség fölmondásában és bujtogatásban, s minden nemű fegyelmetlenségben nyilvánul."[77]

Két hét elteltével már a végtelenül csalódott, elkeseredett és tehetetlen parancsnok szólalt meg: „…nem gyermekjáték, sőt egyike a legnehezebb feladatoknak rendet tartani fel nem esketett, határozottság nélküli, ingadozó urfiak, minduntalan okoskodó táblabirák, s egy jószámú öszeviszaszedett sehonnaiból álló[,] organizatió nélküli testületben…"[78] A fegyelmezetlenség és az ebből következő elbocsátás, légióból való kizárás 1862 tavaszán szinte mindennapossá vált. „Sover János, Schmidbauer Adolf, Burg Ferencz, Berhinghof Antal, Léva János, Koch János, Bauer János és Tiszot János

[74] Avenati tábornok a magyar légió parancsnokának. Potenza, 1862. április 7. AUSSME Studi particolari, Cartella 207.

[75] Naplókivonat. Nocera, 1862. április 13. – május 14. MNL OL Kossuth-gyűjtemény II. S. 2.-393/b.

[76] Ihász Dániel Kossuth Lajosnak. Nocera, 1862. március 23. MNL OL Kossuth-gyűjtemény II. S. 2.-340.

[77] Ihász Dániel Kossuth Lajosnak. Nocera, 1862. április 24. MNL OL Kossuth-gyűjtemény II. S. 2.-386.

[78] Ihász Dániel Kossuth Lajosnak. Nocera, 1862. május 11. MNL OL Kossuth-gyűjtemény II. S. 2.-392.

a Légióból mai nap dandárparancsilag elcsapattak" – olvasható a magyar légió április 25-ei naplóbejegyzésében. Két nappal később azt jegyezték be, hogy „Dumont Gyula tüzér közharcos a Légióból elüzetik", május 13-án pedig a következőt: „Domokos Frigyes aggregált vadász tiszt alaptalan s alávaló rágalmait nem tudván bébizonyítani, mint rágalmazó és egység zavaró rangjától megfosztatott s a Légióból eltávolíttatott."[79] Hosszan lehetne még idézni a hasonló eseteket.

A fegyelmezetlenségek elkövetésében messze túlreprezentáltak voltak a vadászok, amiről a május 12-ei naplóbejegyzésből értesülünk: „Ha a börtönökbe betekintünk, azok vadászok által tömvén, ha valami kihágás, erőszakoskodás, verekedés jelentetik, bizonyos, hogy vadász a hős benne. Jelenben is 19 bebörtönzött közül 16 vadász, nem lévén magyarok, csak zsoldért szolgálván, semmi erkölcsi tekintet nem köti őket ahhoz, hogy közös becsületünket, hitünket kíméljék."[80]

A kilátástalan helyzet némelyeket egészen kétségbeesett tett elkövetésére vitt rá: szándékosan megcsonkították magukat csak azért, hogy ne kelljen tovább szolgálniuk.[81] Mindezek fényében nem lehetnek meglepőek a létszámadatok, melyek szerint csak 1861 folyamán 84 légionista megszökött, 60-at kizártak, 43-at haditörvényszék ítélt el, 80 elbocsátást nyert, 12-en pedig meghaltak.[82] „Így állván a körülmények – vont mérleget Szűcs őrnagy –, csak egytől lehetett tartani, s az volt, hogy a rablók ellen detachérozott [kivezényelt] csapatok […] a végnélküli huzás-vonás miatt már az elkeseredésig elégületlenek levén, parancs nélkül ott hagyandják állomási helyüket."[83]

Valóban, ahogy a fenti adatok is mutatják, egyre gyakoribbá váltak a szökések. Még az is előfordult, hogy légiósok a *brigantéi*khoz szöktek át. Ihász ezredes Tanárky Gyulának 1861 októberében ezt írta: „Csak képzeld, már a zsiványoknál is vannak magyarok. Pinelli tábornok a múltkor egy levelet írt hozzám, hogy miképp történt az, hogy az ellenfélnél is vagynak magyarok. Én a dolgot nem tudám mire magyarázni, elővevém az actákat s kikutattam, hogy parancsnokságom óta hány egyén szökött csapatomból. 22-t találtam, de azok mind csehek, schweiziak, és mind ilyféle külföldi labancok, tehát csak egy magyar sem, de később kisült, hogy a rablók is (hogy a helységbelieket s különösen a nemzetőröket ijesztgethessék) alakítottak egy magyar légiót nápolyi hősökből, s hírlelik mindenfelé, hogy magyarjaik vannak, hanem mindhiába, az én magyarjaim előtt a más párt magyarjai meg nem állanak."[84]

---

79 Naplókivonat, Nocera, 1862. április 13. – május 14. MNL OL Kossuth-gyűjtemény II. S. 2.-393/b.

80 Uo.

81 Ihász Dániel Kossuth Lajosnak. Nocera, 1862. március 23. MNL OL Kossuth-gyűjtemény II. S. 2.-340.

82 *Szűcs* 28. o. és *Lukács* 1986. 89–90. o.

83 *Szűcs* 33. o.

84 Ihász Dániel Tanárky Gyulának. Nocera, 1861. október 10. MNL OL Tanárky-iratok II. 137. Közli *Tanárky* 1961. 394–395. o.; Ihász Dániel Türr Istvánnak. Nocera, 1861. november 20. MNL OL Türr-iratok 72.

1862 tavaszán azonban magyar légiósok tényleg a *brigantét*k közé keveredtek egy időre. Mayerffy Gyula volt osztrák önkéntes főhadnaggyal és társaival történt a „szégyenletes eset", amelyről a légió naplójának 1862. április 15-ei bejegyzése számol be. „Könnyelműségében és megfeledkezvén magáról" a főhadnagy – Gaál Ferenc, Zöldi József, Fantusz Géza, Berkovszky Sándor, Molnár József, Ronkáza Pál és Fogelmann Ede legionáriusokkal – 1862. április 4-én átpártolt a *brigantét*khoz, és velük volt a Pagani-hegyekben. Mayerffynek az volt a terve, hogy egy éjjel Nocerában megtámadja a légiót, lefegyverzi volt bajtársait, és ezzel nagy érdemeket szerez magának II. Ferenc királynál. „Miután minden szemtelenséget túlhaladó viseletével nem csak társai, de a tiszti kar s a Légió előtt utálat tárgya lőn, s fekete lelke nem bírván a nyilvánosság terén rajongó dicsvágyának ábrándos képeit s túlcsigázott álmait valósítani, alattomos utakon, a becstelenség és árulás ösvényét választá, hogy hiusult reményei fölötti boszujában a magyar nevet beszennyezze."[85]

„A vad brigantik azonban nem tűrhették M-et, bandavezérnek sem ismerték el, meg is verték, mire ő társaival megfutott és begyalogolt Nápolyba" – írta emlékirataiban Kunfy Adolf.[86] Az volt a szándékuk, hogy a Pápai Állam területére szöknek, de április 13-án olasz carabinierik segítségével elfogták őket. Bár a magyar légió kérte kiadatásukat, hogy ott folytathassák le az eljárást velük szemben, hosszú ideig tartó vizsgálati fogság után olasz bíróság elé kerültek, mely börtönbüntetésre ítélte őket.[87]

Magyarok átállására valószínűleg nem túl gyakran, de később is akadt még példa. 1866. június közepén egy sorkatonákból és csendőrökből álló osztag Pescocostanzóból vonult egy körülbelül 70 fős banda ellen, amely a környező erdőkben tartózkodott. Szuronyrohamra indultak, de csakhamar bekerítés fenyegette őket, ezért visszavonulásra kényszerültek. A parancsnok hadnagy és egy katona megsebesült és fogságba esett. A beszámolók szerint minden bizonnyal megölték volna őket, ha a banda egyik tagjának, aki korábban a magyar légió tagja volt, nem sikerült volna meggyőzni a társait, hogy „a háborús törvények nevében" engedjék szabadon őket.[88]

A „gyászos hírű" magyar légió

A modern olasz történeti irodalom, amennyiben nagy ritkán említést tesz a magyar legió *brigantaggio* elleni harcáról, futólagosan és sommásan, szinte mindig negatív kontextusban teszi ezt. Az nem meglepő, hogy a vállaltan Bourbon-párti szerzőknél

[85] Naplókivonat. Nocera, 1862. április 13. – május 10. MNL OL Kossuth-gyűjtemény II. S. 2.-393/b.

[86] Kunfy saját magának tulajdonította a szökevények letartóztatását, bár korabeli beszámoló szerint Vavrek János százados fogta el őket. *Kunfy* 1910. 24–25. o., vö. Ihász Dániel Kossuth Lajosnak. Nocera, 1862. április 19. MNL OL Kossuth-gyűjtemény II. S. 2.-382/a.

[87] Türr István memoranduma. Nocera, 1862. május 17. AUSSME Studi particolari, Cartella 207. és *Lukács* 1986. 93–94. o.

[88] *Canosa* 2001. 177–178. o.

nem magyar katonákról, hanem „Savoia-zsoldosokról”[89] és „megvadult hiénákról”[90] olvashatunk, de a „hivatalos” történetírásban is „gyászos hírű”[91] magyar légióról írnak, amely „a kegyetlenségével tűnt ki”[92] és „lemészárolta a felkelőket”[93].

Ennek az alapja – a légió valóban kemény és hatékony fellépésén túl – minden bizonnyal abban keresendő, ahogyan a kortárs Bourbon-párti történetírók, politikusok és a sajtó bemutatták a magyar katonákat. Giacinto De Sivo történész 1868-ban megjelent munkájában így értékelte a magyarok montefalcionei szereplését 1861-ben: „A magyarok, miután a templomban elfogott harminc embert lemészárolták, lelőttek öt személyt. A lakosság által elhagyott föld uraivá váltak, és dühüket azzal vezették le, hogy házról házra járva kegyetlenül fosztogattak és gyújtogattak, és tették mindezt a kormányzó parancsnoksága alatt. Így hát magyarországi pártütők karja gyámolította az *egyhangú népszavazást;* azt kiáltva, hogy *kifelé az idegennel,* idegennel égettették fel az olasz falvakat.”[94]

A *Giornale ufficiale di Napoli* 1861. december 6-án beszámolt a trivignói esetről. A falu 120 lakosa követte a *brigante*kat, de két nap elteltével, miután ígéretet kaptak rá, hogy nem esik bántódásuk, feladták magukat, és visszatérhettek házaikba. Néhány nap múlva éjszaka azonban a magyar helyőrség egy része – megszegve az adott szót – mindenfajta ítélet nélkül elfogott és agyonlőtt 40 embert. A római száműzetésben élő II. Ferenc kormányának elnöke, Pietro Calà Ulloa 1862-ben élesen elítélte a végrehajtókat: „És azok, akik megölték őket, ugyanazok a magyarok voltak, akik a montefalcionei mészárlásnál beszennyezték magukat!”[95] A jezsuiták befolyásos lapja, a *La Civiltà Cattolica* „a hóhér magyarok bandájáról” írt.[96]

A magyar légióról az a kép alakult ki, hogy a piemontiak parancsára elvégzi a „piszkos munkát”. Amint már láttuk, közkézen keringett a pápa és a Bourbon király nevében kiadott kiáltvány, amely azt ajánlotta, hogy a piemonti olasz foglyokat küldjék haza, de a magyar légió kézre került katonáit „húzzák föl az út melletti legmagasabb fára.”[97]

Emlékirataiban Crocco megemlít egy 1861. november eleji összecsapást a *brigante*k és a 62. gyalogezred két százada között a basilicatai Stigliano közelében. A többszörös túlerőben lévő, ezernél is több főt számláló *brigante*k bekerítették a két századot, amelynek a parancsnoka, Pellizza százados „szavakkal és példamutatással lelkesítette a bátor piemonti katonákat”. Egy golyó homlokon találta a tisztet, aki azonnal holtan terült el a csatatéren. Ezt látva, a katonái elkeseredett rohammal kitörtek az ellenséges

[89] *Agnoli* 2003. 281. o.
[90] *Spagnuolo* 1997. 80. o.
[91] *Treppiccione* 1998. 110. o.
[92] *Di Fiore* 2017. 109. o.
[93] *Pinto* 2013. 76. o.
[94] *De Sivo* 1868. II. k. 430. o.
[95] *Ulloa* 1862. 37. o.
[96] *La Civiltà Cattolica*, serie V, vol. 2, 1862. április 26. 372–373. o.
[97] *Hölgyfutár,* 1861. augusztus 3. 743. o.

gyűrűből. „Amikor a halott százados mellé értem – írja Crocco –, láttam, hogy valaki levágta a fejét. Embereim egy fogságba esett magyar katonát vádoltak, aki azzal a reménnyel tehette mindezt, hogy egy igazi banditára jellemző tettel megmentheti az életét. A bátor Pellizza százados fejét talán az én embereim vágták le, hogy gyilkosának ajándékozzák."[98] A gyalázatos tettet tehát minden bizonnyal a *briganték* követték el, de olyan volt a magyarok híre, hogy szinte gondolkodás nélkül egy magyar hadifogolynak tulajdonították azt.

Hasonló dinamikájú az aulettai mészárlás esete is. A Salerno közelében fekvő, 3000 lakosú Aulettában 1861. július 28-án tört ki a felkelés. A közeli lontranói erdőből Bourbon-párti *briganték* vonultak be a faluba a helyiek lelkes éljenzése közepette, akik Ferenc király és Szófia királyné képe körül táncoltak és énekeltek. A néhány helyi liberális Pertosába és Caggianóba menekült, hogy fegyveres segítséget kérjen. Senki sem mozdult azonban, csak a pertosai Peppino Oliva közeledett néhány társával Auletta felé, de csakhamar vissza is fordult. Július 30-án hajnalban aztán egy Nápolyból érkező zászlóalj – De Sivo szerint magyar légionisták – és a mozgó nemzetőrség egy osztaga körbevette a falut. A *briganték* a túlerő láttán fegyverrel utat nyitottak maguknak, és elmenekültek. Az ostromlók nem üldözték őket, hanem bevonultak a fegyvertelen faluba és az utcákon mindenkire lőttek. A jómódúak házait kifosztották, majd felgyújtották. Elsők között volt a Pucciarelli fivérek háza: Giuseppét azonnal meggyilkolták, Giovanninak viszont sikerült elmenekülnie, őt később két év börtönre ítélték. Miután több házat is kiraboltak, Amato esperest – három másik pappal együtt – elhurcolták otthonából. A templom előtt térdre ereszkedve várták sorsuk további alakulását. Amikor az egyik hetvenéves pap már nem bírt térdelni és felállt, egy őrmester a puskájával betörte a koponyáját. Hogy nevetségessé tegyék őket, végighurcolták a papokat a település utcáin, másokat is kényszerítettek melléjük, majd mindannyiukat a Campitelli téren térdeltették, miközben ütlegelték őket. Sokak könyörgésére, különösen az esperes sógornőjének kérésére, aki kisgyermekével az ölében követte a szenvedőket, a százados végül megkegyelmezett nekik. A szabadon bocsátottak között volt Vittorio Amorosi, aki éppen hazafelé sietett a családját megvigasztalni, amikor más katonák elfogták, egy templomba zárták, ahol aztán másokkal együtt lemészárolták. A „felszabadítók" összesen 45 embert gyilkoltak meg, továbbá mintegy százat letartóztattak, akiket szitkok és ütlegelés közepette Salernóba hurcoltak, ahol börtön várt rájuk.[99] Az olasz történész vagy pontatlan információk alapján dolgozott, vagy erősen csúsztatott az események megörökítése során. Ihász Dánielnek az eset után egy héttel készített beszámolójából ugyanis pontosabb időrend bontakozik ki: „Aulettóban nagy mészárlás történt[,] több [mint] 120-at lekonczoltak, köztök több ártatlant is, de ottan

[98] *Crocco* 1964. 78. o.
[99] *De Sivo* 1868. II. k. 440. o. és *Barra* 1985. 106. o.

a magyar Légió nem vett részt, csak másnap érkezett oda, a minek nagyon örvendek, hadd ne szenyelödjék a magyar fegyver gyáva piszok nép vérével."[100]

Maga a légió parancsnoka, Ihász Dániel ezredes a magánlevelezése során több alkalommal is kijelentette, hogy „a Légió hatalmas ijesztő szer a zavarosban halászó uraknak, s nem képzelheted a félelmet s jobban mondva a rettegést, melyet ittlétünk okoz."[101] Rényi György tömören fogalmazott: „Félnek tőlünk, mint a tűztől!"[102] Még csak néhány hét telt el a *brigantéi*k üldözésének megkezdése óta, de Ihász már arról számolt be, hogy „nevünk itt a volt Nápolyi tartományban rémittő, már nem is hivnak másképp bennünket[,] mint »mangia bambini« (gyerek evőknek) s engem pedig uton-utfélen a gyermekevők parancsnokának, s ujjal mutogatnak reám…"[103]

Tudva levő, hogy gerillaháború zajlott: vérontás, kínzás, felnégyelt testek és levágott fejek – kegyetlenség mindkét oldalról. Bizonyított, hogy a magyar légió sem volt kivétel. Ihász, egy Nemeskéri Kis Miklósnak írt levelében mentegette beosztottait: „Sokat öltünk, gyilkoltunk már és a prédállás, fertőztetés is megvolt engedve, de hidd el[,] magyarjaink igen nemessen minden várakozásomon föllül viselték magokat, ők ártatlan[t] nem öltek[,] mint tették a Piemonsiak, s valójában olly humánusan viseltük magunkat[,] a mi csak is magyar charaktertől várható."[104] Azt elismerte, amikor a magyarok ténylegesen részt vettek a mészárlásban: „Montefalcioni és Montemilotténál ott szükség törvényt rontott."[105] Ugyanakkor a rettenetes kegyetlenség nem a magyarok számlájára volt írható, ahogy az alábbi sorok is bizonyítják: „A minő kegyetlenséget itten olasz olasz irányában elkövet[,] arról magyarhonban Oláh, Rácz vagy Szerbnek soha fogalma sem volt. A legszebb uri hölgyeket előbb gyalázatosan megfertőztetve, s aztán szalonnába burkolva lassu tüznél a legnagyobb élvezettel sütik, – 9–10 éves gyermekeknek térdkalácsokat kimetéllik, s aztán kezekbe egy Mária képet adnak s letérdepeltetik, s ugy kinozzák agyon. Egész családtagokat egyenkint szalmába kötözve a többi szemeláttára megpörzsölik[,] a másokat a többiek szemeláttára izenként apritgatnak, s várni[,] míg a sor rájuk jő. […] Borzasztó[,] ha az ember meggondolja, egy nyelv[,] egy vallás s még is ilyesmik történnek…"[106]

---

[100] Ihász Dániel Kossuth Lajosnak. Nocera, 1861. augusztus 6. MNL OL Kossuth gyűjtemény II. S. 2.-210/a.

[101] Ihász Dániel Tanárky Gyulának. Nocera, 1861. június 22. MNL OL Tanárky-iratok II. 113. Közli *Tanárky* 1961. 386. o. Lásd még Ihász Dániel Bodrogi Józsefnének. Nocera, 1861. június 20. körül. Közli *Bodrogi – Borsi-Kálmán* 1987. 932. o.

[102] Rényi György Dunyov Istvánnak. Nocera, 1861. július 12. MNL OL Dunyov-iratok. R24-1. No. 112.

[103] Ihász Dániel Bodrogi Józsefnének. Nocera, 1861. augusztus 1. Közli *Bodrogi – Borsi-Kálmán* 1987. 934. o. Lásd még Ihász Dániel Nemeskéri Kis Miklósnak. Nocera, 1861. augusztus 14. HL Nemeskéri Kiss-család iratai. Közli *Kun – Bőhm* 1957. 319. o.

[104] Ihász Dániel Nemeskéri Kis Miklósnak. Nocera, 1861. augusztus 14. HL Nemeskéri Kiss-család iratai. Közli *Kun – Bőhm* 1957. 318. o.

[105] Ihász Dániel Kossuth Lajosnak. Nocera, 1861. augusztus 6. MNL OL Kossuth-gyűjtemény II. S. 2.-210/a.

[106] Ihász Dániel Bodrogi Józsefnének. Nocera, 1861. augusztus 1. Közli *Bodrogi – Borsi-Kálmán* 1987. 934–935. o.

Ezzel szemben a magyar katonák valóban humánusan viselték magukat, mint Ihász is feljegyezte: „A Montefalcioni ütközetnél egy a legszebb Olasz Urinő (17 éves) őrülten futott előrohanó katonáim karjai közé[,] s rimánkodott hogy öljék meg, minekutánna mindent[,] ami előtte szent[,] a Pápa bérenczei által elvesz[t]ett. A magyar katona szive megesett s a gyilkolás helett vigaszt nyujtott. Elsorolhatatlan az ilyesek száma, s borzadok[,] ha rágondolok."[107]

Balázs Gábor számvevő őrmester a montefalcionei „csata" kapcsán jegyezte fel, hogy „a velünk jött polgári kormányzó (Gubernator) ekkor parancsot adott ki, hogy raboljuk ki a falut, de mi természetesen pirulva fordultunk el, s legföllebb is csak pár nemzetőr engedelmeskedett e szomoru parancsnak".[108] Ugyancsak Balázs Gábor leírásából ismerünk egy hasonló esetet: „Egy sziklavárat rohantunk meg, Monte Milettot, de ellenség helyett kétségbeesett nőcsoporttal találkoztunk, kik zilált hajjal, földultan, nemével az őrültségnek jöttek előnkbe, nem tudván, az alig ezelőtt órával távozott ellenség egy másik csapatja, vagy pedig mentőik vagyunk-e? A hogy aztán a valót megtudták, térdre borultak előnkbe, imát rebegtek, azután elvezettek kirabolt házaikba, megmutatták a még az utcákon heverő leölt rokonaik hulláit, szaggatott hangokban mondták el gyalázatos módoni bántalmazásukat, és végül kezeiket tördelve kérdezték, mit adjanak ennünk, mikor nekik semmiök sincs! Mi rögtön eledelt hozzattunk egy más faluból s a – fájdalom – szük adalékot minden katona sietve osztotta meg az éhezőkkel. Másnap, midőn kivonultunk, zöld ágakkal kezeikben, könyezve kisértek a határig bennünket s lelkesedve kiáltozták: Eviva ungheresse."[109]

La Pia település piacterén a nemzetőrök, elrettentő példaként, hat foglyot főbe lőttek. Egyik közülük az ítélet végrehajtása előtt vizet kért, de a nemzetőr nem teljesítette a kérést. Ekkor egy magyar katona odanyújtotta neki a kulacsát. A lövés pillanatában a *brigante* a katonára nézett[,] és ez volt az utolsó szava: „Eviva Ungheria!"[110]

Ez utóbbi, már-már hihetetlennek tűnő történet arra legalábbis rámutat, hogy a magyar katonák megítélése nem lehetett egyöntetűen negatív. Az Ihász leveléből megismert jelzőre visszautalva: „nem is hívnak másképpen bennünket[,] mint mangia bambini (gyerek evőknek) – pedig biz Isten nem passol reánk. Hanem máskülömben a becsületesebb része szeret bennünket."[111]

A magyar légió dél-itáliai szerepvállalásának kérdéséhez tehát csak komplex módon lehet közelíteni, mert maga a helyzet is rendkívül összetett volt. Szinte lehetetlen volt különbséget tenni a megrögzött bűnözők és a becsületes szándékú, de elkeseredett parasztok között. „Ha szigorúan vennők, kevés kivétellel minden pap és földmíves

[107] Ihász Dániel Bodrogi Józsefnének. Nocera, 1861. augusztus 1. Közli *Bodrogi – Borsi-Kálmán* 1987. 934–935. o.
[108] *Hölgyfutár,* 1861. augusztus 3. 743. o.
[109] Uo.
[110] Uo.
[111] Ihász Dániel Nemeskéri Kis Miklósnak. Nocera, 1861. augusztus 14. HL Nemeskéri Kiss-család iratai. Közli *Kun – Bőhm* 1957. 319. o.

rabló, kapájával a földet túrja s a bokorban mellette nyukszik fegyvere, melyet a legelső magán sétáló katonára vagy kocsira ki süt."[112] Ezt a bonyolult helyzetet Ihász lényegre törően foglalta össze: „Mi nem teszünk mást[,] mint kötelességünket, – hogy papok is ráfutnak szuronyainkra[,] már azt annyira válogatni nem lehet."[113]

Összegzés

Az olaszországi magyar légió történetét végigkísérték a fegyelmezési problémák, két alkalommal a légió feloszlatására és újjászervezésére is sor került emiatt: 1861 tavaszán és 1862 nyarán. Kezdetben a tisztek aránytalanul magas létszámából, valamint a hiábavaló várakozásból adódó fásultság, az egyhangú garnizonélet okoztak gondokat. A *brigantaggio* elleni alkalmazás eleinte javított a fegyelmi állapotokon, legalábbis véget vetett a tétlenségnek. Jóllehet, a magyarok derekasan helytálltak, az eredetileg a hazájuk szabadságáért harcolni akaró katonák azonban méltatlannak ítélték a feladatot, amelyet ráadásul mostoha körülmények között kellett teljesíteniük. Elszakadt ruházatuk helyett újat nem kaptak, gyakori betegségek tizedelték soraikat. Az elégedetlenség egyre gyakrabban újabb, még a korábbiaknál is súlyosabb, nem ritkán a szolgálat-megtagadásig fajuló fegyelmezetlenséget szült a légionisták soraiban.

A tulajdonképpeni olaszországi polgárháborúba akarata ellenére belesodródó magyar légió megítélése – nem meglepő módon – kettősséget mutat. Egyik oldalról a hatóságok és a lakosság egy része megmentőként üdvözölte, dicséretekkel és kitüntetésekkel halmozta el őket kivételesen bátor és hatékony fellépésükért, másik oldalról a *briganté*kkal és a Bourbonokkal szimpatizálók a kegyetlen elnyomást alkalmazó piemonti megszállók végrehajtóit látták – és látják máig – bennük.

Rövidítések

AUSSME	Archivio Ufficio Storico Stato Maggiore Esercito, Roma
HL	Hadtörténelmi Levéltár
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
OSZK KT	Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára

[112] Naplókivonat. Nocera, 1861. augusztus 18. – szeptember 2. MNL OL Kossuth-gyűjtemény II. S. 2.-219.

[113] Ihász Dániel Bodrogi Józsefnének. Nocera, 1861. augusztus 1. Közli *Bodrogi – Borsi-Kálmán* 1987. 934–935. o.

Bibliográfia

Adorni 1997. *Adorni, Daniela:* Il brigantaggio. In: Storia d'Italia. Annali 12. La criminalità. A cura di *Luciano Violante.* Torino, 1997. 283–319. o.

Agnoli 2003. *Agnoli, Francesco Mario:* Dossier brigantaggio. Viaggio tra i ribelli al borghesismo e alla modernità. Napoli, 2003.

Barra 1985. *Barra, Francesco:* Il brigantaggio in Campania. *Archivio Storico per le Province Napolitane,* 1983. (Napoli, 1985) 65–168. o.

Barra 1989. *Barra, Francesco:* Il brigantaggio postunitario in Irpinia. In: 1860: L'Irpinia nella crisi dell'unificazione. A cura di *Annaibale Cogliano. Quaderni Irpini,* Anno II. N. 2. (Marzo 1989). 93–123. o.

Beales – Biagini 2005. *Beales, Derek – Biagini, Eugenio F.:* Il Risorgimento e l'unificazione dell'Italia. Bologna, 2005.

Bodrogi – Borsi-Kálmán 1987. *Bodrogi Rezső – Borsi-Kálmán Béla:* Kossuth rendíthetetlen híve: Ihász Dániel. *Századok,* 121. (1987) 5. sz. 923–961. o.

Braudel 1996. *Braudel, Fernand:* A Földközi-tenger és a mediterrán világ II. Fülöp korában. I–III. k. Budapest, 1996.

Canosa 2001. *Canosa, Romano:* Storia del brigantaggio in Abruzzo dopo l'Unità (1860–1870). Ortona, 2001.

Carteny 2013. *Carteny, Andrea:* La Legione Ungherese contro il Brigantaggio. Vol. I. (1860–61). I documenti dell'Ufficio Storico dello Stato Maggiore Esercito. Roma, 2013.

Cesari 1920. *Cesari, Cesare:* Il Brigantaggio e l'opera dell'Esercito Italiano dal 1860 al 1870. Roma, 1920.

Ciconte 2011. *Ciconte, Enzo:* Banditi e briganti. Rivolta continua dal Cinquecento all'Ottocento. Soveria Mannelli, 2011.

Ciconte 2018. *Ciconte, Enzo:* La grande mattanza. Storia della guerra al brigantaggio. Bari–Roma, 2018.

Crocco 1964. *Crocco, Carmine:* Come divenni brigante. Autobiografia. A cura di *Mario Proto.* www.brigantaggio.net/brigantaggio/Briganti/Crocco.pdf (A letöltés időpontja: 2019. november 11.)

Del Zio 1903. *Del Zio, Basilide:* Il brigante Crocco e la sua Autobiografia. Memorie e documenti. Ristampa anastatica dell'edizione di Melfi. Grieco, 1903. (Facsimile kiadás.) Bologna, 2007.

De Sivo 1868. *De Sivo, Giacinto:* Storia delle Due Sicilie dal 1847 al 1861. I–II. k. Trieste, 1868.

Di Fiore 2017. *Di Fiore, Gigi:* Briganti! Controstoria della guerra contadina nel Sud dei Gattopardi. Novara, 2017.

Gašparíková – Putilov – Küllős – Szabó 2002. Geroj ili zbojnik? Obraz razbojnika v foľklore karpatskogo regiona. • Heroes or bandits: outlaw traditions in the Carpatian region. Ed. *Viera Gašparíková – Boris N. Putilov – Küllős Imola – Szabó Piroska.* Budapest, 2002.

Hobsbawm 1974. *Hobsbawm, Eric John:* Primitív lázadók. Vázlatok a társadalmi mozgalmak archaikus formáiról a XIX. és a XX. században. Budapest, 1974.

Hobsbawm 2002. *Hobsbawm, Eric John:* I banditi. Il banditismo sociale in età moderna. Nuova edizione riveduta e ampliata, traduzione italiana. Torino, 2002.

Kossuth 1882. *Kossuth Lajos:* Irataim az emigrációból. III. k. A remény és a csapások kora, 1860–1862. Budapest, 1882.

Kun – Bőhm 1957. *Kun József – Bőhm Jakab:* Adatok az olaszországi magyar légió történetéhez az 1860–62-es évekből. *Hadtörténelmi Közlemények,* Új folyam IV. (1957) 1–2. sz. 299–329. o.

Kunfy 1910. *Kunfy Adolf:* Itáliában a magyar légiónál. Budapest, 1910.

Lukács 1971. *Lukács Lajos:* A magyar garibaldisták útja. Marsalától a Porta Piáig. Budapest, 1971.

Lukács 1986. *Lukács Lajos:* Az olaszországi magyar légió története és anyakönyvei, 1860–1867. Budapest, 1986.

Milza 2006. *Milza, Pierre:* Storia d'Italia. Dalla preistoria ai giorni nostri. Milano, 2006.

Molfese 1966. *Molfese, Franco:* Storia del brigantaggio dopo l'Unità. Milano, 1966.

Molfese 1975. *Molfese, Franco:* Il brigantaggio nel Mezzogiorno dopo l'Unità d'Italia. *Archivio Storico per la Calabria e per la Lucania,* 42. (1975) 99–136. o.

Pete 2017. *Pete László:* A montefalcionei „csata", 1861. július 10. *Hadtörténelmi Közlemények,* 30. (2017) 4. sz. 951–970. o.

Pinto 2013. *Pinto, Carmine:* Tempo di guerra. Conflitti, patriottismi e tradizioni politiche nel Mezzogiorno d'Italia (1859–1866). *Meridiana*, 76. (2013) 57–84. o.

Pinto 2019. *Pinto, Carmine:* La guerra per il Mezzogiorno. Italiani, borbonici e briganti, 1860–1870. Roma–Bari, 2019.

Spagnuolo 1997. *Spagnuolo, Edoardo:* La rivolta di Montefalcione. Storia di un'insurrezione popolare durante l'occupazione piemontese. Napoli, 1997.

Szűcs — *Szűcs János:* Az olaszországi magyar légió története, 1860–1867. OSZK KT. Fol. Hung. 2781.

Tanárky 1961. — A Kossuth-emigráció szolgálatában. *Tanárky Gyula* naplója (1849–1866). *Timár Lajosné* közreműködésével válogatta, sajtó alá rendezte, előszóval és jegyzetekkel ellátta *Koltay-Kastner Jenő.* Budapest, 1961.

Treppiccione 1998. — *Treppiccione, Riccardo:* Il brigantaggio nei documenti dell'Ufficio Storico (1860–1870). *Studi storico-militari,* 1995. (Roma, 1998) 103–137. o.

Tuccari 1985. — *Tuccari, Luigi:* Memoria sui principali aspetti tecnico-operativi della lotta al brigantaggio dopo l'Unità (1861–1870). *Archivio Storico per le Province Napolitane,* 1983. (Napoli, 1985) 333–396. o.

Ulloa 1862. — *Ulloa, Pietro C.:* Delle presenti condizioni del Reame delle Due Sicilie. H. n., 1862.

Vigevano 1924. — *Vigevano, Attilio:* La Legione Ungherese in Italia (1859–1867). Roma, 1924.

László Pete

THE HUNGARIAN LEGION IN THE FIGHTS AGAINST THE *BRIGANTAGGIO*

(Summary)

Following the political and military unison of the Apennine Peninsula the South – the southern part of Italy –, treated as a conquered and occupied country, reacted with the activation of the *brigantaggio* (brigantage), a form of armed resistance traditionally existing there. This complex phenomenon united all the agents that were paralysed by the transition of power: the ex-soldiers of the Bourbon army, the indebted peasants, the day-labourers left jobless, i.e. social groups on the periphery in general including common criminals in hiding, conscientious objectors, and sometimes priests who left the church. The formative decade of the united Italian state was actually characterized by a series of wars: the fight for Veneto and Rome; a civil war setting northern and southern Italians against each other; southern Italians fighting against other southerners as well as landowners against landless peasants.

In the fights against the *brigantaggio*, members of the Hungarian Legion established originally by Giuseppe Garibaldi in the summer of 1860 in Palermo also took part. The Italian government employed these Hungarian soldiers to maintain public order. The Legion was engaged in such activities in two phases: their first engagement in the provinces of Campania, Basilicata and Puglia lasted from the spring of 1861 to the summer of 1862, their second employment took place in Abruzzo between the autumn of 1865 and the summer of 1866. Adjusting themselves to the guerrilla warfare the Legion executed a number of smaller military actions that required personal bravery, agility, resourcefulness and fatigue tolerance, and depended less on manpower. Although this corps proved to be a very effective weapon against the *brigantaggio*, the Hungari-

an soldiers were not content with their situation. Even though they were successful and did their duty worthily, these soldiers considered their tasks derogatory and the circumstances in which they had to perform them harsh. It is not surprising then that the Hungarian Legion which got involved in the Italian civil war against its will was perceived in a dual way. On the one hand Italian authorities and people welcomed them as their saviours and praised and honoured their exceptional bravery and effectiveness, while on the other hand those sympathizing with the brigands and the House of Bourbon considered – and still consider – them as the cruel oppressors and executors of their occupants from Piedmont.

László Pete

DIE UNGARISCHE LEGION IM KAMPF GEGEN DAS *BRIGANTAGGIO*

(Resümee)

Nach der politischen und militärischen Vereinigung des Apennins reagierte das als erobert und besetzt gehandhabte Süditalien mit der Aktivierung des traditionellen *Brigantaggio*, der bewaffneten Widerstandsbewegung. Es handelte sich um ein komplexes Phänomen, das all jene zusammenbrachte, die durch den Machtwechsel zur Untätigkeit verdammt waren: ehemalige Soldaten der bourbonischen Armee, verschuldete Bauern, arbeitslose Tagelöhner, also Gruppen am Rande der Gesellschaft im Allgemeinen, einschließlich derer, die wegen Gemeinverbrechen untergetaucht waren, diejenigen, die den Militärdienst verweigerten und sogar Priester, die aus der Kirche ausgetreten waren. Das Jahrzehnt, in dem Italien entstand, war von einer Reihe von Kriegen geprägt: Ein Krieg um Venetien und Rom, der sich zum Bürgerkrieg zwischen Norditalienern und Süditalienern entfaltete, dann der Krieg verschiedener Süditaliener untereinander, nämlich der Landbesitzer und der landlosen Bauern.

Die ungarische Legion, die von Giuseppe Garibaldi im Sommer 1860 in Palermo gegründet wurde, nahm aktiv und wirksam am Kampf gegen das *Brigantaggio* teil. Die italienische Regierung setzte die ungarischen Soldaten zur Aufrechterhaltung von Recht und Ordnung ein. Dieser Einsatz der Legion erfolgte in zwei Phasen: zunächst in den Provinzen Kampanien, Basilikata und Apulien zwischen Frühjahr 1861 und Sommer 1862, und dann in der Provinz Abruzzen zwischen Herbst 1865 und Sommer 1866. Dem Guerillakrieg entsprechend wurden eine Reihe kleinerer Operationen durchgeführt, bei denen persönlicher Mut, Schnelligkeit, Einfallsreichtum und Widerstandsfähigkeit gegen Ermüdung wichtiger waren als die Stärke der Armee. Die ungarische Legion erwies sich im Kampf gegen das *Brigantaggio* als sehr effizient, doch trotz ihrer Erfolge waren die ungarischen Soldaten mit ihrer Situation keineswegs zufrieden. Obwohl sie gute Leistungen gezeigt hatten, hielten die Soldaten, die ursprünglich für die Freiheit ihres Landes kämpfen wollten, die Aufgabe für unwürdig, wobei sie diese noch dazu unter rauen Bedingungen erfüllen mussten. Es überrascht nicht, dass die ungarische Legion, die gegen ihren Willen in den eigentlichen Bürgerkrieg in Italien hineingezogen wurde, in zweierlei Hinsicht beurteilt wurde. Einerseits wurden sie von der Obrigkeit und einem Teil der Bevölkerung als Retter gefeiert und mit Lob und Medaillen für ihr außerordentlich mutiges und wirksames Handeln überhäuft. Andererseits sahen und sehen die Sympathisanten der Briganten und der Bourbonen in ihnen bis heute die grausamen Unterdrücker und Vollstrecker der piemontesischen Invasoren.

László Pete

LA LÉGION HONGROISE DANS LES COMBATS CONTRE LE *BRIGANTAGGIO*

(Résumé)

Après l'unification politique et militaire de la péninsule italique, l'Italie du Sud, conquise et occupée, a réagi en activant le traditionnel *brigantaggio*, à savoir un mouvement de résistance armée. Il s'agit d'un phénomène complexe qui a rassemblé tous ceux qui étaient condamnés à l'inaction par le changement de pouvoir : anciens soldats de l'armée des Bourbons, paysans endettés, journaliers sans travail, plus généralement les groupes en marge de la société, y compris des criminels de droit commun en fuite, ceux qui ont refusé de servir dans l'armée et même des prêtres défroqués. La décennie de la naissance de l'Italie fut en fait marquée par une série de guerres : guerres pour la Vénétie et Rome, une guerre civile opposant les Italiens du nord aux Italiens du sud, et également des guerres entre des méridionaux ou encore des guerres entre propriétaires terriens et paysans sans terre.

Créée par Giuseppe Garibaldi à Palerme durant l'été 1860, la légion hongroise a participé activement et avec efficacité aux combats contre le *brigantaggio*. Le gouvernement italien a utilisé les soldats hongrois pour le maintien de l'ordre public. Ce déploiement de la légion s'est déroulé en deux étapes : d'abord dans les provinces de Campanie, Basilicate et Pouilles entre le printemps 1861 et l'été 1862, puis dans la province des Abruzzes entre l'automne 1865 et l'été 1866. Comme dans une guérilla, une série d'actions de moindre importance ont été menées dans lesquelles le courage personnel, la rapidité, l'ingéniosité et la résistance à la fatigue étaient plus importants que l'effectif. La légion hongroise s'est avérée être un outil très efficace dans les combats contre le *brigantaggio*, mais malgré leurs succès, les soldats hongrois n'étaient guère satisfaits de leur situation. Eux qui voulaient à l'origine se battre pour la liberté de leur pays ont jugé la mission indigne. De plus, ils devaient évoluer dans des conditions difficiles. Entraînée contre son gré dans la guerre civile en Italie, la légion hongroise fut diversement appréciée, ce qui n'est pas surprenant. D'un côté, elle a été saluée comme un sauveur par une partie de la population et les autorités qui l'ont couverte d'éloges et de médailles pour ses interventions exceptionnellement courageuses et efficaces, de l'autre, les sympathisants des *brigantes* et des Bourbons l'ont vue, et la voient toujours, comme un cruel oppresseur et un exécutant des occupants piémontais.

Ласло Пете

ВЕНГЕРСКИЙ ЛЕГИОН В БОЯХ ПРОТИВ *БРИГАНТАДЖО*

(Резюме)

После политического и военного объединения Апеннинского полуострова южная Италия, к которой относились как к завоеванной и оккупированной страной, отреагировала активизацией традиционно существовавшего бригантаджо **brigantaggio*, то есть движения вооруженного сопротивления. Комплексное явление, которое объединяло всех тех, кто был обречен на бездействие смены власти: бывших солдат армии Бурбонов, задолжавщих крестьян, оставщихся без работы поденщиков, то есть в общем группы, оказавщиеся на краю общества, включая скрывающиеся из-за совершённых общеуголовных преступлений, отказавшиеся от военной службы, но даже ушедших со службы священников.

Десятилетие рождения Италии в действительности характеризовался рядом войн: война за Венето и Рим, гражданская война, которая противопоставила северных итальянцев против южных, и война южан против других южан, землевладельцев против безземельных крестьян.

В боях против *бригантаджо* принимали активное и действенное участие воины Венгерского легиона, который был основан ещё Джузеппем Гарибальди в Палермо летом 1860-ого года, Итальянское правительство использовало венгерских воинов для поддержания общественного порядка. Использование легиона такого характера происходило в двух этапах: впервые с весны 1861-ого года по лето 1862-ой год в провинциях Кампания, Базиликата и Апулия, а затем с осени 1865-ого года по лето 1866-ой год на территории провинции Абруццо. Соответственно партизанской войне они проводили ряд более мелких операций, в которых имело значение не столько количество личного состава, сколько личная храбрость, быстрота, находчивость, способность переносить усталость. Венгерский легион оказался весьма эффективным средством, орудием в борьбе с *бригантаджио*, но, несмотря на успехи, венгерские воины отнюдь не были довольны своим положением. Хотя они и стояли на своем месте, воины, изначально желавшие сражаться за свободу своей страны, считали недостойной задачу, которую им приходилось выполнять в суровых условиях. Неудивительно, что оценка венгерского легиона, вопреки своей воле втянутого в фактическую гражданскую войну в Италии, показывает двойственность. С одной стороны, власти и часть населения приветствовали их как спасителей, осыпая похвалами и наградами за исключительно храбрые и эффективные действия, с другой стороны, симпатизирующие *бригантам* и Бурбонам видели – и видят до сих пор – их как жестоких угнетателей и палачей пьемонтских захватчиков.

Sallay Gergely Pál

„Hadiszalagon, kardokkal”

Az első világháború hatásai az osztrák–magyar kitüntetési rendszerre

KRÁMLI MIHÁLY

A CS. ÉS KIR. DUNA-FLOTTILLA 1915-BEN

A császári és királyi haditengerészet részét képző Duna-flottilla első világháborús szerepléséről már korábban két tanulmányom jelent meg a *Hadtörténelmi Közlemények* hasábjain, egy az 1914-es,[1] egy pedig az 1916-os hadiévről.[2] Jelen tanulmányom az 1915. év eseményeit ismerteti.[3]

A Duna-flottilla, mely a hadüzenetet követően az első naptól kezdve bevetésre került a szerb fronton a Dunán és a Száván, a Duna és mellékfolyói legerősebb vízi haderejének számított. A háború kitörésekor a hajóraj hat folyami monitorral (Maros, Leitha, Szamos, Körös, Temes és Bodrog), valamint hat őrnaszáddal („b", „c", „d", „f", „g" és „h") rendelkezett. Az 1914-es hadiév folyamán elveszített egy monitort (Temes) és két őrnaszádot („d", „g"). A Száván aknára futott Temes-t 1916-ban kiemelték, és 1917-ben újra szolgálatba állították. A veszteségek dacára a Szerbia ellen 1915 októberében megindított német–osztrák–magyar–bolgár offenzíva idején a Duna-flottilla jóval nagyobb erőt képviselt, mint a háború kitörésekor. Ez az 1914-ben (Enns) és 1915-ben (Inn, Temes II és Sava) szolgálatba állított új monitoroknak volt köszönhető, melyek a régebbieknél nagyobbak és erősebb fegyverzetűek voltak. A négy új egység csatlakozásával 1915 őszén a dunai hajóhad már kilenc hadba vethető monitorral rendelkezett, másfélszer annyival, mint a háború kezdetén.

A Szerbia elleni hadjárat 1915-ben

A Szerbia elleni 1914-es osztrák–magyar hadjáratok – népszerű nevükön Potiorek-offenzívák[4] – kudarccal végződtek, a Monarchia számára jelentős ember- és presztízsveszteséget okozva. Az 1914. évi harcokban Szerbia is végletesen kimerült, amit csak súlyosbított az 1915 első hónapjaiban az országon végigsöprő tífuszjárvány. Nem csoda, hogy az antant nyomása ellenére Szerbia nem volt hajlandó offenzívát indítani a Monarchia ellen az olasz hadba lépéssel párhuzamosan, már csak azért sem, mert az olaszoknak ígért adriai területek jelentősen sértették az érdekeiket. A szerb fronton így az év első kilenc hónapjában viszonylagos nyugalom honolt.

---

1 *Krámli* 2017a.

2 *Krámli* 2017b.

3 Itt szeretném kifejezni a köszönetemet és hálámat Kiss Gábor alezredesnek, Veliko Lecsevnek (Bulgária), Miljan Milkić ezredesnek (Szerbia), Pollmann Ferencnek és Makszim Pridannikovnak (Oroszország) a tanulmány elkészítéséhez nyújtott segítségükért.

4 A Szerbia elleni háború 1914-es hadműveletei népszerű nevüket – Potiorek-offenzívák – Oskar Potiorek táborszernagyról, a 6. osztrák–magyar hadsereg parancsnokáról, egyben a Monarchia balkáni erőinek főparancsnokáról kapták.

A gorlicei áttörés sikere, Breszt-Litovszk augusztus végi elfoglalása után a központi hatalmak hadvezetése számára átmenetileg a balkáni front került előtérbe. A német politikai vezetés felől érkező nyomásra – a török szövetséggel való szárazföldi összeköttetés megteremtése érdekében – született meg egy közös hadjárat terve Szerbia elfoglalására. A közös, német–osztrák–magyar–bolgár hadosztályokat tömörítő hadseregcsoport élére August von Mackensen német tábornagyot nevezték ki.

Bulgária hosszas ingadozás után, 1915. szeptember 6-án csatlakozott a központi hatalmakhoz. Bár a nép és az egyház hagyományosan oroszbarát volt, ezeket a szimpátiákat azonban felülírta a Szerbiával való ellentét, illetve az uralkodó és a kormányfő németbarátsága. A csatlakozásért cserébe egy titkos szerződésben Bulgáriának ígérték Macedóniát, a Moravától keletre eső és más szerb területeket; valamint Románia antanthoz való csatlakozása esetén Dél-Dobrudzsát, amelyet a második Balkán-háborút követően csatoltak Romániához. Emellett Törökország német nyomásra egy területsáv átadásával kijáratot biztosított Bulgáriának az Égei-tengerre.

Az újabb Szerbia elleni hadjárat közvetlen előkészítésében fontos szerepe volt Tersztyánszky Károly lovassági tábornoknak, aki az olasz hadüzenetet követően júniusban vette át a Balkánon állomásozó valamennyi osztrák–magyar alakulat feletti parancsnokságot. A seregcsoport feladata a Dunán, a Száván és a Drinán esetlegesen átkelő szerb csapatok betörésének megakadályozása volt. Mikor világossá vált, hogy az antant minden sürgetése ellenére Szerbia nem hajlandó az olasz hadba lépéssel párhuzamosan újrakezdeni a harctevékenységet a Monarchia ellen, a hadsereg-főparancsnokság (AOK[5]) jelentős erőket vont el Tersztyánszkytól, azokat az olasz frontra vezényelve. Ettől függetlenül Tersztyánszky és vezérkari főnöke, Dáni Béla ezredes nekiláttak egy Szerbia elleni hadjárat tervének kidolgozásához, melyben visszatértek a klasszikus, észak–déli támadási irányhoz.[6] Az AOK kezdetben még azt közölte Tersztyánszkyval, hogy a Szerbia elleni támadás nincs napirenden, ám a bolgár csatlakozási tárgyalások idején, augusztusban fordult a kocka. Szeptember 8-án létrehozták az új 3. hadsereget, melynek parancsnoka Tersztyánszky lett. A hadjárat előkészítése és a közös német–osztrák–magyar–bolgár Mackensen-hadseregcsoport szervezése gőzerővel folyt, de Tersztyánszky nem tudta leszüretelni munkája gyümölcsét, szeptember 25-én helyét Kövess Hermann gyalogsági tábornok vette át.[7]

A központi hatalmak Szerbiával szemben jelentős túlerőt vonultattak fel. A Mackensen-hadseregcsoport és a bolgár 2. hadsereg 350 zászlóaljjal rendelkezett, velük

[5] AOK: Armeeoberkommando – a háború kezdetén az Osztrák–Magyar Monarchiában létrehozott, a teljes fegyveres erőt irányító hadsereg-főparancsnokság. Első vezetője – 1916 decemberéig – Frigyes főherceg volt.

[6] 1914-ben Potiorek, felrúgva a történelmi tapasztalatok és a földrajz diktálta logikát, a hagyományos észak–déli irány helyett nyugat–keleti irányban támadott Bosznia-Hercegovinából.

[7] Tersztyánszky bukását Tisza Istvánnal való konfliktusa okozta, amikor a tábornok a kormánybiztosi intézmény létét kérdőjelezte meg, kivívva a magyar miniszterelnök haragját. Részletesen lásd *Pollmann* 1997.

szemben 275 szerb zászlóalj állt. A Drina, illetve a Duna–Száva mentén a központi hatalmak 202 zászlóalja állt szemben 143 szerb zászlóaljjal. Belgrádnál a szerbek mindössze 20 zászlóaljjal rendelkeztek, míg Kövess hadserege 66 zászlóaljat számlált. Mackensen parancsának megfelelően a támadás tüzérségi előkészítése október 5-én megkezdődött, másnap már a határfolyók teljes szakaszán dörögtek az ágyúk.[8] A Drinán és a Száván október 6-án, a Dunán 7-én sikerült átkelni. Október 9-én a központi hatalmak csapatai behatoltak Belgrádba, majd 11-én a város körüli magaslatokat is elfoglalták. Belgrád elfoglalása ellenére a támadók október közepéig csekély előrehatolást könyvelhettek el.

A helyzet az október 14-én induló bolgár támadással alapvetően megváltozott. Október 11-én Bulgária hadiállapotban lévőnek nyilvánította magát Szerbiával, majd három nap múlva mindkét bolgár hadsereg átlépte a határt. A Mackensen-hadseregcsoportba tartozó bolgár 1. hadsereg rögtön kemény ellenállásba ütközött a szerb Timok-hadseregcsoport és a 2. hadsereg részéről, így a támadása megrekedt. Ezzel szemben a bolgár 2. hadsereg Macedóniában gyors sikereket aratott a gyenge védelem ellen. A bolgár támadás nehéz helyzetbe hozta a szerb haderőt, mivel a keleti frontot csak az északi rovására tudta megerősíteni. Putnik vajda vezérkari főnök antant-szövetségeseihez fordult segítségért, de a Szalonikinél[9] álló francia és angol csapatok parancsnoka, Sarrail francia vezérőrnagy csak alapos előkészületek után akarta a bolgárok déli szárnyát megtámadni. A kényszerű csapatelvonások miatt a szerbek északon kénytelenek voltak visszavonulni. Ekkor már arra törekedtek, hogy a központi hatalmak előrenyomulásának lassításával időt nyerjenek az antant-segítség megérkezéséig, erre azonban hiába vártak.[10]

A Mackensen-hadseregcsoport által október 22-ére elért pozíció kedvező helyzetet teremtett a szerb haderő bekerítéséhez Kragujevac térségében. A november 2-a és 6-a között megkísérelt bekerítésből a szerbeknek sikerült kivonniuk magukat, ugyanekkor ebben az időszakban vált nyilvánvalóvá, hogy az antant nem képes segítséget nyújtani a megtámadott országnak. A szerb hadsereg a koszovói medencébe szorult vissza. A végső bekerítést már csak nyugat felé, az albán hegyeken át lehetett elkerülni. A szerb főparancsnokság 1915. november 25-én elrendelte a visszavonulást. Az albán hegyeken való átkelést a szerb történetírás később „szerb golgotának" keresztelte. Az Adria partjára vonuló szerb hadsereg a központi hatalmak seregeiből ejtett hadifoglyokat is magával hurcolta, akik számára ez a gyötrelmes út „albániai halálmenet" néven vált hírhedtté. Az út túlélőit, akik elérték az adriai albán kikötőket, antanthajók szállították tovább: a szerbeket Korfura, a hadifoglyokat pedig a Szardínia melletti Asinara kopár szigetére.[11]

---

[8] *Hajdu – Pollmann* 2014. 169–170. o.
[9] Hivatalos neve Thesszaloniki (Görögország).
[10] *Hajdu – Pollmann* 2014. 171–172. o.
[11] Uo. 173–174. o.

A Duna-flottilla elleni szerb védelem Belgrádnál és az azt segítő antantmissziók

Szerbia nem rendelkezett folyami hadihajókkal, sem pedig folyamzárak létrehozására alkalmas akna- és torpedóanyaggal. Az osztrák–magyar folyami hadihajók, különösen a páncélzattal rendelkező monitorok ellen egyedül a tüzérség alkalmazása jöhetett szóba. Bár a szerb löveganyag kevésbé volt alkalmas mozgó, páncélozott célok leküzdésére, időnként tudtak kellemetlen meglepetéseket okozni. A Duna-flottilla jelentette fenyegetéssel azonban a szerb hadseregnek nem teljesen egyedül kellett szembenéznie. Az osztrák–magyar folyami hadihajók ellen ismét az antanthoz forduló Szerbiát orosz, francia és brit szövetségeseinek missziói aknákkal, torpedókkal, valamint haditengerészeti ágyúkkal támogatták. Az antant által nyújtott technikai segítség leghatásosabb eszközeinek az orosz Hertz-aknák (például a Temes elsüllyesztésénél) és a 14 cm-es francia ágyúk bizonyultak.

Bár Szerbia valódi hadihajókkal nem rendelkezett, 1914. szeptember 3-án megalakították a hajózási parancsnokságot Franjo Blazsek parancsnoksága alatt. 1915. október elején e parancsnokság az alábbi egységeket birtokolta: Timok vontatógőzös, Szloboda, Jadar, Pobeda és Szveti Gyorgye géppuskával felfegyverzett motorcsónakok. Emellett mintegy száz ladikkal is rendelkeztek. A motorcsónakok egy része október 7-én részt vett a Száva Kis és a Nagy Cigányszigetén zajló harcokban, amikor azokat német csapatok szállták meg.[12]

A külföldi missziók közül elsőnek – 1914. augusztus közepén – az orosz érkezett meg Belgrádba, mintegy hetven ember Jurij Fagyevics Volkovickij hadnagy vezetésével. Az oroszok húsz aknát és négy Whitehead torpedót szállítottak Szerbiába a Dunán, majd augusztus végén további harminc aknát. Ezekből mind a Dunán, mind a Száván aknazárakat telepítettek.[13] Megjegyzendő, hogy a semleges Románia minden további nélkül átengedte a Szerbiának szánt orosz fegyverszállításokat, míg a központi hatalmak által Törökországnak küldendők átengedését megtagadta. Később az oroszok két, elavult 15 cm-es ágyút is küldtek, melyeket a belgrádi erődön, a Kalimegdanon helyeztek el. E két ágyúból 1915 őszén már csak egy volt használható, mivel a másik csőrobbanás következtében hasznavehetetlenné vált.[14] Az 1914-ben a Monarchia által felszedett aknazárak helyett 1915 első hónapjaiban az orosz misszió és a szerbek új zárakat telepítettek.

A másodikként érkező antantmisszió a franciáké volt. A *Mission D* (Danube) négy tisztből és 97 tengerészből állt Edouard Picot sorhajóhadnagy vezetésével. A Thesszaloniki felől vasúton érkező franciák három 14 cm-es hajóágyút, két 90 cm-es fényszórót és egy generátort hoztak magukkal. Az ágyúkat az elavult, ekkor már őrhajóként

[12] *Ђокић – Надовеза* 2020. 72–76. o.
[13] Uo. 47–48. o.
[14] *Halpern* 1994. 170. o.

szolgáló HENRY IV csatahajóról szerelték le. A franciák 1914. november első hetében érkeztek meg, az ágyúkat november 21-én helyezték el a számukra készített betonállásokba Belgrád közelében. November végén, mielőtt az osztrák–magyar csapatok bevonultak volna Belgrádba, a franciák ellőtték az összes maradék lőszerüket és tönkretették az ágyúkat. Ezeket 1915 elején pótolták a franciák, az ágyúkat új helyen állítva fel: kettőt a Topčider-dombon, ahonnan a Száva torkolatát tudták ellenőrizni, egyet pedig a Samar magaslaton, Belgrád másik oldalán. Utóbbi a Pancsova előtti Duna-szakaszt uralta.[15] A francia hajóágyúk félelmetes ellenfélnek bizonyultak, mivel igen pontosak voltak, és teljes lőtávolságukon képesek voltak átütni a monitorok páncélzatát. A belgrádi harcok során kevésen múlt, hogy a topčideri francia 14 cm-es ütegnek 1915. október 8-án nem sikerült a legújabb monitorok közül kettőt a Duna fenekére küldenie.

A missziók közül utolsóként a brit futott be, viszont ők képviseltették magukat a legmagasabb rendfokozatú tisztekkel. A szerb segítségkérésre válaszul elsőként mindössze egy haditengerésztisztet küldtek Belgrádba. Hubert S. Cardale fregattkapitány *(commander),* a Görögországban működő brit haditengerészeti misszió tagja 1914. október 30-án érkezett meg a szerb fővárosba. A kézzelfogható brit segítség első része 1915. január 7-én jutott el Szerbiába: egy tengerészgyalogosokból és tengerészekből álló aknász- és torpedóosztag B. N. Elliot tengerészgyalogos százados vezetésével. A Dardanellák elleni támadás tervezésekor a britek szemében megnőtt a Duna jelentősége mint Törökország hadianyag-utánpótlással való ellátásának potenciális útvonala. A Duna lezárásának megerősítése érdekében az Admiralitás hamarosan újabb 24 embert és nyolc darab 12 cm-es ágyút küldött Szerbiába Charles L. Kerr korvettkapitány *(lieutenant-commander)* parancsnoksága alatt. A dolog szépséghibája abban állt, hogy az ágyúkhoz hiányoztak a lövegtávcsövek. Az ágyúkat négy ütegbe szervezve állították fel a Duna és a Száva mentén Belgrád közelében. Miután nem volt megfelelő számú brit kezelőszemélyzet, az ütegek egy-egy szerb tüzértiszt parancsnoksága alatt tevékenykedtek, és személyzetük is túlnyomórészt szerbekből állt.[16]

1915. február 22-én érkezett meg a brit haditengerészeti misszió új vezetője, Ernest C. T. Troubridge ellentengernagy *(rear admiral)* Belgrádba. Troubridge a brit földközi-tengeri Első Cirkálóraj parancsnokaként mint a német GOEBEN csatacirkáló elszalasztója híresült el, miután 1914. augusztus 7-én a minden szempontból hátrányban lévő páncélos cirkálóival feladta a németek üldözését.[17] Szeptemberben hazahívták, majd

[15] *Halpern* 1994. 171. o.

[16] Uo. 172. o.

[17] Az 1912-ben létrehozott német Mittelmeerdivision (Földközi-tengeri Divízió) a háború kitörésekor a GOEBEN csatacirkálóból és a BRESLAU cirkálóból állt. A háború kitörése után a német hajók az Adria, majd a Dardanellák felé vették az utat. Troubridge a minden szempontból hátrányban lévő páncélos cirkálóival üldözte a németeket, és vállalta volna az összecsapást. Zászlóshajójának kapitánya, a tüzérségi szakértő Fawcett Wray erről lebeszélte, mondván, az akció öngyilkossággal érne fel. Troubridge végül megszakította az üldözést. A háború későbbi tapasztalatai alátámasztották Wray igazát.

november elején hadbíróság elé állították. A vizsgálatot lefolytató Fremantle tengernagy már eleve nem volt hajlandó a gyávaságot felvenni a vádpontok közé, majd a hadbíróság mindenben felmentette Troubridge-et. A felmentő ítélet ellenére a bűnbakká kikiáltott ellentengernagy nem kapott több tengeri parancsnoki beosztást, hanem Winston Churchill, az Admiralitás Első Lordja felajánlotta neki a szerbiai misszió vezetését.[18]

Troubridge Szerbiába vezénylése végül jó választásnak bizonyult. A szerbek örültek, hogy brit szövetségeseik ilyen magas rendfokozatú személyt küldtek Belgrádba, ráadásul Troubridge megtanult szerbül, és igen jó viszonyba került Aleksandar trónörökössel. A brit misszió a Duna-flottillával szemben a védekezés mellett offenzív fellépésben is gondolkodott, még ha korlátozott eszközök is álltak a rendelkezésére. 1915 márciusában érkezett meg Máltáról egy gőzcsónak, melyet alkalmassá tettek torpedóvetésre. Április 23-án ezzel a csónakkal Kerr parancsnoksága alatt sikertelenül támadták meg a Zimonynál álló osztrák–magyar monitorokat. Troubridge a nyár folyamán további négy hasonló csónak beszerzését tervezte, melyek fegyverzete egy ágyú, egy géppuska és egy 35 cm-es torpedó lett volna. A fa csónaktestek helyben készültek, ezekhez Nagy-Britanniából igényeltek gőzgépeket, amelyek azonban végül már nem érkeztek meg. A központi hatalmak offenzívája előtt még egy csónakot állítottak szolgálatba, amit ideiglenesen egy belsőégésű motorral láttak el.[19]

A Belgrád 1915. októberi elestét követő hetek harcaiban a mobil brit ágyúk a szerb hadsereget támogatták. A szerbekkel együtt visszavonuló Troubridge, elérve San Giovanni di Medua (Shëngjin) albán kikötőt, átvette annak parancsnokságát és az evakuáció helyi irányítását. Hazatérése után altengernaggyá *(vice admiral)* léptették elő, és 1916 nyarán csatlakozott Thesszalonikiben a szerb hadsereghez, mellyel együtt tért vissza Szerbiába 1918-ban. Troubridge, aki a háború alatt Duna-szakértővé vált, 1920 és 1924 között a Nemzetközi Duna-bizottság[20] elnöki tisztét töltötte be.

A flottilla tevékenysége, 1915. januárja és szeptembere között

1914. december 10-én megkezdődött az osztrák–magyar csapatok általános visszavonulása. A Szabácsnál átkelni szándékozó csapatok fedezésére december 11-én a Szávára küldték a Szamos és a Maros monitorokat, melyek 13-áig biztosították ezt a tevékenységet, majd elpusztították az ezt lehetővé tevő eszközöket és a hátrahagyott hadianyagot. A Száváról visszarendelt két monitor 15-én a belgrádi hadihídnál szállította át az osztrák–magyar utóvédet. A dunai monitorok ugyanezen a napon a Višnji-

[18] *Fryer* 1987. 301. o.
[19] Uo. 307. o.
[20] A korábban működő Duna-bizottság az első világháború idején megszűnt létezni. A győztes hatalmak a párizsi békekonferencián döntöttek egy új bizottság felállításáról 1920-ban, Nemzetközi Duna-bizottság néven.

cánál átkelő osztrák–magyar csapatokat fedezték.[21] December 16-án megérkezett a parancs a Duna-flottilla Budapestre, telelésre való visszavonására, a tervezett al-dunai expedíció törlésével egyetemben. A hadihelyzetre való tekintettel egy monitor, a Szamos a Száván maradt, számára téli kikötőként Brodot jelölték ki.[22]

A Balkán-haderők parancsának megfelelően 1915. január 2-án az Enns és a Maros monitorok, a Sámson, Bátaszék és Traisen gőzösök, valamint a flottilla vonata Budapestre indultak telelni. A Bodrog monitor, az Álmos felfegyverzett gőzös, a „b" őrnaszád és a Kulpa kórházhajó Zimonyban maradt. A telelni hazarendelt hajók január 4-én délben értek Budapestre. A szükséges karbantartási munkák elvégzéséhez az Enns a Ganz–Danubius-gyárba, a Maros pedig a DGT[23] óbudai gyárába vonult. Lucich Károly sorhajókapitány, a Duna-flottilla parancsnoka[24] még aznap továbbutazott Bécsbe, hogy személyesen tegyen jelentést a tengerészeti osztályon, ahonnan 6-án tért vissza. Január 4-én kiderült, hogy a Leitha egyik kazánja teljesen tönkrement. A tengerészeti osztály elrendelte, hogy a régit egy vízcsöves kazánra kell kicserélni, melyet Polából vasúton küldtek meg.[25]

Közben a szerbek január 4-én átkeltek a Kis Cigányszigetre, és az ott lévő osztrák–magyar egységet visszaszorították. Másnap szerb ütegek lőtték a Kalimegdanról a területet, így az osztrák–magyar csapatok kénytelenek voltak a zimonyi vasútállomásig visszavonulni. A Bodrog kifutott, hogy lője a szerb ütegeket, de az akció eredménytelenül ért véget, mivel azok elhallgattak. A szerbek 6-án kivonultak az általuk elfoglalt területről. A Száván állomásozó Szamos-on több tífuszos megbetegedés történt, ezért a hajót fertőtleníteni kellett.[26]

Január második felében mind a hajók, mind a parancsnokok tekintetében több cserét hajtottak végre. A Körös monitor január 23-án Zimonyban felváltotta a Bodrog-ot, mely az Álmos-sal és a „b" őrnaszáddal Budapestre indult telelni. Eközben Karl Rodinis sorhajóhadnagy, a Maros parancsnoka átvette a Körös parancsnokságát, míg utóda Zdenko Hudecek sorhajóhadnagy lett. A Körös volt parancsnoka, Johann Vok-Collins sorhajóhadnagy a budapesti kirendeltségen kapott új beosztást. Január 28-án a Traisen kórházhajó váltotta fel a Kulpá-t. Az egyre hidegebbre forduló idő és a Vágon megjelenő jég miatt január 31-én Budapestre rendelték a Körös-t és a Traisen-t is.[27] A romló jégviszonyok miatt a hajók február 2-án kénytelenek voltak befutni a bezdani téli

[21] *Wulff* 1934. 41–42. o.

[22] Hadtörténelmi Levéltár I. Világháborús Gyűjtemény (a továbbiakban HL I. VH) 4500. d. (másolat). Az eredeti dokumentum jelzete OK/MS (Operationskanzlei/Marinesektion) Nr. 7223/1914. A dokumentumokat a bécsi Kriegsarchivban másolták az 1920-as évek elején.

[23] DGT: Duna-gőzhajózási Társaság, németül DDSG – Donau-Dampschiffahrts Gesellschaft, 1829-ben alapított osztrák hajózási társaság, a Duna legnagyobb hajózási társasága.

[24] Lucich Károly pályafutásáról lásd *Krámli* 2018.

[25] HL I. VH 4500 d. Donauflottillenkommando Res. Nr. 98 1915.

[26] Uo.

[27] Uo. Res. Nr. 175 1915.

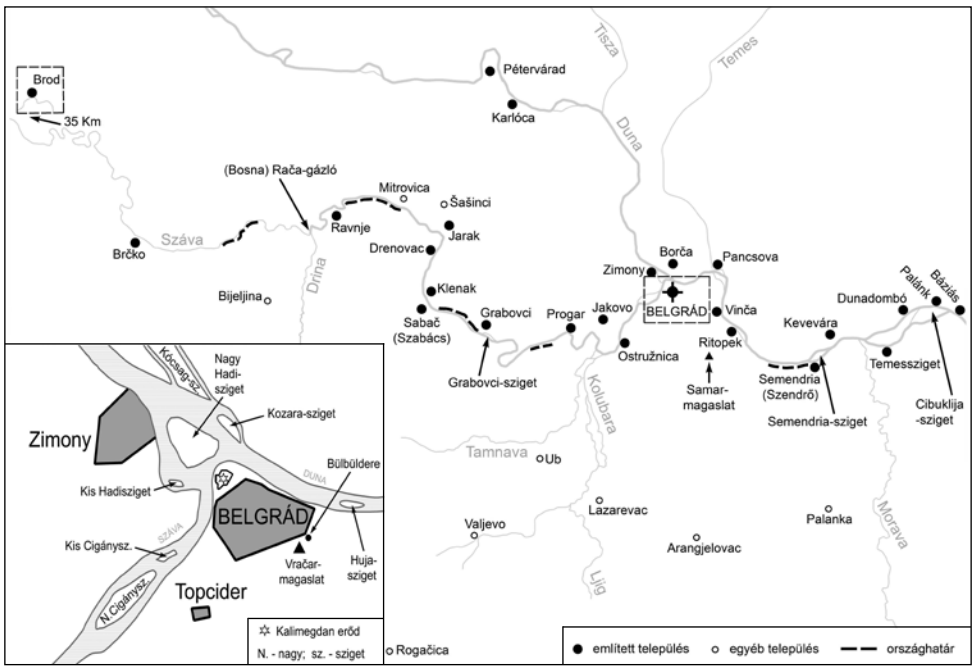

1. térkép: A Duna-flottilla tevékenységének színtere 1915. elején (Csákvári Kristóf)

kikötőbe, ahonnan csak 9-én tudtak továbbindulni Budapestre. Február 12-én betegség következtében a SZAMOS parancsnoka, Heinrich Meynier sorhajóhadnagy elhunyt.[28] A monitor új parancsnoka február 20-án Alfred Lerch sorhajóhadnagy lett.[29]

A Balkán-haderők parancsnokságának utasítására február 14-én az ENNS, a MAROS, a SÁMSON felfegyverzett gőzösök, a „c" őrnaszád és a TRAISEN kórházhajó kifutottak Budapestről Pétervárad felé, ahová 16-án érkeztek meg. Péterváradon Jenő főherceg lovassági tábornok, a Balkán-haderők új, a leváltott Potierek helyére december végén kinevezett parancsnoka még aznap megszemlélte a hajókat.[30] A szemlét követően a flottilla egységei továbbindultak Zimonyba. Velük utazott Otto Welsersheim gróf korvettkapitány, a Jenő főherceg melletti haditengerészeti összekötőtiszt. Késő délután Lucich referált Krauss altábornagynak, a Balkán-haderők vezérkari főnökének a Duna-flottilla egységein folyó karbantartási munkák állásáról. Krauss a Zimonyban állomásozó monitorok fő feladatául az újonnan telepített szerb ütegek helyzetének felderítését szabta meg. Lucich ekkor előterjesztette egy uszályra épített álmonitor ötletét, melyet kifejezetten erre a feladatra javasolt építeni.[31] A Krauss altábornaggyal folytatott megbeszélést követően Jenő főherceg parancsot adott az álmonitor megépí-

[28] HL I. VH 4500 d. Donauflottillenkommando Res. Nr. 228 1915.
[29] Uo. Res. Nr. 286 1915.
[30] Uo. Res. Nr. 228 1915.
[31] Uo. Res. Nr. 286 1915.

tésére, kísérleti aknatutaj fedőnéven. Lucich e parancsot február 18-án továbbította a tengerészeti osztályra.[32]

Lucichot visszarendelték Budapestre, ahová február 17-én érkezett meg, hogy a még ott állomásozó egységeket összegyűjtse és Zimonyba hajózzon velük. Ugyanezen a napon délután a szerbek Belgrádból ágyúkkal lőni kezdték Zimonyt, amire válaszul az Enns kifutott, és a Nagy Hadiszigetig hajózott. Ebből a pozícióból tüzet nyitott a 11 kilométerre lévő belgrádi elektromos művekre. A monitorra két üteg kezdett el lőni: az egyikről úgy vélték, hogy francia tengerészüteg (13,8 cm) Bülbüldere közelében, a másik pedig egy kisebb kaliberű üteg, közvetlenül az elektromos művek mellett. Az egyik gránát szorosan a monitor mellett a vízben robbant, de nem okozott kárt. Miután az ellenséges tűz alábbhagyott és a láthatósági viszonyok is romlottak, az Enns abbahagyta a tüzelést és visszatért a horgonyzóhelyére.[33]

Másnap, 18-án a „c" őrnaszád Zimonyból egy csendőrezredest vitt át parlamenterként Belgrádba, aki ugyanezzel a hajóval tért vissza. Délután a szerb tüzérség a monitorok horgonyzóhelyét lőtte. Az összes egység nyugatabbra helyezte át a horgonyzóhelyét, illetve az Enns ismét kifutott, és 11 kilométer távolságból rövid ideig lőtte az ellenséges ütegeket. Az Enns parancsnoka elrendelte, hogy minden éjszaka valamelyik Zimonyban állomásozó hadiegység őrjáratozzon a város és a Nagy Hadisziget között. Február 24-én este Jenő főherceg táviratot küldött a flottillaparancsnokságnak, melyben gratulált az Inn monitor vízrebocsátása alkalmából, és a Balkán-haderők nevében megköszönte a flottilla addigi tevékenységét, valamint további sikereket kívánt.[34]

Február 27-én a Bodrog – fedélzetén a flottillaparancsnoksággal – és a Körös monitorok, az Álmos, a Balaton és a Vág felfegyverzett gőzösök, a Kulpa kórházhajó és az Andor gőzös a folyamaknász-osztaggal kifutott Budapestről, majd március 1-jén este megérkezett Zimonyba.[35] Miután ott megtörtént a szolgálat átadása és a legénység kifizetése, március 2-án az Enns és a Maros monitorok, a Samson felfegyverzett gőzös, valamint a Traisen kórházhajó Péterváradra, majd Karlócára (Karlovci) hajózott. Március 4-én a folyamaknász-osztagot két utászmotorcsónakkal erősítették meg.

A március 5-éről 6-ára virradó éjjelen a Körös egyik tisztjét, Karl Wettstein fregatthadnagyot, valamint a 2. számú aknavonat parancsnokát, Franz Vanicek utász századost kiküldték felderíteni, hogy a felrobbantott Belgrád–Zimony vasúti híd roncsain át lehet-e hajózni a Szávába. Három utász kíséretében a két tiszt egy ladikon közelítette meg a hídroncsot. Megállapították, hogy magas vízállás esetén egyedül a szlavón parttól számított negyedik hídmezőn lehetne áthaladni, ahol a hídelem mindkét pillérről leszakadt és teljesen a víz alatt feküdt. Azonban az odajutást megakadályozta

[32] HL I. VH 4500 d. Donauflottillenkommando Res. Nr. 286 1915.
[33] Uo.
[34] Uo.
[35] Uo.

a híd alatt a hajózóútban elsüllyesztett hat uszály. A szerb oldalon további két, MFTR[36] uszály volt elsüllyesztve. A híd felett a hajózóutat további roncsok és aknák zárták el. A Nagy Cigánysziget és a Kis Cigánysziget közti utat egy keresztben elsüllyesztett uszállyal tették hajózhatatlanná. Ezek alapján megállapítást nyert, hogy nagyobb hadihajókkal lehetetlen a Szávába felhajózni.[37]

Március 7-én a Maros monitor Budapestre indult, hogy a DGT óbudai hajógyárában felszereljék rá a 7 cm L/18 lövegeket. Az új lövegek felszerelése és a 12 cm-es löveg cseréje után március 15-én érkezett Péterváradra, ahol Jenő főherceg megszemlélte a hajót.[38]

Március 8-án nagyszabású aknamentesítési gyakorlatot tartottak Karlócán, melyet Jenő főherceg is megtekintett az MFTR luxusjachtja, a Zsófia főhercegnő fedélzetéről. A gyakorlat céljára hatástalanított orosz aknákat használtak. Az aknák megsemmisítésére egy tutajra rögzített 100 méteres láncot alkalmaztak, melyen tíz darab 1 kg-os ekrazittöltetet[39] helyeztek el. Az erősen fújó Kossava[40] ellenére a gyakorlat sikeres volt.

Március 14. és 17. között Heinz Precheisen fregatthadnagy Pancsovától Borčáig felderítést végzett, hogy a túlparton lévő állítólagos szerb torpedóállomásról adatokat szerezzen.[41] Precheisen először a Samar-magaslaton folyó munkákat figyelte meg a pancsovai szerb templom tornyából. Másnap motorcsónakon utazott tovább, és egy olyan megfigyelőpontra ment, ahonnan a Kalimegdan jól belátható. A felső erőd északkeleti sarkában egy 12 cm-es ágyúállást látott, az alsó erődben pedig két 8 cm-es löveget. Beszámolt arról, hogy a szerb katonák minden elővigyázatosság nélkül sétálgattak a Duna partján, illetve kisebb csoportokban főztek és muzsikáltak. Borčával szemben két frissen kiépített állást látott két távíróvonallal, a Vračar-magaslaton pedig további állásokat. A posztógyártól nyugatra egy, a partig nyúló árkot fedezett fel, de úgy vélte, abban nem lehet torpedóvető, mert egy közeli szigetcsúcs miatt nem volt jó kilövés onnan.[42]

Március 17-én az Enns, a Maros, a Samson és a Kulpa visszatért Zimonyba leváltani a Bodrog-ot, a Körös-t, az Álmos-t és a Traisen-t. Ugyanezen a délutánon sikeres aknarobbantási kísérleteket hajtottak végre Karlócánál, ezúttal toluol-ammonallal.[43] Március 24–25-én Rudmann Demeter sorhajóhadnagy végzett felderítést a Kis

[36] MFTR: Magyar Folyam- és Tengerhajózási Rt., 1895-ben alapított magyar hajózási társaság, a második legnagyobb hajózási társaság a Dunán.

[37] HL I. VH 4500 d. Donauflottillenkommando Res. Nr. 346 1915.

[38] Uo.

[39] Ekrazit: főként a Monarchiában használt robbanóanyag, osztrák találmány. Pikrinsav és ammónium-nitrát keveréke.

[40] Kossava: hideg, erős délkeleti szél, amely a Déli-Kárpátok nyugati oldalán alakul ki, és a Duna mentén, a Vaskapu és Belgrád között a legerősebb.

[41] HL I. VH 4500 d. Donauflottillenkommando Res. Nr. 346 1915.

[42] Uo. S. M. Schiff „Enns" Bericht über die Rekognoszierung des Donauufers.

[43] Toluol-ammonal: tüzérségi lövedékekben, tengeri aknákban és torpedó-robbanófejekben használt robbanóanyag, TNT (trinitrotoluol), ammónium-nitrát és alumíniumpor keveréke. Jóval olcsóbb volt, mint a tiszta TNT.

Cigányszigeten. A Balkán-haderők parancsnokságának a rendelete alapján két tisztet légelhárító tanfolyamra iskoláztak be. Ezzel egy időben megsürgették az ENNS, illetve a majdan szolgálatba álló INN 7 cm L/50 ágyúi számára a légvédelmi gránátok szállítását.[44] Mindez azt is jelenti, hogy az ENNS hiába rendelkezett két légvédelmi ágyúval, megfelelő gránátok hiányában ezek légvédelemre ekkor még nem voltak alkalmasak. A tanfolyamra rendelés tényéből pedig valószínűsíthető, hogy a lövegek személyzete légvédelemre nem volt kiképezve.

A HELENE felfegyverzett gőzös március 24-én Péterváradon csatlakozott a Duna-flottillához. Beérkezésekor ezt a hajót is megszemlélte Jenő főherceg. Március 26-án a VÁG felfegyverzett gőzös egy utászmotorcsónak kíséretében felderítést hajtott végre Dunavactól[45] a Temes torkolatáig. Március 27-én a BODROG, a KÖRÖS monitorok, valamint a HELENE felfegyverzett gőzös és a TRAISEN kórházhajó leváltották Zimonyban az ENNS és a MAROS monitorokat, valamint a SAMSON felfegyverzett gőzöst és a KULPA kórházhajót.

Mindeközben március 29-én a „c" őrnaszád kísérte a ZSÓFIA FŐHERCEGNŐ jachtot tiszai útjára, fedélzetén Jenő főherceggel.[46]

Másnap egy áruszállító hajóval áttörést kíséreltek meg az eltorlaszolt Dunán, Törökországnak szánt német lőszerszállítmánnyal a fedélzetén. Törökország 1914. október végén a központi hatalmak oldalán belépett a háborúba. 1915 elején a törökök támadást terveztek a Szuezi-csatorna ellen, amivel elvágták volna a Földközi-tengeren át Indiába vezető utat. Ennek megakadályozására, illetve a kaukázusi orosz–török front tehermentesítésére indította meg az antant a Dardanellák elleni támadást 1915. február 19-én. Az erődök és a tüzérségi állások lövése után az antanterők április 25-én partra szálltak a Gallipoli-félszigeten, ahol hamarosan állóháború alakult ki, melyben mindkét fél súlyos veszteségeket szenvedett.

A németek számára már a háború első napjától kezdve kiemelt jelentősége volt Törökországnak. A háború előtti tervekkel és ígéretekkel ellentétben 1914. augusztus 7-én a német Mittelmeerdivision egységei – a Troubridge által „elszalasztott" GOEBEN csatacirkáló és BRESLAU cirkáló – az osztrák–magyar haditengerészethez való csatlakozás helyett a Dardanellák felé vette az irányt. A németek azt szerették volna, ha az osztrák–magyar flotta is velük hajózik ki a Fekete-tengerre. A tervet Berchtold közös külügyminiszter is támogatta, ám Anton Haus tengernagy, a haditengerészet parancsnoka természetesen határozott nemet mondott rá. A németek tovább próbálkoztak: először egy csatahajóosztályt, majd egy-két hajót kérve, de Haus hajthatatlan maradt.

[44] HL I. VH 4500 d. Donauflottillenkommando Res. Nr. 429 1915.
[45] Ma Belgrád egyik külvárosa.
[46] HL I. VH 4500 d. Donauflottillenkommando Res. Nr. 429 1915.

A Dardanellák elleni antanttámadás ismét élesen vetette fel a törökök utánpótlásának a kérdését. A semleges Románia ugyanis sok esetben megtagadta[47] a német fegyverszállítmányok Bulgáriába való átengedését, a Dunát pedig Szerbia zárta le. Márciusban a németek erős nyomást gyakoroltak Hausra a törököknek való lőszerszállítás ügyében. Haus egy ideig úgy gondolta, a Horthy Miklós sorhajókapitány parancsnoksága alatt frissen szolgálatba állt NOVARA cirkálót küldi lőszerrel megrakva a törökökhöz. Később letett erről, mivel a lőszer mennyiségéhez képest túlságosan kockázatosnak találta az akciót. Végül az a döntés született, hogy a DGT-től megvásárolt BELGRÁD áruszállító kétcsavaros gőzhajóval kísérelnek meg átjutni a szerbek által ellenőrzött Duna-szakaszon Bulgáriáig.

Mint azt Wulff Olaf 1918-ban megjelent könyvében írta, a felderítésekből és a hírszerzői jelentésekből ismert volt, hogy a szerbek aknákkal, torpedóállomásokkal és tüzérséggel zárták el a Dunát. Tekintetbe véve a Belgrádtól a bolgár határig terjedő szakasz 330 km-es hosszát, Wulff úgy fogalmazott, még egy laikus számára is világos volt, hogy abban az időszakban a törökök utánpótlása a Dunán nem volt megoldható.[48] A lőszerrel megrakott BELGRÁD gőzös Viktor Böszl sorhajóhadnagy parancsnoksága alatt 1915. március 30-án 15:15-kor érkezett Zimonyba, ahol a BODROG monitorról egészítette ki szénkészleteit. Az esős, szeles időjárást kihasználva próbálta meg Böszl az áttörést. A gőzöst a BODROG és az ENNS monitorok a Nagy Hadiszigetig kísérték. A BELGRÁD tíz kilométert sem tudott észrevétlenül megtenni, a Belgrád alatti Vinčánál a szerbek felfedezték és lőni kezdték. A gőzös kigyulladt, majd a következő szerb helység, Ritopek előtt felrobbant. Személyzetéből nyolc embernek sikerült megmenekülnie, akik úszva érték el a magyar partot.[49] Böszl sorhajóhadnagy és Kring hajóskapitány is az elesettek között volt. A nyolc túlélőt másnap kihallgatták, de ők a hajó megsemmisülésnek pontos okát megmondani nem tudták. Szerb részről később felmerült az az állítás, hogy a hajó aknára futott, és a szerb tüzérséget is ez a robbanás riasztotta fel.[50] A BELGRÁD tragédiája nyilvánvalóvá tette, hogy a szerbek által lezárt Dunán áttörni lehetetlen.

A BALATON aknaszedőre április elején szerelték fel az új aknafogó készüléket Budapesten. Április 1-jén a hajó parancsnoka, Hermann Bublay sorhajóhadnagy a hajógyárból jövet autóbalesetben súlyosan megsérült, ezért a BALATON-t ideiglenes parancsnok vitte Pétervárádra, ahol átvette új parancsnoka, Georg Ritter von Zwierkowski sorhajóhadnagy. Az április 12-én érkezett hajót a már bevett szokás szerint Jenő főherceg megszemlélte, és megelégedettségét fejezte ki az aknaszedő-kérdés megoldásáért.[51]

[47] Románia kategorikusan nem tagadta meg a német fegyverszállítmányok átengedését, hanem a pillanatnyi helyzetnek megfelelően azokat egyszer átengedte, máskor pedig nem. Rendszeres utánpótlást erre nem lehetett alapozni.

[48] *Wulff* 1918. 86. o.

[49] HL I. VH 4500 d. Donauflottillenkommando Res. Nr. 429 1915.

[50] *Wulff* 1918. 84. o.

[51] HL I. VH 4500 d. Donauflottillenkommando Res. Nr. 499 1915.

Április 5-én az Álmos felfegyverzett gőzöst Budapestre küldték, hogy a DGT óbudai gyárában elkészült álmonitort Zimonyba vontassa. A titoktartás miatt főként éjszaka kellett megtenni az utat, csak a ritkábban lakott vidékeken haladhattak nappal. Az Álmos a mellékötött álmonitorral az éjszaka közepén hajózott át Budapesten. A Déli összekötő hídnál az erős szélben a lehajtott kéményből kiáramló füst teljesen elvakította a gőzös parancsnoki hídján tartózkodókat, ezért az álmonitort hozzáütötték az egyik pillérhez. A keletkezett károkat sikerült kijavítani, így az Álmos vontatmányával 9-én megérkezett Zimonyba. Aznap este az álmonitort a bánáti part mellett, 8 kilométerre Belgrádtól lehorgonyozták.[52]

Az új felderítő eszközre, illetve annak eredményességére Jenő főherceg is kíváncsi volt, ezért 10-én délután a Zsófia főhercegnő fedélzetén Zimonyba utazott. Másnapra az álmonitort egy másik helyen horgonyozták le, és az Enns folyásirányban valamivel fölötte foglalt el pozíciót, ahonnan toronylövegeiből két lövést adott le a belgrádi temetőben lévő, már ismert helyzetű üteg irányában. A cél az volt, hogy azt a látszatot keltsék, mintha az álmonitor tüzelne. Annak személyzete önkéntesekből állt, akik a hitelesség növelése érdekében időnként füstöt fejlesztettek az álkéményben. Azt remélték, hogy a szerbek viszonozzák a tüzet, így felfedik ütegeik pontos helyét. A szerb ütegek azonban némák maradtak, így a sötétség beállta után a Linz motorcsónak az álmonitort elvontatta, Jenő főherceg pedig visszatért Péterváradra.[53] A szerbek tudtak az álmonitorról, ezért nem tüzeltek rá, állítólag két átszökött cseh katona árulta el nekik a tervet.

Április 12-én csatlakozott a Duna-flottillához Péterváradon a legújabb monitor, az Inn Lothar Leschanovsky sorhajóhadnagy parancsnoksága alatt. A két, légvédelmi ágyúkkal ellátott monitor lett ezt követően a két monitorcsoport vezérhajója, egyben a csoport légvédelmének biztosítója. Az Inn egyelőre Péterváradon maradt, a hajók mellett a város légvédelmét is ellátandó. Ebből a célból Péterváradon a flottilla egységei új horgonyzóhelyet foglaltak el, ahonnan a légvédelmi ágyúknak jobb kilövése volt.[54] Április 14-én Rudmann Demeter sorhajóhadnagy parancsnoksága alatt egy aknász altisztből és tíz emberből álló csoport egy 3,7 cm-es ágyúval felfegyverezve Jakovóból megpróbálta megsemmisíteni az ostružnicai aknazárat a Száván. A magas vízállás és az erős szerb géppuskatűz miatt az akció nem járt sikerrel.[55]

Április 23-án hajnali 1:30-kor egy brit gőzcsónak torpedótámadást kísérelt meg a Zimonyban állomásozó egységek ellen. Ez az epizód később a „Körös álelsüllyesztése" néven vált ismertté. A legdélebben horgonyzó Körös monitoron az őr időben észrevette a közeledő gőzcsónakot, és rögtön tüzet nyitott rá, amely ennek következtében

[52] HL I. VH 4500 d. Donauflottillenkommando Res. Nr. 499 1915.
[53] Uo.
[54] Uo.
[55] Uo. Res. Nr. 602 1915.

túl korán lőtte ki a torpedóját, amely az agyagos partba csapódva felrobbant. Tüzelés közben a Körös egyik 7 cm-es ágyúja tönkrement.[56]

A Körös parancsnokának jelentéséből tudjuk, hogy a monitor éjfélkor érkezett vissza a szokásos őrjáratból, és a Belarica-szigetnél vetett horgonyt. A hajón kettőzött őrséget állítottak. A hold már lement, ezért a meredek szlavón part teljes sötétségbe burkolódzott. Éjfél után 1:30-kor látták meg a közeledő csónakot a Vág gőzösről, mely rögtön figyelmeztette a monitort. A Körös-ről Franz Lammer csónakmester nyitott tüzet a hátsó 7 cm-es ágyúval, miközben a Vág is lőni kezdte a csónakot. Alig kezdték meg a tüzelést, bekövetkezett a torpedó robbanása. A következő lövéskor a hátsó 7 cm-es ágyú csöve felrobbant és szétnyílt. Miután az elöl lévő 7 cm-es lövegnek nem volt hátrafelé kilövése, a monitorról a továbbiakban géppuskával tüzeltek a gyorsan távolodó csónak után.[57]

A britek a támadás eredményét alaposan túlértékelték, mivel a Körös monitor elsüllyesztését jelentették. A londoni brit zsákmánybíróság később még zsákmánypénzt is megítélt a gőzcsónak parancsnokának, amiről a *Times* 1917. április 3-i száma is beszámolt.[58]

„Maxwell Anderson fregattkapitány (commander) R. N. az indítvány alátámasztására felolvasta Charles Lester Kerr korvettkapitány (lieutenant-commander) R. N., D. S. O.[59] nyilatkozatát, mely a következő volt: 1915. április 20-án ellenséges monitorokat és őrnaszádokat láttak a Dunán, amire, mint egy őrcsónak vezetője, utasításokat kaptam E. C. T. Troubridge altengernagytól, hogy végezzek felderítést és támadjak, ha lehetséges. 1915. április 21-én elhagytam Belgrádot, és az éjszaka folyamán felderítést végeztem a Dunán, melyről 22-én a reggeli órákban tértem vissza a kikötőbe. Április 22-én este ugyanígy tettem az utasításaim szerint, és miután a zimonyi védvonalon észrevétlenül áthaladtam, felfedeztem néhány ellenséges monitort. Mikor 100 yardra voltam a legdélebben lévő monitortól, egy őr észrevett, mire rögtön kilőttem egy torpedót, mely talált, és az ellenséges monitor elsüllyedt.

Amint kilőttem a torpedót, azonnal egy hatalmas robbanás következett be az ellenséges hajók között, mely az egész eget megvilágította. Túlélőket nem vettem a csónakba és hadifoglyokat nem ejtettem.

A teljes sebességgel haladó őrcsónak ekkor folyásirányba lefelé fordult, Zimony alá tartva. Fényszórók fogták be a csónakot és géppuskákból meg puskákból folyamatosan tüzeltek rá, s bár a csónakot többször eltalálták, a tisztek és a legénység közül senki nem sebesült meg, és az őrcsónak 1915. április 23-án hajnali 2:20-kor visszatért Belgrádba.

Később, 23-án reggel, amikor a flottillát horgonyon állva láttam, egy monitorral kevesebb volt, és a vezérhajón fekete zászló lobogott.

[56] HL I. VH 4500 d. Donauflottillenkommando Res. Nr. 602 1915.
[57] Uo. S. M. Schiff KÖRÖS Res. Nr. 75 1915.
[58] Közli *Wulff* 1918. 89–90. o.
[59] R. N. Royal Navy (brit Királyi Haditengerészet); D. S. O.: Distinguished Service Order (Kiváló Szolgálatért Érdemérem)

Különböző forrásokból megerősítették, hogy az őrcsónak által elsüllyesztett ellenséges osztrák monitor neve Keresh [sic!] volt, és azt hiszem, hogy a személyzete nem kevesebb, mint 81 emberből állt.

Kerr korvettkapitány szólítása után előadta a nyilatkozatában szereplő tényeket. Elmondta, hogy az őrcsónak egyike volt azon nagy gőzbárkáknak, melyeket nagy hadihajók visznek magukkal. Fel volt fegyverezve, és Szerbián keresztül jutott a Dunára.

Anderson fregattkapitány közölte, hogy a Keresh elvesztését az osztrák újságok megírták, de a megsemmisülését aknarobbanásnak tulajdonították."

A zsákmánybíróság jogosnak ítélte a folyamodványt és 415 font zsákmánypénzt ítélt meg. Wulff magyarázata szerint a Körös helyet változtatott, ezért nem látták reggel a britek, és úgy vélték, hogy sikerült elsüllyeszteni. Fekete zászlónak pedig a hajók állandóan viselt, így meglehetősen piszkos és szakadozott hadilobogóját nézhették.[60]

Mint az a Rodinis sorhajóhadnagy, a Körös parancsnoka által készített vázlatból[61] kitűnik, Kerr nagy valószínűséggel nem a part mentén feljebb kikötött Körös-t célozta meg, hanem a lejjebb, a víz közepén horgonyzó Vág gőzös mögé kötött álmonitort. A brit jelentésben a másik part közelében álló Sámson is monitorként szerepel, az ugyanott „fehér hajó"-ként jelzett egység pedig a Traisen kórházhajó volt. A kilőtt torpedó vagy az álmonitor mellett ment el, vagy – tekintettel annak igen alacsony merülésére – alatta, és úgy csapódott a partba. A britek május és június folyamán még többször kifutottak, de egyszer sem kerültek olyan helyzetbe, hogy torpedóikat kilőhették volna. Július folyamán a csónak megsérült, kijavítása után már csak vontatási feladatokra használták.[62]

A további hasonló torpedótámadások megelőzése céljából Franz Vaniček százados parancsnoksága alatt a Linz motorcsónakot és további nyolc felfegyverzett utászmotorcsónakot osztottak be Zimonyban a flottillához. Emellett a horgonyzóhelyek alatt egy gerendákra kötözött hálóbarikádot létesítettek, és a barikád mellé egy 4,7 cm-es löveget is telepítettek. Április 27-én a Körös-t eredménytelen bombatámadás érte. A hónap hátralévő napjaiban további bombatámadások érték a Zimonyban álló egységeket.[63]

A haditengerészet rendeletére az Enns és az Inn 12 cm L/45 ágyúihoz rendszeresített páncéltörő gránátokat elkezdték süvegekkel[64] ellátni, miután az egy hónappal korábban végzett lőpróbák jó eredménnyel zárultak. A Škoda-gyár által leszállított süvegeket a helyszínen szerelték fel a gránátokra, naponta 200 darabos ütemben. A szaporodó légitámadások miatt a Péterváradon állomásozó lőszeres uszályokat

[60] *Wulff* 1934. 49. o.
[61] *Fryer* 1987. 309. o.
[62] Uo. 305–306. o.
[63] HL I. VH 4500 d. Donauflottillenkommando Res. Nr. 602 1915.
[64] A páncélgránátok után a rombológránátokat is ellátták süvegekkel. A hivatkozott dokumentum szövegösszefüggéséből kiderül, hogy a lövedék áramvonalasságát javító ballisztikai süvegekről van szó, melyek alkalmazásával nőtt a lőtávolság.

az új közúti híd alatt, a nyílt Dunán, egymástól távol horgonyozták le.[65] Június folyamán ezeket fából készült védőtetővel látták el.[66]

Május 7-én éjfélkor az őrjáratozó „h" őrnaszád egy felfelé haladó ellenséges motorcsónakot látott meg. Amikor tüzet nyitott rá, az rögtön megfordult és nagy sebességgel elmenekült. Az Enns és az Inn, hogy tarackjaikat is lehessen légvédelemre használni, egy-egy céltávcsövet kapott.[67]

Május 12. és 14. között Károly István főherceg tengernagy Jenő főherceggel közösen Péterváradon, illetve Karlócán megszemlélte a Duna-flottillát. Május 13-án éjszaka két önkéntes egy ladikkal újra megpróbálta az ostružnicai aknazárat hatástalanítani a Száván. Az egyik akna eközben felrobbant, és mindketten életüket vesztették.[68]

Május 15-én a flottilla elszenvedte az 1915-ös év első hadihajó-veszteségét. Az Inn monitor a sötétség beállta után kifutott a Hadisziget Vasútállomás-ágába, a Kalimegdanon elhelyezett fényszórók lövésére. A találatok megfigyelése céljából a „c" őrnaszád a Hadisziget másik ágában helyezkedett el. A tüzelő szerb ütegek egyik lövése[69] eltalálta a naszád parancsnoki kabinjának lejáróját, felgyújtotta a segédmotor benzintartályát, átütötte a hajófeneket és tönkretette a kormányszerkezetet. A személyzet megkezdte az égő és süllyedő hajón a tűzoltást. Rövidesen az Erich Doblhoff fregatthadnagy által vezetett utászmotorcsónak vontába vette az őrnaszádot. Egy újabb találat következtében viszont ez gyorsabban kezdett süllyedni, ezért a motorcsónak a Kozara-szigeten partra futtatta azt, és átvette a tűzoltás közben megégett négy embert. Michael Zangel fregatthadnagy, a „c" parancsnoka elrendelte a naszád elhagyását. Ezt követően újabb találat érte a hajót, aminek következtében többen elestek, illetve eltűntek. A „c" őrnaszád személyzetéből végül hárman meghaltak és négyen megsebesültek.[70]

Az Inn az őrnaszádot ért első találat után abbahagyta a fényszórókra való tüzelést, és áthajózott a másik ágba, hogy magára vonja az ellenséges tüzet. A szerb ütegek közül néhány valóban a monitort kezdte lőni, de a többi továbbra is tűz alatt tartotta a partra futtatott őrnaszádot. A „c" személyzete utolsó tagjainak evakuálása után az Inn is visszavonult. Az erős szerb ágyútűz ellenére a monitort egyetlen találat sem érte.[71]

Május 17-én hajnali 2-kor az őrjáratozó „f" őrnaszádot megtámadta egy ellenséges motorcsónak, amely mindkét torpedóját kilőtte rá, de azok célt tévesztve a partba

[65] HL I. VH 4500 d. Donauflottillenkommando Res. Nr. 602 1915.
[66] Uo. Res. Nr. 792 1915.
[67] Úgy képzelték, hogy a hajó egyik tarackját a repülőgépre irányítják, és a csövén keresztül néző céltávcsővel kapott lőelemeket a másik két taracknak átküldik, melyekkel aztán a repülőre lőnek.
[68] HL I. VH 4500 d. Donauflottillenkommando Res. Nr. 680 1915.
[69] Charles Fryer szerint a találatot a Kalimegdanon felállított orosz 15 cm-es ágyú érte el. *Fryer* 1987. 304. o.
[70] HL I. VH 4500 d. Donauflottillenkommando Res. Nr. 680 1915.
[71] *Wulff* 1934. 50. o.

csapódtak. Az őrnaszád géppuskatüzet nyitott, a csónak rögtön megfordult, és nagyobb sebességét kihasználva elmenekült. 19-én és 20-án felderítéseket végeztek a „c" roncsánál, de az ellenséges puskatűzben csak a rádióantennát sikerült kimenteni róla. A megmaradt őrnaszádok („h", „f") számára a hónap folyamán három darab 3,7 cm L/33 ágyút szereztek be.[72]

A szerbek az egyik éjszaka három álaknát raktak le a Hadisziget bal oldali ágába. Rudmann sorhajóhadnagy megvizsgálta az álaknákat, melyek valójában boroshordók voltak, három-három fából készült Hertz-szarv[73]-imitációval. Az álaknákat a flottilla a helyükön hagyta.

Az olasz hadüzenetet (1915. május) követően a vezérezredessé előléptetett Jenő főherceg lett az új, délnyugati front parancsnoka. Helyét Pétervárádon Tersztyánszky Károly lovassági tábornok vette át május 26-án, így a Duna-flottilla az ő alárendeltségébe került.[74] Tersztyánszky először június 15-én szemlélte meg a flottilla Pétervárádon tartózkodó egységeit.[75]

Az ellenséges motorcsónakok éjszakánként rendszeresen a „c" roncsának a közelébe mentek. Erről azt feltételezték, hogy így akarják megakadályozni az őrnaszád mentését. A flottilla a továbbiakban sem adta fel az őrnaszád megmentésének a reményét. A szerbek azonban megelőzték őket, és a június 9-éről 10-ére virradó éjjelen két nagy motorcsónakkal megpróbálták elvontatni a „c"-t, de ez nem sikerült nekik. Ezt követően a flottillaparancsnokság arra a döntésre jutott, hogy a „c" mentése az ellenséges ütegek hatókörén belül amúgy is reménytelen, ezért az őrnaszád roncsát fel kell robbantani. A robbantást von Zwierkowski sorhajóhadnagy vezetésével június 12-én reggel hajtották végre.[76]

Zwierkowski és Rudmann sorhajóhadnagyok, valamint Zangel és Precheisen fregatthadnagyok a folyamaknász-osztag 25 emberével, tíz ladikon június 11-én este indultak a robbantás végrehajtására. Az emberek nagy része egy géppuskával a szomszédos szigeten foglalt el állást, ahonnan az akciót fedezhették. Amikor Zwierkowski a roncsot elérte, ott nyoma sem volt a szerbeknek, ezért úgy gondolta, hogy az őrnaszád talán mégis menthető. Miután nem tudott kapcsolatba lépni a parancsnoksággal, és az őrzés sem volt megoldható, reggeli 5:45-kor a robbantást 50 kg ekrazittal végrehajtották.[77]

---

72 HL I. VH 4500 d. Donauflottillenkommando Res. Nr. 729 1915.

73 Hertz-szarv: az érintőaknák testéből kiálló, puha fémből készült „szarvak", melyek belsejében üvegedényben van a robbantáshoz szükséges elektrolit. Ha egy hajó nekiütközik egy aknának, egy vagy több szarvat eldeformál, így az üveg eltörik. A kiömlő elektrolit egy csövön az akna belsejébe folyik, és a detonátor felrobbantja az akna töltetét.

74 HL I. VH 4500 d. Donauflottillenkommando Res. Nr. 729 1915.

75 Uo. Res. Nr. 792 1915.

76 Uo.

77 HL I. VH 4500 d. Georg Ritt. v. Zwierkowski Unternehmung auf Insel Kozara 1915.

Május végén és június elején Zwierkowski Jakovóból kísérletet tett a mintegy tíz aknából álló ostružnicai zár felrobbantására. A zár aknáit már korábban többször próbálták gerendák ráusztatásával felrobbantani, de sikertelenül. A Száva gátjában a jakovói oldalon ezért tüzelőállásokat létesítettek, ahová egy 3,7 cm-es ágyút és egy géppuskát állítottak. Június 1-jén reggel először az ágyúval lőttek az aknákra, ami eredménytelennek bizonyult. Ezt követően géppuskatűzzel nagy nehezen sikerült két aknát elsüllyeszteni, miközben ellőtték a teljes, 2000 darabos lőszerkészletet. A zárt alkotó orosz aknák szívósságát jól mutatja, hogy egy harmadik akna vagy harminc géppuska-találatot kapott, de mégsem süllyedt el.[78]

Június folyamán a MAROS monitor és a BAJA[79] aknarakó csavartengelyein sérüléseket találtak, ezért a két hajót Budapestre vontatták. A javítások elvégzése után mindkettő július 15-én tért vissza Péterváradra. Június 17-én a LEITHA Budapesten lőpróbát hajtott végre a TULLN páncélozott motoros uszályt reprezentáló szekcióra. A próbára, illetve az uszály átvételére Lucich sorhajókapitány Budapestre utazott. A LEITHA ezt követően a budapesti Schlick–Nicholson hajógyárban készített öt aknásztutajt magával vontatva Péterváradra indult, ahová július 23-án érkezett meg.[80] Az öreg monitor Budapesten egy rádióvevő-állomást kapott, ennek kiegészítésére a legénység két tagja egy barkácsolt adóállomást készített.[81] Rudmann sorhajóhadnagy vezetésével a vincai aknazár ellen később felhasználandó két aknák elleni tutajt telepítettek július 20–21-én Pancsova alá. A tutajokat lombokkal álcázták.[82]

Augusztus elején a SZAMOS monitorra, illetve az UNA felfegyverzett gőzösre szerelt kétféle aknafogó készülékkel végeztek átfogó kísérleteket a Száván. Megállapították, hogy az UNÁ-ra szerelt, Melcher hajómérnök által konstruált aknafogó hatékonyabb a lehorgonyzott orosz aknák ellen, ugyanakkor nem nyújt védelmet a sodoraknákkal szemben. Végül megállapították, hogy a nagyobb merülésű monitor számára a meglévő aknafogó megfelelő, nem kell azt más konstrukciójúra kicserélni. A Száva-csoport parancsnoksága is szükségesnek tartotta aknák elleni tutajok használatát, s mivel azokat a Dunáról nem lehetett odajuttatni, két darab építését határozták el a fellelhető anyagokból.[83] Szeptember elején kicserélték a SZAMOS hátsó 12 cm-es ágyúját.

A Szerbia elleni támadás előkészületeként augusztus 16-án a BODROG, az ENNS és az INN szárazföldi lövegekkel együttműködve nagyszabású lőgyakorlatot tartott

[78] HL I. VH 4500 d. Georg Ritter von Zwierkowski Bekämpfung der serbischen Minensperre bei Ostruznica 1915.

[79] Az eredetileg a Ferenc-csatornán vontatóhajóként szolgáló BAJA és BÁCSKA gőzösöket 1915-ben vásárolta meg a haditengerészet aknarakóknak.

[80] HL I. VH 4500 d. Donauflottillenkommando Res. Nr. 878 1915.

[81] Uo. Res. Nr. 926 1915.

[82] HL I. VH 4500 d. Flussmineabteilung der k. u. k. Donauflottille Op. Nr. 253 1915.

[83] Uo. Donauflottillenkommando Res. Nr. 1085 1915.

Péterváradon. A folyamatosan meghibásodó motorú „b” őrnaszádot, miután a pótalkatrészek elfogytak, augusztus 23-án kivonták a szolgálatból.[84]

A tengerészeti osztály részéről Franz Ritter von Keil ellentengernagy szemlélte meg a Duna-flottillát. Szeptember 1-jén a Péterváradon és Karlócán álló egységeket látogatta meg, 2-án pedig a Zimonyban lévőket. Szeptember 8-án és 9-én báró Hazai Samu magyar királyi honvédelmi miniszter is megszemlélte a flottillát, és megtekintette annak egy gyakorlatát is. E látogatások összefüggésben voltak a hamarosan meginduló támadással.

A flottilla állománya újabb monitorral gyarapodott: Budapesten szeptember 12-én szolgálatba állították a Temes (II)[85] monitort, mely szeptember 15-én csatlakozott a flottillához. Szeptember 1-jétől a Duna-flottilla vette át a folyamrendészeti feladatokat Zimony és Ilok (Újlak) között, ami javarészt a halászati és csónakközlekedési tilalom betartatásából állt. Az előírások értelmében a ladikokat lánccal és lakattal kellett kikötni. Szeptemberben mintegy 150 ladikot koboztak el a flottilla haditengerészei, mert nem előírásszerűen voltak kikötve.[86]

Zwierkowski sorhajóhadnagy vezetésével szeptember 10-én egy csapat visszatért Jakovóba, hogy az ostružnicai aknazár május végén megkezdett szétlövését befejezzék. Szeptember 10. és 12. között sikerült a maradék hat aknát két géppuskával megsemmisíteni.[87] Ezzel a Szávának ez a szakasza megnyílt, a tervek szerint itt kellett átkelnie majd a cs. és kir. 26. gyaloghadosztálynak.

Szeptember második felében a flottilla tisztjei intenzív felderítést végeztek a különböző folyószakaszokon, elsősorban aknákat és aknazárakat keresve. A már ismert zárak mellett két újat fedeztek fel Belgrád és a Huja-sziget között, mivel az alacsony vízállásnak köszönhetően az aknák a felszínre jöttek. A Zwierkowski sorhajóhadnagy vezette osztag mindkét zár aknáit géppuskákkal elsüllyesztette.

Szeptember elején a flottilla újabb álhajót épített, ezúttal egy álőrnaszádot. A fából készített álőrnaszád az „f” utánzata volt. Az ezzel végrehajtott akció, ellentétben az álmonitor tavaszi kudarcával, sikeres volt. A szeptember 19-éről 20-ára virradó éjszaka az álőrnaszádot a Hadisziget Zimony felőli ágába vontatták. A szerbek felfedezték a műveletet és tüzet nyitottak, ennek ellenére Tramer fregatthadnagynak sikerült a kijelölt helyen lehorgonyoznia a hajót. A szerbek különböző kaliberű ágyúkból mintegy

---

84 HL I. VH 4500 d. Donauflottillenkommando Res. Nr. 1162 1915.

85 Az 1904-ben épült Temes monitor 1914 októberi elsüllyesztése után a haditengerészet az egyik építés allatt álló 600 tonnás monitornak a Temes nevet adta. Miután a neve ennek is egyszerűen Temes volt, a zavarok elkerülése érdekében a szakirodalomban ez a monitor Temes (II) néven szerepel. Az eredeti Temes kijavítása és újbóli szolgálatba állítása után, 1917 májusában a Temes (II) monitort Bosna névre keresztelték át.

86 HL I. VH 4500 d. Donauflottillenkommando Res. Nr. 1236 1915. A rendelkezés, miközben súlyosan érintette a helyi lakosságot, annyiban érthető volt, hogy megsűrűsödtek az olyan orosz hadifogolyszökési kísérletek, amikor elkötött ladikkal próbálták meg elérni Szerbiát.

87 HL I. VH 4500 d. Georg Ritter von Zwierkowski Zerstörung der serbischen Minensperre bei Ostruznica 1915.

száz lövést adtak le rá, ezek közül egy találta el a tatját. Másnap reggel az álőrnaszádot a Kozara-sziget déli csúcsánál találták, valószínűleg a horgonya nem fogott rendesen. A megfeneklett álőrnaszádot 30-án sikerült elvontatni.[88]

Szeptember 19-én Kövess Hermann gyalogsági tábornokot nevezték ki a 3. hadsereg élére. A Duna-flottilla utolsó új monitorát, a SAVÁ-t szeptember 29-én állították szolgálatba Budapesten. Géphibák miatt azonban csak október 5-én, a Szerbia elleni támadás küszöbén érkezett meg Péterváradra.[89]

A Szerbia elleni hadjárat

Az inváziós erők német részének zöme szeptember második és harmadik hetében érkezett Dél-Magyarországra. Mackensen a főhadiszállását Temesváron rendezte be. A Kövess Hermann vezette osztrák–magyar csapatok főleg Belgráddal szemben koncentrálódtak. A hadjárat első, kritikus szakaszát – melyben a Duna-flottillának is igen fontos szerep jutott – a folyókon, a Dunán és a Száván való átkelés jelentette. Az ehhez való híd- és egyéb átkelést biztosító anyagokat a helyben lévő fél, a Monarchia biztosította. Itt már némi konfliktus támadt a két szövetséges között, ugyanis a német 11. hadsereg több átkelési anyagot követelt magának, mint amennyi összeségében rendelkezésre állt. A németek, akik amúgy gyakran nyilatkoztak lenézően az osztrák–magyar hadseregről és annak a hadjáratban nyújtott teljesítményéről, a végül rendelkezésükre bocsátott átkelési anyagok minőségét nagyra tartották.[90]

Az előzetes tervek szerint Kövess 3. hadseregének október 5-én kellett megkezdenie a tüzérségi előkészítést, majd 7-én átkelnie a Száván Belgrád közelében. A német 11. hadseregnek a tüzérségi előkészítést 6-án kellett megkezdenie, a német X. tartalék hadtest dunai átkelésének kitűzött dátuma 7-e volt. A III. hadtestnek és a IV. tartalék hadtestnek a 7-én kezdődő tüzérségi előkészítés után 8-án kellett átkelniük a Dunán. A majdani átkelések megkönnyítése érdekében tervbe vették az alábbi szigetek előzetes elfoglalását: Kis és Nagy Cigánysziget (3. hadsereg), Semendria-sziget, Cibuklia-sziget és Temessziget (11. hadsereg). Elsőként Temesszigetre került sor, melyet szeptember 25-én foglalt el a bajor 11. gyaloghadosztály.[91] Október 7-én hajnaltól kezdve végül német csapatok szálltak partra a Nagy és a Kis Cigányszigeten, melyet akkor még csak részlegesen tudtak elfoglalni. Egy nappal később innen keltek át Belgrádba. Az osztrák–magyar csapatoknak 6-án Jaraknál, majd másnap Progarnál sikerült átkelniük a Száván, de a mocsaras szerb oldalon elakadtak. A cs. és kir. 59. gyaloghadosztály elfoglalta a Duna és a Száva összefolyásánál található Nagy Hadiszigetet. Innen az átkelés a heves szerb tűzben a belgrádi oldalra 7-én csak nagy veszteségek árán sikerült.

[88] HL I. VH 4500 d. Donauflottillenkommando Res. Nr. 1313 1915.
[89] Uo.
[90] *DiNardo* 2015. 54., 75. o.
[91] Uo. 63. o.

Október 9-én az osztrák–magyar és a német csapatok elfoglalták Belgrádot. Két nappal később a szerbek feladták a főváros körüli magaslatokat is. Október 12-ére valamennyi hídfőt biztosítani tudták. A front október 12-ére eltávolodott a Dunától, majd október 20-án a Szávától is. A harcokban való közvetlen részvétel a Duna-flottilla számára így ezeken a napokon lezárult, ettől kezdve az aknamentesítés került előtérbe. Az október 12-étől 17-éig tomboló viharos szél, a Kossava ebben az időszakban alaposan megnehezítette a hajózást, illetve a csapatok és az utánpótlás átjuttatását a folyókon.

A flottilla végső felkészítése az október elején induló offenzívára szeptember második felében történt meg. Az egységek lőszer-, tüzelőanyag- és élelmiszerkészleteit a maximumra töltötték fel. A II. monitorosztály szeptember 30-án Batajnicára ment. A folyamaknász-osztagot október 4-én a kijelölt átkelési pontokhoz rendelték, hogy a kérdéses szakaszokat az aknáktól és a gerendatorlaszoktól megtisztítsák. A Száva-csoport részére aknaszedési feladatokra két kis gőzöst (Arad, Fulton) igényeltek a 4. számú tábori szállításvezetőségtől. Október 6-án reggel az I. monitorosztály – a frissen csatlakozott Savá-val, a Vág és a Balaton aknaszedő gőzösökkel – a flottillaparancsnok, Lucich sorhajókapitány személyes parancsnoksága alatt a hadműveleti területre hajózott. A 3. hadsereg a Dunán két helyen, a Kalimegdannál, illetve a Nagy Cigányszigetnél, a Száván pedig három helyen, Jaraknál, Progarnál és Boljevcinél tervezett átkelést. A dunai átkeléseket a flottilla zömének, míg a szávai átkeléseket a Száva-csoportnak kellett biztosítania.[92]

A Száva-csoportot a jaraki átkelés idejére Sorsich Béla altábornagy parancsnoksága alá helyezték. A progari átkelés idejére a csoport a cs. és kir. 19. hadtest parancsnoksága alá került. A Szamos monitor és az Una felfegyverzett gőzös az Arad és a Fulton gőzösök, valamint két gőzkomp kíséretében október 5-én délután 3 órakor indultak el Brčkóról völgymenetben. Később Brvozopoljénál egy harmadik gőzkomp is csatlakozott a csoporthoz. Bosna Račánál megálltak, majd az időközben leszállt sötétben továbbinduló hajók közül az Arad először az Uná-ba, majd a Fulton-ba ütközött. Az Uná-nak csak az aknafogója sérült, míg a két kis gőzös olyan súlyos haváriát szenvedett, hogy visszaküldték őket Brčkóra. A megcsappant létszámú csoport aknakeresők nélkül is folytatta útját lefelé. Račától kezdve a szerb oldalról kézifegyverekkel tüzeltek rájuk, melyet a 7 cm-es ágyúk néhány lövésével viszonoztak.[93]

A Száva-csoport az előírt időben, október 6-án hajnali 3-kor érkezett meg Jarakra. Ágyútüzükkel a kétszázadnyi szerb partőrséget sikerült elkergetniük a partraszállásra kijelölt szakaszról. Ezt követően két gőzkomppal rögtön megkezdték a saját csapatok átszállítását a Száván – a harmadik komp még Ravnjénál zátonyra futott. A Szamos tüzével a saját csapatok balszárnyán, míg az Una a jobbszárnyán szorította vissza

[92] HL I. VH 4500 d. Donauflottillenkommando Res. Nr. 1384 1915.
[93] Uo.

a szerb csapatokat. Délután 4 órakor, miután Jaraknál a feladatukat elvégezték, továbbindultak völgymenetben egy gőzkomppal Progar felé. Drenovacnál a községet és az előtte fekvő hasonnevű szigetet (Drenovacka Ada) lőtték. A rövid tüzérségi előkészítés után az osztrák–magyar csapatok támadása rögtön kezdetét vette Drenovac ellen. A Szamos és az Una délután 5:40-kor érte el a mišari gázlót Szabács (Šabac) alatt. Itt két, a parton jól beásott 8 cm-es szerb löveg 500 méteres távolságból jól célzott tüzet nyitott a hajókra. Ezzel egy időben a Mišar-magaslaton lévő tábori üteg srapneltüzet lőtt a két egységre. A két hajó valamennyi lövegéből viszonozta a tüzet. Rövid idő alatt a Szamos-t az alábbi találatok érték: hátsó 12 cm-es lövegtorony barbettáját egy lövedék részben szétzúzta, a gránát csúcsa beékelődött, ami a hátsó torony kilövését előre mintegy 20 fokra redukálta. Egy repesz a parancsnoki tornyot találta el, de átütni nem tudta. Délután 6 órakor egy gránát 30 cm-el a vízvonal felett átütötte az övpáncélt az élelmiszerraktárnál, és felrobbant. A keletkező repeszek két helyen átütötték a gőzkormány és a kézikormány vezetékét is. Egy ember súlyosan, egy könnyebben megsebesült. Találat érte a ladikot, illetve a felépítményt. Utóbbinak a repeszei átütötték a gőzkiömlő-csövet és valamennyi itt futó szócsövet, valamint egy fűtőt megsebesítettek. Az Uná-nak egy puskalövedék használhatatlanná tette az egyik géppuskáját, a gőzöst más sérülés nem érte. Az ellenséges ütegeket a két hajónak sikerült elhallgattatnia.[94]

A gépek segítségével kormányozott Szamos Klenovačka Adára vonult vissza, ahol a legénység a kormányvezetéket ideiglenesen megjavította. Innen 20 órakor indultak tovább, és erős ellenséges tűzben haladva értek 23:40-re Progarra. A sziget védelmében horgonyt vetve a két hajó nagyon kimerült személyzete csak három óra pihenőt tarthatott. Ezt követően a kifutó hajók az átkelés helyéről a szerb partőrséget gyorsan elkergették, és hajnali 3 órakor megkezdődött a saját csapatok átkelése. A következő napokban a Száva-csoport Progarnál az előrenyomuló saját csapatok szárnyait támogatta, elsősorban az ellenséges ütegekkel tűzpárbajt folytatva. Ezekben a harcokban a hajók további találatokat nem kaptak. Az egyik alkalommal a Szamos 11 hadifoglyot ejtett.[95]

A Szamos és az Una október 20-áig folytatta a saját csapatok támogatását. Ezen a napon e csapatok egyesültek a Belgrádnál átkelt csapatok jobbszárnyával, majd a Száva-csoport Szabácsra hajózott az ott átkelő csapatokat biztosítani. Október 22-ére a szerbek a teljes Száva-frontot kiürítették, így a folyamegységek számára itt a harc véget ért. A kapott parancs alapján az Una felfegyverzett gőzös megkezdte a Száva ezen szakaszának aknamentesítését. A hó végére valamennyi osztrák–magyar hadiegység elhagyta a Szávát, mivel Mackensen elrendelte a teljes Duna-flottilla Orsován való gyülekezését.[96]

[94] HL I. VH 4500 d. Donauflottillenkommando Res. Nr. 1384 1915.
[95] Uo.
[96] Uo. Res. Nr. 1437 1915.

A szávai átkeléseket követően a Dunán először Max von Gallwitz tüzérségi tábornok 11. német hadserege kelt át október 6-án, Báziásnál és Palánknál, Mackensen személyes jelenlétében, megtámadva Ramot. A német csapatok október 7-ei dunadombói, valamint október 8-ai kevevárai átkelését egy – közvetlenül Mackensen alá rendelt – 203 fős cs. és kir. haditengerész-különítmény támogatta Alois Stock sorhajóhadnagy parancsnoksága alatt. E Polából átvezényelt különítmény evezősként és kormányosként tevékenykedett.[97] A német 101. gyaloghadosztály egy hatuszályos gőzhajókomppal kezdte meg az átkelést október 7-én.

Az osztrák–magyar 3. hadsereg belgrádi átkelésének[98] biztosítása a Duna-csoport feladata volt. Az átkelés megkezdését október 7-én hajnali 2:30-ra tervezték. A Duna-csoport egységei október 6-án 13 órakor szedték fel a horgonyt, és a délután folyamán elfoglalták a kijelölt helyüket. Az átkelés tervezett helyével szemben horgonyozták le a Tulln motoruszály által vontatott 1003. számú páncélozott uszályt, mely hat géppuskával és egy 4,7 cm-es revolverágyúval volt felfegyverezve.[99] Az október 6-áról 7-ére virradó éjszakán a folyamaknász-osztag a Bácska és a Baja aknahajókkal Szalai tengerészzászlós parancsnoksága alatt végigkutatta aknák után az átkelésre kijelölt szakaszt a Kalimegdantól a Száva torkolatáig. Az aknakeresésben és -mentesítésben e két hajó mellett négy utászmotorcsónak vett részt. Az „f" és a „h" őrnaszádokat a Száva-torkolathoz rendelték, hogy az esetleges motorcsónak-támadásoktól megvédje az átkelő csapatokat.[100]

Október 6-án délután Lucich sorhajókapitány ismét megbeszélést folytatott a cs. és kir. VIII. hadtest parancsnokságával a flottillával való együttműködésről. Úgy döntöttek, hogy kezdetben a flottilla egységei nem mutatkoznak, nehogy véletlenül rávonják a szerb tüzérség tüzét a szigetek mögött gyülekező csapatokra és átkelési eszközökre. Tekintettel az események várható gyors lefolyására és változására, egy közvetlen telefonvonalat létesítettek a part és a 8. hadtestparancsnokság között, hogy a flottilla az esetleges kéréseket és parancsokat minél gyorsabban teljesíteni tudja. Ugyanezen a napon délután 2 órakor a tüzérség minden állásból megkezdte az előkészítő tüzelést.[101]

Október 7-én hajnalban pontonokon és csónakokon négy zászlóalj kelt át a Dunán. Ebben az átkelésben a flottilla egységei nem vettek részt. A cs. és kir. VIII. hadtestparancsnokság október 7-én reggel telefonon kérte a flottillát a Nebojsa-torony alatt beásott négy zászlóalj megsegítésére. Lucich elsőként a Bodrog és a Maros monitorokat küldte a helyszínre, melyek rögtön heves ellenséges ágyútűzbe kerültek. Mikor ezt jelentették, a flottillaparancsnok erősítésnek odaküldte Charles Masjon parancsnoksága alatt a Sava, a Körös és a Leitha monitorokat. Lucich telefonon kérte, hogy

[97] HL I. VH 4500 d. Donauflottillenkommando Res. Nr. 1384 1915.
[98] Részletesen lásd *Pollmann* 2017.
[99] HL I. VH 4500 d. Donauflottillenkommando Res. Nr. 1384 1915.
[100] Uo. Op. Nr. 576 1915.
[101] Uo. Res. Nr. 1384 1915.

a Vračaron lévő francia tengerészlövegeket, melyek különösen veszélyesek a monitorokra nézve, nehéztüzérséggel vegyék tűz alá, amire a cs. és kir. VIII. hadtestparancsnokság rögtön ígéretet tett. Ahogy az ellenséges tűz ennek hatására alábbhagyott, az összes jelen lévő egység a tüzét a Kalimegdantól keletre, a gyárnegyedben és a temetőben lévő állásokra koncentrálta. A Körös és a Leitha jelzések útján összeköttetésbe lépett a cs. és kir. 87. gyalogezreddel, és eredményesen lőtték az általuk megjelölt célpontokat. 14:30-kor a harcban álló egységeket leváltotta a Temes (II), az Inn és az Enns, utóbbi személyesen Lucich parancsnoksága alatt. A Temes (II) a Kócsag-szigetnél foglalt állást, az Inn a Hunyadi-torony magasságában, míg az Enns a Hadisziget és a Kócsag-sziget közti ágban. A három monitor tüzét a parancsnokok eredményesnek ítélték, mivel az ellenséges ágyútűz gyérült. A sötétség beálltával a három monitor visszatért a horgonyzóhelyére.[102]

Az éjszaka folyamán az „f" és a „h" őrnaszádokkal, valamint a Linz motorcsónakkal sikerült újabb csapatokat átszállítani a Dunán. Az utászok kérésének megfelelően ezután a Linz motorcsónak összeszedte az átkelésben részt vett, már veszteségként elkönyvelt utászpontonokat a Hadisziget partjának különböző pontjairól, és visszavontatta azokat. Az átkelésben megsérült motorcsónakokat pedig a Kozara-sziget mögé vontatták. Október 8-án – a Körös és a Leitha előző nap elért eredményei alapján – a monitorokat csoportonként, kétórás váltásban küldték ki a Duna-parton beásott osztrák–magyar csapatok balszárnyának megsegítésére. A csoportok parancsnokai azt az utasítást kapták, hogy a leváltásukra érkezőkkel való találkozás után addig maradjanak a helyszínen, míg az újak fel nem veszik az összeköttetést a parton lévőkkel. A belgrádi parton, a vasúti töltés fedezékében lévő osztrák–magyar csapatok helyzete semmivel sem lett jobb az előző naphoz képest, sőt, a harc még hevesebb volt, úgy tűnt, mintha a szerbek újabb és újabb erőket, illetve eszközöket vetettek volna be.[103]

9:30-kor a Bodrog monitor rádión jelentette, hogy a Maros kivált a harcból. A monitor 11-kor félárbocra eresztett lobogóval befutott a flottilla horgonyzóhelyére, ahol Lucich rögtön a fedélzetére sietett, miután pótlásként kiküldte a Temes (II)-t. Mint kiderült, egy, a hátsó fedélzeten gellert kapó gránát átütötte a Maros felépítményének hátsó falát, és bent felrobbant, megölve két embert és súlyosan megsebesítve egy harmadikat. A halottak egyike a gépüzemvezető volt. A repeszek felgyújtottak egy benzintartályt, de a tűz eloltása után a monitor újra harcképes lett.[104]

A nap folyamán a flottillát további, sokkal komolyabb veszteségek érték, és csak a szerencsén múlott, hogy egy monitor nem veszett oda. Az Enns Karl Topil sorhajóhadnagy parancsnoksága alatt a Hunyadi-torony magasságában 11:40-kor kezdte meg a kalimegdani szerb állások lövését. A völgymenetben haladó monitor, mely a Kali-

[102] HL I. VH 4500 d. Donauflottillenkommando Res. Nr. 1384 1915.
[103] Uo.
[104] Uo.

megdan alatt lévő Körös-sel és Leithá-val akart egyesülni, a Hadisziget magasságában egy addig ismeretlen topčideri francia 13,8 cm-es tengerészüteg tüzébe került. Hamarosan a vízvonal alatt, az első lövegtorony lőszerkamráinak a magasságában eltalálta a monitort egy gránát, amely a páncélöv alatt hatolt be a hajótestbe, nagy darabot kiszakítva a külhéj lemezéből. Átütötte a belső válaszfalakat is, így a 12 cm-es lőszerkamrát és az altiszti helyiséget elöntötte a víz. Szerencse volt a szerencsétlenségben, hogy a gránát nem robbant fel, ellenkező esetben a lőszerkamránál bekövetkező robbanás a hajó vesztét okozhatta volna. A találat következtében a kezelőszemélyzetből nem sérült meg senki.[105]

Az Enns mögött a Temes (II) haladt Wulff Olaf sorhajóhadnagy parancsnoksága alatt. Az Enns-et ért találat után a Temes (II) megfordult, hogy felvegye az üteggel a harcot. A franciák olyan jól belőtték magukat, hogy a monitor folyamatos manőverezése ellenére hamarosan a hátsó fedélzeten egy találatot értek el.[106] A 13,8 cm-es gránát simán átütötte a 25 mm-es páncélfedélzetet a 2. számú 12 cm-es tarack közelében, és a legénységi- valamint kézikormány-térben felrobbant. A felrobbanó gránát repeszei átütötték a tarack lőszerkamrájának a válaszfalát, valamint a hajófeneket, elpusztították a kormányvezetéket, és a rádió is használhatatlanná vált. A felcsapó tűz és gőz megégette a hátsó parancsnoki toronyban lévő Taschler Guidó fregatthadnagyot, akinek azonban sikerült kinyitania a torony ajtaját, és a bent tartózkodók ki tudtak menekülni. A sérült fenéken keresztül beömlő víz elárasztotta az érintett helyiségeket. A találat következtében hatan meghaltak és kilencen megsebesültek.[107]

Az Enns – amely a találat és a beömlő víz ellenére, ha kis sebességgel is, de manőverképes maradt[108] – 12:40-kor jelentette a flottillaparancsnokságnak, hogy léket kapott. Ugyanekkor jelentette a cs. és kir. 59. gyaloghadosztály telefonon Kozarából, hogy a Temes (II)-ről egy ember partra szállt, és elmondta, hogy az a monitor is súlyosan megsérült és süllyedőfélben van. Wulffnak az ellenséges tűzben végül a Kócsag-sziget nyugati partján sikerült partra futtatnia a Temes (II)-t, amelyre a topčideri üteg tovább tüzelt, újabb találatot azonban nem tudott elérni. Ugyanez az üteg a csak lassan haladni képes Enns-t is lőtte, de szintén eredmény nélkül.[109]

[105] HL I. VH 4500 d. Donauflottillenkommando Res. Nr. 1384 1915.

[106] Wulff ezzel kapcsolatban érdekes mozzanatként említi a következőt: „Érdekes volt Piszer György, harcedzett MFTR-kormányos magatartása, aki a Temes kormánykerekét kezelte. A harc elején Piszer azt a rendeletet kapta a Temes parancsnokától, hogy az ellenség belövését nehezítendő, zegzugos vonalban cikázva kormányozzon. A telitalálat után egészen nyugodtan azt mondotta: »Most ugy jártam, mint az egyszeri cigány, aki a tűzben addig kapkodta a fejét ide-oda, míg egy golyóba beleütötte.«” *Wulff* 1934. 57. o.

[107] HL I. VH 4500 d. Donauflottillenkommando Res. Nr. 1384 1915., *Wulff* 1934. 57. o.

[108] Wulff szerint a Körös és a Leitha kézi szivattyúkat és lékanyagokat adott át az Enns-nek, és a léket 13 órára sikerült ideiglenesen betömni. A hivatalos jelentésben erről egy szó sem esik, ugyanakkor tény, hogy a monitor mindvégig manőverképes maradt. *Wulff* 1934. 56–57. o.

[109] HL I. VH 4500 d. Donauflottillenkommando Res. Nr. 1384 1915.

Lucich – értesülve a történtekről – a helyszínre vezényelte az INN és SAVA monitorokat. Az ENNS újabb rádiótáviratára, miszerint a topčideri üteg továbbra is lövi a hajót, Lucich a VIII. hadtest parancsnokságához fordult segítségért. Rövidesen az osztrák–magyar nehéztüzérség megkezdte az ellenséges üteg lövését, melynek eredményeképp annak tüze megritkult, majd hamarosan végleg elhallgatott. Ezzel egy időben Lucich a SAMSON felfegyverzett gőzöst, szivattyúshajót a TEMES (II) segítségére küldte, majd maga is odament a FRIDA motorcsónakkal. A helyszínen parancsot adott a SAVA monitornak, hogy tüzével fedezze a TEMES (II) elvontatását. A SAMSON 14:40-re ért a helyszínre, és vontába vette a sérült monitort, miközben a fenékszivattyújával az átvezetett szívócső segítségével elkezdte kiszivattyúzni a vizet az elárasztott helyiségekből. Ezzel egy időben az ENNS önerőből eljutott a Hadisziget Kócsag-ágába, ahol az ellenséges ütegek nem tudták elérni.[110]

Miután az ENNS csak nagyon lassú haladásra volt képes önerőből, Lucich az ÁLMOS felfegyverzett gőzöst rendelte a segítségére, hogy a Hadisziget északi csúcsa és a zimonyi Hunyadi-torony közti veszélyes zónán gyorsan áthaladhasson. A parancs értelmében az ÁLMOS kivárta a sötétség beálltát a Hunyadi-toronynál, majd lehajózott a Kócsag-ágba, és felvontatta az ENNS-t. A sérült monitor 19:30-kor érkezett meg Zimonyba. Az este folyamán a két monitor lékeit ideiglenesen betömték, és a vizet kiszivattyúzták belőlük. A TEMES (II) és a MAROS halottait Novi Banovciban eltemették, a sebesülteket átszállították a TRAISEN kórházhajóra. Másnap, október 9-én reggel a SAMSON és az ÁLMOS gőzösök elindultak Budapestre a két sérült monitorral. Újvidéktől a két egységet a SAMSON egyedül vontatta tovább.[111]

A flottilla parancsnokának jelentése a következőképpen összegzi az októberi 8-ai eseményeket: „E nap veszteségei ugyancsak súlyosak voltak, másrészről viszont a Duna-flottilla egységei az általános helyzet alakulására kedvező hatással voltak és az ellenséges állások leküzdésében látható eredményeket értek el. Különösen a KÖRÖS és LEITHA monitorokból álló monitorcsoport, mely állandó összeköttetésben állt a partra szállt csapatokkal, működött eredményesen, tűz alatt tartva a gyárnegyedben lévő ellenséges megerősített pontokat, megteremtve a további előrenyomulás lehetőségét."[112]

A VIII. hadtest parancsnokságának kérésére az október 8-áról 9-ére virradó éjjel a flottilla őrnaszádjai kábel-összeköttetést teremtettek a szerb oldalon partra szállt csapatokkal. Október 9-én reggel, a két sérült monitor elvontatását megelőzően a flottillaparancsnokság átköltözött az INN-re, míg a II. monitorosztály parancsnoksága az INN-ről a SAVÁ-ra.[113]

Október 9-én a reggeli órákban a német és az osztrák–magyar csapatoknak sikerült elfoglalni Belgrádot. Október 7-én a német 43. és 44. tartalék hadosztályok sikere-

[110] HL I. VH 4500 d. Donauflottillenkommando Res. Nr. 1384 1915.
[111] Uo.
[112] Uo.
[113] Uo.

sen érték el Zimonyból a Száva bal partját, és onnan pontonok segítségével mindkét Cigányszigetre átkeltek. Október 8-án három további német gyalogezred kelt át. A Nagy Cigányszigetet kiürítő szerbek nem rombolták le az azt a jobb parttal összekötő gyaloghidat. Az ezen átkelő német csapatok Belgrád délnyugati elővárosáig jutottak. Eközben a Cigánysziget felett a Száván átkelő német erők bevették a megerősített Banovo-magaslatot. Október 8-án este az osztrák–magyar 59. gyaloghadosztály nyolc zászlóaljának sikerült a Kócsag-szigetről átkelve partra szállnia. Másnap a reggeli órákban a cs. és kir. csapatok északról nyomultak be Belgrád városába és erődjébe, majd bevették a citadellát és a Vračar-magaslatot. Eközben a német 203. gyalogezred délről elfoglalta a várat.

Miután az esős, ködös idő elfedte az elfoglalt város körüli magaslatokat, a VIII. hadtest parancsnokságának egyetértésével október 9-én délelőtt a monitorok már nem kerültek bevetésre. 13 órakor Lucich a flottilla horgonyzóhelyét áthelyezte Zimony elé. A nap folyamán tovább folytatódott gőzkompokon a cs. és kir. 57. gyaloghadosztály katonáinak az átszállítása. A flottilla részéről ezt a Helene felfegyverzett gőzös, valamint az „f" és a „h" őrnaszád biztosította. A délutáni órákban az egyik monitorcsoportnak a balszárny támogatására való kiküldése végül nem járt eredménnyel, mivel a rossz időjárás miatt nem látták a magaslatokon lévő célpontokat. A VIII. hadtest parancsnokságának kérésére a Traisen kórházhajó Belgrádból 184 sebesülttel Újvidékre hajózott.[114]

Október 10-én reggel a látási viszonyok az előző napihoz hasonlóan rosszak voltak, ezért délelőtt a flottilla egységei nem futottak ki. Dél körül jelentés érkezett, hogy a saját csapatok a Lipar-magaslat elleni támadásra készülnek. Miután az időjárás kezdett jobbra fordulni, Lucich a Bodrog és a Maros monitorokat a „h" őrnaszáddal kiküldte a balszárny támogatására, a Balaton felfegyverzett gőzös mint aknakereső kíséretében. A Huja-sziget felett elfoglalt pozícióból egy rádióval felszerelt tüzérségi megfigyelő repülőgép segítségével lőtték az ellenséges tüzérségi állásokat, és sikerült a szerb ütegeket elhallgattatniuk. A hadihajók csak a teljes sötétség beállta után tértek vissza Zimonyba.[115]

Ezen a napon tudták megkezdeni az aknaszedési munkákat is. A folyamaknász-osztag Baja és Bácska gőzöse mellett erre a célra a 3. hadseregparancsnokság a flottilla rendelkezésére bocsátotta az Ordódi és a Futár nevű kis csavargőzösöket. A Szávából 4 megfigyelt aknát emeltek ki, és az egyik parti házban megtalálták a megfigyelőállomás komplett berendezését. A délután folyamán a Nagy Cigányszigeten egy nagyobb és öt kisebb, sérült motorcsónakot találtak. A nagy csónakról azt feltételezték, hogy az hajtotta végre áprilisban a sikertelen torpedótámadást a monitorok ellen.[116]

[114] HL I. VH 4500 d. Donauflottillenkommando Res. Nr. 1384 1915.
[115] Uo.
[116] Uo.

Az aznap este érkezett jelentés szerint az ellenség a Belgrádtól délre, a Lipar–Stražara vonalon lévő megerősített magaslatokra vonult vissza. A flottilla azt a parancsot kapta, hogy másnap, október 11-én a nehéztüzérséggel együtt készítse elő az e magaslatok ellen 12-ére tervezett támadást. Erre az időszakra a flottillát közvetlenül a VIII. hadtestparancsnokság alárendeltségébe helyezték. A másnapi tüzérségi előkészítés azonban elmaradt, mivel okafogyottá vált: a 11-ére virradó éjszaka a szerbek kiürítették a szóban forgó magaslatokat.[117] A város körüli magaslatok elfoglalásával a Duna-flottilla fő feladatát lényegében teljesítette. Ezt követően kezdődhetett meg a Duna és a Száva szisztematikus aknamentesítése.

Október 11-én napközben Kövess Hermann gyalogsági tábornok, a 3. hadsereg parancsnoka személyesen látogatta meg a flottillát, és mondott köszönetet a Belgrád elfoglalásában játszott szerepéért, illetve a haditengerészek hősies helytállásáért. Másnap, október 12-én délután Mackensen német tábornagy látogatta meg a Duna-flottillát Zimonyban. Itt az Inn fedélzetén a Német Vaskereszt II. osztályával tüntette ki II. Vilmos német császár és porosz király nevében a flottilla parancsnokát, valamint a monitorcsoportok és a hajók parancsnokait. Ez alkalommal elmondott beszédében a dunai átkelést és Belgrád elfoglalását minden idők egyik legnagyobb haditetteként emlegette.[118] Ez azért, valljuk be, a pillanatnak és önmaga dicséretének szóló költői túlzás volt.

Október 12-én este a VIII. hadtestparancsnokság áttette székhelyét Belgrádba, és a II. monitorcsoportot a 3. hadsereg parancsnokságának utasítására az alárendeltségébe helyezték. Október 13-án a Mackensen-hadseregcsoport parancsnokságának kérésére az Álmos és a Helene felfegyverzett gőzösöket Dunadombóra rendelték, hogy a német 11. hadsereg Pancsován lévő uszályait odakísérjék. A vállalkozás sikeres végrehajtását a rendkívül magas vízállás tette lehetővé, mivel a hajók így áthajózhattak az aknák felett. A két felfegyverzett gőzös a Vág aknaszedő kíséretében 18 órakor indult el, és 21 órára érkezett Pancsovára. Másnap, október 14-én délután kaptak parancsot a Dunadombóra való áttörés végrehajtására. A viharossá fokozódó Kossava miatt az uszályokat, valamint a Vág aknafogó készülékét hátra kellett hagyni. A három hajó 21:30-ra ért Dunadombóra. A következő napokban, egészen október 25-éig a német 11. hadsereg katonáit szállították át a Dunán.[119]

Mint azt már fentebb említettük, az aknaszedési munkákat október 10-én tudták megkezdeni. A Duna minél gyorsabb megtisztítására és egy biztonságos hajózóút kialakítására elsősorban a csapatok és az utánpótlás folyamatos átkelését biztosító hadihidaknak a kijelölt helyszínre juttatása, másodsorban pedig a török és a bolgár hadsereg részére továbbítandó fegyverszállítmányok Bulgáriába való eljuttatá-

[117] HL I. VH 4500 d. Donauflottillenkommando Res. Nr. 1384 1915.
[118] Uo.
[119] Uo.

sa miatt volt szükség. A munkák nagyságrendjének érzékeltetése céljából idézünk Rudmann Demeter sorhajóhadnagynak, az I. folyamaknász-osztag parancsnokának a jelentéséből:

„Az amerikai Vörös Kereszt egyik orvosa, aki Troubridge altengernaggyal[120] többször jött össze, azt mondta, hogy Troubridge szerint egyedül Belgrád környékén több, mint 800 aknának kell lenni. Ezt a közlést az orvos is túlzottnak tartotta és tényleg alig szedtünk fel 50 aknát, ellenben jóval több fel nem használt angol aknát találtunk a belgrádi és a smederevói raktárakban.

A cs. és kir. dunai hajóhad folyamaknász-osztagai a következő aknazárakat találták és szedték fel a Dunában és a Szávában:

1. Grabovci-szigetnél a Szávában (a Temes monitor elsüllyedési helye) rendszertelenül lerakott orosz villamos-érintő aknák.
2. Ostružnicánál a Szávában ugyanilyen aknák.
3. A Zimony-belgrádi vasúti híd hajózási nyílásában angol megfigyelt aknákból rögtönzött zár.
4. A Száva torkolatában orosz megfigyelt aknazár.
5. A Száva torkolatában orosz villamos-érintő aknazár, amelynek áramforrása a parton volt.
6. Belgrád előtt, a Dunában, Újborcsa magasságában, kétsoros, sűrű, francia gömb-aknazár.
7. A hujaszigeti Dunaágban, orosz villamos-érintőaknákból terjedelmes aknamező.
8. Vinčanál, a Dunában, orosz villamos-érintőaknákból terjedelmes aknamező.
9. A Gura-Vai előtt fekvő szigetek ágaiban 3 orosz megfigyelt akna.
10. A Gura-Vai hajózási út alsó nyílásánál gerendazár (torpedó-robbanótöltény és torpedó-dobozból kombinált, rögtönzött aknák).
11. Kladušnica mellett a Dunában kétsoros és sűrű orosz villamos-érintő aknazár.
12. Kladovo fölött orosz, nagy típusú (60 kg), kétszeres, megfigyelt aknazár.

Torpedótelepeket találtunk:

1. A belgrádi vasúti hídnál angol torpedótelepet három lövőkészülékkel.
2. A Belgrád gyárvárosi Dunaparton angol torpedótelepet egy torpedóval.
3. Vinčanál orosz torpedótelepet három lövőkészülékkel.
4. Smederevonál angol torpedótelepet négy lövőkészülékkel.

A határfolyamokból 1914-ben csak kétféle ellenséges aknatípust szedtünk fel, mégpedig az orosz villamos-érintő és a francia henger-érintő aknát. 1915-ben, különösen az előnyomulás idejében, kilenc különböző típusú, összesen 218 darab aknát szedtünk, illetve robbantottunk fel.

Az ellenség 1915-ben, nagy akna- és torpedófelkészültségének ellenére, nem ért el eredményt.

Ez azonban elsősorban annak tulajdonítható, hogy mind a támadás előtt, mind a hadműveletek folyamán, hadihajóink tevékenysége előtt, az illető vízterületet folyamaknász-osztagunk átkutatta, illetve a lerakott aknákat felszedte, vagy megsemmisítette."[121]

[120] Ekkor még valójában ellentengernagy, altengernaggyá csak 1916-ban léptették elő.
[121] Idézi *Wulff* 1934. 62–63. o.

A már fentebb említett, Szávából kiemelt megfigyelt aknák felszedése után a Huja-szigetnél lévő terjedelmes aknamező felszámolásának láttak neki. E célból a teljes folyamaknász-osztag Borča mellé települt át. Már az első nap, október 11-én 13 aknát semmisítettek meg az ott lévő mezőből. Ugyanezen a napon a Szávából kiemelték egy kábellel összekötött hetes csoport maradék három aknáját. A felszedés után mindhárom felrobbant, de nem sebesített meg senkit. Az itt a parton talált nagy értékű, vadonatúj orosz anyagokat (aknák, akkumulátorok, kapcsolótáblák, kábelek) az ANDOR gőzösre szállították. Október 12-én a Huja-szigetnél további négy aknát semmisítettek meg, a Száván pedig a vasúti híd pilléreinél két angol torpedót emeltek ki. Október 13-án az erősödő Kossava miatt a Dunán az aknakeresési munkákat le kellett állítani, míg a Szávából aznap újabb nyolc megfigyelt aknát emeltek ki.[122]

A következő napok fő feladata a német csapatok átkelését biztosító két híd Semendriára, illetve Báziásra való juttatása volt. A szárny biztosítására október 16-án a II. monitorosztályt (SAVA, KÖRÖS, LEITHA) Pancsovára vezényelték. Útközben az erős hullámzásban a LEITHA kormánytartója kiszakadt, ezután a monitort az ACHILLES gőzös Budapestre vontatta javításra.[123]

A két hadihíd rendeltetési helyére juttatása olyannyira sürgős volt, hogy útba indításukkal nem várták meg az útvonal teljes aknamentesítését. Bízva abban, hogy a magas vízállás védelmet nyújt az aknák ellen, elsőként a Semendriára szánt nehéz uszályhidat indították október 17-én Zimonyból. A mintegy hatvan gőzösből és uszályból álló konvojt Pancsováig a „h" őrnaszád kísérte, innentől Semendriáig a II. monitorosztály. A híd előtt a BALATON felfegyverzett gőzös hajózott, melynek bal oldali aknafogója Vinča alatt valamibe beleakadva leszakadt. 21 órára a konvoj megérkezett Semendriára néhány, homokpadra futott uszály kivételével, amelyek végül éjfél körül futottak be, miután sikeresen leszabadultak az akadályról.[124]

A második hidat (Herbert-rendszerű hadihíd) október 19-én kísérte Pancsovára a kazánjavításból frissen visszatért MAROS és a „h" őrnaszád. Innentől, ahogyan az előző hidat is, a II. monitorosztály kísérte tovább. A szállítmány estére minden probléma nélkül megérkezett az összeszerelésre kijelölt helyre, Gradištére. Időközben a folyamaknász-osztag egy része a Vinča előtti aknamezőhöz lett vezényelve, hogy biztosítsák a hajózóutat a hídszállítmányok számára. Hat akna megsemmisítésével egy keskeny utat alakítottak ki az aknamezőben. Október 19-én az ANDOR gőzős Semendrián 42 aknát és három angol torpedót zsákmányolt. Ugyanezen a napon a teljes Duna-flottillát a Mackensen-hadseregcsoport parancsnoksága alá helyezték.[125]

Október 20-án a flottillaparancsnokság minden egységgel Semendriára települt át, csak a folyamaknász-osztag maradt hátra a Huja-szigetnél és Vinčánál. A hidak vé-

[122] HL I. VH 4500 d. Donauflottillenkommando Res. Nr. 1384 1915.
[123] Uo. Res. Nr. 1437 1915.
[124] Uo.
[125] Uo.

delmére a II. monitorosztály Ómoldována hajózott. Október 25-éig bezárólag egyetlen lőszeres uszály kivételével a haditengerészeti hadtáp teljes vonatát Kevevárára költöztették a SAMSON gőzös segítségével. Ezekben a napokban a rossz időjárás dacára a Huja-szigetnél és Vinčánál több aknát szedtek fel. Utóbbi helyen egy torpedót és egy, a megfigyelt aknák felrobbantására szolgáló megfigyelőállomást is találtak. Semendrián, a királyi villa alatt négy torpedó-indítókeretet zsákmányoltak.[126]

Október 25-én reggel a XV. számú gőzkomp a reggeli ködben ráfutott a vinčai aknazárra. A szerb part közelében kétszer megpördült és a laza vontatókábel elvágta egy akna horgonykábelét. A felszínre emelkedő akna az uszályokból összeállított komp egyik uszályába ütközött és felrobbant. A detonáció ellenére az uszályban viszonylag kis károk keletkeztek, és továbbra is úszóképes maradt.[127]

Október 24-én Orsovánál német és osztrák–magyar csapatok keltek át a Dunán. Október 26-án a Vaskapuban az aknaszedési munkák megkezdésére a Mackensen-hadseregcsoport főparancsnoksága Orsovára vezényelte a HELENE felfegyverzett gőzöst, a NYÍL és a TISZA KÁLMÁN aknaszedő gőzösökkel egyetemben. Október 28-án mindkét monitorosztály, másnap pedig a flottillaparancsnokság és a folyamaknász-osztag is áttelepült Orsovára. A Vaskapuban a szerb part mentén október 30-ára sikerült egy keskeny aknamentes hajózóutat nyitni, melyen megindulhatott a lőszerszállítás a török és a bolgár hadseregnek Lom-Palankán át.[128]

A Duna-flotilla az Al-Dunán

Az október végét követő időszak legfőbb feladatai a Duna-flottilla számára a török és a bolgár hadseregnek szánt lőszerszállítmányok biztosítása, valamint a Vaskapu alatti folyamszakasz aknamentesítése és az itt létesített torlaszok felszámolása voltak.

Az első lőszerszállítmány, amely német hadianyagból állt, október 30-án indult útnak Orsavából. A szállítmány egy vontatógőzösből, illetve egy-egy Törökország és Bulgária részére lőszerrel megrakott uszályból állt. A szállítmányt három monitor, az INN, a BODROG és a KÖRÖS kísérte Lom-Palankára. A bolgár városba való megérkezéskor mind a városparancsnok, mind a polgármester az INN fedélzetére sietett üdvözlőbeszédeket mondani. A BODROG és a KÖRÖS őrhajóként Lomon maradt. AZ INN 31-én virradatkor indult vissza, s másnap érkezett meg Orsovára. A jelentés szerint e monitor volt az első nagy hajó, amely éjszaka kelt át a Vaskapun.[129]

A második szállítmány, amely két gőzösből és hat lőszerrel megrakott uszályból állt, november 2-án indult útnak a SAVA monitor és a SAMSON, valamint az ÁLMOS felfegyverzett gőzösök kíséretében. A Törökországnak szánt lőszert a tehervagonhiány

[126] HL I. VH 4500 d. Donauflottillenkommando Res. Nr. 1437 1915.
[127] Uo.
[128] Uo.
[129] Uo.

2. térkép: A román–bolgár határt alkotó Al-Duna-szakasz 1915 őszén (Csákvári Kristóf)

miatt Lomon túl kellett szállítani, és Sistovban (Szvisov), illetve Ruszéban kirakni. Az útról Charles Masjon fregattkapitány, a II. monitorosztály parancsnoka részletes jelentés készített.[130] Miután e jelentés plasztikus részletességgel írja le az al-dunai helyzetet, valamint diplomáciai vonatkozású érdekességei is vannak, ezzel az úttal némileg részletesebben foglalkozunk.

Az Orsovától Ruszéig és onnan visszafelé megtett utat a flottillaparancsnokság 664. számú parancsa írta elő. A Bulgáriának szánt lőszer kirakására Lom-Palankán került sor, a Törökországnak szánt könnyebb anyagok kirakására Sistovban, míg a nehezebb anyagokéra Ruszéban. A Samson csak Lomig hajózott a konvojjal, onnan visszatért Orsovára. Sistovban a Körös monitor, Ruszéban az Álmos felfegyverzett gőzös maradt felügyelni a kirakodást, illetve biztosítani az esetleges védelmet. A Sava monitor november 6-án indult vissza, estére elérve Lom-Palankát. Másnap Kladovóig hajózott, majd 8-án érkezett vissza Orsovára.[131]

A viszonylag magas vízállás mellett könnyedén hajóztak át a Vaskapun és a guravaji[132]–kladovói aknamezőn. Bár számos, a sodrásban az általuk keltett örvénylés miatt jól felismerhető aknát láttak, a folyamaknász-osztag jól kitűzött, kellő szélességű aknamentes hajózóutat létesített a szerb part mentén. A sötétség beállta után érték el a romániai Crivinát, ahonnan több puskalövést adtak le a konvojra. Masjon ennek nem tulajdonított különösebb jelentőséget, csak egy parti őrszem elhamarkodott cselekede-

[130] HL I. VH 4500 d. K. u. K. Monitordivisionskommando Res. Nr. 89.
[131] Uo.
[132] Ma Gura Văii, Románia.

tének ítélte az esetet. November 3-án érkeztek Lom-Palankára, ahol Ferdinánd bolgár király (cár)[133] személyesen tekintette meg az uszályok kirakását.[134] Itt átadjuk a szót Masjonnak:

„Folyó hó 3-án Lom-Palankára várták őfelségét, Ferdinándot, Bulgária cárját, és konvojunk épp időben futott be az udvari különvonat előtt. Őfelsége népes kíséretével azért érkezett, hogy a saját szemével lássa az uszályok kirakodását, valamint, hogy segítsen tisztázni az esetleges félreértéseket. Kíséretében ott volt ő királyi felsége a koronaherceg,[135] Radiszlavov miniszterelnök, Najdenov hadügyminiszter, a közlekedési miniszter, a vasutak igazgatója és sok más magas méltóság.

Az S. M. S. »Bodrog« és »Körös« parancsnokai, mely egységek az első szállítmány óta Lomon állomásoznak, már a városi állomáson jelentettek őfelségének, én pedig az S. M. S. »Sava« parancsnokával[136] akkor jelentettem, amikor őfelsége, a cár a rakparton leszállt az udvari vonatról. Őfelsége megkérdezte tőlem, hogyan lehetne a hadianyagok kihajózását meggyorsítani. Azt feleltem neki, hogy csak újabb kikötőhidak létesítésével, ami lehetővé teszi egyszerre több uszály kirakodását, amire őfelsége a cár utasította a hadügyminisztert és a közlekedési minisztert, hogy két ezredessel az este keressenek fel, hogy az ügyről részletesebb felvilágosítást adjak.

Őfelsége a cár ezután részletesen megszemlélte az S. M. S. »Savá«-t, még a nehezen megközelíthető gépeket is, és legnagyobb megelégedettségét fejezte ki. Elbeszélgetett az emberekkel, és úgy tűnt, hogy őfelségének különösen nagy örömet okozott, hogy az anyanyelvén beszélhetett."[137]

November 4-én este ért a konvoj Sistovba, majd másnap reggel, amikor onnan távoztak, egy őrnaszádhoz hasonló hajó tűnt fel, amely gyorsan megfordult a monitor láttán. A hajón jelzés nem volt, és a román lobogót is csak akkor húzta fel, amikor a SAVA már 1000 méterre volt tőle. A monitorra behajózott vonalkormányos úgy vélte, egy román rendőrhajó volt.[138]

A konvoj maradéka az előzetes tervben előirányzotthoz képest fél órával korábban futott be Ruszéra. A hajók megpillantásakor szó szerint megállt az élet a városban, a rakpart, az épületek, a vagonok teteje megtelt integető és kiabáló emberekkel. A város polgári és katonai vezetősége, élén Nazlimov tábornokkal, valamint az osztrák–magyar és a török konzul már a stégen várta a kikötő SAVÁ-t. A hosszú üdvözlőbeszé-

[133] Szász-Coburg-Gothai Ferdinánd herceg 1887-ben lett Bulgária fejedelme, majd a teljes függetlenség kikiáltása után 1908-ban Bulgária királya (cárja). A Balkán rókájának is nevezték. Az elvesztett világháború után, az antant nyomására 1918 októberében lemondott a trónról fia, Borisz javára.

[134] HL I. VH 4500 d. K. u. K. Monitordivisionskommando Res. Nr. 89.

[135] Ferdinánd elsőszülött fia, Borisz, aki apja lemondása után III. Borisz néven lépett a bulgár trónra 1918 októberében.

[136] Josef Meusburger sorhajóhadnagy.

[137] HL I. VH 4500 d. K. u. K. Monitordivisionskommando Res. Nr. 89.

[138] Uo.

dekre a monitor fedélzetéről Masjon válaszolt, kiemelve a dunai vízi út megnyitásának jelentőségét. A beszéd végén a SAVA legénysége háromszoros hurrát kiáltott Ferdinánd tiszteletére. Ezt követően a tömeg valósággal megrohanta a monitort, és virágokkal díszítette fel. Mindez, mint Masjon megállapítja, azért érdekes, mivel Rusze Bulgária leginkább oroszbarát városának számított, polgármestere pedig az egyik legnagyobb oroszpártiként volt ismert.[139]

A SAVA november 6-án hajnalban indult vissza Ruszéről. Először Sistovba hajóztak, ahol a visszainduláskor a fedélzetre szállt három német tiszt elhagyta a hajót, hogy a kirakodás állását megszemlélje. A monitor még aznap továbbindult Lomra. Útközben találkoztak azzal a konvojjal, melyet a lefelé út során Turnu Severinben láttak, s amely völgymenetben haladt. A kilenc, hadianyaggal megrakott uszályt és az egykori magyar kábelhajót, a VASKAPU-t[140] több orosz és román hadihajó kísérte. A gőzösök és az uszályok minden azonosító jelzése vastagon be volt kenve kátránnyal az azonosítás megnehezítésére. A SAVA lelassított, és fedélzetéről alaposan végigfotózták a konvojt. Noha a Monarchia és Oroszország hadban állt egymással, az orosz hajókról a tisztek barátságosan integettek.[141]

Radujevacnál találkoztak a völgymenetben haladó, november 6-án útnak indított harmadik hadianyag-szállítmánnyal, melyet a TEMES (II) és az UNA kísért.

A SAVA 8-án délelőtt futott be Orsovára. Masjon a jelentésében a bejárt bolgár kikötőket rangsorolva megállapította, hogy Lom-Palanka a legrosszabb, míg Rusze a legideálisabb. Utóbbi helyen volt a bolgár Duna-szakasz egyetlen daruja, mely a nehéz felszerelések kirakodását lehetővé tette, illetve a mély vízben közvetlenül a három vágánnyal ellátott rakpart mellé lehetett állni. Vidint is egész jó kikötőnek találta, bár ott nem volt vasút, de a bolgárok állították neki, hogy egy egész utászezred dolgozik a Lom–Vidin szárnyvonal kiépítésén. A lakosság hangulatáról megállapította, hogy bolgár részről mindenütt viharos ünneplés fogadta. A román oldalt visszafogottság, ugyanakkor – a puskalövéses eset kivételével – teljesen korrekt viszonyulás jellemezte.[142]

---

[139] HL I. VH 4500 d. K. u. K. Monitordivisionskommando Res. Nr. 89.

[140] 1878-ban a berlini kongresszus a Monarchia feladatává tette a Vaskapu-szoros szabályozását. E munkát teljes egészében Magyarország vállalta magára. Az 1889 és 1896 között elvégzett szabályozás eredményeként a Vaskapu alacsony vízállás mellett is hajózhatóvá vált. A szorosban a szerb oldalon egy 1800 méter hosszú, a mederhez képest kimélyített csatornát létesítettek. Ennek egyetlen problémája a nagy, 18 km/h sebességű áramlás volt, így hegymenetben csak 800 lóerősnél nagyobb gőzösök tudtak vontatmánnyal végighajózni rajta. A magyar kormány ezért szolgálatba állította a VASKAPU kábelhajót, mely a gyengébb gőzösöket előfogatolva átsegítette a csatornán. A hajó 1896-ban épült Budapesten a Danubius–Schoenichen–Hartmann hajógyárban, az erre a feladatra kiírt pályázat győzteseként. A különleges hajó egy lehorgonyzott, 1800 m hosszú, 34 mm átmérőjű acélkábelt csévélt fel 2,5 m átmérőjű kábeldobjára 500 lóerős gőzgépével, így húzva fel magát és vontatmányát. A háború kezdetén az oroszok a VASKAPU-t elvontatták.

[141] HL I. VH 4500 d. K. u. K. Monitordivisionskommando Res. Nr. 89.

[142] Uo.

A negyedik szállítmány november 8-án futott ki az INN és a SAMSON biztosításával. November 13-án került sor az ötödik transzportra, ezt a MAROS és a BALATON kísérte.

Lucich a negyedik szállítmánnyal maga is útra kelt az INN fedélzetén, hogy személyesen győződjön meg a szállítások és a kirakodások végrehajtásáról. Útközben kapta a Mackensen-hadseregcsoporttól a parancsot, hogy a dunai vízi utat a románoktól megvédelmezendő, több monitort vezényeljen át Ruszébe. E célból Lucich a TEMES (II), a BODROG és a LEITHA monitorokat küldte a bolgár városba, a Duna-flottilla mellé beosztott ARISTON, EVELINE és D német motorcsónakokkal együtt. A Rusze és a dél-dobrudzsai bolgár–román határ közé eső Duna-szakasz védelmére mind az AOK-tól, mind a németektől tüzérséget kért.[143]

November 2-ától kezdve mind a folyamaknász-osztag, mind pedig a von Grothe fregatthadnagy *(Oberleutenant zur See)* parancsnoksága alatt álló német aknakereső-különítmény az Orsova alatti szakasz aknamentesítésén dolgozott. A legnehezebb feladat a Guravajnál lerakott 26 darab, egyenként közel 600 kg robbanóanyagot tartalmazó orosz megfigyelt aknák felszedése volt, november közepéig mindössze hatot sikerült közülük ártalmatlanítani. November 15-én csatlakozott a Ruszén állomásozó monitorokhoz az osztrák Vöröskereszt TRAISEN kórházhajója.[144]

November második felében újabb három lőszerszállítmányt kísértek a flottilla hajói Lom-Palankára és Ruszére. A hatodik és a hetedik szállítmány öt-öt uszályból, a nyolcadik tizenhét uszályból állt. November 19-én a Mackensen-hadseregcsoport főparancsnoksága elrendelte, hogy a szállítmányokat ne kísérjék hadihajók, hanem az addig erre alkalmazott hajók a továbbiakban őrhajóként Sistovban, Nikopolban és Lomon állomásozzanak. Ugyanezen a napon az ENNS monitor Orsováról Lomra szállította a Sajtóhadiszállás[145] által kiküldött festőt, von Poosch[146] főhadnagyot.[147]

1915. november 24-e és 1916. január 13-a között további 153 uszály érkezett bolgár kikötőkbe és került kirakodásra. A szállítmányok célállomása részben Bulgária, részben Törökország volt. A leggyakoribb célkikötők Lom, Rusze és Sistov voltak, de érkeztek szállítmányok Vidinbe, Somovitba vagy Prahovóba is. A szállítmányok többsége lőszerből és hadianyagból állt, köztük komplett ütegekből, valamint repülőgépekből, de nagyobb tételben érkeztek szállítási eszközök is: vasútépítési anyagok, autók és teherautók, illetve lovak. Az érkezési és a kirakodási dátumok összevetéséből látható,

[143] HL I. VH 4500 d. Donauflottillenkommando Res. Nr. 1483 1915.

[144] Uo.

[145] A Sajtóhadiszállást *(Kriegspressequartier)* 1914. július 28-án hozták létre a Hadsereg-főparancsnokság egyik alosztályaként. Tizenkét csoportjának egyike volt a képzőművészeti csoport, melybe 150-160 hadifestő és szobrász tartozott. Történetéről részletesen lásd *Balla* 2005.

[146] Max von Poosch (1872–1968), osztrák tájkép- és portréfestő. A háború kezdetén tartalékos tisztként egy taracküteg parancsnoka volt. 1915 októberében került hadifestőként a Sajtóhadiszállás művészcsoportjába. Először a Duna-flottilláról készített festményeket, majd 1916 tavaszán átkerült az albán frontra, onnan pedig az olaszra.

[147] HL I. VH 4500 d. Donauflottillenkommando Res. Nr. 1532 1915.

hogy az uszályok kirakodása egyes esetekben nagy nehézségekbe ütközött.[148] A későbbiekben a hadianyagszállítások már túlnyomórészt Szerbián keresztül, vasúton zajlottak, a (döntően osztrák és magyar) dunai szállítókapacitást az osztrák és német hátország élelmezésében létfontosságú román gabonaimport számára vették igénybe.

Az aknamentesítési munkákat Orsova alatt november 22-ére fejezték be, és megnyitották a román part melletti hajózóutat. Ezzel Ruszéig, illetve az Olteniţa feletti román kikötőkig a balkáni szállítások részére teljes egészében szabaddá vált a dunai vízi út, amely az ekkor megvásárolt román gabona elszállításának elsődleges útvonala lett. A zsákmányolt akna- és torpedóanyagot egy uszályban az Achilles gőzös november 15-ei indulással Budapestre szállította. Az I. folyamaknász-osztag 22-én ért vissza Orsovára, majd onnan hegymenetben továbbhajóztak, hogy a vinčai és a hujai aknamezőkön folytassák a mentesítési munkákat. Feladatul kapták továbbá, hogy az 1914-ben elsüllyedt Temes roncsa körül kutassák át a Szávát. A II. folyamaknász-osztag Budapestre utazott, hogy használható aknaanyagokat szedjenek össze. Visszatérve onnan, november 30-án a Nyíl és a Tisza Kálmán gőzösökkel a „h" őrnaszád kíséretében Ruszéra indultak 13 használható érintőaknával. A német aknakereső különítmény november 28-án hazaindult bázisára, Cuxhavenbe.[149] Ezeket a zsákmányolt aknákat a román határ felett – mivel aknarakók nem álltak rendelkezésre – a Maros és a Leitha rakta le, mert ezeknek a monitoroknak volt a legalacsonyabb a tatjuk.[150]

Ezenközben november 23-án a Duna-flottillának jutott a feladat, hogy a török hadügyminisztert, Enver pasát Lom-Palankáról Orsovára szállítsa, hogy ott találkozzon Erich von Falkenhayn német vezérkari főnökkel. A feladatra eredetileg az Inn monitort jelölték ki, de annak kormánya meghibásodott, így végül az Enns szállította Enver pasát Orsovára. A megbeszélést követően a hadügyminiszter visszament Lomra, ahol búcsúzóul török kitüntetéseket adott át az Enns parancsnokának és tisztikarának.[151] Egy kormányhavária miatt az Inn parancsnoka és tisztikara – ez alkalommal legalábbis – lemaradt a török kitüntetésekről.

November második felében megkezdődött a Rusze alatti bolgár partszakasz őrzésének kiépítése is, lövegek és fényszórók telepítésével. November végén még az itt felvonultatott erőket a flottilla parancsnoksága messze nem tartotta elegendőnek, főként, mivel többszöri kérés ellenére sem kaptak korszerű, csőhátrasiklásos 12 cm-es és 15 cm-es lövegeket.[152] Később, december első felében a kiskaliberű bolgár lövegek mellé Rjahovóba egy osztrák–magyar, Tabanba pedig egy bolgár 12 cm-es üteget telepítettek.[153]

[148] *Лечев* 2005. 378–392. o.
[149] HL I. VH 4500 d. Donauflottillenkommando Res. Nr. 1532 1915.
[150] Uo. k. u. k. Donauflottillenkommando Res. Nr. 1590.
[151] Uo. Donauflottillenkommando Res. Nr. 1532 1915.
[152] Uo.
[153] HL I. VH 4500. d. k. u. k. Donauflottillenkommando Res. Nr. 1590.

November 29-én a SCHABATZ nevű kis gőzhajót – mely Kladovo és Turnu-Severin között átkelő forgalmat bonyolított le, elsősorban szerb menekülőket szállítva – Turnu-Severinben az állami pontonnál kikötve a román kikötőparancsnok rekvirálandónak nyilvánította. A gőzös kapitányának tiltakozására elmondta, hogy a vámőrség parancsnoka és a rendőrfőnök rendeletére aznaptól minden gőzöst, uszályt, vasúti járművet és autót rekvirálni kell. A helyszínre siető osztrák–magyar konzul sem tudta megoldani az ügyet. Végül, amikor a gőzős őrzésére odarendelt fegyveres őr elhagyta a posztját, a SCHABATZ megszökött a kikötőből. Hasonló eset történt Giurgiuban a BRAILA gőzössel, csak itt még puskából utána is lőttek a megszökő hajónak.[154]

December 1-jén – egy Bulgária elleni esetleges orosz támadástól[155] tartva – az AOK elrendelte az al-dunai hajóállomány megerősítését. Lucich az Orsován állomásozó TEMES (II) és INN monitorokat elindította Rusze felé, és a Budapesten lévő BODROG-ot és SZAMOS-t sürgősen visszahívta. December 5-én reggel valamennyi, az Al-Dunán tartózkodó monitor Lucich személyes parancsnoksága alatt Ruszénél egyesült. A flottillaparancsnok elrendelte a Rusze és a dél-dobrudzsai bolgár–román határ közti folyamszakasz fokozott ellenőrzését. Megérkezését követően Lucich leült tanácskozni Móriczfalvi Móricz Péter osztrák–magyar főkonzullal, valamint a városparancsnokkal, Entyev ezredessel, a bolgár tüzérség parancsnokával, Boszijev ezredessel, a német kikötőparancsnokkal, von Gemmingen alezredessel és a bolgár kikötőparancsnokkal, Dimitrijev korvettkapitánnyal. Kifejezetten e megbeszélésre Bukarestből Ruszébe utazott a bolgár katonai attasé, Szamargijev vezérkari őrnagy is. A találkozón arra a megállapításra jutottak, hogy sem orosz, sem román részről nem várható támadás. Különösen Románia felől nem vártak támadást, mert mint a bolgár attasé kifejtette, a románok inkább egy őket érő támadástól tartanak, nem pedig offenzívában gondolkodnak.[156]

A Rusze és Lom közötti folyamszakasz biztosításában részt vett a maroknyi bolgár haditengerészet dunai flottillája is. E kicsiny hajóraj Angel Dimitrov sorhajóhadnagy *(kapitan-lejtenant)* parancsnoksága alatt lévő négy régi és kicsi ex-orosz gőzösből (BORISZ, SZTEFAN KARADZSA, HRISZTO BOTEV, VASZIL LEVSZKI) állt. Ezek a hajók a második Balkán-háborúban önelsüllyesztést hajtottak végre, nehogy román kézre kerüljenek. Az első világháború kitörésekor kiemelték és újra szolgálatba állították

[154] HL I. VH 4500 d. Donauflottillenkommando Res. Nr. 1532 1915.

[155] 1915. október 31-én a cár elrendelte egy új, 7. számú hadsereg felállítását, melyet november elején meg is kezdtek Odesszában. Ennek a célja a Balkán, azaz Bulgária lerohanása lett volna. November folyamán az oroszok tárgyaltak a románokkal, hogy engedjék át területükön ezt a hadsereget, de a románok nemet mondtak. Terv született, hogy akkor a bolgár tengerparton szálljanak partra, de végül erről is letettek. Egyrészt, mert a hadsereg még nem volt harckész, másrészt az orosz Fekete-tengeri Flotta parancsnoka számos nehézséget sorolt fel, a teherhajók hiányától kezdve a német tengeralattjáró-veszélyen át az utánpótlás biztosításának lehetetlenségéig. ÖULK III. k. 559–560. o.

[156] HL I. VH 4500. d. k. u. k. Donauflottillenkommando Res. Nr. 1590.

őket. Ehhez a négy hajóhoz csatlakozott a bolgár dunai erők legütőképesebb egysége, a Szerbia elleni bolgár támadás során zsákmányolt orosz vontatógőzös, melyet felfegyverezve, VARNA névre átkeresztelve állítottak szolgálatba. Ezen túlmenően a császári német motorcsónak-félflottilla csónakjai közül kettő állomásozott Ruszében.[157]

Lucich december 5-én a hét ott tartózkodó monitort demonstrációs céllal Rusze előtt a nyílt Dunán két vonalban horgonyoztatta le, hogy a romániai partról, Giurgiuból jól látható legyen az itt felsorakozott flottilla ereje. Mint írja: „Itt a Balkánon úgy tűnik, mint ezt a demonstrációval igen elégedett ruszei városparancsnok szavaiból kivettem, feltétlenül szükséges ilyen, a lakosságra nagy benyomást gyakorló eszközökkel operálni, mivel itt a politika jelentős részét az utcán csinálják."[158] A monitorok Giurgiu előtt való felvonultatásának gyorsan híre ment, mivel másnap egy román fényképész egy gőzösről végigfotózta a felsorakozott hajókat. December 9-én a BODROG, 12-én pedig a SZAMOS is megérkezett Ruszére. December 6-án Budapesten szolgálatba állt a flottilla első nagyobb méretű, forgatható lövegtoronnyal ellátott őrnaszádja, az „i" (FOGAS). Az új őrnaszád december 9-én Orsován csatlakozott a flottillához.[159]

Ezzel egy időben, december elején kisebb riadalmat okozott, hogy egy gőzös kapitánya két román utászpontont látott a bal oldali Guravaj-ágban, ahol a normál hajózóút vezetett. Mivel nem tudta megfigyelni, hogy mit csinálnak, attól tartott, hogy aknákat telepítenek. Lucich az ÁLMOS, a VÁG és az UNA gőzösöket az érintett szakasz közelébe vezényelte, hogy tartsák azt megfigyelés alatt. Ugyan a flottilla a jobb oldali ágat használta hadiútként, a bal oldali ág esetleges elaknásítása azzal a veszéllyel fenyegetett, hogy ha alacsony vízállás esetén a jobb oldali ág hajózhatatlanná válik, ellehetetlenül a Ruszében állomásozó egységek utánpótlása. Végül a felfegyverzett gőzösök jelentették, hogy a románok nem aknákat raknak, hanem éppen ellenkezőleg, aknákat szednek fel és semmisítenek meg.[160]

A Rusze és a bolgár–román határ közti szakaszt alaposan felmérték, elsősorban abból a célból, hogy hova lehet aknazárakat telepíteni. Volt azonban ennek egy olyan hozadéka is, hogy az ismert hajózóúton kívüli alternatív útvonalakat is feltérképezték, amelyeket még a vonalkormányosok sem ismertek. Egy dezertált román haditengerésztől közben tudomást szereztek róla, hogy a románok a határtól négy kilométerre egy kombinált (megfigyelt és érintő) aknazárral lezárták a Dunát. December 9-én Ottokar Czernin bukaresti osztrák–magyar nagykövet meglátogatta Ruszén a Duna-flottillát.[161]

Az AOK parancsának megfelelően, a flottillaparancsnoksággal együtt a TEMES (II), az ENNS és a SAVA, valamint a folyamaknász-osztag december 17-én elhagyta Ru-

[157] *Лечев* 2005. 45. o.
[158] HL I. VH 4500. d. k. u. k. Donauflottillenkommando Res. Nr. 1590.
[159] Uo.
[160] Uo.
[161] Uo.

szét, és Budapestre indult telelni. Az Inn – kormányhibája miatt – már korábban Budapestre ment. Számukra véget ért az 1915. hadiév. Az Al-Dunán maradó, önálló monitorosztály Charles Masjon fregattkapitány parancsnoksága alatt a Ruszén állomásozó Bodrog, Szamos és Körös, valamint az Orsován lévő Maros monitorokból állt. Masjon az egyik legfontosabb feladatnak a román határ fölötti zár megerősítését, egy megfigyelt aknazár kiépítését tartotta, ehhez az összes zsákmányolt orosz megfigyelt aknaanyag odaszállítását, valamint a meglévő hat orosz akna számára megfelelő horgonyokat kért. A Nyíl gőzös december végén megkezdte a telepítendő megfigyelt aknazár számára megfelelő hely keresését, de 31-én egy román őrhelyről puskával lőni kezdték, így a munkát félbeszakították. Masjon román oldalról azt az információt kapta, hogy az őrhelyek viselkedését elsősorban a parancsnokok politikai hovatartozása és szimpátiája határozza meg.[162]

Masjon úgy vélte, hogy mind a románokra, mind pedig az oroszbarát bolgár elemekre megfelelő hatást tett a legújabb és legmodernebb monitorok Ruszében állomásoztatása, valamint a parti ütegek telepítése Rusze és a határ közé. A modern monitorok távozását károsnak tartotta, és azt kérte, hogy a lehető leghamarabb térjenek vissza, a román oldalon tapasztalható erősödő ausztrofóbia és a bolgár oldalon csökkenő ausztrofil lelkesedés megfordítása érdekében.[163]

A monitorosztály személyzetének egészségügyi állapotáról szóló jelentés sokkal reálisabb képet ad, mint a flottillaparancsnokságnak a tengerészeti osztályhoz küldött kétheti jelentései. Utóbbiak általában csak szűkszavúan annyit írnak, hogy „jó" vagy „megfelelő" a helyzet. Itt viszont több részletet és kevesebb kincstári szépítést kapunk: „A legénység egészségi állapota a körülményeknek megfelelő. Számos rüh, sömör, etc. megbetegedés történik, amit én arra vezetek vissza, hogy a legénység túl régen van összezárva kis helyen, az összes lemez állandóan nyirkos, és a legénység kényszerű összezsúfoltsága miatt minden lehetséges betegségfajta végigfertőz, ezért [a] hajók minden részének sürgős átfertőtlenítésére van szükség. Az utóbbi időben egyes hajókon erősen növekvő számot mutatnak a nemi megbetegedések, amelyeken remélem drákói büntetésekkel hamarosan úrrá leszünk."[164] A legénység idegállapota sem volt a legjobb. Erre példaként Masjon azt az esetet hozza fel, amikor december 21-én Kladovónál a Vág gőzösön egy „bátor ember" „pillanatnyi elmezavarában" a 4,7 cm-es ágyúból egy éles lövést adott le a román part irányában, miközben a löveg csőtorkolatában benn volt a záródugó. Nem sebesült meg senki, de a lövegcső súlyosan megrongálódott, az illetőt pedig elmeállapota miatt Budapestre küldték.[165]

[162] HL I. VH 4500. d. k. u. k. Monitordivisionscommando Res. Nr. 5.
[163] Uo.
[164] Uo.
[165] Uo.

Az 1915-ös hadiév végére Szerbia legyőzésével, elfoglalásával és megszállásával lezárult a Duna-flottilla világháborús tevékenységének első szakasza, amely a hadüzenettől 1915. október végéig tartott. A flottilla egységei ekkor a hadihelyzetnek megfelelően a Duna Belgrád előtti szakaszán és a Száván tevékenykedtek. Szerbia legyőzésével ezeken a folyószakaszokon a hadihajók jelenléte okafogyottá vált, ugyanakkor olyan új feladatok jelentkeztek, amelyek a hajók Al-Dunára, a bolgár folyamszakaszra való átvezénylését tették szükségessé. Az első fegyverszállítmányok kísérete mellett igen fontos volt a Romániából a megnyitott dunai vízi úton keresztül megindulló gabonaimport biztosítása, mely a központi hatalmak számára létkérdés volt. Emellett a monitoroknak a bolgár Rusze előtt való felsorakoztatásától azt is várták, hogy segít az ingadozó, az antant felé kacsingató Románia eltántorításában attól, hogy az antant mellett lépjen hadba. Mint az 1916 augusztusára kiderült, ez utóbbi elképzelés a naivitások birodalmába tartozott.

Bibliográfia, rövidítések

Balla 2005. — *Balla Tibor:* Az osztrák–magyar Sajtóhadiszállás szervezete és tevékenysége az első világháborúban. *Hadtörténelmi Közlemények,* 118. (2005) 1–2. sz. 141–151. o.

DiNardo 2015. — *DiNardo, Richard L.:* Invasion. The Conquest of Serbia, 1915. Santa Barbara–Denver, 2015.

Ђокић – Надовеза 2020. — *Ђокић, Небојша – Надовеза, Бранко:* Борбе на Сави и Дунаву 1914–1918. године. Београд, 2020.

Fryer 1987. — *Fryer, Charles:* The Watch on the Danube. The British Naval Mission in Serbia: 1914–1916. *The Mariner's Mirror,* vol. 73. No. 3. (August 1987) 297–312. o.

Hajdu – Pollmann 2014. — *Hajdu Tibor – Pollmann Ferenc:* A régi Magyarország utolsó háborúja, 1914–1918. Budapest, 2014.

Halpern 1994. — *Halpern, Paul G.*: A Naval History of World War I. Annapolis, 1994.

Krámli 2017a. — *Krámli Mihály:* Az osztrák–magyar hadi- és kereskedelmi hajózás a Dunán, 1914. július–december. *Hadtörténelmi Közlemények,* 130. (2017) 2. sz. 317–334. o.

Krámli 2017b. — *Krámli Mihály:* A cs. és kir. Duna-flottilla hadműveletei a Románia elleni háborúban (1916. augusztus–december). *Hadtörténelmi Közlemények,* 130. (2017) 2. sz. 335–354. o.

Krámli 2018. — *Krámli Mihály:* Lucich Károly altengernagy, az önálló Hadtörténelmi Múzeum első igazgatója (1922–1923). *Hadtörténelmi Közlemények,* 131. (2018). Különszám 174–183. o.

Лечев 2005. *Лечев, Велико:* Корабоплаването по Дунав и Черно Море в политиката на Австро-Унгария, 1914–1918 г. Велико Търново, 2005.

ÖULK III. Österreich-Ungarns letzter Krieg, 1914–1918. Hrsg. *Edmund Glaise von Horstenau.* Bd. III. Das Kriegsjahr 1915, Teil 2. Wien, 1932.

Pollmann 1997. *Pollmann Ferenc:* Tersztyánszky Károly lovassági tábornok 1915. szeptemberi felmentésének hátteréhez. *Hadtörténelmi Közlemények,* 110. (1997) 4. sz. 749–769. o.

Pollmann 2017. *Pollmann, Ferenc:* The Fall of Belgrade – Seen From the North. In: The Great War in 1915. Ed. *Dalibor Denda – M. Christian Ortner.* Belgrade, 2017. 276–279. o.

Wulff 1918. *Wulff, Olaf:* Österreich-Ungarns Donauflottille in den Kriegsjahren 1914–1916. Wien, 1918.

Wulff 1934. *Wulff Olaf:* Az osztrák–magyar dunai flottilla a világháborúban. Budapest 1934.

Mihály Krámli

THE IMPERIAL AND ROYAL DANUBE FLOTILLA IN 1915

(Summary)

The Imperial and Royal Danube Flotilla as part of the Austro-Hungarian navy had been engaged in military actions on the Serbian front, on the river Sava and on the Danube section close to Belgrade from the outbreak of World War I up to November 1915. After Serbia was defeated and occupied by the central powers in November 1915 the Flotilla was gradually moved through the Iron Gate canal into the lower Danube section forming the border between Bulgaria and Romania. This paper presents the activity of the Flotilla during 1915.

The Serbian front was relatively calm between January and September 1915. Though pressed by its allies, Serbia – exhausted by the fights of 1914 as well as hit by a typhus epidemic in the early months of 1915 – refused to engage in any major attack against the Monarchy. This means that the Flotilla units moored in Zimony (Zemun) on the Danube, and further away on the Sava participated only in smaller military encounters. On 30th March 1915 ammunition meant for Turkey was attempted to be shipped into Bulgaria on the Serbian Danube section by the steamer Belgrád. The steamer trying to break through was soon discovered by the Serbs and in the midst of shellfire it blew up. After the tragedy of the Belgrád no more attempt was made to send ammunition to the Turks on the Danube. On 23rd April 1915 a picket boat of the British Naval Mission in Serbia launched a torpedo attack on the monitors moored at Zimony. Although they missed the target the Brits reported that they sank the monitor Körös.

Central powers launched their attack on Serbia on 6th October 1915. Units of the Flotilla moored at Jarak and Progar covered the crossing of landing troops then provided fire support during the fights on the riverbanks up until 20th October. The Flotilla supported the Austro-Hungarian

troops' crossing over to Belgrade on 7th October by shellfire. The next day the monitors TEMES (II) and ENNS was badly damaged by the 14 cm naval guns fired by the French Mission. With the conquer of Belgrade on 9th November and the occupation of the hills around the Serbian capital on the 11th the fighting was over for the Flotilla units serving on the Danube. The following weeks were taken up by removing mine barrages laid by the Serbs.

Ammunition shipping to Bulgaria began on the Danube in November 1915. The first cargos were escorted by the Flotilla units. Then, fearing a Russian attack on Bulgaria, the majority of the Danube Flotilla was ordered to Ruse, to Bulgarian waters, on 1st December.

Mihály Krámli

DIE K. UND K. DONAUFLOTTILLE IM JAHR 1915

(Resümee)

Die kaiserliche und königliche Donauflottille, die zur österreichisch-ungarischen k. u. k. Kriegsmarine gehörte, operierte vom Ausbruch des Ersten Weltkriegs bis November 1915 an der serbischen Front, auf der Save und der Donau vor Belgrad. Nach der Niederlage und der Besetzung Serbiens durch die Mittelmächte verlagerte sich die Flottille im November-Dezember 1915 allmählich in den bulgarisch-rumänischen Abschnitt der Donau jenseits des Eisernen Tores. Diese Studie beschreibt die Aktivitäten der Flottille im Jahr 1915.

Von Januar bis September 1915 verlief die serbische Front relativ ruhig. Serbien, erschöpft von den Kämpfen des Jahres 1914 und in den ersten Monaten des Jahres 1915 von Typhus befallen, weigerte sich trotz des Drängens seiner Verbündeten, größere Offensivaktionen gegen die Monarchie zu unternehmen. Die in Zimony (Semlin, Zemun), auf der Donau und der Save stationierten Einheiten der Flottille waren daher nur in weniger bedeutende Gefechte verwickelt. Am 30. März 1915 versuchte der Dampfer BELGRÁD den serbischen Abschnitt der Donau zu benutzen, um eine Munitionslieferung an die Türkei nach Bulgarien zu bringen. Der Durchbruchsversuch des Dampfers wurde von den Serben schnell entdeckt, und das Schiff explodierte im Kanonenfeuer. Nach der Katastrophe der BELGRÁD wurden keine weiteren Versuche unternommen, den Türken auf der Donau Munition zu liefern. Am 23. April 1915 startete die britische Seemission in Serbien mit einem Patrouillenboot (picket boat) einen Torpedoangriff auf die Monitore in Zimony. Obwohl ihr Torpedo sein Ziel verfehlte, meldeten die Briten die Versenkung des Monitors S.M.S. KÖRÖS.

Der Angriff der Mittelmächte auf Serbien begann am 6. Oktober 1915. Die Einheiten der Flottille in der Save sicherten bei Jarak und Progar die Überquerung der Truppen und leisteten bis zum 20. Oktober Feuerunterstützung bei den Kämpfen entlang des Flusses. Auf der Donau unterstützte die Flottille die österreichisch-ungarischen Truppen, die am 7. Oktober nach Belgrad übersetzt hatten, mit Geschützen. Am 8. Oktober wurden die Monitore TEMES II und ENNS durch 14-cm-Kanonen der französischen Seestreitkräfte schwer beschädigt. Nach der Einnahme Belgrads am 9. Oktober und der Hügel um die serbische Hauptstadt am 11. Oktober war die Schlacht für die Flottillenverbände auf der Donau beendet. Die folgenden Wochen wurden damit verbracht, die von den Serben errichteten Minenbarrikaden zu beseitigen.

Mihály Krámli

LA FLOTTILLE DANUBIENNE IMPÉRIALE ET ROYALE EN 1915

(Résumé)

La flottille danubienne impériale et royale, qui faisait partie de la marine austro-hongroise, a opéré sur le front serbe, sur la Sava et le Danube en aval de Belgrade, dès le début de la Première Guerre mondiale jusqu'à novembre 1915. Après la défaite de la Serbie et son occupation par les puissances centrales, la flottille s'est progressivement déplacée vers la section bulgaro-roumaine du Danube au-delà des Portes de Fer en novembre et décembre 1915. Cette étude présente les actions de la flottille en 1915.

De janvier à septembre 1915, le front serbe fut relativement calme. Épuisée par les combats de 1914 et frappée par le typhus dans les premiers mois de 1915, la Serbie a refusé de s'engager dans des opérations offensives majeures contre la Monarchie malgré l'insistance de ses alliés. Les unités de la flottille stationnées à Zimony, sur le Danube et la Sava n'ont donc été impliquées que dans des affrontements mineurs. Le 30 mars 1915, le vapeur Belgrád a tenté d'emprunter la section serbe du Danube pour faire parvenir en Bulgarie une cargaison de munitions destinées à la Turquie. Cette tentative de percée fut rapidement découverte par les Serbes et le navire a explosé sous le feu des canons. Après la catastrophe de Belgrád, ils n'ont plus essayé de faire parvenir des munitions aux Turcs sur le Danube. Le 23 avril 1915, la mission navale britannique en Serbie a lancé une attaque à la torpille contre les monitors à Zimony avec un bateau de piquetage. Bien que leur torpille ait manqué la cible, les Britanniques ont annoncé le naufrage du monitor Körös.

L'attaque des puissances centrales contre la Serbie a commencé le 6 octobre 1915. Les unités de la flottille qui se trouvaient alors sur la Sava ont assuré le passage des troupes à Jarak et à Progar avant de fournir un appui-feu dans les combats le long de la rivière jusqu'au 20 octobre. Sur le Danube, la flottille a tiré des coups de canon pour soutenir les troupes austro-hongroises qui sont passées à Belgrade le 7 octobre. Le 8 octobre, des canons de 140 mm de la mission navale française ont gravement endommagé les monitors Temes II et Enns. Après la prise de Belgrade le 9 octobre et des collines autour de la capitale serbe le 11 octobre, les combats se sont terminés pour les unités de la flottille sur le Danube. Les semaines suivantes ont été consacrées à l'enlèvement des mines posées par les Serbes.

En novembre 1915, le transport de munitions à travers le Danube vers la Bulgarie a commencé. Initialement, ces transports étaient escortés par des unités de la flottille. Craignant une attaque russe contre la Bulgarie, le 1 décembre, le gros de la flottille a reçu l'ordre d'aller à Ruse dans les eaux bulgares.

Михай Крамли

ИМПЕРАТОРСКАЯ И КОРОЛЕВСКАЯ ДУНАЙСКАЯ ФЛОТИЛИЯ В 1915-ОМ ГОДУ

(Резюме)

Императорская и королевская Дунайская флотилия, входившая в состав австро-венгерского морского флота, действовала с начала Первой мировой войны до ноября 1915-ого года на сербском фронте, на реке Сава и Дунае перед Белградом. После разгрома и оккупации Сербии центральными державами в ноябре-декабре 1915-ого года флотилия постепенно

продвигалась за Железные Ворота, на болгаро-румынский участок Дуная. В данном исследовании представлена деятельность флотилии в 1915-ом году.

С января по сентябрь 1915-ого года сербский фронт характеризовался относительным затишьем. Сербия, истощенная в боях 1914-ого года и пораженная эпидемией тифа в первые месяцы 1915-ого года, отказалась от проведения значительных наступательных операций против Монархии несмотря на призывы своих союзников. Таким образом, части флотилии, дислоцированные в Зимонах, Дунае и Саве, участвовали лишь в менее значительных стычках. 30-ого марта 1915-ого года пытались доставить партию боеприпасов на сербском участке Дуная на пароходе «Белград»(Belgrád), предназначенную для Турции, в Болгарию. Пытавшийся прорваться пароход быстро был обнаружен сербами, и корабль был взорван пушечным обстрелом. После катастрофы «Белграда» они больше не пытались поставлять туркам боеприпасы по Дунаю. 23-ого апреля 1915-ого года британская военно-морская миссия в Сербии нанесла торпедный удар при помощи парового катера (picket boat) по мониторам, стоявшим в Земун. Несмотря на то, что их торпеда на самом деле не попала в цель, британцы сообщили о затоплении монитора «Кёрёш»(Körös).

Нападение Центральных держав на Сербию началось 6-ого октября 1915-ого года. Части флотилии находящиеся на Саве обеспечивали переправу войск у Джарака и Прогара, а затем до 20-ого октября оказывали огневую поддержку в боях вдоль реки. На Дунае флотилия помогала артиллерийским огнем австро-венгерским войскам переправиться к Белграду 7-ого октября. 8-ого октября мониторы «Темеш II» (Temes II.) и «Еннш» (Enns) были сильно повреждены 14-сантиметровыми орудиями пущками французской военно-морской миссии. После взятия Белграда 9-ого октября и холмов вокруг сербской столицы 11-ого октября бой для частей флотилии на Дунае был окончен. Следующие недели были потрачены на извлечение минных заграждений, установленных сербами.

В ноябре 1915-ого года началась перевозка боеприпасов по Дунаю в Болгарию. Первоначально эти перевозки сопровождались частями флотилии. Опасаясь нападения русских на Болгарию, 1-ого декабря основная часть флотилии была направлена к болгарским водам, в Русе.

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

SÜLI ATTILA

DERCSÉNYI LÁSZLÓ HUSZÁRKAPITÁNY VISSZAEMLÉKEZÉSE[1]

Bevezetés

Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc erdélyi kiegészítésű alakulatairól a 19. században számos visszaemlékezés-feldolgozás született, azonban a modern történettudomány elvárásainak megfelelő, levéltári kutatásokra épülő átfogó monográfia a témában a mai napig nem készült. Ugyanakkor a szintén erdélyi állományú 15. (Mátyás-) honvéd huszárezredről – a többi magyarországi önkéntes alakulathoz képest – sok visszaemlékezés, eddigi ismereteink szerint mintegy 20 munka született.[2] Jelen sorok írója a korabeli dokumentumok, visszaemlékezések és a szakirodalom alapján írta meg az ezred történetét 2019-ben.[3]

Az említett forrásmunkák közül Dercsényi László memoárja eddig kéziratban lappangott, noha a kútfő forrásértéke nagy.

A 15. (Mátyás-) huszárezred kolozsvári osztályának szervezését Mikes Kelemen és Bethlen Gergely gróf kezdte meg 1848 júliusában. Augusztus végétől Berzenczey László kormánybiztos – a Kossuth Lajos pénzügyminisztertől nyert felhatalmazás alapján – Székelyföldön további négy osztály szervezését kezdte meg, amelyből azonban csak hármat sikerült teljesen felszerelni. Így az alakulat ezáltal a huszárezredek közül egyedüliként nem négy, hanem öt osztályból, vagyis tíz századból állt. Nevük a kezdeti Kossuth-lovagokról[4] Hunyadi-, majd Mátyás-huszárokra változott. Az alakulat kolozsvári 1. osztálya (parancsnoka Mikes Kelemen őrnagy) 1848. november közepétől a Partiumba szorult, és az erdélyi magyar hadtest állományához tartozott.

[1] Jelen tanulmány elkészítése az Innovációs és Technológiai Minisztérium Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával és az NKFI Hivatal által kibocsátott Támogatói Okirat alapján (száma: FK 137816), valamint a Károli Gáspár Református Egyetem támogatása révén valósult meg.

[2] Az alakulathoz köthető visszaemlékezések többségét ismerteti *Hermann* 2014. 251–253. o. és *Süli* 2019. 16–18. o.

[3] *Süli* 2019.

[4] Az 1848. augusztus 10-én tartott minisztertanácsi ülésen született döntés értelmében a pénzügyminiszter megkapta a szabadcsapatok szervezésének jogát. Kossuth két hívének adott ki seregszervezési megbízást: Szalay Lászlónak az anyaországban, és Berzenczey László marosszéki képviselőnek Erdélyben, szűkebb értelemben a Székelyföldön. A székelyföldi alakulat hivatalos neve „Hunyadi”, majd „Mátyás” volt, de a „Kossuth-huszárok” elnevezés a köznyelvben, sőt a visszaemlékezésekben mindvégig megmaradt, és még létszámkimutatásokban is felbukkan.

A székelyföldi Mátyás-huszárok pedig Háromszékre vonultak vissza, ahol derekasan kivették részüket a törvényhatóság önvédelmi harcából.

A kolozsvári osztály a december közepétől, Józef Bem vezérőrnagy irányításával kezdődő magyar ellentámadás első jelentősebb összecsapásában, a december 20-án vívott zsibói ütközetben kitüntette magát. Időközben Észak-Erdélyben újabb két századot szerveztek (2. osztály), ennek parancsnoka Pálffy Domokos őrnagy lett. A Mátyás-huszárok végigharcolták Észak-Erdély és Székelyföld felszabadítását, jelen voltak Nagyszeben 1849. január 21-i sikertelen ostrománál, ahol parancsnokuk, Mikes Kelemen – ekkor már ezredes – hősi halált halt.

Január végétől tovább folyt az ezred szervezése, Székelyföldön Gál Sándor ezredes irányítása alatt újabb négy századot állítottak fel. Ezen két osztály 1849 márciusában részt vett Dél-Erdély visszafoglalásában. Az utóbbiak közül egy osztályt Bem áprilisban a Temesköz felszabadítására magával vitt – ez a két század már nem tért vissza Erdélybe, hanem a délvidéki IV. hadtest alárendeltségébe került, és a szabadságharc bukásáig itt tevékenykedett, többek között a július 14-én vívott kishegyesi ütközetben is jelen volt. Ezalatt Erdélyben felállították az ötödik osztályt is, bár az utóbbi felszerelése már komoly nehézségekbe ütközött.

A Mátyás-huszárok az 1849 nyarán vívott erdélyi és délvidéki ütközetekben szinte mindenhol jelen voltak. Legnagyobb részük felmorzsolódott az orosz–osztrák csapatokkal szembeni harcokban, a maradványaik Dévánál (augusztus 18.) és Zsibónál (augusztus 25.) tették le a fegyvert.[5]

A visszaemlékező személye

Dercsényi László (1822–1899) huszár kapitány Dercsényi Ferenc fölbirtokos, Bereg megyei táblabíró és Szemere Klára fia, Dercsényi István[6] honvéd százados és Dercsényi Kálmán[7] honvéd főhadnagy testvére.

1822. július 16-án született a Bereg megyei Dercenen. Jogot végzett, majd a selmeci bányászati-kohászati akadémián tanult (1840–1843). 1847-től fogalmazó volt a Magyar Udvari Kancelláriánál Bécsben. Kétszer házasodott, előbb Sztojka Júliát, majd Nagy Etelkát vette feleségül.

1848. április 29-től fogalmazó volt a magyar pénzügyminisztériumban. Augusztus 27-én Kolozsváron beállt az alakuló Kossuth-huszárokhoz, vagyis a 15. (Mátyás-) huszárezredhez. Szeptembertől tizedesként részt vett a román felkelők, majd a császá-

[5] *Kedves* 1992. 60. o. és *Süli* 2019. 19–178. o.

[6] Dercsényi István (1815–1872), százados, a Bereg megyei önkéntes nemzetőri század parancsnoka.

[7] Dercsényi Kálmán (1824–1893), 1848. április 30-tól fogalmazó a magyar belügyminisztériumban. Az év augusztus 17-én Kolozsváron belépett a Mátyás-huszárezredhez, szeptembertől tizedes, később hadnagy. 1849. március 17-én Sárkánynál megsebesült; Bem főhadnaggyá léptette elő. Felgyógyulása után júliusban, Szegeden a 18. (Attila-) huszárezredhez osztották be.

ri-királyi csapatok elleni harcokban. Bem tábornok erdélyi hadjárata során hadnagy lett (1849. január 24.), majd április 1-jétől főhadnagy, később másodkapitány rangban szolgált a Bánságban állomásozó, Erdélyből ide vezényelt hadosztálynál. Május elsején kitüntették a katonai érdemjel 3. osztályával. Május 22-én Versecen lovasbalesetet szenvedett, a lábát eltörte. Felgyógyulása után bevonult új alakulata, a 18. (Attila-) huszárezred Nagykikindán állomásozó századához (augusztus 13.). Déván kapitulált augusztus 18-án.

1849 szeptemberében besorozták a 37. sorgyalogezredhez, 1852. február 15-én váltságdíj ellenében elbocsátották, később birtokán gazdálkodott. 1871-től törvényszéki bíró, 1893-tól Bereg megye főlevéltárnoka volt; királyi tanácsosi címet kapott. A Bereg megyei Honvédegylet tagja, majd 1889-től elnöke volt. Beregszászon hunyt el 1899. április 20-án, és a családi kriptában, Dercenen temették el.[8]

A forrásközlés módja

Dercsényi László naplószerű visszaemlékezésére Hermann Róbert hívta fel a figyelmemet. A kéziratos memoár Dobák Géza gyűjtő tulajdonát képezi, aki hozzájárult annak közléséhez. Emellett Dobák Gézának birtokában van Dercsényi Kálmán visszaemlékezése is, amely 1896-ban napvilágot látott egy önálló kötetben, majd 1907-ben az *Adalékok Zemplén vármegye történetéhez* című folyóirat hasábjain folytatásokban is megjelent.[9] Utóbbi kiadás nem teljes, mivel a fennmaradt kézirathoz képest több helyen lerövidítették, illetve a naplót átszerkesztették.

Dercsényi László visszaemlékezésének létezik egy vázlati és egy tisztázati példánya. Mivel az előbbi teljes, ezt vettem a kiadás alapjául, az előforduló hiányok pótlását pedig a tisztázati példány, illetve Kálmán 1896-ban megjelent műve alapján végeztem el.

Dercsényi László a memoár szövegét 1851-ben öntötte végleges formába, ami az 1848. augusztus 28-ára vonatkozó bejegyzéséből is kiderül: „Ez jutván most néha eszembe (1851), elmondhatom…” –, ám a visszaemlékezés alapjául 1848–49-ben vezetett rövid feljegyzései szolgálhattak. Ugyanakkor az 1849. február 8-ai bejegyzésben is találunk visszautalást: azon a napon ágyúdörgést hallottak, de csak később tudhatták meg, hogy az az aradi ütközet zaja volt.[10]

A honvédtisztek életrajzi adatait Bona Gábor művéből vettem át.[11] A forrást a korabeli helyesírási jellegzetességek, következetlenségek és tájnyelvi alakok, illetve az eltérő névalakok megtartásával rendeztem sajtó alá, de a központozást az érthetőség kedvéért a mai helyesíráshoz közelítettem. Dercsényi László visszaemlékezésének váz-

[8] *Bona* 2008–2009. I. k. 276–277. o.
[9] *Dercsényi* 1896. és *Dercsényi* 1907.
[10] Hermann Róbert szíves közlése.
[11] *Bona* 2018.

latából csak azokat a törléseket adtam meg lábjegyzetben, melyek érdemi kiegészítéssel szolgálnak. Az eredeti kézirat sok helyen igen rossz állapotú, egyes szavak/sorok hiányoznak, vagy alig kiolvashatóak, előbbieket […]-el jelöltem, utóbbiakat szögletes zárójelek között kiegészítettem.

Végezetül itt szeretnék köszönetet mondani Hermann Róbertnek, Dobák Gézának és Lázár Balázsnak a forrásközlés elkészítéséhez nyújtott segítségért.

Forrásközlés

Augusztus hó 18. Pesten. Ma voltam Berzenczeynél[12] öcsémmel[13], hogy beírassuk magunkat mint leendő közvitézeket az általa Kolozsvárt alakítandó új magyar lovas ezredbe. Berzenczey bevett, nevünket beírtuk, és így szavunk már adva van, hogy hazánknak mint katonák is fogunk szolgálni.

Szegény anyánk[14] itt van, tanúja akart lenni egy ünnepélynek, melyen 2 fiát – úgy szólott – a haza oltárára tészen. Sokáig nem akart beleegyezni, de végre mégis megtette azt. Egy ebéden az Angol Királynénál[15] egy névlajstrom került kezei közé, melyen azon képviselők voltak feljegyezve, kik átlátva a haza szükségét, táborba mentek.

Ez volt az, mi aztán kedves anyánkat azon tettre indította, mert miként ezt meglátta, tüstént mondá, hogyha a nép képviselői átlátják a haza ily szükségét, úgy én vétkeznék, ha ti elmeneteletekbe bele nem egyeznék.

Most már nincs más teendőnk Pesten, mint kolozsvári utunkra készülni, mit nagy hévvel el is kezdtünk.

Augusztus 19-től 22-ig. Ezen idő alatt minden katonasághoz szükségtelen holminkat öszvepakoltuk és K. I.[16] bátyánknak gondviselésére bíztuk. Lakásunkat bíztuk D. L.[17] barátunkra. (Minden bútoraival egyetembe.)

Azt gondoltuk még akkor, hogy egy pár hó, vagy legfeljebb egy év múlva ismét nagyvárosi lakosok és hivatalnokok leszünk.

Nem is álmodtuk volna meg, hogy Pestet, mint állandó lakosok egyidőre bizonyosan, ha nem örökre utoljára látjuk most.

Ezen idő közben kísértem el kedves anyámat Bodonba, hol gyászba volt mindenki, mert a házigazdát alig néhány napja vitték sírba.

---

[12] Görgényszentimrei Berzenczey László (1820–1884), reformpárti politikus, Őshaza-kutató. 1848-ban országgyűlési képviselő, kormánybiztos. Részt vett a Mátyás-huszárok szervezésében, és az agyagfalvi gyűlésen jelentős szerepe volt a végső döntések meghozatalában.

[13] Dercsényi Kálmán.

[14] Szemere Klára.

[15] A Szálloda az Angol Királynéhez Pest, illetve Budapest egyik híres szállodája és étterme volt a 19. században, a mai Deák Ferenc utca 1. szám alatt (V. kerület).

[16] Kraynik Imre a Közmunka és Közlekedésügyi Minisztérium tanácsosa volt.

[17] Dessewffy László (1821–1877), későbbi honvéd főhadnagy.

Szegény nénénknek nagy vigasza volt anyámat látni. Bodonba kevés ideig mulattunk. Öcsém nem is jöhetett, mert neki dolgaink azalatti rendezése jutott feladatul.

Visszajövet anyám Bodonból csak néhány órát mulatott Pesten, Újvárosra[18] menendő, búcsúnk érzékeny volt. Hogy is ne lett volna, hiszen nem tudhattuk, látjuk egymást vagy se többet. Egy előérzet tudtunkra adta, hogy legelső találkozásunkig nagy dolgok fognak végbemenni.

Augusztus 20. Dolgaink rendezve, ösmerőseink búcsúzás végett sorra járva lévén. A „Magyar Király" című vendéglő előtt felültünk a Mindenesre (Omnibusz). Utasok, kik addig kísértek, voltak D. L. és Árkosi Károly. Útitársunk mindjárt volt, mert Knöpfler[19] gyógytanár velünk utazott Erdélybe. Szolnokig vasúton, azontúl Biasini[20] gyorskocsiján, sokat sehol sem mulatva és várva azon percet, mikor Kolozsvárt, jövendőbeli lakóhelyünket megláthatjuk. Az útban többnyire terveket koholva, szomszédjainkkal beszélgetve mulattuk magunkat, néha-néha a Vagner-féle kardjaink fényét is megtekintettük. Így telt el az idő egész augusztus 27-ig, mikor is gyorsszekerünk jókor reggel Kolozsvárt Biasini fogadójába[21] behajtott.

Szobát nyitatva kipihentünk és még délelőtt jelentettük magunkat Berzenczey biztosnál, ki szívesen fogadott és tüstént gr. Mikes Benedek[22] őrnagyunkhoz utasított a felvétel és felesketés végett. Őrnagyunk másnapra az úgynevezett nádméz fabrikában[23] lévő laktanyába rendelt a felvétel végett. Azonban délután mindjárt Makray[24], [egy] század alakításával megbízott százados eljövén lakásunkra, felszólított, nem kívánnánk-é századjába szolgálni, melyre mi már csak azért is, mert őt egyenes embernek néztük, igennel válaszolván, ő tüstént felesketett minket és 5 napi díjunkat, 1 ft 40 kr pengő ezüst húszasokban kezünkbe is adta. A pénz minket nagy zavarba hozott annyira, hogy elvenni se akartuk, megfeledkezve, vagyis hozzá nem szokva még, hogy közvitézek vagyunk. Kapitányunk végre mégis reá vett, hogy elvegyük, nála az semmi esetre sem maradhatván.

Mi végre elvettük azt azért, hogy tegyük el azt a pénzt, melyet, mint katonák hazánktól kaptunk. (Sokáig megvolt az 5 húszas, de végre egyszer az aprópénz végett igen nagy ínségre jutva, kéntelenek voltunk ezen ereklyét a világ forgalmának által adni.)

---

[18] Balmazújváros.

[19] Knöpfler Vilmos (1815–1882), orvos, királyi tanácsos.

[20] A Biasini Domokos kolozsvári vállalkozó által üzemeltetett személyszállítási vállalat.

[21] A Külső-Torda, később Petőfi (ma Avram Iancu) utcában található fogadó, ahol Biasini posta- és személyszállítási állomása is volt.

[22] Pontosabban Mikes Kelemen gróf (1820–1849), őrnagy, később ezredes.

[23] Cukorgyár, egy helyi vállalkozás volt a reformkorban Kolozsváron, amely később csődbe ment. A Külmagyar utcában lévő épületét laktanyának használták a Mátyás-huszárok.

[24] Makray László (1815–1876), kapitány, majd őrnagy és osztályparancsnok, később alezredes.

Augusztus 28. Egy ösmeretséget tettünk. Kozma Zsombor[25], volt pesti országgyűlési írnok, jelenleg bajtárs, megösmerve bennünket eljött hozzánk, és a pajtásság hamar megalakult. Ő zarándi, víg kedélyű ifjú, ösmerős Kolozsvárt. Sorsa, mint e lapok mutatni fogják, mienkkel meglehetősen öszve lesz forrva. Ugyancsak e napokban ösmerkedtünk meg Benediktivel[26] is, ki jóba, úgymint rosszba osztályos társunk volt.

E hónap végégig nem volt más teendők, mint magunkat felruházni. A dolmányvarrásnál órákat töltöttünk a szabónál, szinte olvasva az öltések számát. Mit mondjak még a piros csákóról. Nagyon sajnáltam, hogy szabó mesterséget nem tanultam, mert akkor magam legrövidebb idő alatt kielégítettem volna vágyamat. Nem kis élvezet volt sarkantyúnk pengésit is hallgatni, mely a pesti művészektől kerülvén, kolozsvári pajtásainknál lévő társait jóval felülmúlta.

Ez jutván most néha eszembe (1851), elmondhatom, hogy ily foglalatosságok között eltölt az egynéhány nap, és mi augusztus utolsó napján délután egészen egyenruhába öltözve elmondhattuk, hogy most már magyar huszárok vagyunk.

Nem is tettünk egyebet, mint bámultuk szürke, veres sinórral egyszerűen kihányt[27] dolmányunkat. Vörös csákónkat nemzeti színű rózsájával. Sarkunkat öszveütve és kardunkat a kövezeten csörtetve bizonyosan igen örvendettünk volna, hogyha éppen hazánk állapotja nem kényszerített volna ily öltözet felvevésére.

Aug[usztus] 30. Este kapitányunk kiadta a parancsot, hogy holnap indulunk Désre, jövendőbeli lakhelyünkre. Kapitányunk Benediktit és minket kettőnket magával fogja vinni.

Aug[usztus] 31. eljött 31-ik reggel és mi útnak indultunk. Kapitányunk Benediktivel egy kocsin, én öcsémmel egy kis szekéren, két pónival, melyeknek kocsisa se volt. Az úton mi magunk hajtottuk a lovakat, helyünk a kis szekéren alig volt kettőnknek.

Este elk[e]r[ül]tünk Széplakra, kapitányunk lakhelyére, hol neje[28] bennünket igen szívesen fogadott. Az este vígan tölt el, beszélgetve a történtekről, és terveket koholva a jövendőről. Ez éjjel háltam a legcifrább ágyban életemben, olyanban, miről nem hittem, hogy emberek készíteni tudnak.

Szeptember 1. Reggel bementünk Désre, hol már a kész szállások vártak. Én be voltam szállásolva egy Pap Márton, öcsém Pap Miklós nevű kereskedőnél. Hogy nem lehettünk együtt, ez nagyon furcsán esett, mert még azt nem próbáltuk, egy városba és nem egy épületbe lakni, azonban eszünkbe jutva, hogy katonák vagyunk, hallgattunk, nem is lehetett volna mást tenni.

---

[25] Kozma Zsombor (1829–1918), 1848 augusztusában beállt a Mátyás-huszárokhoz. Őrmester, 1849. március 17-én súlyosan megsebesült Sárkánynál, a továbbiakban szolgálatképtelen, április 1-jén hadnaggyá léptették elő.

[26] Benedikty Albert (1824–1878), Mátyás-huszár, később az ezred alszázadosa.

[27] Régies magyar szó, jelentése díszített.

[28] Torma Lujza.

Különös érzést ébresztett fel bennem ezen első elszállásolás, idegen helyütt lakni, kinek az ember nem atyafia, avval ebédelni, szóval azon családnak tagja lenni, ehhez szokni kell. E jelen esetben még biztosak voltunk, hogy szívesen látnak, azonban[29] ellenkező esetben képzelheti mindenki, mily jól eshet annak, ki oka az odavaló elszállásolásnak.

Szeptem[ber] 2. Eltelt hamar, Zsombor elvitt ösmerőseihez, Rácz Györgyhöz, kinek fia, Miklós,[30] pajtásunk volt. Voltunk a Casinóban[31] is. Este parancsot kaptam, hogy toborzás végett el fogok menni Bethlen vidékére, újoncokat szerzendő. E szerént holnap verbunkos, még pedig verb[unkos] káplár[32] leszek.

Szeptem[ber] 3. Én, mint helyettes tizedes, Rácz, Zsombor, Gergely Sándor, egy volt szabó legény (nevét elfeledtem), Barabás Ferenc és még egy pajtás útnak indulánk egy előttem egészen ösmeretlen vidékbe azért, hogy ezredünket nevesszük.[33]

Első toborzóállomás Retteg volt. Itt leszállva a szekérről, végigmentünk zeneszóval az utcán, és bementünk a Casinóba (kocsmába). Az utcán legényeim (öcsém és Zsombor) ugyancsak táncoltak. A nép bámult, de kedvök nem volt felcsapni, mert oláhok voltak többnyire. A Casinóban bort parancsoltam a nép számára, hogy viduljon. Emlegettük egymásnak, hogy hazáért táncolni és bort innya most van alkalmunk először, vagyis, hogy borivással és tánccal is használhat az ember hazájának.

Szept[ember] 3. Végre sok csizmakoptatás és borfogyasztás [után] sikerült Rettegen a felső utcán egy vörösmellényes kocsist arra bírni, hogy csapjon fel.

Tüstént új csákómat nyomtam fejébe, hogy így a nép is lássa ezen esetet és buzduljon, én pedig kéntelen voltam annak kalapját fejembe tenni, mert föveg nélkül fejemet az utcán csak nem hagyhattam. Borzalommal tekintettem újoncom kalapja bélésire, azonba katona voltam, avval vigasztaltam magamat, hogy fejsű[34] van a világon elég.

Hat ily nap telt el, míg toborzók voltunk, és míg táncolni és bort innya kötelességünk volt. Mindöszve 6 újoncot vittünk be, mert a vidék oláh volt és már fel is bujtogattatott papjai által. Megösmerkedtünk ezen útban gr. Mikónéval, Zsombor nagynénjével[35], Kozma N. Zsombor nagybátyjával[36], ezelőtti főispánnyal, gr. Bethlen Ferenccel[37], Jékey Lajossal[38], későbbi kapitányommal, Bardocz[i] földbirtokossal

[29] Áthúzva: nem hiszem, hogy kitartottam volna könnyen, hogyha meg lettem volna győződve az ellenkezőről.
[30] Rácz Miklós (1830–1902), az ezred későbbi főhadnagya.
[31] A megyei polgári-nemesi társas élet színhelye.
[32] Tizedes.
[33] Értsd: létszámát növeljük.
[34] Dercsényi itt alighanem a fejtetűre gondolt.
[35] Torma Krisztina.
[36] Kozma Imre, Belső-Szolnok megye főispánja.
[37] Bethlen Ferenc gróf (1801–1875), októbertől százados a Zemplén megyei önkéntes nemzetőrzászlóaljban, majd április végétől őrnagy a 2. honvéd vadászezredben.
[38] Porcsalmi Jékey Lajos (1801 k.–1885), 1848 augusztusától önkéntes a Mátyás-huszárezredben, a szabadságharc végéig századosi rangot ért el. *Bona* 2018. Gyászjelentése szerint őrnagy volt. OSZK GYJ.

(ez utóbbinak Udvarhelyen egy igen szép fakó, saját nevelésű arabs ménlova volt), Balogh és még több földbirtokosokkal, kik legalább külsőleg meglehetős szíveséggel láttak. Többnyire azoknál voltunk szállva, azoknál ettünk. Zsombor ösmerős lévén, sokat köszönhettünk neki ezekért.

Szeptember 7. Visszajöttünk Désre, és örömmel szemléltük, hogy századunk létszáma távozásunk alatt meglehetősen megnagyobodott. 6 felé mentek toborzók velünk egyszerre, a többiek majd mind magyar vidékekre, s fáradságok nagyobb sikerrel is volt. M[agyar]láposról 30 köröl hozott Jánosi bajtársunk.

Szep[tember] 8–20. Szept[ember] 20. Éltünk egyszerű volt, unalmas azért nem volt, mert még minden új lévén, csekélységekben is élvezetet leltünk. Néhányszor tartottunk gyalog gyakorlatokat. Én, öcsém, Zsombor és Rácz Miklós Benediktivel öszvegyűlve tanultuk a gyakorlatokat Pestről hozott könyvekből. Esténként Rácz Györgynél, Tatrasyéknál s még több helyről öszvegyűlve meglehetősen mulattunk.

Egy nap történt, hogy éppen a századosi irodában napos szolgálaton lévén, kapitányunk elérkezett falusi jószágáról, és megtudván ottlétemnek okát, mondá az őrmesternek, Benediktinek, hogy ezután csak tizedes szolgálatra kell engemet és öcsémet használni, a jeleket feltehetjük és hordhatjuk.

Ezen napokban hallottuk, hogy Désről el kell mennünk, mert a határezred parancsnok, Urban[39] tudtára adta a városnak, hogy bennünket falai között ne tartson.

Szeptember 21–22. Előkészületek napja volt. Századunk, mely már a 100[-at] jóval meghaladta, elosztatott szakaszokra, nékem jutott a 4ik, öcsémnek a 2ik. Ezekről felelősök voltunk, azaz Zugs káplárok[40] lettünk.

Néhány pisztolyt, karabélyt, kardot századosunk kiosztott, úgyhogy már mindeniknek volt fegyvere. Lovunk nem volt, mert nem volt pénz azt vásárolni.

Szept[ember] 23. Elindultunk Kolozsvár felé szekereken, nagy sár volt egy eső miatt. Dés lakosai mondták, hogy búsulni fognak elmenetelünk miatt. Egész nap utazva késő este értünk Kolozsvárra, hol is a Biasini fogadóba szállásoltak be. Őrnagyunk beszédet tartva nekünk, egy szobába vagy 20[-an] ismerősök álomnak adtuk magunkat.

Szept[ember] 24. Reggel megtörtént századunknak a városba való elszállásolása. Én Zsomborral együtt egy özvegy őrnagynéhoz jutottam, hol is bennünket egy privatdiner[41] szobájába tettek. A háznál lakott egy tiszt a sivkovicsoktól[42], kinek inasa lakótársunk lett. Ez ismét furcsán esett annyira, hogy Biasini fogadójába akartunk szállást foglalni magunknak. Azonba eszünkbe juta, hogy katonák vagyunk és tűrtünk. A Sivkovics pajtás 3 nyelven beszélt, úgy, hogy mi Zsomborral kéntelenek voltunk franciául beszélni, hogy a pajtárs [sic!] meg ne értsen.

[39] Karl von Urban (1802–1877), császári-királyi alezredes, a 17. (2. oláh) határőrezred megbízott parancsnoka.
[40] Szakaszvezető tizedes.
[41] Tiszti szolga.
[42] 41. (Sivkovich-) sorgyalogezred.

Kolozsvárt tudtuk meg, hogy Jelasics[43] országunkban van.

Szeptember végéig meglehetősen egyformán éltünk. Gyalog gyakorlataink voltak, hol már tanítási szereppel játszottunk.

Ösmeröseink voltak B[áró] Vay Miklós[44], kit inkább Miklós fia kedvéért többször meglátogattunk, hol Jakab[45] öcsénket – mint a Max könnyűlovas[46] ezrednél főhadnagyot – majd mindég találtuk. Jakab öcsénk mindig mondta, hogy ő magyar lovas ezredbe kívánna jönni és ő különben se lévén politikus, véle öszveütközésbe nem jöttünk. Így tölt el szeptember hónap minden rendkívüliség nélkül.

Oct[ober] 1. Megérkezvén a minisztériumtól a pénz, már remondázhattunk.[47] Első nap 11 lovat kaptunk. Öcsém is kapott, mert a 2-ik szakasz kezdte meg a sort. Mulatságunk ekkor már volt, mert a lóbevételnél mindég ott voltunk, várva, mikor kerül a sor reánk. Sivkovics pajtársunktól megváltunk, mert ő Marosvásárhelyre ment osztályával[48]. Mi is a belvárosba költözve, ott hagytuk különben se szíves házi gazdasszonyunkat. 2-ik szállásom volt egyedül (mert Zsombor nagynénéjéhez ment) egy idegen helyütt, ott se maradtam csak két nap és mentem én is Zsombor nénjéhez, hol Kálmán is volt.

Október 2-től 15-ig. Mindjárt első napjaiban októbernek lovat kaptam, egy pejt Bethlen méneséből. Zsombornak is volt egy lova nénje, Mikónétől. Hogy a lóval való bánást megtanuljuk, elhatároztuk, hogy magunk fogjuk azt még tisztítani is. Annak okáért reggel jókor felkelve, hozzáfogtunk mindhárman az etetéshez és vakaráshoz. Hárman lévén, mindég volt valaki, ki a különben nem éppen legkellemesebb időtöltést kellemessé varázsolta. Kapitányunk megvizsgálván bennünket, megdicsért, hogy jó példát mutatunk többi pajtársainknak.

Lóvakarással, nyeregillesztéssel, szakaszunknak felruháztatásával és gyalog, sőt néha lovas gyakorlatok tartásával tölt el az idő egész október közepéig.

Október közepe táján kezdődött Erdélyben az oláh forradalom. A sok földbirtokos részint jó emberei által figyelmeztetve, részint rossz emberei fenyegetése által figyelmetessé téve, elhagyták lakhelyeiket, és csak kevés ékszereiket mentve meg, jöttek Kolozsvárra. Az oláhok seregenként mentek Naszódra Urban elébe, hol az alkalmasok beosztattak a cs[ászári] seregbe, a többiek felesket[t]etvén a cs[ászári] hűségre, hazabocsáttattak. Ezek idegen helyütt már rabolgatni is mertek, és ha azt nem merték tenni is, de szitkozódni a magyar ellen nem mulasztották el soha.

---

43 Josip Jelačić Bužimski gróf (1801–1859), császári-királyi tábornok, zágrábi főhadparancsnok és horvát bán. Csapataival 1848. szeptember 11-én lépte át a Drávát.

44 Vay Miklós báró (1802–1894), konzervatív államférfi, a főrendi ház tagja, erdélyi királyi biztos.

45 Dercsényi Jakab (1827–?), katonatiszt, majd gazdálkodó.

46 3. (Ferdinánd Miksa-) könnyűlovasezred.

47 Újonc lovak begyűjtése (a német *Remonte,* 'fiatal ló' és a francia *remonter,* 'feljavít, kiegészít' szóból).

48 Vagyis két századdal.

Október 10-ike tájba jött Kolozsváron keresztül a Hannover huszárezred[49] telepje. Rettegre menve ezredjének lovakat viendő. Néhány közölök által jött hozzánk, hol szívesen fogadtattak.

Egy este *(oct[óber] 14. vagy 15.)* parancsot kapunk az elindulásra; hová? miért? azt a katona nem kérdezi. Este már sötét volt, midőn Kolozsvárról Dés felé elindultunk. A kiindult csapat állt 2 szakasz huszárból (az öcsém és az én szakaszom), egy szakasz Max féle könnyűlovasokból és egy rakás kolozsvári nemzetőrünkből. Utunk regényes volt, bár a sötétség miatt kissé kellemetlen.

Reggel 3-4 óra tájban értünk Bonchidára, B[áró] Bánffy jószágára, hol kiküldetésünk valódi okát megtudtuk. Egy Urbannál lévő oláh csorda (3-4 ezer) erre menvén keresztül, rablási tehetségeit kiakarván tüntetni, a bonchidai nemzetőrök által (20-40 gyalog és 7 lovas) széljelverettek, és ezek valami 500[-at] elfogtak. Ezeket Kolozsvárra vinni nékünk lett volna feladatunk.[50] Azonban kapitányunk a nemzetőrökre bízta a dolgot, és 2 szakaszával Kolozsvárra ment, hol a Hannover huszárok által Rettegről hozott újonc lovak voltak. Magok a huszárok már ott hagyták a lovakat és valami 30-35 beállottak hozzánk, saját lovaikat magokkal hozván. Kolozsra érve éjfél után beszállásoltattunk. Másnap reggel öszveszedtük a lovakat a még hátra lévő embereikkel és útnak indítottuk Kolozsvár felé. Az emberek között kiváló volt Baltesz[51] tizedes, ki most erővel soroltatott csapatunkba. Azonban később[b]en a csapatnak egyik legkitűnőbb és legnevezetesebb tisztje lett.

Nékem e napon kapitányom által egy Hannover őrmester őrzése jutott feladatul, kit, mint kapitányom mondá, agyon is lőhetek, ha észrevenném, hogy kedve volna elszökni vagy ellenállani.

Elérkezve Kolozsvárra, csapatunknak más kiküldetése is volt, 40-50 huszár és egy század gyalog honvéd[52] kiküldetett az oláhok fékezésére. Oct[óber] 15. napján már gyilkolni, rabolni kezdették földesuraikat. Én nem voltam ott, öcsém ott volt. Eredménye a kiküldetésnek az lett, hogy valami 5-6 oláh rabló főnököt, a többek közt egy oláh papot is behoztak. Ez, két más társaival felfüggesztetett Szamosfalva egyik dombján.[53]

Baltesz tizedes csakhamar bele találta magát a csapatunknál. Mindég monda, hogy ő szökevény nem akart lenni, azonban örül, hogy ide jutott. Ő egy szász születésű ember volt, ki már 20 éve 4 császári lovas ezrednél szolgált volt (a Vilmos huszároknál[54] főhadnagy volt). Könnyelmű pénzköltésben és adós[s]ágcsinálásban, azonban nem feledve soha, mi a becsület.

---

[49] 2. (Hannover-) huszárezred.

[50] A bonchidai események valójában október 22-én történtek. Az eseményről tudósított *Kossuth Hírlapja,* 1. (1848) 117. sz. 517. o.

[51] Balthesz Frigyes (1812–?), őrmester, később kapitány az ezredben.

[52] A 11. honvédzászlóaljból.

[53] Ezen esemény Báré községben történt. *Varga – Miskolczy*, 1988. 111–172. o. A két elfogott prefekt Alexandru Bătrăneanu és Vasile Simonis volt.

[54] 10. (Vilmos-) huszárezred.

Ösmertsége nekünk nagyon sokat használt. Megtudtuk, mi a katonai fegyelem. Erélyességet sokat mutatott, és ez nekünk se volt utányunkra [sic!]. Víg kedélyű volt, mindég az esteli társaságokban is fő szerepet vitt.

Mindezek azt húzták maguk után, hogy ő néhány napok múlva őrmester és nekünk, különösen kettőnknek igen jó barátunk lett.

A kolozsvári második mulatásunk alatt nagy feszültség uralkodott a császári katonák és mi közöttünk, miután az a hír szállongott, hogy ők minket, és hogy mi őket le akarjuk fegyverkeztetni. Ezért egy estét a nádméz fabrikabeli laktanyában töltöttünk 1-ső századbeli pajtársainknál. Egész éjjel őrszemeket tartva és köröket járva, de az éjjel eltölt minden esemény nélkül. Október közepe táján érkezett meg Monostor faluba (Kolozsvár külvárosa) egy zászlóalj gránátos, kik Erdélyből a rácok ellen küldve, őrnagyuk által minden parancs nélkül visszahozattak.[55] Ezen gránátosok a Leiningen és Karl Ferdinánd magyar ezredekből lévén, sok magyar fiú is volt köztök.[56] Ezeket a magyar ügynek megnyerni, úgy hiszem, tisztjeink feltett szándéka volt, azonban nyilvánosan őket toborzani és általhívni még sem merték, mert őrnagyok erélyességétől és a Kolozsvárt szállásolt egy zászlóalj, többnyire oláhokból álló Karl Ferdinándoktól[57] tarthattak, annyiba, hogy azok tisztjeik által ellenünk feltűzelve, a mi gyengítésünket, vagy éppen lefegyverzésünket eszközölhette volna ki.

Meghagyatott azért nekünk és a mi többször említett barátinknak (Benedikti, Rácz, Zsombor, Baltesz és mi ketten) a katonák kaszinójában borral, bor között igyekezzünk ezen tervet kivinni. Zsombor ösmerős lévén Kolozsvárt, az ő segítségével eljutottunk azon csapszékekbe, hová a gránátosok is, bár későn, eljöttek.

Mi megbízatásunknak eleget akarván tenni, megtettük, mit csak lehetett, ittunk ismét és beszéltünk hazánk javát tartva szem előtt, muzsikust is hoztunk és végre táncoltunk.

Sikerült 27-30 gránátost annyira vinni, hogy ezek már felcsaptak nekünk, ígérve, hogy a toborzó gyalog honvéd kapitányhoz el is mennek (huszárok nem akartak lenni), és gránátos csapatjokat elhagyják. Rácz Benediktivel el is vitte őket a gyalog honvéd laktanyában, de Bittó[58] toborzó kapitány, félve a gránátos őrnagy erélyességétől, másnapra utasította őket.

Mi ezalatt azokkal bajlódtunk, kik az igaz útra térni nem mertek. Ezek is hallva pajtársaik sorsát és reggel fele lévén az idő, eszökbe jutva az őrnagyuk által fenntartott fegyelem, lassanként otthagytak bennünket, úgy, hogy mi nemsokára egyedül ma-

[55] Az alakulat parancsnoka Joseph Urraca alezredes volt. A zászlóalj nem a Délvidékre, hanem István főherceg nádor testőrségéhez volt vezényelve Budára, visszafordulásuk Anton Puchner báró, erdélyi főhadparancsnok parancsára történt.

[56] A hat századból álló zászlóaljat a 31. (Leinningen-), az 51. (Károly Ferdinánd-) és a 62. (Turszky-) sorgyalogezred két-két gránátos százada alkotta. Állománya nagyobb részt román, kisebb részt magyar és szász volt.

[57] Az 51. (Károly Ferdinánd-) sorgyalogezred 3. zászlóalja.

[58] Bittó István (1806–1865), honvéd százados, később őrnagy.

radtunk. Még ugyanazon éjjel beparancsoltatott századunk a gyaloglaktanyába, mert mint hallatszott, a gr[ánátos] őrnagy le akar minket fegyverkeztetni. Ott voltunk reggelig, reggel a gránátosok elmentek Torda felé ellenségeink közé. Az őrnagy néhány lovas tiszttel bejött a laktanyába, hol a honvédek őt megtámadták. Baja lett volna, de tiszteink közbevetése megmentette őt. Mondják, kik közel állottak hozzá, hogy a 11. ho[nvéd] z[ászló]alj e rohamán halvány lett, mint a fal, minden segédjeivel együtt.

Október 18–20. között fegyverkeztettük le az 1 század Max féle könnyűlovasokat. A dolog igen könnyen ment. Ezáltal századunk kapott 60 lovat, mind jól felszerelve. Én előbb kiválasztottam magamnak egy feketét, de ez karórágó lévén, kicseréltem egy sárgával, mely megint nagyon rugós volt. Úgy jutottam azonban azon sárga lovamhoz, mely Erdélynek majd minden csatáit vélem, vagyis alattam szolgálta ki.

Október 15. táján ment gr. Bethlen Gergely[59] százados valami 128 huszárral és egy csapat gyaloggal Torda felé az oláhok ellen, kik már általánosan raboltak, gyilkoltak.[60] Századunk ezen csapathoz csak 25 embert adott, mert mi még fel nem voltunk szerelve. Zsombor velök ment. Mi a felszerelés végett Kolozsvárt maradtunk. Október 23. vagy 24. után indultunk. Első nap Tordáig mentünk, hol sárga lovamat kocsisom vigyázatlanságából vagy akaratából megszúrta az első lábán, úgy, hogy valami 2 hétig nem ülhettem reá. Tordán hallottuk első századbeli pajtársainknak Nagylak mellett nyert csatáit[61] az oláhokon, és sajnáltuk, hogy mi ott nem lehettünk. Tordáról mentünk Felvincen keresztül Enyedre. Enyeden tudtam meg, hogy az oláhok Zalatnát, 1843. és 1846-ki bányász hivatalnoki lakhelyemet elpusztították[62], annak szinte minden magyar lakosait kiölték. Enyeden találkoztam Zsomborral, ki beszélte, hogy a szentkirályi mezőn[63] nevezetes öszveütközésök volt az oláhokkal, mondta, hogy valami 300-400 oláh esett el, a mieink közül[64] egy ló és egy ember sebesült meg.

Enyeden Benediktivel voltam szállva egy vendéglőbe.[65]

Kálmán szakaszával a Felső utcába volt beszállásolva.

Enyeden 6 napig mulattunk. Ezalatt 2-szer voltam előőrsön az oláhok ellen. Egy este vagy 10-ed magammal a Maros partján voltam Nagylak felé. Hideg volt. Egész

[59] Bethlen Gergely gróf (1812–1867), kapitány, később ezredes és ezredparancsnok.

[60] Pontosabban Nagyenyedre ment a 11. honvédzászlóalj egy része (380 fő) Bánffy János báró, százados vezetésével, 110 Mátyás-huszár Bethlen Gergely kapitány vezetésével és egy szakasz székely huszár Szentgyörgyi József hadnagy parancsnoksága alatt, továbbá 200 kolozsvári nemzetőr.

[61] 1848. október 24-én a Nagyenyed környéki magyar csapatok győzelmet arattak a nagylaki román felkelőtábor felett.

[62] 1848. október 23–24-én a Petru Dobra vezette román felkelők felgyújtották és kifosztották Zalatnát, a lakosság többségét lemészárolták.

[63] Utalás az 1848. október 25-i marosszentkirályi magyar győzelemre.

[64] Áthúzva: senki se, még csak meg sem sebesült.

[65] Áthúzva: jó helyünk volt, külön szobánk, azonban pénzünk nem volt, úgy, hogy zavarba jöttünk mindég, ha eszünkbe jutott, hogy még fizetni is kellene. Miután 3-4 nap lettünk volna ott és mégse fizettünk se szállásbért, se ételért, vendéglősünk alkalmasint sértve bajunkat bejön egyszer szobánkba és kér, lennénk szívesek neki egy…

éjjel nyeregbe voltam, honvédek ott tartották a Maros partját és én egytől a másikig cirkáltam, ezek jól tartottak borral. Reggel visszamentem Enyedre. Ez volt az első szolgálatom az ellenség előtt.

Másodszor voltam előőrsön a károlyfejérvári[66] úton 6 emberemmel. Kettő közölök volt az őrszem az országúton, nékem őrhelyem volt Enyednek legvégső háza, alkalmasint ezelőtt valami cigány kalyiba.

Vitéz legényeim, az őrszemek valamit fényleni látván, azt gondolták, hogy itt az ellenség, vágtatva és lármára jöttek vissza, azonban semmi se volt. Szerencsém, hogy meg akartam lármájoknak okáról győződni, és vártam, mert ha akkor fellármázom a várost, mi hatalmamban állott, akkor csakugyan kudarcot vallottam volna.

November 1. November elsőjén déltájba riadót vertek Enyeden, mi hirtelen felkészülve összejöttünk, és vesszük a parancsot, hogy Kolozsvárra visszamegyünk, mert a császáriak Marosvásárhelyt bevévén,[67] Kolozsvárra igyekeznek.

Enyedet ott hagytuk. Lakosai többnyire magyarok, félve Zalatna sorsát, nem akartak maradni, és bennünket követtek. Ennél siralmasabb jelen[e]tet nem láttam még soha. A lakosok feledve minden vagyonaikat, csak saját megmentésről gondoskodtak. Anyák gyermekeiket ölbe hordva, a nagyobb gyermekek gyalogolva. Minden képen a kétségbeesés. Szerencsés volt, ki szekérbe foghatott és kevés ágyneműt rakhatott fel arra.

Mi, huszárok látva ezt, könnyítettünk embertársainkon, kinek bundáját, kinek holmiját lovainkra véve, később a gyermekekre is került a sor, magam is előbb egy kis leányt, később egy fiút vettem egészen Felvincig.

Felvincre estefelé értünk. Be nem mentünk a városba, künn pihentettük lovainkat. Harapva, akinek volt valamije, eltöltöttünk szinte 2 órát, mi után útnak indultunk, és reggel felé Tordára értünk.

Nov[ember] 2. Tordán töltöttük még azon napnak részét, és másnap (nov[ember] 3.) délután Kolozsvárra értünk, hol előbbi szállásainkra beszállásoltattunk. Ezen napon lett b[áró] Jósika Geyza[68] későbbi jóbarátom hadnagy.

Nov[ember] 3. Kolozsvárt hallottuk meg, hogy a város 2 felől fog megtámadtatni. Urban Dés felől és Gedeon[69] gen[erális] M[aros]vásárhely felől.

Novemb[er] 4–8. Ezen néhány napok alatt gyakorlatokat tartottunk. Csináltattunk magunknak melegebb öltözetet. Kolozsvár maga zajos volt, mert nyárspolgárai egy része félni kezdett, más része pedig a vendéglőkben verték a németet, mivel csak lehetett. Kolozsvárnak rendes gyalog és lovas nemzetőrei és különösen felcifrázott vadászai

[66] Gyulafehérvár.
[67] Utalás a székely tábor 1848. november 5-i marosvásárhelyi döntő vereségére.
[68] Jósika Géza báró (1824–1888) október 19-én lett hadnagy az ezredben, később kapitány.
[69] Joseph Gedeon (1789–1859), császári-királyi altábornagy.

voltak.[70] Ezek legnagyobb tollat hordva kalapjok mellett, legtöbb jogot tartottak a németeknek a vendéglőbeni megveréséhez.

November 9-én. Reggel útnak indíttattunk Dés felé, mint hallatszott, Urban elébe, ki Kolozsvárt meg akarja támadni.

Kiindult pedig századunkon kívül egy század székely huszár[71], 4 század gyalog honvéd a 11. zászlóaljból, vagy 3 század a kolozsvári nemzetőrökből, egy pár aranyosszéki székely gyalog század[72] és a híres vadász osztály, 6 háromfontos ágyúval. Kíséretül velünk jött még vagy 20-30 szekér nőkkel, kik részint nemzetőrök nejei voltak, részint Désre akartak eljutni, magok azonban utazni nem mertek, félve az oláhoktól. Ezen seregnek parancsnoka br. Baldacci,[73] Carl Ferdinandok ezredese volt, ki magával hozott 3-4 tisztet ezredéből nyargoncoknak.[74] Ott volt továbbá gr. Bethlen Gergely is, bár századja Kolozsvárt maradott. Elindult a sereg, bár nehezen, a nemzetőrök búcsúja igen soká tartott. Apahídja [sic!] előtt megállottunk, vezérünk szemlét tartott felettünk. Századunknak beszédet tartott, mondta, hogy szemeinkből néz ki a vitézség és bátorság. Este Válaszútra értünk, hol a tisztikar B[áró] Bánffy lakásában foglalt helyet. Mi lovasok egy lóistállóban egész kényelmesen foglaltunk helyet. Legényeink vígan voltak, mind egyre Urban volt, kit vágni, szúrni, aprítani mindenkinek kedve lett volna. Már késő volt, midőn századosom magához hívatott. Elmentem azon szobába, hol a tisztikar, számra 50-60 öszve voltak gyűlve. Jelentvén magamat századosomnak, tudtomra adá ez nékem, hogy egy lovat állítsak egy Carl Ferdinand nyargoncnak szakaszomból. Én a rúgós sárga lovat adtam néki, előre örülve, mint fog a lovagláshoz nem szokott babamtos tiszt holnap arról lefordulni.

A tiszt, kinek lovat kellett adni, kedvembe kívánt járni, mert egy pohár csájjal[75], mely a tisztikarnál meglehetős mennyiségben volt, megkínált. Elfogadtam a csájt és beszélgettünk. Tárgya beszélgetésünknek Urban volt. Mi is lehetett volna más, monda a tiszt, hogy Urban most bizonyosan nem vendégeskedik így, hanem búsul, mert bizonyosan gyanítja, hogy holnap magyarokkal lesz dolga.

Sokáig fenn voltam a tisztekkel, sok csájt megittam. A csájért, nem társaságokért voltam ott.

Felvirradt *nov[ember] 10.* napja és mi végre útban voltunk. Déltájba a nemzetőrök enni kívántak volna, de menni kellett. Már közel voltunk Szamosújvárhoz, midőn hírt

[70] 10 század gyalogos, 1 század lovas nemzetőr, valamint 1 század nemzetőr vadász, akik lényegében a régi polgárőrség tagjaiból álltak.

[71] Valójában 3 szakasz a 2. őrnagyi osztály 1. századából.

[72] A Kolozsvárra Kemény Farkas báró, őrnagy vezetésével visszahúzódott tordai, aranyosszéki és Alsó-Fehér megyei nemzetőrök, kb. 400 fő. A későbbi 75. honvédzászlóalj.

[73] Baldacci Manó báró (1807–1852), honvéd vezérőrnagy, az észak-erdélyi magyar csapatok parancsnoka.

[74] Értsd: futároknak.

[75] Tea (román).

vettünk, hogy Urban vár bennünket csatarendbe. Nékem ½ századdal, Mayer[76] főhadnagyunk vezérlete alatt a hátvéd jutott, és mi még a nők szekerei után jártunk, nyugtalanul nézve előre, mi történik. Baldacci Urbant megtámadni rendelé. Balszárnyunk volt Makray [László] alatt, kevés gyalogság és még kevesebb lovasság ágyú nélkül. A közép Baldacci alatt. 6 ágyúval, a vadászok, nemzetőrök és 1 ½ század lovag. Jobbszárny volt a 4 század honvéd.

A nemzetőrök kezdették el a csatát (kivéve, hogy Urban patrollját[77] 3 ágyúlövéssel Baldacci elkergette), bátran rohamozva, még az ellenséget meg nem látták. Azonban mihelyt Urban ágyúja szólt és egy székely huszár lovát meglőtte, nemzetőreink, hogy fegyvereik könnyebb[ek] legyen[ek], kilőtték fegyvereiket s visszafordultak. A két szárny helyét se foglalta el, és már el volt vesztve az ütközet. Mi egyszerre csak parancsot kapunk, hogy forduljunk meg és menjünk most már, mint előcsapat.

Legnagyobb bajt csinálták a szekerek, mert ezeknek kocsisai megijedve mindenik első akart lenni, és öszvezavarodtak. Volt pány[78] rettegés, milyet még nem láttam.

Egy fertály[79] órányira megálltunk, a lovasság rendbe állítódott és az ágyúk kiszegeztettek, hogy az ellenség, ha jönnek utánunk, illőleg fogadtasson.

Én parancsot kaptam, 6 emberrel a futó nemzetőröket feltartóztatni. Megállottam egy hídnál és meglehetős goromba voltam, kardomat nem sajnálva ütésre, de senkit se sebesítettem meg. Azonban nem használt semmit, mert megfordult és egyet kerülve Kolozsvár felé indult.

Vezérünk látva, hogy ily sereggel győzni nem lehet, elhatározták visszamenni Kolozsvárra. Még aznap este ismét Válaszúton háltunk, de nem ólba, hanem előőrsön, nehogy Urban véletlenül találjon. Nemzetőreink nagyobb része Kolozsvárt hált, őket rendbe szedni és úgy vezetni nem lett volna senkinek se módja. Szerencse, hogy Urban lovasságát[80] (2 egész osztály) utánunk nem küldte, mert[81] nem hiszem, hogy hírmondó jött volna Kolozsvárra seregünkből. Oka pedig ezen tettének az volt, hogy hirtelen visszatérésünket hadicselnek vélte.

Válaszúton éjfélig előőrsön voltam. 15 őrszemem volt, kiket sorra járni bajos volt, szerencse, hogy holdvilág volt. Azonban szerfelett hideg is volt. Ezt embereink már ki nem állhatták, úgyhogy ott hagyták helyeiket és mentek magokat melegíteni. Éjfél után öcsém váltott fel, de szakaszából alig tudott a nagy hideg miatt 6-7[-et] öszvegyűjteni. Szentimrei[82] hadnagy, ki ezen előőrs parancsnoka volt, egy vinc[el]lér kunyhóba azalatt jól kialudta magát.

---

[76] Mayer Adolf (1821–?), az ezred főhadnagya, később kapitány.
[77] Felderítő járőr (a francia *patrouille,* 'őrs' szóból).
[78] Értsd: páni (erős).
[79] Negyed (a német *Viertel,* 'negyed' szóból).
[80] Urban lovassága mindössze 1 század volt a 3. könnyűlovas ezredből. *Heydte* 1863. 167. o.
[81] Áthúzva: ágyú, ló és ember nélkül lett volna seregünk.
[82] Szentimrei (Bak) István (1799–1882), hadnagy, később honvéd őrnagy.

Visszatérve Kolozsvárra, a polgárság egészen másképp fogadott, mint eddig. Ezelőtt, ha csak tíz lovas, vagy gyalog honvéd volt együtt, egy harsány „Éljennel" megtiszteltetett a polgároktól. Most azonba szégyenelve tettöket Szamosújvár alatt, vagy Urbantól és a császáriaktól félve és minket okozva[83], szinte olvasta az ember szemeikből, hogy falaik közt kedvesek nem vagyunk.

November 16-ig. Eltelt az idő minden nevezetes esemény nélkül. Gyakorlatokat tartottuk, néha ez volt minden dolgunk. Magyarhonbul ez időtájba valami 4-5 ezer bihari lándzsás nemzetőr érkezett, hoztak 6 ágyút is magukkal.[84]

November 17-én.[85] Délelőtt 10–11 tájba minden parancs nélkül kiállít[t]atott hirtelen osztályunk és Szamosfalva felé (Dés felé) kivezettetett a városból. Szamosfalvára érve azt gyalog honvédek által tömve találtuk. Ezek beszélték, hogy Urban már Válaszúton van. Szamosfalva dombon fekszik, honnan a völgyet Apahidáig belátni. Valóban, magunk is meggyőződtünk a dolog valóságáról. Apahida táján a hegyek mind be voltak lepve oláhokkal.

Ekkor kaptam parancsot Kolozsvárra nyargalni és Baldacci ezredesnek[86] hírül vinni, hogy az ellenség Györgyfalva [felé] húzódik. Sárga lovam gyors lábaival hamar a városba voltam. Parancsnokomat meg is találtam, éppen az utcán egy kocsiba ülve, furcsán esett, minőn ő a tőlem vett hírt véve, szinte haraggal utasított el magától.

Azonban most már tudtam, hogy katona vagyok, parancsoknak eleget téve, sarkantyúba vettem sárgámat, és nem sok idő múlva ismét csapatomnál voltam. Szamosfalva végén 1 osztály lovas és 6 ágyú volt, ezek előtt ezredesünk, Mikes Kelemen, századosunk[87] és még több főtisztek néztek Apahida felé.

Esteledni kezdett, az oláhok tüzelni kezdettek a hegyek tetején, és Urban alkalmasint tudtul akarva adni jövetelét, vagy ½ mérföldnyi távolságra 4-5[-öt] lövetett 2 ágyújával. A vidék télies regényessége, az ágyúfüst felemelkedése, a hegyeken az oláhok tüzelése egy festőnek tájfestvényhez anyagot adott volna.

Vezéreink csak holnap várva támadást, azonban azt erélyesen akarván elfogadni, elhelyeztettek bennünket. A gyalogság Szamosfalván rejtetett el, a lándzsások[88] az országúton Kolozsvárig foglaltak helyet. Mi lovasok szárnyt fedtünk, félszázadunk Mayer alatt az akasztófa közelébe állítatott 2 ágyú fedezetére. Midőn helyünket elfoglaltuk, már meglehetős sötét volt. Nemsokára szénát kaptunk. Lovainkat zabláiktól

[83] Értsd: okolva.

[84] Pontosabban Bihar és Szabolcs megyék, valamint a Hajdú-kerület nemzetőr zászlóaljai. A hatfontos üteget pedig Czetz János őrnagy, Vay Miklós báró mellé kinevezett táborkari segéd szállíttatta Pestről Kolozsvárra.

[85] A szamosfalvai ütközet és Kolozsvár kiürítése valójában november 16-án történt.

[86] Baldacci ekkor már tábornok (vezérőrnagy volt).

[87] Makray László.

[88] Lándzsával felszerelt nemzetőrök.

megszabadítva etettük. A gyalogság és a lándzsások zúgása állapotunk regényességét meglehetősen nevelte[89].

Alig etettünk 1 fertály órát és dobszó hallotta meg füleinket [sic!]. Micsoda dobszó, senki se tudta, azonban aggodalmat gerjesztett bennünk, sötét lévén nagyon.

A dobszó mindég közelebb hallatszott. Tudva azt, hogy a mieink Apahida felől dobszó mellett nem jöhetnek, gyanítottuk, hogy Urban éjjeli támadást akar tenni. A honvéd gyalogság egy századon kívül mind beparancsoltatott Kolozsvárra már alkonyatkor, azt tudtuk, [és] azt is, hogy e nevezett századon kívül csak lándzsások és mi, lovasok tartottuk a helyet. Nem kis aggodalomba voltunk azért, midőn a dobszót, és különösen midőn azt már nagyon közel hallottuk. Lovaink hamar fel voltak készülve, rajta is ültünk, midőn parancsunk érkezik, hogy a két ágyút vigyük be a városba. Félszázadunk a legszebb rendbe fordul a város felé, midőn Szamosfalva felől a puskázás megkezdődött.

Az egy század honvéd elrejtette magát egy domb megé (tőlünk alig 100 lépésnyire oldalt), és úgy várta be a dobszóval ijeszteni kívánt ellent. Midőn már igen közel voltak, egyszerre tüzeltek úgy, hogy mondják, valami 50 császári lett a tüzelés áldozata.

A császáriak feleltek a tűzre, a honvédek között nem tettek nagyobb kárt, azonban nekünk egy lovunkat az ágyúból kilőték.

A tüzelésre nagy zavar lett. A mi lovaink megijedve az éjjeli tűztől és fegyverropogástól, nekirugaszkodtak, az egyik ágyú ott is maradt. Futottak lovaink, mint csak lehetett, a sötétség őket kormányozni nem engedte. Én is lovamnak szabad menetelt engedve társai után, egyszer csak lovammal együtt egy mocsárba leltem magamat. A mocsár előtt árok lévén, midőn lovam azt ugrotta keresztül, engemet magától elvetett. Midőn magunkhoz jöttem[90], magam voltam, nyögdécseléseket hallva. Azt éreztem, hogy mocsárba jutottam, de ebből visszafelé véve utamat hamar kiszabadultam. Valami 20-an, köztük Zsombor jutottunk ily gyalog sorra. Egy mocsár volt, melybe lovaink vittek és e mocsárba terhelték le lovagjaikat. Felvánszorogva Kolozsvár felé eredtem, nehogy a gyalogság által utam elzárat[t]assék.

Alig mentem 100 lépést és Baltesszel találkozva, ki kitanult lovának tüzét fékezni tudván helyt maradt és utánunk kiabált. Megismertük egymást és mentünk a város fele. Közel a városhoz egy pajtásom egy szürke lovat vezetett azon 20 közül, melyek vélem hasonló sorsba osztoztak. Ezt elfoglaltam, reá ültem és ismét huszár lettem. Csapatomat meglelve öcsém és barátaim után tudakozódtam. Öcsémet nem érte baj, de Zsombor is gyalog lett. Nem akarva őt a csatahelyen hagyni, Baltesszel és öcsémmel visszamentünk őt megkeresni. Már kint voltunk, közel a helyhez, midőn ő gyalogolva utánunk [ért]. Szamosfalva házainak tüzénél bennünket megismert, ekkor aztán visszatértünk. Ő szüleihez ment, mi csapatunkhoz.

[89] Értsd: növelte.
[90] Értsd: magamhoz tértem.

Ezalatt, még mi Kolozsvárt elhagytuk, a városban ellenforradalom ütött ki. A polgárság a honvédeket, minket, b[áró] Vayt, Baldaccit okozván, hogy most ellenség jön reájok, azok ellen nyilván kikeltek. B[áró] Vayra reá lőttek, Baldaccit megfogták és a városházába bezárták és követelték, hogy mi, honvédek hagyjuk el a várost.

A vezéreink látva, hogy a várost nem tarthatják meg, bennünket visszahívtak és megparancsolták, hogy a Váradi úton menjünk Magyarhon felé. Mi teljesülésbe is ment. Még azon éjjel elhagytuk azon várost, ahol annyi sok „éljent" aratott csapatunk. Midőn a nagypiacon keresztül mentünk, 2 ágyúnk után a Carl Ferdinand zászlóalj sorba volt állítva. Ezek, ha a töltéstartóba lévő 60 töltényeket használták volna, bennünket tönkre tehettek volna.

Éjféltájba érkezhettünk Gyalura[91] a legnagyobb rendetlenségben. Ez éjjel igen nagy hideg volt, a bajuszosok jégcsapokat hordoztak magukkal. Leszállva lovainkról, melyeket istállókban elhelyeztünk, a m[agyar]kapusi vendéglőbe mentünk, hol nagy lárma és ígér[e]tek közt szerencsések voltunk egy kevés meleg ételt enni. A szoba tele volt bajtársakkal, kolozsvári polgárokkal és nem kevés nőkkel, kiket a rémülés vert ki Kolozsvár falai közül. Ott volt ezredesünk, őrnagyunk és kapitányunk is, kik magokba beszélgettek az eseményekről. Végre álmosak lévén, Baltesz, öcsém és én egy konyha oldalán még több bajtársunkkal együtt helyet foglaltunk és aludtunk, töltéstartónkat párna helyett használva. Ez éjjel szállongott az egész kolozsvári véderő Kapus felé egyenként, minden rend nélkül. Mindenki el volt rémülve.

Nov[ember] 18. Reggel parancsot várva, azt 9 óra felé megkaptuk. Baltesz 8-ad magával Bánffyhunyadra küldetett szállást csinálni, ketten hozzá csatlakoztunk.

Ez úton öszvejöttünk Zsomborral és még több társainkkal, kikkel Nagykapuson ebédeltünk, húst sütve magunknak, innen kiindulva egy üteg ágyút leltünk minden fedezet nélkül, melyet bekísértünk Hunyadra[92]. Visszamenve onnan Kőrösfőre[93] szállásra.

Nov[ember] 19., 20., 21. Mulattunk Kőrösfőn. Kolozsvárról itt hallottuk, hogy Urban bent van. Szállva voltunk sok nemzetőrrel, sárga lovamat visszakaptam. Itt szedtük rendbe századunkat, én is szakaszomat.

22. Őrszemen voltam öcsémmel és szakaszunkkal Almás[94] felé. Reggel felé riadó volt haszontalanul.

23. Elmúlt minden nevezetesség nélkül.

24. Ment osztályunk Almás nevű oláh faluba, szállva voltam öcsémmel és Makray Domokossal[95] egy tiszta oláhnál. Első órában Domokossal egy malacot vettünk 4 húszasért, mely sokat visított, míg haza hoztuk.

---

91 Áthúzva: Nagykapusra. (Magyar- és Nagykapus ugyanaz a település.)
92 Bánffyhunyad.
93 Körösfő.
94 Váralmás, akkori nevén Nagyalmás.
95 Makray Domokos (1821–1849), közvitéz, később honvéd hadnagy.

25–26-án. Almáson mulattunk. Egy boltba sok puncs essentiát kaptunk, erre vendégünk is akadt elég a tisztikarból, kiket gr. Mikes nem vendégelt meg legjobban.

27-én. Elindultunk Csucsa felé vadon erdei utakon, melyek tulajdon embereink által le voltak vágva. Este fele voltunk Csucsán, késő este Feketetón, hol háltunk, és ahol Árkosi Károllyal öszvejöttem.

28-án mentünk Körniczel[96] nevű rongyos oláh faluba.

29-én voltunk est Élesden, azt reménylve, hogy holnap Nagyváradra megyünk. Nem is álmodva azon évi eseményekről, némi élvezetet nyújtott azon gondolat, nagyvárosba katonának lenni. Azt hallottuk itt-ott, hogy Debrecenbe vagy Pestre megyünk téli kvártélyra.

30-án. Várad helyett visszafele mentünk, és Feketetón, Csucsán keresztül éjjel Csiszérre érkeztünk, hol másnap reggelig mulattunk.

31-én Krasznára értünk és beszállásoltunk. Én Baltesszel.

December 1-én. Alakít[t]atott 2 századunkból 3-dik. Ezen alkalommal sok előmenetel volt. Mayer főhadnagy lett, 3-ik századparancsnok. Ösmerőseink közül Baltesz, Benedikti, B[áró] Huszár[97], Kinizsi[98] hadnagyok. Én őrmester lettem.

2-án. Elindultunk Somlyóra.[99] Somlyón beszállásoltattunk. Én öcsémmel együtt, egy pár debreceni gyalog nemzetőrrel voltam. Mikinszkyt[100] itt találtuk, mint őrmester. Itt vettem, mint őrmester legelőbb szénát, zabot századom számára.

3-án. Mindjárt reggel elindultunk Szopor[101] felé pár század debreceni nemzetőrrel, kiknek gubájuk a sok esőtől megnehezedvén, a nagy sárba alig bírtak járni. Éjjel értünk Szoporra.

4-én. Szoporon voltunk. A papnál találkoztam Décsey[102] h[ad]biztossal.

5-én. Visszamentünk Somlyóra. Öcsém Tasnád felé, én a régi úton. Somlyón Domokossal szállva voltam egy öreg víg Tímárnál.

December 16-án. Mulattunk Somlyón. Ezen idő alatt gyakorlatokat tartottunk. Ezalatt jött meg tábornokunk Bém[103], ki mindjárt szemlét tartott felettünk. Bém eránt feltűnő rokonszenvünk volt és minden ember remény…

December 17. Somlyóról elindultunk, amint az útirend ki volt adva, Máramarossziget felé. Este Zsibóra értünk, hol b[áró] Kemény Farkas[104] volt egy csekély osztály nemzetőrökkel. Ezektől hallottuk, hogy a Szamos völgyén felfele ellenség van, alig

[96] Korniczel. Magyarosított neve Báródsomos.
[97] Itt nem egyértelmű, hogy Huszár Károly illetve Sándor báró közül melyikről van szó.
[98] Kinizsi István (1826–1886), 1849. március 23-tól kapitány.
[99] Szilágysomlyó.
[100] Debreceni polgár, szíjgyártó, őrmester.
[101] Itt nem egyértelmű, hogy Felső-, illetve Alsószopor közül melyikről van szó.
[102] Décsey László (1814–1866), országgyűlési képviselő, Közép-Szolnok és Kraszna megyék kormánybiztosa, egyben felelős volt az erdélyi hadsereg ellátásáért is.
[103] Józef Bem (1794–1850), vezérőrnagy, az erdélyi hadsereg parancsnoka.
[104] Kemény Farkas báró (1797–1852), őrnagy, később honvéd ezredes.

1 óra járásra. Sibón[105] be nem szállásoltak, hanem kevés pihenés után kimentünk egy major alá, hol tábort ülve vígan voltunk. Az nap még egy kör (patrouille) ment Tihó fele vizsgálódni. Ezek bemenvén Tihóra, ott az ellentől lövéssel fogadtattak. 2 ló megsebesült.

Dec[ember] 18. Osztályunk, egy zászlóalj gyalog nemzetőr, 2 ágyú Tihó fele ment az ellenség elébe. Tihóra érve a faluba már nem volt ellenség, azonban az ágyúk a falura szegeztettek és volt sok lövés az üres házakra. A nemzetőrök bementek a faluba és felgyújtották azt. Szurdok felől elleneink kimozdultak és jöttek felénk. Erre mi visszahúzódtunk, és beértünk anélkül, hogy elleneink üldöztek volna, Sibóra, hol beszállásoltattunk. Öcsém ez este ment Tóth Ágostonhoz[106] levéllel Nyíresfalvára. 1 z[á]szlóalj székely gyalogság megérkezett.[107]

Dec[ember] 19. Reggel jókor kiállottunk és mentünk elleneink felé. Én egy szakaszszal voltam az előcsapat. Tihó előtt észrevettem, hogy a faluba ellenség van.

Szakaszommal felfutottam hamar egy dombra, honnan beláttam a faluba. Nevetséges volt az ellenséges gyalogságnak és lovasságnak sietését nézni.

Ezalatt századom elérkezett, de a gyalogság nem jövén utánunk, vesztegelni kellett. Elleneink, 1 század határőr[108] és 1 szakasz dragonyos,[109] látva, hogy mi őket nem üldözzük, lassan haladtak a Szurdok felé vezető úton. Századunk ezt látva, keresztülment velünk a patakon és megrohantatta velünk elleneinket. Ezek nem véve tréfára a dolgot, nekimentek egy meredek dombnak, hol tudták, hogy biztosak támadásaink ellen. A dragonyosok leszállva lovaikról, vezették fel azokat. A hegyről tüzelt a gyalogság reánk, és mi, nem árthatva nekik, kapitányunk által visszaparancsoltattunk. Ezalatt megérkezett gyalogságunk, de elleneink is kijőve Szurdokból, csatarendbe állították magokat. Elleneinket becsültük 5-6 ezerre, azonban fekete színök hamar elárulta oláh[110] létöket. Jobbszárnyon volt 2 század fehér szíjas századjok, kik példás rendben léptettek bokroktól meglehetősen fedve, a Szamos part hosszán ellenünk. Ezek ellen én rendeltettem ki szakaszommal, mint mondták, tartóztassam fel őket, míg a gyalogság elérkezik.

Csatárláncot képezve, pisztolyból lövöldözve feléjek mentem, lassan eléjökbe, azonban csakhamar tüzeltek ők reánk, pisztolyaink golyóitól mit sem tartva. Itt hallottam először apró golyófütyölést. Lovainkkal szüntelen mozogva tartott e tréfa vagy 20 percig, anélkül, hogy nékünk ártottak volna, bár oly közel voltunk egymáshoz, hogy a bajuszos vagy barna embert jól meg lehetett különböztetni a bajusztalantól vagy szőkétől. Elérkezvén a gyalogság, ezek felváltottak és én szakaszommal visszamentem

[105] Zsibó.
[106] Tóth Ágoston (1812–1889), honvéd őrnagy, később ezredes.
[107] A 15. (2. székely) határőrezred zászlóalja.
[108] A 17. (2. oláh) határőrezredből.
[109] Az 5. (Savoyai Eugen-) dragonyosezredből.
[110] Áthúzva: nemzetőr. (Valójában román népfelkelők voltak.)

századomhoz. Részünkről csak 3 század gyalog volt tűzbe, ezek bár a balszárnyunkon visszanyomták a gyalogságot, de a jobbszárnyon a sok oláh ezer [sic!] a mászhatatlan csere[111] közt bekeríteni igyekezett. Ezen okból vezérünk, Czetz[112] alezredes, visszahívatott bennünket, visszahúzódásunk rendbe történt és nem tartott sokáig, mert elérve a Tihói patakot, ott ismét csatárláncot formáltunk.

Elleneink megálltak, szinte látszott rajtok, hogy tanakodnak. Láttuk, mint másztak fel mind a meredek dombra és ott lapály lévén, eltűntek szemeink elől. Vezérünk nem sok időt várakozott és utánok indított. Mi azonban csak hűlt helyöket találtuk. Jónak láttak szemeink elől eltakarodni, hátra nem lehetett, mert Tóth Ágoston Nyíresfalván volt, így tehát oldalutakon kéntelenek voltak menni. Veszteségök, mint hallok, 50-60 ember és 1 ló volt. A mi veszteségünk 3 sebesült székely gyalog volt. Ez volt első komoly csatám. Este jó viseletünkért és kedvünk neveléséért Wesselényi pincéjéből minden emberemre 1 icce aszút vettem ki. Volt dínom-dánom. Lakásomon Zsombor győzetett le legelőbb a bor által, kezdett garboncáskodni.[113] De lefektettük és így vége lett a perpatvarnak.

Dec[ember] 19. és 21. Sibón voltunk, készen minden percben az elindulásra.

Decemb[er] 22. Délután hirtelen parancsot kapva, Tihó fele mentünk. Szurdokon túl már este volt, midőn osztályunk a Szamosnak egy gázlóján ment keresztül. Én kapitányom után menve, véle együtt egy gödörbe jutottuk, honnan bajos volt kijönni. Ezen este oly hideg volt, hogy lovaink farka egy jégcsappá fagyott azon idő alatt, míg a Szamoson keresztül mentünk. Az éjjelt egy oláh faluba töltöttük, Baltesszel egy házba voltunk. Emberei[n]k közül többen voltak ott. Nem aludtunk, hanem tüzet rakva beszélgettünk.

Dec[ember] 23. Egész nap utaztunk és fáztunk, este fele értünk Kaczkóra. Az úton több oláhok által elpusztult úri lakot találtunk. Kaczkón egy oláh se volt hon[114].

Én Domokossal és öcsémmel egy zárt házba jöttünk, melyet feltörni kénytelenek voltunk. Tüzet rakva ennivalóról gondoskodtunk, Kálmán hozott egy kövér libát és libazsírt, de ez utolsóba tévedésből beleültem. Ez este tanultam meg, hogy libát tollajától megtisztítani igen unalmas.

Dec[ember] 24. Kaczkóról kiindulva délután Désre értünk, hol a polgárok nagy örömmel fogadtak. Én elmentem régi gazdámhoz, ki megvendégelt, mire nagy szükség volt.

Ösmerőseimet alig járhattam végig, már indulni kellett. Azonban Baltesszel ott maradtam befogatásokat[115] tenni, melyre nemigen örültem.

---

[111] Értsd: cserjés, bokros terület.
[112] Czetz János (1822–1904), alezredes, vezérőrnagy.
[113] Értsd: kötekedik. A garabont szóból ered, ami a darabontnak (gyalogos katona) egy köznyelvi formája.
[114] Értsd: otthon.
[115] Itt nem világos, hogy a szerző mire gondolt: újoncozás, vagy esetleg letartóztatás lehetett.

Estefelé megkezdtük szomorú munkánkat. 5-en látogatásokat tettünk, hol szívesen nem láttak. Azonban mi kéntelenek voltunk azt tenni.

Dec[ember] 25. Alig aludva 2 órát, Baltesszel csapatunk után eredtünk. Délre beértünk Szamosújvárra Meskó nevű örményhez, ki dési gazdámnak apósa volt. Délután Kolozsvár felé siettünk. Hallottuk, hogy Kolozsvárt ellenség van, hogy holnap ütközet lesz és ezt elmulasztani nem lehetett. Az éjjelt Válaszúton töltöttük, hol tudtomra esett, hogy Bem bevette Kolozsvárt minden lövés nélkül.

Dec[ember] 26. Másnap már hajnalba úton voltunk, alig várva a percet Kolozsvárt lehetni. Kolozsvárra beérve éppen szállásról gondolkoztunk, midőn halszik, hogy riadót vernek és fúvnak és kiabálják, hogy a schvea legerek[116] bent vannak. Bajtársaim a lármára csoportozva, mi is közibe állottunk. A lármára 2 dragonyos adott okot, kik faluról, nem is álmodva Kolozsvárt létünket, bejöttek és természetes tüstént foglyok lettek. Csapatunk rendbe szedődvén, kiindít[t]atott Bánffyhunyad felé, mint hallottuk, foglyokat hozand be. Utunk nagy elővigyázattal történt. Még aznap Kiskapusig mentünk, hol beszállásoltattunk. Öcsém szakaszával Bánffyhunyadig ment még azon éjjel, és ott egyesült Riczkó[117] seregével.

Dec[ember] 27. Ezen napon visszamentünk Kolozsvárra, Baltesszel és öcsémmel együtt beszálltam Zsombor szüleihez. Egy más csapat, mely a tegnapi napon velünk egyszerre a Szilágyság fele indult ki, behozott 300 csász[ári] gyalogot és 22 lovast 7 tiszttel, kik letették fegyveröket.

Kolozsvárt mulattuk december 30-ig. Ezen idő mulatsággal teljes volt. Azt gondoltuk, fiatal harcosok lévén, hogy a világot hódítottuk meg. Pénzünket ruhákra és fényűzési cikkekre költöttük. A kolozsvári nép nevelte önbizalmunkat, mert az éljeneket nem kímélte. Csapatunk minden nap kiállott indulásra készen, a bizonytalanság nem nevelte boldogságunkat. Mi Zsombor házánál igen jól éreztük magunkat. Szülei és 2 leány testvére igen jó kedvűek lévén, ez nékünk igen jól esett. Paripáink kipihentek. Csak az volt bajunk, hogy bekecseink dec[ember] 30-a este még nem voltak készen.

Dec[ember] 31. Reggel útnak indultunk Beszterce fele. Utazásunk csendes és lassú volt. Este késő volt, midőn Szamosújvárra értünk.

Január 1. 1849. Újév első napját kellemetlenül kezdtük meg, mert vezérünk jókor akarván kiindulni, de a szamosújvári polgárok legényeinket és magunkat is igen jó reggelivel tartva, a csapatok kiállása nem történt a kívánt gyorsasággal.

Tisztjeink tehát minket, őrmestereket és káplárokat szidtak ki ezen hanyagságért, azonban egyéb semmi se volt.

Utunk a besztercei úton ment, és késő este jutottunk Bethlen közelébe. Tisztjeink megtudták, hogy Bethlenbe egy csász[ári] tiszt 20 emberrel s több lándzsás oláhokkal előőrsön van, ezeket elfogni századunkra bízatott. Kapitányunk után sebes[en] ügetve

[116] Könnyűlovasok (francia: *Chevau-légers,* magyarul: svalizsérek).
[117] Riczkó Ignác (1815–1849), ezredes.

csakhamar Bethlenbe voltunk. A nagy híd mellett álló 2 vagy 3 császári katonát egy hegyre ugrattuk, kik csak a nagy sötétségnek köszönhették életöket. Bethlenbe beérve megtudtuk, hogy a tiszt a Bethlen Ferenc kastélyába időzik, ezen épület tüstént körül vétetett. A tiszt nem is álmodva jelenlétünkről, a lármára egykedvűleg kérdezte „Halt! Wer da?[118]", midőn azonban pisztolyaink feleletjét hallá, eltűnt. Én néhány pajtársammal leszálltam és bementem a házba. Némi keresés után a tisztet megleltem a tornácon egy közemberrel. Amint a gyertyával reá bukkantam, kardját nyújtva pardont kért.

Ezalatt öcsém több osztrákokot vett űzőbe, kik egy kerítésen keresztül ugorva menekedtek meg. Egyik azonban lándzsájával öcsém lovát koldussá tette, lába ínát keresztül vágva. Az éjjelt Bethlen iskolájába töltöttük, helyünk máshol nem lévén.

Január 2-a. Utunkat folytattuk Beszterce fele. Ezen napon kirendeltettem nyargoncnak tábornokunkhoz. Déltájba Somkerékből kiugrattuk a dragonyosokat, elfogva belőlök 2-öt vagy 3-at. Bethlenből egy csapatunk Naszód felé ment, hol császári sereg volt. Ezeknek délután ütközetjek volt és győztek. Somkereken tábornokom parancsolatjából bementem gr. Kornis lakására zabot szekerekre rakatni és Besztercére vitetni[119]. Beszterce előtt csapatunkat beértem. Besztercén történetesen beszállásoltuk magunkat, Baltesz és öcsém gr. Bethlen Lajoshoz, ki Munkácson lévén fogságban, szüleinket ösmerte. Gazdánk sebesült állapotban volt, őt az oláhok vagdalták öszve, csak a szerencsének köszönheti élete megmentését. Gazdánk igen szíves volt erántunk, jól tartott, és mi meg voltunk elégedve.

Január 3-a. Indultunk Borgóprund felé. Kimenve a városból, egy Naszódról jövő csapatunkat ellenségnek vélve, megtámadtuk minden kár nélkül. Ezután századunk visszaparancsoltatott Besztercére, helyőrségre. Besztercén mulattunk egész január 10-ig. Ezalatt seregeink egy része kiment a Borgói-szoroson Urbant üldözve, ki Vatra Dornát Bukovinában is odahagyta. Bem onnan visszatért seregeivel, Riczkóra bízván a szoros megvédését. Besztercéről voltam Baltesszel egy napon Kérlésen, vagyis a Cserhalmon, gazdánk jószágán. Itt bírók lettünk a faluba, 7-et, kire gyanú volt, hogy gazdánkat összvevagdalták, bevittük a városba. Erre gazdánk által voltunk felszólítva.

Január 11-én. Kiindultunk Besztercéről, utunk délfelé ment, még aznap Tekére, egy szász helységbe értünk.

12. Egész napon utazva Gernyeszegre értünk gr. Teleki jószágára. Baltesz elhagyott bennünket, Szászrégenen lovat akarván venni. Este hozzám jött szállásra. E napi gazdám, egy parasztpolgár, cifra asztalneműn adott enni, packfong[120] kanalakkal, melyek Szászrégenből kerültek a kiraboltatás alkalmával.[121]

[118] Német: Állj! Ki vagy?
[119] Áthúzva: 3 szekeret vitettünk.
[120] Német: újezüst. Réz, nikkel és cink ötvözete.
[121] 1848. november 2-án a székely tábor csapatai tisztázatlan körülmények közt felgyújtották és kirabolták a várost.

Január 13. Gernyeszegről kiindulva jókor Vásárhelyen[122] voltunk. Vásárhely polgárai éljennel és zenével fogadtak. Beszállásolva egy asztalosnál voltam, szembe vélem volt Baltesz Retteginél. Szállásomat csak lovam használta, én mindég Retteginél voltam.

Január 14. és 15. E két napot Vásárhelyen töltöttük, inkább nyugodva, mint társaságot keresve. Eddig megtanultuk, hogy táborral utazva különösen életneműt [sic!] venni nem lehet. Annak okáért Vásárhelyen vásároltunk mindent, mit csak lehetett. Kávé és nádméz se hiányzott. Baltesz vett egy pincetokot[123], és mi őröknek ajánlkoztunk. Elleneinkről semmit se hallottunk. Komoly dolgokkal nem igen törtük fejünket.

Január 16. Kiindultunk Szeben felé. Előcsapatot századunk és Baltesz szakasza vitte. Utunk elejinte sáros, később kissé fagyott, havas volt. A nap egyszerűen tölt el estig. Menet közbe felkerestük barátinkat, és azokkal beszélgetve hamar telik az idő.

Este volt már, midőn Gálfalva alatt Baltesz szakaszával a faluban trombitaszót és dobolást hall. Jelentést tevén felőle, előbb századunknál, és minket kissé meglepett, nem is gondolva, kik lehetnek a trombitások.

Azonban tábornokunk már rendelte az ágyúkat előre és egy dandárt oldalra is elindított. Alig telt el néhány perc és elleneink már ágyúval lőttek reánk. Itt láttam először ágyúgolyót repülni, háromfontosak voltak. Eszembe jutottak gyermekéveim, midőn labdáztam. Elleneink ágyújira a debreceni ½ üteg felelt. Ezalatt láttuk elleneinket a faluból futni, mégpedig rendetlenül, az ágyúzás csak arra volt, hogy időt nyerjenek. Elhallgatván ágyújok, mi a faluba bementünk a székely gyalogsággal együtt. Ezek vagy 10 cs[ászári] katonát, kik elkéstek, részint lelőttek, részint elfogtak. Részünkről 2 vagy 3 székely gyalogot láttam elhullni ágyúgolyó által.

Beérve a faluba parancsot kapott 1 század székely gyalog és a Kinizsi szakasza a legelső faluba előőrsre menni. Kinizsi sehol se találtatván, én rendeltettem szakaszához ezen estére. A holdvilágnál lassan haladva a falu fele egyszerre 3 cs[ászári] könnyű lovas terem előttünk. A székelyek tüzelnek reájok, mi kergetjük. Kettőt megkaptunk közölök sebesülve, egyiknek lova nyakát törte, harmadik egy levéllel elillant. Ekkor megérkezvén Kinizsi, én visszamentem Gálfalvára.

Gálfalván Balteszt megleltem hamar egy háznál, hol a császáriak egy kész vacsorát és terített asztalt hagytak nekünk. Volt vagy 10-15 font[124] hús megfőve és egy dézsába aszú bor.

E vacsora helyet talált, kapitányunk és sok más bajtársak társaságában szakaszaink egészségökre ittunk. Ezen éjjel nyugtalan volt, mert az előőrsök szüntelen verekedtek egymással. Éjféltájba még egy század gyalog és öcsém szakasza rendeltetett erősítésül. Baltesszel nem akarva aludni, egy az oláhok által elpu[sz]tult házban kályha

[122] Marosvásárhely.
[123] Borospalackok tartására szolgáló kosár vagy ládika.
[124] A szövegben #-el jelölve.

helyére rakott tűznél hallgattuk, mint ropog a fegyver a szomszéd faluban, és gondolkodtunk afelől, valjon valamelyik roppanás talán nem valamelyik barátunk vagy éppen testvérünk[125] haldoklik-e vagy megsebesülését. [sic!]

Január 17. Hajnal felé kissé elaludva ágyúszó költött fel. Szőkefalván már ágyút is használtak előőrseink kiűzésére. Még sötét volt, midőn már úton voltunk Szőkefalva fele egy rakás ágyúval és gyalogsággal. Közelebb menve a faluhoz mindég több ágyú tüzét hallottuk. Még ellent se láttunk, midőn egy hatfontos golyó mellénk levágódott és megállt. Többen fel akartuk emelni, nem látva még megállani egyet sem. Azonban valamelyikünknek azon élcére, hogy még ma lesz módunk többet is látni, felhagytunk szándékunkkal és otthagytuk. Felérve Szőkefalva dombjaira, előttünk voltak elleneink nagy tömegekben. Mi igen elszórva voltunk, de mindég előre menve, és alig telt el pár óra, már túlszárnyaltuk őket. Ütközetben igen hamar telik az idő, azért nem tudva, mi tájon lehetett, midőn elleneinket szem elől elvesztettük. Az ágyúk robaja megszűnt, és mi előre haladtunk arra fele, merre elleneink voltak. Jó darabig mentünk, míg elleneink ál[l]áspontjokra értünk. Itt több meglőtt lovat vérfoltokkal találtunk. Innen alig mentünk pár ezer lépésnyire, mikor egy domb tetejére érve elleneink tömegeit alattunk pillantottuk meg a völgybe nekünk hátat fordítva, de vagy állva, vagy igen lassan haladva. Igen jól ki lehetett a lovasságot venni, úgy szinte a gyalogságot. Ágyúink tevékenyek kezdenek lenni, és szinte láttuk, mint tesz károkat közöttök.

Midőn elleneink annyira haladtak, hogy az ágyúgolyó nem érte őket, mi is lementünk a völgybe. Elérve azon helyre, hol golyóink érték őket, láttuk, mi károkat szenvedtek. Feküdt vagy 50-60 gránátos (azok, kik Kolozsvárt keresztülutaztak), részint halva, részint sebesülve. Számtalan medvebőr süveg, gyalogsági bornyú, kenyértarisznya tanúsítá, hogy elleneink könnyítettek magokon. Egy gyönyörű ló hevert ott többek közt, hátulja volt ellőve. (Kopet[126] nevű dragonyos obesteré volt, mint azt később megtudtam.) Néha-néha míg felemelte a fejét és nyerített, megsajnáltam szegényt, mint aki igazán ártatlanul esett áldozatul, és gondoltam, inkább gazdáját találta volna a golyó. Jékey főhadnagy tanácsára, hogy a szegény állat ne kínlódjon, agyonlövettem szegényt. Előttünk egy völgy volt, melyen elleneink annyira haladtak, hogy őket nem láthattuk. Együtt voltunk itt már 1 erős század Vilmos huszár, ½ század székely huszár. A mi századunk meggyengült, mert többeket oldalra küldöttek el. Tábornokunk ide érkezve parancsot adott századosunknak, hogy mennyen foglyokat csinálni. Mi megindulunk, alig megyünk a legelső kanyarulaton túl és látunk több száz cs[ászári] gyalogot, kik fáradtan mennek csapatjok után. Hamar elértük őket és többeknek útjokat állva, mint a juhokat küldtük visszafele. Így fogollyá tettünk már pár százat, midőn kapitányunk,[127] ki ezelőtt a Carl Ferdinand ezrednél szolgált, egy somogyi gránátos

[125] Áthúzva: halálát vagy.
[126] Johann Coppet (1790–1850), ezredes, az 5. dragonyosezred parancsnoka.
[127] Azaz Makray László.

főhadnagy ösmerősére akad és őt megszólítja, hogy mennyen vissza és szolgáljon inkább hazájának. A főhadnagy nem szólva semmit, fejét rázta és tovább ment. Erre kapitányom lovával elibe állott és kardjával intett, hogy mennyen vissza.

Somogyi főhadnagy ez intésre tüstént visszafordult és ment csapatunk felé, kik közöl sokan mégse mertek egészen kapitányokig közel maradni és lassanként hátra maradoztak. A fent leírt esetet látva egy német vagy lengyel katona egész elhatározottsággal fegyverével célba veszi kapitányunkat és fegyverét elsüti. A golyó a csákót érte, füle mellett. Egy pillanat alatt le volt vágva a katona kapitányom és Kiss Sándor[128] által, ki hozzá közel volt, de a lövésre többen bajtársaink közöl visszafelé húzódtak. A lövés után állapotunk megváltozott, mert eddig a körülöttünk levő számos gyalogok fegyveröket ellenünk nem merte, félve tőlünk, azonban az egy lövésre látván, hogy mi is emberek vagyunk, nem késtek nékünk ártani. Szólott az apró fegyver, süvöltött a golyó, és minekünk nem maradt egyéb hátra, mint visszamenni.

Visszafele mentemben észrevettem, hogy egy cs[ászári] altiszt fegyverével célba vett. Nem volt a legkellemesebb érzés, mert alig volt 15-20 lépésre, azonban tűrni kellett, mert hátulról még többen küldték utánam a golyót. Jól láttam, midőn a ravaszt meghúzta, azonban csillagom nem hagyott el, a fegyver el nem sült. Nagyot lélekzettem, kardomat magasra emeltem és utána rugaszkodtam. Ellenem látva akaratomat, lábaira bízta most magát és nekiiramodott. Sokan voltak még körülöttem és csak nem bízhattam magamat arra, hogy egynek se fog elsülni fegyvere. Azért is visszatértem csapatomhoz, megelégedve azzal, hogy azon cs[ászári] káplár ugyancsak futott előlem.

Ezen lövöldözés három lovunkba került, 1 agyonlövetett 2ö megsebesült. Embert meglőni nem tudtak.

Ezen nem a legjobban kiütött lovasroham után hamar rendbe szedtük csapatainkat. Az úton voltak a Vilmosok rendetlenül, az úttól jobbra volt 180 lépésnyire egy menedékes dombon a mi félszázadunk, Kinizsi hadnagy vezérlete alatt és tőlünk jobbra egy kis század székely huszárság. Az úton volt lent tábornokunk vagy 4 ágyúval, ott volt továbbá ezredesünk, Mikes Kelemen, Makrai [László], gr. Lázár[129] és még többen. Tőlünk alig 200 lépésnyire a völgy annyira kanyarodott, hogy az úton tovább látni nem lehetett. Várva parancsot, egyszere egy cs[ászári] lovas tiszt fénylő sisakkal rohan az úton felénk. Utána nyomban hárman és ezek után pár száz lépésnyire jön egy pár száz. A tiszt, Hepperger[130] nevű, roppant elhatározottsággal bemegy a Vilmosok közé, egyet levág, megsebesíti ezredesünket kezén, de ezáltal és gr. Lázár által földre leterít[t]etik, arcon vágva.

A 3-[a]n, kik utána mentek, eloszloztak[131], Jékey és a Vilmosok.

[128] Kiss Sándor (1809–1849), alezredes, később ezredes.
[129] Lázár Albert gróf (1813–1884), százados, Bem parancsőrtisztje.
[130] Ludwig Hepperger, a 3. könnyűlovasezred hadnagya. Ő egyébként közvetlenül Bemre támadott.
[131] Értsd: szétoszlottak.

Csapatunk még sohase lévén lovasokhoz ily közel, hátrált, annyival inkább, mivel Kinizsi hadnagy uram jó példával ment előre.

A császáriak nemigen futottak utánunk, bár messze nem voltak. A mi félszázadunk is többünknek biztatására és lármájára előre kezdett indulni. A cs[ászári] lovasság ezt nem tűrte és megmutatta a hátát. Erre embereink felbátorodva jobban kezdték szorítani lovaikat és csakhamar nyakukon voltunk. Űztük őket a hajlásig[132]. A hajlástól alig 300 lépésnyire volt a többi cs[ászári] lovasság, mely több osztályokból állott, ezek azonban Szeben fele siettek. E lovassági ütközés alkalmával a császáriak elvesztettek vagy 7-et holtakban és 20 körül elfogtunk közülök. Részünkről kár csak annyi történt, hogy 2 cimboránkat, kiknek lovaik a lövöldözés alkalmával megsebesültek, gyalog nem érhetvén el még csapatunkat, öszvevagdalták, de azokat is hamar kiszabadítottuk.

A császáriak ezután meg nem állottak, hanem haladtak, mint csak tudtak. Az úton mentek, mi utánok ágyúval. Így tűntek el egy domb megett, lemenve, onnan Medgyesre. Azon napon nem láttuk őket többé. Este fele volt, midőn Balázstelkére értünk. E faluba senki se lakott e mai napon. Lakosai nem tartották tanácsosnak magokat kitenni egy vert és egy győző sereg önkényének. Mi egy elpusztult úri lak el nem pusztult istállójában leltünk helyet lovaink számára és avval megelégedtünk. Az istállóban volt vagy 20 ló, mind fajlovak, több fiatal. Baltesznek nem sok lova lévén, megtetszett néki egynéhány, 2-öt lovai mellé köttetett és övé lett. Nékem és öcsémnek nem kellett egy se. Volt ott még egy 2 éves ménló, ezt egy tüzértiszt, éppen egy jó ösmerősöm foglalta. A többin a többiek osztoztak, és ha még több lett volna, az se maradt volna ott. Nevetséges volt, mint járt egy tüzér, ki egy egészen vak lovat megnyergelt magának és csak sok idő múlva, midőn reá akart ülni, tudta meg a ló hibáját. Sötét volt, midőn parancsot kapott Baltesz, hogy szakaszunkkal Medgyes felé előőrsre mennyünk. Sok tévedés és botorkálás után elértünk egy dombtetőre, hol az előőrsi lánc volt kiállítva. Alattunk volt Medgyes városa, látszottak a gyertyák világai. Reggel fele egy kört vezettem. A[z] éjjelt tüzek mellett és egy piszkos csárdába töltöttük.

Január 18. Nem volt nagyon kora reggel, midőn megindultunk. Fél óra alatt Medgyes piacán volt seregünk felállítva. Medgyes polgárai futottak, mert a magyar sereget hírből borzasztónak hallották. Feltűnő volt Medgyesen a csend.

Míg mi a piacon állottunk, egy szász polgár egy dézsába aszút hoz számunkra, a tegnapi vacsora nem rontván el gyomrunkat, nagyon hideg is lévén, nem vetettük meg ezen ajándékot.

Én részemről, mint őrmester, 3 jegyet hordván galléromon, 3-ot is ittam, és miután az aszú igen erős volt, kéntelen vagyok megvallani, hogy kedvem tetőpontját érte, és szerencse, hogy e napon ütközet nem volt. Medgyesen mulattattunk egy órát és indultunk a szebeni úton tovább. Több falukat érve végre este Selyken[133] megálltunk, és

[132] Értsd: útkanyarulat, dombhajlat.
[133] Nagyselyk.

tábornokunk parancsolatjára beszállásoltunk. Szállásom ismét Baltesszel volt. Ott volt 4 bécsi légionista[134] és vagy 6 szekerész is. Egy légionista szakácssági tudományából mesterművet akarván tenni, megígérte, hogy fánkot fog sütni. Kiéhezett embereknek fánkot csak ígérni is sok. Hozzákezdett a bajtárs a sütéshez, vagyis előbb a gyúráshoz. Tojás, tej és finomliszt volt[135], ezeket tésztaneművé alakítá és bétette a meleg zsírba. Alig várhattuk meg, míg az első barna kezdett lenni, kivettük azt, meghűtöttük. Azonban midőn az osztásra került a dolog, nagy megütődéssel tapasztaltuk, hogy az ágyúgolyónál nem sokkal lágyabb. Az élesztőt kifeledte a bajtárs.

Januarius 19. Rostok[136] volt, mint a katona mondja. Este azonban Baltesznek és nékem ismét előőrsre kellett menni. Baltesz nem akarván menni, magam mentem egy fél századdal előőrsre, a város végén volt a tanyám. Egy jó fertály órányira a Szebeni úton volt 2 emberem és balra ismét kettő. Előőrsi parancsnok lévén, tizedeseimre vigyáztam csak. Ez éjjel lőttek meg egy tizedest ugyancsak az előőrsön a 4. honv[éd] zászlóaljból bajtársai vigyázatlanságból. Az éjjel nyugodtan telt el.

Januarius 20. Selykről jókor indultunk Szeben felé. Lassan haladtunk, mert tábornokunk parancsolatjából oldaljáratok mentek minden fele. Selykről kiindulva egy haditörvényszéknek voltam a szabadban ülnöke, egy Vilmos huszár felett, ki rablással vádoltatott. Csak egy tanú lévén, felmentettük őt. Az aláírások alkalmával egy tanulótársamra ösmertem. Különösen hozza a sors az embert öszve. Délután Szelindekre érkeztünk. Itt nyugodtunk, vagyis lovainkat pihentettük és megetettük. A postamesternél sokan öszvejöttünk, mert a pincéjébe sok vereshagyma és jó bor is volt. Kirándulva Szelindekről csakhamar Kiscsűrön voltunk, ahol az éjjelt töltöttük. Szeben ide csak félóra. E napon nem volt más tárgya beszédünknek, mint Szeben. Mint fogunk ott élni, hol leszünk szállva, mint fogunk mulatni. Ezen tervek említésével mindenki csak a holnapi napot értette. Az éjjel riadó volt, mégpedig nagyszerű. Az előőrsön volt 6 ágyú. A többi 24 ágyú [a] piacon volt felállítva, gyalogság őrizése alatt. Mintegy 10-11 óra tájban egy császári körjárat jelenvén meg a mi előőrseinknél, ezek a nagy sötétség miatt oly közel jöttek, hogy gyalogosainknak nem maradt egyéb hátra, mint hirtelen tüzelni.

Ezen tüzelésre a kiszegzett és töltött 6 ágyú süttetett el, és erre a többi ágyúknál lévő őrök mind elsütötték fegyvereiket. Mi a szállásokon aludva nem tudtunk erről semmit, csak az ágyúőrök lármáján ébredtünk fel, és azt gondoltuk, hogy az ellenség belopta magát a faluba és lövöldözi embereinket. Nem maradt más, mint gyertyáinkat eloltani és setétbe menni lovaik után.

[134] A bécsi légió 1848. november elején alakult meg a magyarországi német lakosság köréből, szervezője Peter Giron volt. 1849 januárjában az erdélyi hadszíntérre is kerültek századai. A veszteségei miatt a későbbiek folyamán feloszlatták.

[135] Áthúzva: a zsír se hibázott.

[136] Értsd: tétlen várakozás (a német *Rasttag,* 'pihenőnap, szabadnap' szóból).

Képzelhetni a setétbe, míg az ember lovát meglelte, mennyi tévedés volt. Öszvegyűlve a piacon megtudtuk a dolog állását és hazamentünk.

Januarius 21. Felvirradt végre ezen nap is. A trombiták harsogtak és mi kiállottunk. Főtisztjeink ünnepélyes arcai mutatták, hogy ma ütközet és pedig kemény lesz. Kiindultunk végre a faluból és nagy szomorúságunkra láttuk, hogy köd van. Egy dombra érve fel, onnan Szeben igen jól látszott volna, de a köd miatt semmit se láttunk belőle.

Az előcsapatot osztályunk képezte, az első századból nem tudom, melyik szakasz. Az említett domb mellett ballagva tábornokunk seregünk majd minden törzstisztjeivel előre lovagolt. Egy „Éljen!" hangzott ekkor. Egy rossz lovon ült, szürke gyalog köpeny volt rajta, egy papiros csákó[137] kócsagtollal, oldalán kardocska, kezében orosz kancsuka. Balra tőlünk jó messziségre egy domboldalon láttunk egynéhány gyalogot, más ellenség nem látszott. Így haladva telt az idő, percenként nevekedett kíváncsiságunk a dolog valódi állása felől. Egy fűzfasorba jutván, azok, kik sokat voltak Szebenbe, mondták, hogy már igen közel vagyunk a városhoz, és hogy a császáriak alkalmasint kihúzódtak a városból. Kevés időnk maradt ily gondolatokra, mert ágyúdörgés másfele vitte figyelmünket.

A császáriak igen közel bevárták az előcsapatot. Szebeniek beszélték később, hogy minden köd dacára igen jól kivették[138] a tábornokot és a szivarozó előcsapatunkat. Az első ágyúgolyó Térey[139] kapitányt és [a] táborkari segédet teríté földre. A második Mikes Kelemen ezredesünket, a harmadik Teleki Sándor[140] lovát. E fogadásra az öreg visszanyargalt és Kanonnen Vorwärts!-t[141] kiáltva, egy hatfontos üteget maga igazított a város felé. Ennek fedezetéül zászlóaljunk[142] volt rendelve. Ezután a gyalogságát rendezte. Jobbra jöttek a 4. h[onvéd] zászlóalj, középbe a légionisták. Hatfontos ütegünk oly ügyesen lőtt, hogy a szebeni újság[143] is megdicsérte. Azonban sajnos sokat szenvedett. Majd minden lova kilövetett és tüzérei is megfogytak. Ezen ágyú párbeszédet szemlélgetve, kapitányunk vezényszava lepett meg. A vezényszó rövid volt: „Előre! Utánam!"

Most vesszük észre, hogy a jobbra levő 4. h[onvéd] zászlóalj[144] lovasság által megtámadtatott és csakugyan hátrál. Több árkokon keresztül ugratva elérjük a lovasságot, és már távolról biztatva a gyalogokat, hogy lőjenek. Ezek fogadták szavunkat és egy

[137] Ún. komód csákó, melyet a tisztek előszeretettel használtak a nehéz fejfedő helyett.
[138] Áthúzva: távcsővel.
[139] Térey Károly (?–1849), főhadnagy.
[140] Teleki Sándor gróf (1821–1892), honvéd őrnagy, később ezredes.
[141] Német: Ágyúk előre!
[142] Valójában: osztály.
[143] *Der Siebenbürger Bote*, német nyelvű újság, amely 1792–1862 között jelent meg.
[144] A 4. honvédzászlóalj Pozsony székhellyel alakult meg 1848 májusában. Augusztusban a délvidéki, novemberben az erdélyi hadszíntereken harcoltak, majd 1849 áprilisában ismét a Délvidékre vezényelték az alakulatot.

pillanat alatt leterítettek többeket. Mi csak 7-et értünk utol, embereink nem kímélték őket. Elesett itt 2 tiszt közölök. Pap kapitány[145] és még egy hadnagy.

El se végeztük a dragonyosokkal bajunkat, és íme már az ellenségnek gyalogsága nyakunkon volt. A gránátos zászlóalj és 1 vagy 2 más zászlóalj jött szembe a mi 4-ik honvéd zászlóaljunkkal. Kapitányunk vezényszavára öszveállva seregünk jobbszárnyán, a 4. honv[éd] z[ászlóalj] megett foglaltunk helyet. A 4-ik honvéd zászlóalj az ellenséges gyalogság első tüzelésére hátrált, 500 újonc volt közöttük, kik fegyvereiket többnyire a levegőbe sütötték el. A tisztek igen jól viselték magokat, mert kardlapjokat használták, a zászlót kiterítették[146], csakhogy embereiket együtt tartsák. A 4. h[onvéd] z[ászlóalj] sok embert elvesztett. Őrnagya[147] elesett, sok tisztjei és emberei részint elestek, részint megsebesültek. Ezt tábornokunk látva, maga is odament, ott volt a csatárláncban, köpönyegét keresztül is lőtték. Jelenléte nem sokat használt, azért is segítségül a 68 bécsi légionistákat rendelte oda, ezek csatárláncba oszolva oly vitézül viselték magokat, hogy helyöket délután 2-3 óráig megtartották. A légionisták közöl 3 meghalt, 11 megsebesült keményen. A szebeni újság a gránátosok halottjait és sebesültjeit 300[-ra] teszi. Ezen idő alatt semmi dolgunk nem volt. Néztük a csata menetét. 11 óra tájba jött meg Czetz ezredes dandárjával[148] a vízaknai úton, ezeknek mozdulatait érdekes volt látni. Az ellenségből néhány lovas csoportjokat láttunk mozogni, és nagy távolságra alig kivehetőleg látszottak az oláhok roppant tömegei, kik e napon 20 000 körül voltak szemtanúi az ütközetnek. Ágyúgolyó ritkán ért bennünket, de annál több puskagolyó. Egy ezek közül melybe talált oly erővel, hogy magamat keresztüllőve lenni hittem. Már mentem visszafele, mert karomat elzsibbasztotta, azonban csakhamar észrevettem, hogy bekecsem nem engedte a keresztülmenetelt. 2-3 hétig meglátszott melyemen a fekete folt, de más következése nem volt. Lovainkat is találta elég ily golyó, de fáradtak lévén nem is ügyeltünk reájok. Baltesz kardját, öcsém pisztolytokját is találta ilyen golyó.

Délután 3 óra lehetett, midőn körülnézve tapasztaltuk, hogy a balszárnyunk visszanyomatott oly annyira, hogy Bem a jobbszárny visszahúzódását is megrendelte. A gyalogság, ágyú, mind igen hamar fogadta szavát. Ő maga Bethlen őrnagyunkat kereste fel, és megállván csapatunk előtt, e szavakat mondá: „Diesen Platz müssen Sie mir um jeden Preis behalten!”[149] – kapitányaink századjaik elé beállva heves szavakkal tudtunkra adták, hogy most vakon fogunk engedelmeskedni és hátrálni éppen nem.

Alig álltunk néhány percig, átjött 2 ágyú lovas fedezet alatt. Igen jól láttuk, mint mozdonyoztak le, mint töltöttek, és hogy sütötték el. Az első 5 lövésre 4 lovunk és Be-

[145] Pap Andor kapitány.
[146] Vagyis a vélhetően feltekert és védőtokban hordott zászlót kibontották.
[147] Meszéna István báró (1825–1885) őrnagyról van szó, de az ütközetben nem esett el, csak megsebesült.
[148] Czetz január 17-én indult el Tordáról.
[149] Német: Ezt a helyet mindenáron tartani kell!

der tizedes lövetett agyon, és osztályunk mégse hátrált. A hatodik golyó szomszédom fejéhez nagyon közel mehetett, mert fejét nagyon lehajtotta. Ezt meglátva Bem odajön és kancsukájával reá ütött, mondván néki: „Du feige Memme!”[150] Még többször is lőttek reánk, de nem találtak, míg végre Bem látva, hogy gyalogjaink messze haladtak, mondta, hogy visszafelé húzódhatunk.

A húzódás meglehetős sebesen történt, mert embereink már el voltak rémülve. Bem Bethlennel és kapitányunkkal lassan haladtak, úgyhogy a 2 ellenséges ágyú lovas fedezete megrohanván, őket már szinte elérte. Ekkor kapitányunk elkiáltotta magát, hogy Bem veszedelemben van, ne hagyjuk el. Erre az összes legénységünk egy pillanat alatt megfordult és Bemnél termett. Az osztrák lovasság is megfordult és elvágtatott.

Szomorú gondolatok közt telt el még ezen napnak többi része. Vesztett csata után kinek ne volna rossz kedélye? Lassan haladva elértük Szelindeket. Tábornokunk parancsára a főutcán több ideig lovainkról leszállva időztünk. Elleneink utánunk jöttek, de innen nagy veszteséggel visszaverettek. Mikor este már legjobban szólott az ágyú és aprófegyver, jött a parancs, hogy etessünk. 10 óra tájba elhallgatott a csatazaj, és mi Szelindeket megtartottuk.

Szeben alatt maradott 5 ágyúnk és igen sok lovunk. Halottjaink és sebesültjeink számát [sic!] 600 számot úgy hiszem megközelített. Az éjjelt egymás hátán a vendéglős szobájába töltöttük. Aludtunk, de álmába mindenki fejét tapogatta, azt hívén, hogy a sok ágyúgolyó közül alakalmasint valamelyik elvitte.

Január 22. Felviradott ez a nap végre, és sokan közülünk csak most kezdettek valójában gondolkodni a történtekről. Igen sok elégedetlenség mutatkozott. Azt beszélte mindenki, hogy jobb lett volna visszamenni egész M[aros]vásárhelyig. Ha Bem nem lett volna vezér, csakugyan ez utolsó történt volna, de ő inkább áldozott, mintsem, hogy a szelindiki positiot elhagyja, mert annak visszafoglalása bizonyosan több vérbe került volna, mint megtartása.

A reggeli után, mely igen híg köménymagos levesből állott, azt a hírt hallottuk, hogy be lehet szállásolni. A város meglehetős nagy hely volt, de a papon, vendéglősön kívül senki se volt hon. A szállásolás ily helyeken könnyű, de tekintély szükséges, hogy jó szállást kapjon az ember magának. Öcsém a káplánhoz szállásolta magát, Jékey, Rácz Miklós és Zsomborral.

Én Baltesszal kitaláltuk csakhamar, hogy a vendéglőbe egy külön szoba is volt. Ezt csakhamar elfoglaltuk és senkit sem bocsátottunk be gazdának. A szoba egy oldalába szalmát hordattunk bőven, hogy legyen helyünk aludni magunk és a vendégek számára is. Egy korsó mosdóvíznek, egy asztal kártyázóasztalnak, egy pár ülőlóca, egy dézsa a bor számára, néhány pohár, tál és csupor, hogy a bort fel tudjuk melegíteni, ezek voltak szobánkba a bútorok. Még aznap megajándékozott egy góbé egy nagy tál

[150] Német: Te gyáva mamlasz!

mézzel, az ordonánc[151] hozott bort a dézsába, és mi Baltesszel, hogy a búsulás életünket el ne ölje, elkezdettünk poharazni. Az este csendesen tölt el, csudálkoztunk, hogy elleneink nem háborgattak.

Január 23-ika is csendesen felvirradott. Állapotunk különös volt. Az egész sereg egy katlanforma hegységbe volt szorulva, és Vásárhely fele az út nagyon meredek volt. Szerettük volna, ha valaki jósolni, de jót tudott volna nekünk. A délelőtt tudakozódásokkal tölt el. Lovaink mindég készen állottak.

Délután a parancsíró közvitéz egész alázatos[s]ággal hadnagy úrnak címez, midőn látná, hogy csudálkozom ezen kifejezésen, mondja, hogy a mai parancsban hadnagyokká vagyunk kinevezve: én, öcsém, Rácz Miklós, Makrai Kálmán[152] ki még vagy kettő. Oly egykedvűleg vettem ezen dolgot, hogy mondhatom, az a kedélyemben semmi változást nem tett. Kapitányommal, most már őrnaggyal összetalálkozva jelentette, hogy az 1-ső századhoz fogok menni, mely okból tüstént elmentem Horváth Miklós[153] új kapitányunkhoz tisztelgés végett. Ott beszéltem először b[áró] Jósika Geyzával, ki ma lett főhadnagy.

Január 24. Az előőrsökről az a hír jött, hogy az ellenség erős vizsgáló csapatokat küld mindenfelé. Ez arra mutatott, hogy állásunkat akarja kikémlelni, és hogy csata lesz. 9-10 óra tájba már fúvatott a riadó és a gyalogság indult positiókat foglalni a hegységeken.

Az osztályunk is kiállott. Már szólott az ágyú, midőn alezredesünk és őrnagyunk a volt századom elébe jővén, fent szóval kihirdeti, hogy hatan hadnagyokká lettünk. Ezek után engem általvittek az 1-ső századhoz, hol is kapitányomnak parancsára az 3-ik szakaszt általvet[t]em. Mi 3-an, kik jelen voltunk, elmondhatjuk, hogy csata ágyúdörgései között lettünk tisztekké.

Az ellenség nemcsak elölről támadott meg, de hátulról is. Ezen körülmény még több elégületlent szült. Nyílván kikeltek Bemnek vakmerősége ellen, s csak az a szerencse, hogy nem volt oly hadvezér, ki Bem tekintélye ellen mert volna tenni. Ma küldte el Bem a seregtől Pálfy őrnagyot[154], ki elő merte azt hozni, hogy tanácsosabb lenne visszavonulni. A következés mutatja, hogy Bemnek vakmerősége Szelindeken szükséges volt, és hogy szerencsésen is ütött ki.

Délután parancsot kapott osztályunk, hogy a minket hátulról megtámadott, de már visszakergetett ellenségnek ágyúit vegyük el. Útunk a város végén egy dombra ment fel, innen látszott az egész csatatér. Az ellenségnek csatárlánca tömött volt, háta megett még két sor fegyveres és azoknak háta mögött nagy fekete négyszögök (oláh

[151] Parancsvivő, futár.
[152] Makray Kálmán az ezred hadnagya, később főhadnagy.
[153] Horváth Miklós (1808–1849), százados.
[154] Pálffy Domokos (1812–1872), őrnagy.

Landsturm[155]), néhol lovasság is látszatott. A mi seregünk alig volt annyi, hogy ezek ellenébe egy-egy sorú ritka csatárláncot állíthatott.

Osztályunk ment késő estig, míglen már oly sötét volt, hogy nem láttunk és egy erdő előtt voltunk. Az erdőbe kellett volna elleneinkkel találkozni, de ezek már túlhaladtak azon. Az ágyúrobaj, amint a várostól elhaladtunk, lassanként elhangzott,[156] és az erdő alatt már mély csend uralkodott. Nem tudtuk, valjon a mieink győztek-e, vagy kimentek a városból. Visszafele menve csakugyan tűnődtünk, valjon nem megyünk-e elleneink torkába, azonban bíztunk abba, hogy az öreg[157] nem feledett volna utánunk hírmondót küldeni. A városhoz közel érve, abban síri csendesség uralkodott. A város előtt tudtuk meg, hogy győztünk és elleneink nem tudtak bejönni a városba. Lefeküdtünk és jól pihentünk.

Január 25. A riadó igen jókor felköltött. Elleneink a várostól alig 1 ágyúlövésre töltötték az éjjelt, ma bennünket újra megtámadandók.

Bem eléjökbe ment, hogy őket támadja meg. Mi elől mentünk, de elleneinket az úton menve láttuk oly távolságra, hogy ágyú alig érhette volna őket. Egy Vízakna fele menő osztrák dandár is nagyon sietett az ágyú távolsága elől kimenni. 10 óra tájba már hon voltunk szállásainkon, s dicsőitettük Bemet azért, hogy nem hagyott bennünket Vásárhely fele visszamenni.

Január 26., 27., 28., 29. és 30. Ezen napokban életünk igen egyszerű volt. Szállásunkon tanyáztunk, többnyire ott heverésztünk. Nekünk sokszor vendégünk volt Vásárhelyről, ezek aztán beszéltek nekünk újdonságot és hazugságot eleget. Minden reggel 5-6 óra között felköltött a dob. Baltesz elment szakaszainkat vizsgálni, én pedig reggelit főztem, mely állott mézes borból. Néha a reggeli után, néha délután kört kelletett vinnem a szakasszal Kakasfalva fele. Baltesz helyett is voltam egyszer. Ezen körök nem voltak a legkellemetesebbek, mert meredek dombokon kellett járni, fagyos és síkos időben. Elleneink próbáltak bennünket még 2-[sz]er kiverni állomásunkból, de mindhiába. Az öreg valamelyik nap bocsátotta el magától a háromszéki székely zászlóaljat[158], azért, hogy az hazamenve újoncokat szerezzen maga helyett. Czetz dandárja már az első napokba egyesült velünk.

Szelindeken legnagyobb vígság volt ezen napokban a papnál. A főtisztikar itt gyűlt öszve minden este, és késő estig folyt a napi eseményekről, úgyszinte a magyar ügyekről a beszéd. Ez volt a tábor casinója Szelindeken.

Január 31. E mai napnak estig semmi nevezetességét nem tudom. Az estét én és Baltesz is a casinóban tölteni elhatároztuk. Az asztal mellett ültünk már, a bor a kolozs-

[155] Német: népfelkelés.
[156] Értsd: elhalkult.
[157] Bem beceneve.
[158] A 15. (2. székely) határőrezred zászlóalja 1848 augusztusától a Délvidéken, októbertől pedig a főhadszíntéren harcolt. Novemberben az erdélyi hadsereg alárendeltségébe került, és részt vett annak hadműveleteiben.

vári banda víg zenéje mellett már fel is hevített kissé, midőn Kiss alezredes belép és mondja, hogy nagyon nevezetes újdonságokat akar közleni a társasággal. Az újdonság ebből állott:

1. A magyar honvédelmi bizottmány 2 dandárt[159] küldött segítségül Arad felőlről.

2. A székelyek 9 zászlóaljjal jönnek segítségül.[160]

Megvert és kissé kétségbeesett sereg tisztikarának ily újdonságot egyszerre közölni több, mint kívánatos.

Ha volt eddig öröm, volt e hír hallatára. A barnák nem bírtak eleget muzsikálni. A káncsók nem győzték a bort.

Én sokáig nem vettem részt e mulatságba, nagy örömmel tértem haza Baltesszel. Le akartunk feküdni, de mire az ablakunkkal szemközt álló vár romladékainak vérszín pirossága égést árul el. Egy épület és istálló gyúlt meg, [és] egy kis széltől segíttetve csakhamar elterjedt a tűz. Sokáig tartott az égés, leégett vagy 30 csűr, istálló és 4 ház. Mi azt gondoltuk, hogy elleneink meg fognak bennünket támadni, de az nem történt. Éjféltájba vége lett a tűznek és mi ismét lefeküdtünk.

Február 1. Mindjárt reggel nagy katonai szemle volt, mely gyaníttatta a tegnap hallott hírek után, hogy változás fog történni. A szemle után indultunk Szeben fele. Szeben felé való utunk azonban nem tartott sokáig, mert egy utat érve, jobb kézre mentünk. Ez az út Vízakna fele vitt.

A gyalogságnak egy csapata bement Kiscsűrre, és az ott levő cs[ászári] előőrsöt elkergette. 1 muníciós szekeret, több foglyot, 1 orvost is elfogott. Onnan azonban Vízaknára jött az is.

Vízaknán parancsot kapott századunk, hogy nemsokára elindulunk. Egy kis evés után a 11. zászlóaljjal, 4 ágyúval b[áró] Kemény Farkas vezérlete alatt csakugyan el is indultunk Zerdahely[161] fele azért, hogy a M[agyar] honból érkező segítséggel öszveköttetésbe jöjjünk. Az nap még N[agy]apoldig mentünk, hova beménve a harangot félreverték, és a 2 előcsapat vezetőt fegyveres kézzel megtámadták. Az oláhok látva, hogy számunk nagyobb, mintsem, hogy ők legyőzhetnék, szertefutottak, és [a] falu csakhamar üres lett. Nem maradt hon, csak néhány vénasszony és férje. Szakaszommal egy házhoz szálltam, hol egy oláh tribunusnak szállása volt. Embereim vacsorát főztek, én pedig az estét a tribunus irományainak vizsgálatával töltöttem. Irományai-

[159] A Hrabovszky György őrnagy vezette dandár, amely a Bánságból érkezett az erdélyi csapatok megsegítésére, az alábbi alakulatokból állt: 37. (Máriássy-) sorgyalogezred 3. zászlóalja, 24. honvédzászlóalj, Torontál megyei önkéntes nemzetőr-zászlóalj, 6. (Württemberg-) huszárezred egy osztálya és két ágyúüteg (13 löveg). Emellett január 30-án indult el a Gál László alezredes parancsnoksága alatt álló zarándi különítmény, és február 7-én ért Dévára. Külön utakon érkezett Zarándról a 14. (1. székely) határőrezred zászlóalja.

[160] Gál Sándor ezredes február 9-én indult Bemhez 5 gyalogzászlóaljjal, három század lovassal és egy hatfontos üteggel, Kiss pedig 10-én a 12. honvédzászlóaljjal, két lándzsás székely zászlóaljjal, valamint 4 század lovassal.

[161] Szerdahely.

ból azt tudtam meg, hogy ő egy volt azok közöl, kik elejénte az oláhoknak magyarokkali összeegyezésöket akarták, nevét most már nem tudom. Ezen éjjel 3 polgár kört vezetett Apold fele, s egyik nem tudván felelni előőrsünk „Megállj!" kiáltására, agyonlövetett, a másik kettőt Kemény Farkas visszaküldte, hogy azok tudtára adják mindenkinek, miképp tőlünk félni békés polgároknak éppen nem kell.

Február 2. Zerdahelyen keresztül Szászsebesig mentünk. Zerdahelyen parancsnokunk az egybegyűlt szászságnak nagy beszédet tartott. Szászsebeshez közel azt vettük észre, hogy cirkálók vannak az úton. Egy postást felfogtunk, táskájába sok szerelmeslevél volt. Az Allgemeine Zeitungot[162] eltettük, hogy olvashassuk.

Nagy érdeket[163] költött fel bennünk a táskájában talált és sok példányban létező 17-ik Armee buletinja[164] H[erce]g Windisch-Grätznek.[165] Ilyet eddig még nem olvastam soha. Furcsa érzet lepett meg annak elolvasásakor, azt gondolva, hogy annak minden szava igaz. Azonban az abban Erdélyről írottak, hol következtetést vonva Magyarországra, vigasztalódtunk némiképp. Sz[ász]sebesbe osztrák erő volt, de érkezésünket be nem várta és ment a Fehérvári[166] vár fele. Így tett az oláh landsturm is. A polgárság ¼ órával elérkezésünk előtt még fegyverben állott, de nem várt be és eloszlott. Azt beszélték, hogy ezen este egy Bartholomeusi estéhez[167] hasonló estét akartak kivinni a sz[ász]sebesiek.

Ez este Jósikával együtt egy kereskedőnél voltam szállva. Vacsoránk igen jó volt. És amit már rég nem élveztünk, tiszta ágy is volt.

Aki tudja, mi az 3–4 heti öltözetbeni alvás után végre jó ágyba levetkezve aludni, az ítélheti csak meg, mint aludtunk mi azon éjjel. Szerencsére a Szelindeken oly divatba levő riadó most egyszer nem bosszantott.

Február 3-án. Szászsebesből ez napon egész Szászvárosig utaztunk. Az előcsapatot én vezettem. Alvinc tájékán volt elterjedve egy Popovics[168] nevű oláh vezérnek serege, vagyis csordája, körülbelől 15 ezer. Ezek, hallva a mi közeledésünket, nem tudták, mit tegyenek. Szerettek volna megsemmisíteni, de nem mertek megtámadni. A láthatár tele volt egyes cirkálókkal, lovasokkal, kik vagy előőrsök voltak, vagy pedig tévedeztek. Valami 12 ilyest lovas oláh került ezen nap előcsapatom kezébe. Lovait és fegyvereit, ha volt, elvettük, őket magokat szabadon bocsátottuk. Utunk a híres

[162] *Augsburger Allgemeine Zeitung* – az egyik legnagyobb példányszámú és legolvasottabb német politikai napilap.
[163] Értsd: érdeklődést.
[164] Bécsben rendszertelenül megjelent, hivatalos hadijelentés-sorozat.
[165] Alfred Candidus Ferdinand zu Windisch-Grätz herceg (1787–1862) császári-királyi tábornagy, ekkor a magyarországi császári-királyi sereg főparancsnoka.
[166] Gyulafehérvár.
[167] A Szent Bertalan éjszakája a 16. századi francia vallásháborúk egyik legismertebb eseménye. 1572. augusztus 23-áról 24-ére virradó éjszakán a békülési célzattal Párizsba gyűlt hugenották (francia reformátusok) nagy részét a király beleegyezésével lemészárolták.
[168] Román alprefekt/tribunus, talán azonos Marcian Popovici Dionisiével (1829–1865).

Kenyérmezőn ment keresztül, hol is a dűlőfélben lévő emlékszobrot megnéztük.[169] Este volt már, midőn Szászvárost megláttuk. A szászvárosiak közöl többen eleinkbe jöttek, gyalog és lóháton. A város előtt egy hídon diadalszó (?) volt. Itt beszélt Kemény Farkas az egybegyűltekhez. Késő este volt már, midőn elszállásoltak. Én Jósikával egy udvariatlan szászhoz jutottunk. A vacsorát és az estét Barcsaynénál töltöttük. Ott volt egy rabságából e városba szabadult kapitánya a 11. zászlóaljnak.

Embereim egy kovácsot megvertek, mert bort nem akart nekik adni. Ezért nagy lárma volt.

Február 4. Szászvárosról a Piski hídon keresztül még az nap Dévára mentünk. A Piski híd mellett vettem deresszínű lovamat. A dévai várba osztrák katonaság volt. A város kérelmére megígérte a várparancsnok, hallván közeledésünket, hogyha őneki békét hagyunk, nem fog reánk lövetni. Mi úgyse árthattunk volna e sziklavár lakosainak, azért is hamar megvolt az egyesség.

Szállásom ezen a napon Gézával együtt Szeredainénál volt. Kinek Ignác fia és Róza leánya erántunk nagyon szívesek voltak. Az egész család igen művelt volt és Erdély nevezetesebb házainál ösmerős. Az éjjel ment egy gyalogcsapat Zarándba, egyesülni az ottani, segítségre küldött dandárral.

Február 5-én. Nyugnap volt, mi igen jólesett. Déván igen sok magyar lévén, tisztikarunk egy táncestélyt rendezett a vendéglőbe. Nekünk is jelen kelletett lenni, bár öltözetünk éppen nem volt táncra való. Sokáig nem tartott az estély, a nőkről nem lehetett mondani, hogy nagyon vidámak voltak. Tudták, hogy a mi ittlétünk nem sokáig fog tartani, és utánunk az oláhok minden örömöket vétkül fogják beszámolni. Este fele érkezett meg a Zarándból jövő dandár eleje, köztök egy zászlóalj csíkszéki székely.[170]

Hajnalfele riadó volt. Az oláhok megtámadtak bennünket. Szerencsére előőrseink észrevették és lármát ütöttek. A dolog kimenetele nem volt soká kétséges. Az oláhok visszaverettek, 30-40 halott veszteséggel. Sajnos, hogy 3-4 székely is áldozatul esett. A 11. zászlóalj emberei ugyanis a setétben csákóik és fekete szíjaik végett őket oláhoknak tartották.

Február 6. Virradatkor parancsot kaptam szakaszommal Dobra felé menni, hogy ott a másik, Arad felől érkező dandárral egyesüljek. Utam a Maros parton ment. A Branyicskai-szorost elhagyva egy kies tér nyílott előttem. Lesnyeken pihentünk és reggeliztünk is a Szeredaiék vendéglőjében. Ille[171] tájáról nagy lárma hatotta meg füleinket. Kérdésünkre egy oláh csapat adta feleletül, hogy ott szénát vonszolnak a Maroson keresztül. Este megtudtuk, hogy ott a mócok[172], jól látva bennünket, biztatták egymást arra, hogy minket támadjanak meg. Tartottam attól, hogy a Branyicskai-szorost

[169] Az Alkenyér (Zsibód) melletti Kenyérmezőn 1479. október 13-án ütköztek meg a török és magyar csapatok, az utóbbiak győztek.
[170] A 14. (1. székely) határőrezred Délvidékre kimozdított zászlóalja.
[171] Marosillye.
[172] Az Erdélyi-érchegységben élő román népcsoport.

csakugyan el fogják foglalni, és akkor nékünk lovaink miatt bajos lett volna keresztül menni. Utunkba 3 székely huszár ruhába levő oláhokat[173] is kaptunk, leltünk nálok 3 pisztolyt és egy kétcsövű fegyvert. Ezeket magunkkal vittük. Dobra alatt 2 ember vadászott, éppen egy nyúlra puskáztak. 4 emberem hamar elfogta őket és előmbe hozta. Ezalatt Dobra alá értünk. Dobra előtt láttunk egy lovas vedetét[174] állani, ki tüstént kiment a városba, amint észrevett.

Foglyaink nem tanácsolták bemenetelünket, mondva, hogy ott sok móc van. Kettőt embereim közöl beküldtem a városba. Ezek csakhamar visszajöttek és beszélték, hogy a sok lándzsások futkosnak, és hogy lovasok is vannak benne már felállítva. Ezek oláh székely huszárok voltak, kik hon maradtak, de minden időben ki tartoztak állani. Biztosítva lévén, hogy magyar katonaság Dobrán nincsen, parancsom csak eddig szólván, visszafele vettem utamat. Foglyainkat elbocsátottuk, a 3 kétcsövű fegyvert magunkkal vittük. Lesnyeken ismét pihentünk, végre a Branyicskai-szorost is elhagytuk. Késő este volt, midőn Dévára értünk. Kemény Farkasnak nagy öröme volt visszajövetelem alkalmával, mert néki azt jelentették, hogy a tegnap éjjel bennünket megtámadt oláhság a Maros völgyére vetette magát. Ő engemet már veszve lenni hitt. Előadásom után azt mondta, hogy adjam be magam és embereim névsorát, hogy ő Bemnél számunkra valami kitüntetést fog kikérni. Magam alig hittem, hogy ily nevezetes tettet vittem véghez. Este egy vörös sapkát[175] kaptam a mai kirándulásom emlékére. Én tehát már megvoltam jutalmazva. Embereim egész nap nyeregbe voltak, képzelem, jól aludtak, és így tehát ők se maradtak jutalmazatlan.

Nyugodalmunk nem tarthatott reggelig. Bem Vízaknán csatát vesztett,[176] és megmaradt seregével ezen éjjel Szászvároson hált. Onnan Bethlen Gergely alezredesünket küldte utánunk, hogy vélünk egyesülve a történteknek káros következéseit elenyésztesse. Bethlen Gergely éjjel érkezvén Dévára, ott tüstént riadót veretett. Öszvegyűlve a piacon, lassan tudtuk meg az egész dolgot valójába.

Február 7. Már virradni kezdett, midőn Szászváros fele indultunk. Székely atyánkfiai a Déva melletti 2 falut felgyújták, gondolván, hogy ide többé vissza nem jönnek már. Szászváros felől hallatszott már az erős ágyúszó, mellyel az ellenség bajtársainkat üldözi. Tovább menve csakhamar találkoztunk az egyes szállongókkal. Ezek mind eleven színekkel festették állapotukat. Látszott rajtok, hogy le vannak verve. Bem is sebet kapott jobbkezén, sokan beszélték, hogy meg is halt már. A szállongók serege mindég sűrűbb lett. Egyszerre parancsot kaptunk visszatérni. A Piski hídig mentünk és ott felállíttattunk. Jött a vert sereg, szegényeken látszott a nyomor és levertség,

[173] Feltehetőleg a 11. (székely) huszárezred Hunyad megyei, román nemzetiségű katonái.
[174] Lovas őr (a német *Vedette* szóból).
[175] A vörös sapkát eredetileg a Kassán alakult 9. honvédzászlóalj viselte. Az alakulat vitézsége következtében később ez a bátor helytállás szimbólumává vált. Vö. *Csikány* 2001. 143–152. o. és *Süli* 2012. 119–124. o.
[176] 1849. február 4-én.

mintegy 2000 gyalog, 40-50 lovas, a köztök öcsém, Zsombor, Rácz Miklós, szerencsére semmi bajok nem történt, és 7 ágyú ment a hídon keresztül azon seregből, mely Vízakna mellett harcolt. Keresztülmenve ezen sereg, a híd védelme Kemény Farkasra bízatott és reánk, kik véle Vízaknánál elváltunk és pihentebbek voltunk a többinél.

Kemény Farkas tüstént kiszegeztette ágyúit, és bennünket elhelyezett. Csakhamar megjelent egy könnyűlovasokból álló cirkáló csapat. Ezek első ágyúlövésünkre visszszafutottak. A cs[ászári] sereg ezen nap pihent. Előcsapatja Pádon volt, a Piski hídtól félóra járásra. Részünkről gyakran ment cirkáló lovas csapat, de csak azon dombot kerülte, mely Pád felől elvette a kilátást, azonban sohase akadtak ellenségre.

10-11 óra tájba tábort ütöttünk a víznek dévai oldalán levő füzesben, a hidat kissé felszedtük, s magunkat a történtek elbeszélésével s kártyázással mulattuk. A nap eltölt anélkül, hogy elleneink bennünket legkissebbé is háborgattak volna. Az éjjelt a füzesbe töltöttük, közel volt egy major, ebből hozattunk magunk alá szalmát. Kemény Farkas, Géza[177], Horváth Miklós és én egy tűz mellett voltunk és nem fáztunk úgy, mint este gyanítottuk.

Február 8. Felkeltve embereinket körül néztünk, kik többnyire mind igen jó kedélyben voltak. Az ellenség 10 óra tájig nem háborgatott. Embereink többen a vízen keresztül a faluba is bementek élelmi szereket keresni. Komáromi Györgynek[178] volt a faluban egy udvarháza és annak istállójában 8-10 2 éves fél- és telivér csikó. Egy Hegyesi[179] nevű gyalog kapitány és tőlünk valami Kovács[180] kapitány is keresztülmentek Piski faluba, és a csikókat a füzesbe hozták és ott 10 pftjával[181] darabját eladogatták.

Ezt mi látva felkértük Kemény Farkast, hogy vegye vissza a lovakat, melyeket az oláhok meghagytak, miután Komáromi György úgyis bajtársunk.

Kemény Farkas nékem tüstént diktált egy parancsot, melybe szigorúan parancsolta a csikók visszavitelét. A parancs elolvastatott minden csapatnál, de a mi kapitányunk, ki magának egy csikót megtartott, igyekezett valami olyas dolgot előidézni, mely által zavar legyen, és hogy ő aztán e zavarba lovát szem elől eltehesse. Inczédy 11. h[onvéd] z[ászlóalj] őrnaggyal kezdett szóvitába, megtámadván őt azért, mert reggel Inczédy kikölt a huszárok ellen, mert neki az álladzó lánca[182] elveszett, és hitte, hogy azt huszárok lopták el.

A szóvita mindég hangosabb lett, és végre Inczédy Kovácsot párviadalra hítta ki. A párviadalt Kemény Farkas nem akarta megengedni, erre Inczédy Kovácsot be akarta vitetni Dévára patrollal.[183] A huszárok fel lévén ingerelve Inczédyre az álladzóért,

[177] Vagyis Jósika Géza.
[178] Komáromy György (1817–1872), a 16. (Károlyi-) huszárezred főhadnagya.
[179] Hegyesi Ferenc (1819–?), a 11. honvédászlóalj főhadnagya, később százados.
[180] Kováts János (1815–1898), az ezred kapitánya.
[181] Pengő forint.
[182] A feszítőzabla része. Erőteljesebbé teszi a feszítő szerepét azáltal, hogy az állból feszítést idéz elő.
[183] Itt: fegyveres kíséret (a francia *patrouille,* 'őrs' szóból).

nem akarták hagyni a kapitányt, erre a gyalogság fegyverhez nyúlt, a lovasság ülni kezdett lóra.

Kemény Farkas látván, hogy ebből egy katonai verekedés lehet, hamar riadót doboltatott, mely arra az esetre volt rendelve, ha az ellenség közeled.

A dobszó véget vetett a szóvitának, mindenki helyére sietvén, Kemény Farkas lóhátról visszavétette Kovácstól a csikót, és őtet elutasította a századtól, ígérvén neki azt is, hogy zavarási szándékáért őt törvényszék elébe fogja állítani.

E szóvita bevégezte után nemsokára mutatkoztak az ellenségnek néhány csapatai. A Maros jobbpartján húzódott le egy csapat, valami 400 ember, ezek Stry[184] folyó torkolatánál jóval alább haladtak már, a híd körül lévő dombokon egyes gyalogok mutatkoztak, kik mindég közelebb jöttek hozzánk és végre tüzelni kezdettek. Kemény Farkas tartván attól, hogy a Maros jobbpartján lemenő csapat keresztül talál menni valahol a Maros jegén és minket hátba kapva tönkre tehet, 1 század gyalogot kivéve, minden csapatját visszaparancsolta addig, míglen a Maros jobbparton lévőkkel egy irányba voltunk. A hídnál maradott századnak tüzelni kelletett a cs[ászári] gyalogokra, ezek nem sok idő múlva visszahúzódtak. Úgy szinte a jobboldalon lévők is visszamentek.

Déltájban már ismét a híd melletti füzesben tanyáztunk. A lövöldözések nékünk kárt nem tett [sic!] se emberbe, se lóba. Az nap csendesen telt el, ellenségnek semmi nyoma nem volt. A Maros túlsó partján szembe vélünk volt a történelmi nevezetességű Aranyi-hegy[185], ezen móc előőrsök voltak. E hegyről igen szép kilátás lehet, különösen Piski fele.

E mai napon egész nap ágyúlövöldözéseket hallottunk, mégpedig úgy tetszett, mintha nemigen messziről. Sokáig tanakodtunk, hol lehet az, körülöttünk sok mérföldnyire magyar erő nem volt, mert a 2-ik dandár is elérkezett. A lárma oly közelnek tetszett, hogy mi hittük, miként az öreg Déva várát löveti. E mai napon volt a csata Aradon. A vízen felfelé kelletett a hangnak oly messziről jönni. Közelebb magyar erőt nem tudtunk és így az aradi csata dörgését hallottuk mi.[186]

Február 9. [1. kép] […] Reggel felkeltünk, kapitányunk Horváth Miklós, főhadnagy Jósika Géza bementek reggelizni. Alig, hogy már jelentette a cirkáló csapat, hogy az ellenség tömegekben közeledik. Századunk és a bihari ½ század nemzetőrség[187] keresztülmentünk a hídon és ott felállottunk az út kanyarodása irányában. A bihariak elmentek csatározni a könnyűlovasokkal, szólt a pisztoly, azonban a könnyűlovasok többen voltak, és úgy látszott, túl akarják szárnyalni a mieinket. Én küldettem ki segítségül,

[184] Sztrigy.

[185] A falutól északkeletre lévő Kenyér-hegy (Aranyi-hegy, Aranyi-Magura), melynek lábánál találhatók a 16. században épült aranyi vár maradványai.

[186] 1849. február 8-án a szerb és császári-királyi csapatok elfoglalták Óaradot, de délutánra a magyar erők visszafoglalták a várost.

[187] Bihar megyei lovas nemzetőrség.

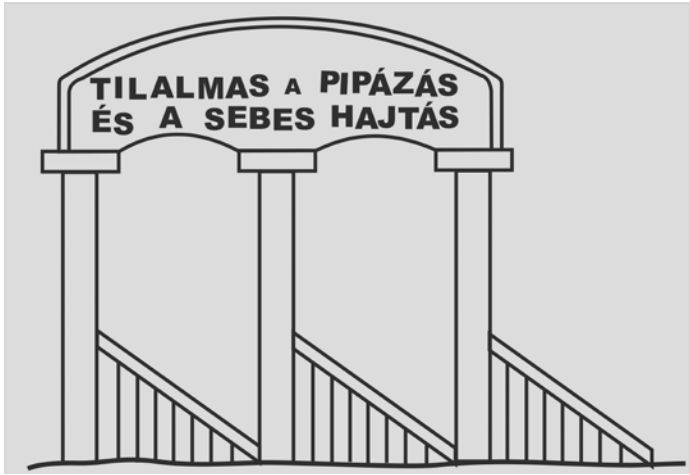

1. kép: A piski híd bejáratának rajza (A szerző vázlata alapján rajzolta Nagy András)

és embereinket csakhamar széjjel küldöttem, kik is pisztolyaikból lővödőztek, de mindhiába. Ezen mulatság alatt balról, egy erdő irányába és jobbról a pádi úton lappangva húzódott egy-egy csapat cs[ászári] lovasság, de tartózkodva jöttek felénk. Én látván, hogy itt céljok a császáriaknak bennünket foglalkoztatni és bekeríteni, visszaparancsoltam a láncot, ami meg is történt. Még csapatomhoz se értem, már ágyúgolyó is repült felénk, mire az összes lovasság a hídon túlra parancsoltatott és a hídnak egy része felszedetett. A bihari nemzetőrök közöl egy szürke lovas nagy bátorságot tanúsított, nem akarván visszamenni, úgyhogy szinte el is fogták a császáriak.

A császáriak ezután 30 ágyúval[188] – egy azon nap elfogatott cs[ászári] tüzér kapitánynak állítása szerint – legalább 2 óra hosszat folyvást lövöldözték a hídfő Dévai oldalát és a füzest, és helyheztetésünk[189] nem volt a legkellemetesebb. A gyalogság lehúzta magát a fák megé, mi lovasok kissé távolabb állottunk meg, de mindhiába. A bihariakból és tőlünk is 2-öt ütött le az ágyúgolyógránát golyóbis. Ez nap igen sok hullott, de én nem tapasztaltam káros voltát. 7 ágyúink leszerelve kéntelen voltak eltávozni. A cs[ászári] gyalogság ezalatt lassanként egész a hídig jött, és ott a parton helyet foglalván a mi gyalogjainkat lövöldözte. Gyalogjaink valami 80-an estek el a híd mellett. Mikor hitték már a császáriak, hogy az ágyúgolyó elkergetett bennünket a híd közeléből, 1 zászlóalj Bianchi gyalogságot[190] keresztülparancsolt, a felszedett hídon keresztül is jött már néhány század, s a 11. h[onvéd]zászlóalj meg néhány embereit hátrálásra késztette, midőn Kemény Farkas ezt látva hozzánk nyargal és kiáltja: Lovasság előre! A lovasok mi voltunk, Horváth Miklós, Jósika és én már régolta a század előtt álltunk és biztattuk

[188] Valójában csak 24 lövegük volt.
[189] Értsd: felállításunk.
[190] 63. (Bianchi-) sorgyalogezred.

embereinket. Kemény Farkas parancsszavára megindult a század a sűrűségből, és egyszerre elleneink előtt voltunk. A cs[ászári] gyalogság, mely már a mi oldalunkon volt, annyira megijedt hirtelen rohanásunkon, hogy tüstént hátat fordítva […] szaladott. Mi többen előjöttünk, egész a hídig, de ott már alig érhettü[n]k utol 7-et, kik is ott maradtak. Amilyen hirtelen a hídnál termettünk, oly hirtelen vissza is futottunk mi is, mert a túlsó parton levő cs[ászári] gyalogság bennünket erősen puskázott. H[orváth] Miklós 17 golyótól találva halva rogyott le, s még 5-6 emberünk, kik többnyire halálos sebet kaptak. A császári gyalogság is, úgy hallottuk, nagy veszteséget szenvedett, mert a hídon visszaszaladók közöl sokan meg nem tarthatva a gerendákon az egyensúlyt, nemcsak magok estek be a vízbe, hanem még másokat is magokkal rántottak.

A Déván mulató bajtársaink már az első ágyúszókra indultak segítségünkre, de egy óra távolságra lévén tőlünk s még a sereg öszveszedte magát, eltelt az idő, úgyhogy az első csapatok éppen akkor érkeztek a hídhoz, midőn mi véres rohamunkból visszatértünk a füzesbe. Az úgynevezett Máriássy[191] zászlóalj volt az, kik is csakhamar a füzesbe mentek és lövöldözésökkel feltartották az ellent addig, míg a többiek is meg nem érkeztek. A mi gyalogságunk száma mindég nevekedett, a hídnál végre általmentek és a cs[ászári] gyalogokat felnyomták a szembe lévő dombokra. Egy csíkszéki zászlóaljat kivéve minden gyalogunk felment a dombokra és ott csatározott. Ezalatt Bem ágyúit (29 darab) keresztülvonatta a hídon, és egy dombon helyet foglaltatván, vélek lövette a Pád felé visszahúzódott és ott helyet foglalt cs[ászári] ütegeket. Az összes lovasság pedig azalatt keresztülment a hídon és helyet foglalt az ütegek megett. Elől a Würtenberg[192], aztán a mi 3 századunk és végre a bihari osztály. *[2. kép]* Kevés idő múlva felállásunk után két osztály cs[ászári] lovas közeledett felénk. Bem parancsolta a kihívást elfogadni és elől a Würtenberg, aztán a mi csapatunk, elvágtattunk. A cs[ászári] lovasok igen szépen jöttek felénk egy ideig, és akkor mozgó sarkkal jobbra átkanyarodtak,[193] a Würtenberg huszárok közéjek keveredtek, úgyhogy elől cs[ászári] lovas, aztán egy század huszár, utána 1 csapat cs[ászári] és utána ismét magyar huszár volt. Mi jól láthattuk ezt, mert nekünk célunk volt őket oldalba kapni, de előlünk elkanyarodtak. Az égszínkék és fehér vegyületnek szépségét valóban itt szemlélhettük. Egy, a Maros parton lévő kis erdőt érve, egy abban elrejlett cs[ászári] gyalogság sortüzet adott rá[nk], mely után mindkét lovas [száza]dunk megfordult és lövés[tá]volságra megállott. A cs[ászári] [gyalog]ság az erdő háta megett rejtette el magát, úgyhogy többé nem láttuk. A cs[ászári] ágyúk új helyükön meglehetős sikerrel lövöldöztek. Több ember és ló esett áldozatul. A csata e percében a dombokon lévő gyalog bajtársainknak, állítólag kifogyván a töltések, azok hátrálni kezdettek. Előbb csendesen ment az, de

[191] A 37. (Mihály nagyherceg-, korábban Máriássy-) sorgyalogezred 3. zászlóalja, a későbbi 74. honvédzászlóalj.

[192] A 6. (Württemberg-) huszárezred katonái.

[193] Vagyis menet közben az osztály egymás mellett haladó két százada, századonként megfordult. Vélhetőleg ezen fordulat közben kapták oldalba őket a magyar huszárok.

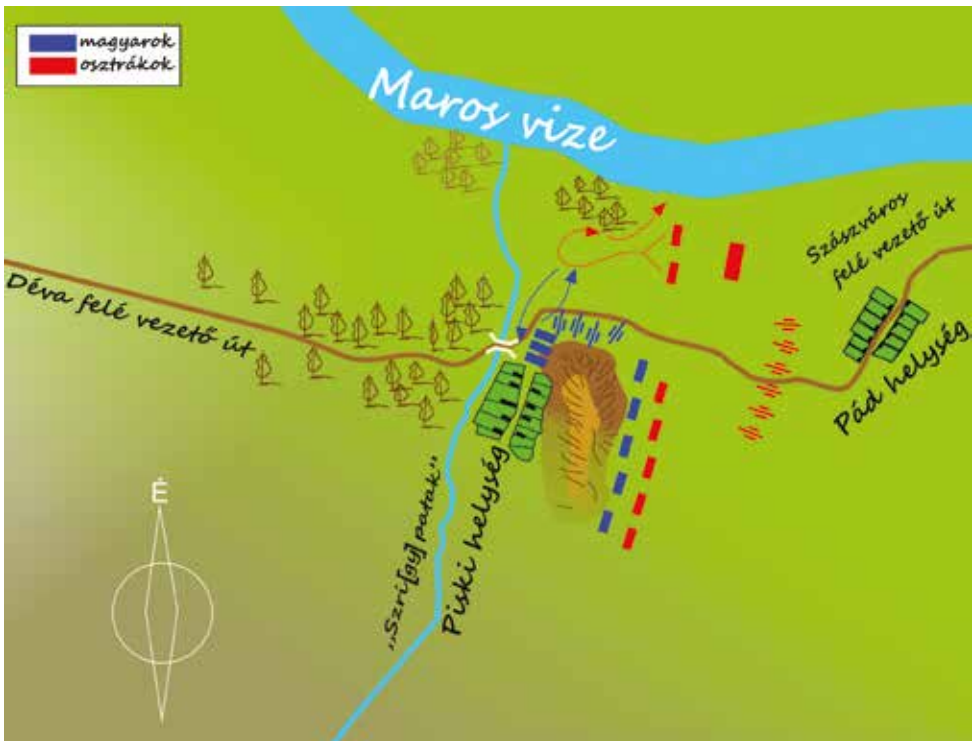

2. kép: A piski ütközet vázlata (A szerző vázlata alapján rajzolta Nagy András)

később vad futásba ment által. A császári gyalogság nyomba űzte őket és folytonosan lövöldözte, ami nagyon elrémítette embereinket. Bem látva ezt, tüstént ágyúit rendelte vissza a hídon át, mi lovasok is a híd fele tartottunk. A híd körül nagy zavar kezdett támadni, sok gyalog és lovas nekiment a víznek, és sok ott is maradt. Őrnagyunk és még 7 ezredbeli tisztjeink nekimentek a víznek és 7 lovat otthagytak, nem tudván a jeges partok miatt kimenni. Csak a Jékey fakója bírt kimenni. Az öreg megállott a híd előtt és addig el nem ment, míglen a legutolsó ágyú és ütegkocsi keresztül nem ment. Én és öcsém is a hídon mentünk keresztül, vártunk addig, míg keresztültolakodtak, és könnyű volt a járás a híd fa bolthajtásán […][194] volt a cs[ászári] gyalogság.

Végre keresztülment minden hadiszer és katona, ki a lábát bírta, és Bem előre, Déva fele sietett, hogy a szaladókat megállítsa. Valami ½ óra járásra a hídtól talált ő egy hosszú dombot, és azt választá állásnak. Nekünk lovasoknak el kellett az utat állani, a gyalogokat zászlójuk alá utasítani. Nem telt el ½ óra és 7 zászlóalj gyalog, 3 csapat lovas a dombgerincen fel volt állítva. A császáriak keresztüljöttek a hídon és bennünket megtámadtak, de a reggeli sok ágyúzás kifogyasztotta a löveteket, és

[194] Az itt következő teljes sor olvashatatlan.

Losenau[195] legjobb alezredesök elesett. Ezen utolsó álláson nem tartott a harc 1 óráig. Előbb balszárnyunk nyomta ellenét vissza, aztán a közép és végre mi a jobbszárnyon. A cs[ászáriak] már ekkor sietve mentek a hídra és onnan Szászváros fele. De a mi embereink is annyira fáradtak voltak, hogy üldözni őket nem bírták. A Würtenberg osztály egy dragonyos csapatot, mint beszélték, meglehetősen megcsépelt.

Még az este sötétbe Pádig mentünk, hol a gyalogság nagyobb részt az utcán hált. A császáriak a fél éjjelt Sz[ász]városon töltötték, és hajnalt indultak Szeben fele.

A piski hídnál igen sok ember vérzett el. Beszélték, hogy 3000 embert és 23 lovat temettek el.[196] Mennyi császári és mennyi magyar volt ezek közt, azt tudni nem lehet, mert a ruhát a katona és a földnép nem hagyja a halotton, és az akkori harci állapot nem engedte meg a halotti létszámok elkészítését.

Február 10. Reggel jókor öszveállva csakhamar elindultunk Sz[ász]város fele. Szászváros osztályunk parancsot kapott etetni. Egy nagy csűrbe szállásoltuk be lovainkat, és magunk meleg étel után láttunk. Bem serege nagyobb részének Sz[ász]-sebes fele ment, az ellent űzvén maga előtt. Osztályunkat és egy pár száz gyalogot csak azért hagyott itt, mert úgy hallatszott, hogy osztrák katonák meglehetős számmal vannak a hegyek közt bujdokló állapotban. Délután parancsot kaptunk beszállásolni. Én Geizával együtt egy tehetős boltosnál voltunk, már néztük is, melyik ágyba fogunk aludni. Midőn este 9–10 óra tájban öszvefújnak bennünket. Alig volt időnk vacsorázni. Ezen egész éjjel utaztunk, hideg volt és mi, az 1-ső századbeliek 4. éjjel nem aludhattuk ki magunkat, nagyon […] voltunk. Ezen […] többnyire gyalogoltam, és ami eddig lehetetlennek tetszett előttem, menve aludtam, többen öszvefogodztunk és úgy álmodoztunk. Szinte kivirradt már, midőn Alvincre érkeztünk, hol azt a parancsot vettük, miképp egy rövid étetés[197] után ismét útra indulunk.

Febr[uár] 11. Benediktivel kerestünk reggel früstököt[198] és egy úri háznál kaptunk kávét és rántottát. P. Vajna[199] apjánál is voltam. Benedikti még útitársat is szerzett magának itt, ki aztán Sz[ász]városon szerzett nyergeinkre ügyelt. 8 óra tájba már egész seregünk indult, mégpedig Fehérvár[200] fele. Mi vezettük az előcsapatot. Bem az éjjel kiugratta az Alvincen tanyázó osztrák erőt, s valami 3-400[-at] elfogott. Akik kifutottak, igen sok holmijokat elhányták. Találtunk mi az úton nyerget, kantárt, zabos zsákot, sisakot, csákót, s én még a többek közt egy osztrák arany kardtokot (port d'epee) láttam meg, és mindjárt egy gyalog tisztnek ajándékoztam. Bem serege

[195] Ludwig von Losy von Losenau (1793–1849), császári-királyi ezredes.

[196] A császári-királyi csapatok vesztesége a hivatalos kimutatások szerint 128 halott, 390 sebesült, valamint 164 fogoly és eltűnt volt. A magyar oldalon csak a sebesültek száma ismert, ez 308 fő. A magyar források a saját halottak számát 300–600 fő közé teszik (Hermann Róbert szíves közlése).

[197] Értsd: etetés, abrakoltatás.

[198] Reggeli (a német *Frühstück,* 'reggeli' szóból).

[199] Feltehetőleg pávai Vajna Sándor (1823–1887) tizedesről van szó.

[200] Gyulafehérvár.

nagyrészével Sz[ász]sebes fele ment, de ez csak arra való volt, hogy az ellent terve iránt bizonytalanságra vigye. Bem terve volt a medgyesi positiot újra elfoglalni. Medgyesre csak Szebenen […] országút […] Vízaknán […] és a fehérvári vár mellett csak közönséges a […].

Hogy tehát Bem e célját érje, serege egy részével Sz[ász]sebesre ment, tudván azt, hogy az ellen azt hiszi, hogy utána készül menni. Alig ment azonban néhány ezer lépést, megfordította azt és visszajött utánunk a fehérvári vár fele. A Maros hídja a Portuson fel volt szedve, a fehérvári vár faláról látszott a sok néző! Könnyű cs[ászári] lovasok futkostak, végre 2 század gyalogság a hídhoz jött a várból. Mi ezalatt csendesen felmentünk egy meglehetős meredek hegyre. A szekerekkel volt sok baj, mert lovakat kelletett egymástól fogni és senki se akart másnak segíteni. Hegyesi megsebesült gyalog kapitánnyal (lásd: febr[uár] 8.) itt találkoztam, egy kocsiba ült.

Végre sok baj és küzdelem után felértünk a hegységre. Ott pedig igen nagy szél fújt. Estig tartott a menet, és már szinte sötét volt, midőn egy falut értünk, hol is megengedtetett nekünk mindjárt beszállásolni. Én Gézával és még 4 körbajtárssal [sic!] együtt szálltunk egy szászhoz. Nemigen vágytunk vacsorálni, mert az álom nem engedte azt. Lefeküdtünk csakhamar és aludtunk, mindenki hiheti, hogy igen jól.

Amint felébredtünk, nagyon meg voltunk lepve, mert szobánk tele volt székely gyalogokkal, arra pedig nem emlékeztünk, hogy mikor jöttek azok be. Később tudtuk meg, hogy álmunk oly mély volt, miszerént mi azoknak lármájára fel sem ébredtünk. Az éjjel riadó is veretett, erről se tudtunk semmit.

Ezen faluban délig mulattunk, gazdánknak volt vagy 300 akó bora, és azt a székelyek mind megitták vagy kifolyatták. Elejénte én rendet akartam közöttük tartani, de átláttam, hogy az lehetetlenség. Délbe megindulva, mentünk egész Szásznádasdig. Az útba jöttem öszve Gencsy[201] nemzetőri lovas őrnaggyal és V[…]a Pál ösmerősömmel. Nádasdon egy úri házhoz szállottunk Gézával, ott volt egy alezredes is a gyalogoktól s több tiszt. Szállásunk nem volt a legrosszabb.

Február 13. Bem a medgyesi positiót akarta elfoglalni, de nem tudta, h[ogy] a császáriak őt nem előzték-é meg. Tanácsosnak tartotta azért is előbb a dolog mivoltáról bizonyos tudomást szerezni. Egy zsidó 7 Würtenberg huszárral el is ment Medgyesre, és onnan azt a hírt hozták, hogy Medgyesen semmi nemű katonai erő nincsen. A nap eltelt minden nevezetesség nélkül.

Február 14. […] Vízak[na] sereg[…] fele. Asszonyfalvánál jutottunk a Szebenből Medgyesre vezető országútra. A fősereg Medgyesre ment, osztályunk előőrsre parancsoltatott Nagykapusra. Mi tehát N[agy]kapuson maradtunk, és én ott Gézával a katholikus paphoz szállásoltunk, ki is igen szívesen látott bennünket.

Febr[uár] 15. és 16a. Is szinte N[agy]kapuson mulattunk. Szolgálatunk volt naponként kört vezetni. Én reám nem került a sor. A papnál és a Kálmán szállásán ví-

[201] Gencsy Pál (1801–?), a Bihar megyei nemzetőrség őrnagya, később alezredes.

gan időztünk. Öszvejöttünk Biharból L[…]y bajtársainkkal. Végre 16-án felváltottak bennünket a Würtemberg huszároktól egy főhadnagy és mi Medgyesre mentünk, ahol be is szállásoltunk. Én egyedül egy mészároshoz jöttem. Géza valami atyafiához ment. Baltesznek valami ösmerősei lévén itt, ő meghívott estére, hogy egy víg estét készítve mulatnék velök együtt. Elmentem az estézetre, malacpecsenye volt, de még jól hozzá se kezdhettünk, midőn egy ordonánc jelenti, hogy tüstént Bem generálishoz mennyek.

Elmentem oda, segédjénél jelentettem magamat, ki is nemsokára azon parancsot közlé velem, hogy én még azon éjjel 6 Württ[emberg] huszárral Segesvárra, vagy tovább megyek, avégett, hogy Kiss Sándor ezredesnek leveleket vigyek. Evégett tüstént kellett magamat Kemény alezredesnél jelenteni. Keményt dettó megtaláltam egy társaságba, ahol sokan voltak együtt és dorbézoltak. Reggeli 4 óra volt a határidő, hol én a leveleket által fogom venni, és amikor a W[ürttemberg] huszárok a piacon lesznek. Ezzel én visszamentem Balteszhez, és csak itt tudtam meg utam valódi minőségét.

Segesvárt egy osztrák dandár volt, amint azt egy szász polgár beszélte. Én valójában nem foghattam meg, hogy lehet 7 embert oly helyre küldeni, ahol még az ember tetemes ellenséget tud. Helyzetem furcsa volt, de tudtam, hogy itt ellentmondani nem lehet, azért is bízva a sorsba, a földabroszon nézegettem holnapi utamat. Aludni alig tudtam, mert késő[n] is feküdtem, és féltem, hogy elaluszom a reggelt. Felköltünk és még 4 óra előtt a piacon voltunk. Én és a legényem!

A cirkáló őröktől tudakozódtam, nem látták-é W[ürttemberg] huszárokat, és azoknak tagadó válasza nagy aggodalomba hozott. Végre 1 órai várakozás és kosszálás[202] után elhatároztam, hogy magát az alezredest keresem meg legalább, hogy elkésésemet kimenthessem. Sokára tudtam szállására akadni, felköltöttem őtet és eléadván néki bajomat, ő nékem azt válaszolá, hogy Kiss Sándor azon éjjel megérkezett Medgyesre, azért is utam most elmarad, még tegnap este tudtomra akarta adni, de nem volt ordonánc, ki lakásomat megtalálta volna azon sötét éjjel. Így én hazamentem és által-[l]áttam, hogy Bemnek dispositiói nem alap nélküliek, mert ő gyanította, hogy Kiss Sándor már székely dandárjaival Segesvárt bévette, és engemet csak azért küldött, hogy az egyesülés mihamarébb történjen meg.

Február 17., 18. és 19. Ezen napok alatt Medgyesen mulattunk. Hozzáfogtam felszerelésemhez. Nyergemet készíttettem el, ami el is készült 2 nap alatt, úgyhogy 3-ad napra már 2 felszerelt nyergem és lovam volt. Csizmát is hosszút csináltattam, de ez nem készülvén el, kéntelen voltam ott hagyni. A hét első nap jött be Medgyesre és vidékére 9 zászlóalj székely gyalogság. Most már számunk nagy volt. Két ízben katonai szemle volt, de csak rövid ideig tartott.

[202] Kószálás.

Február 20. Jókor reggel vettük azon parancsot, hogy Marosvásárhelyre megyünk, onnan pedig Beszterce vidékére, mert Urban cs[ászári] ezredes bejött a Borgóprundi szoroson és Riczkó dandárját egész Somkerékig visszanyomta.[203] Riczkó maga elesett, s 5 ágyúját elvették. Első napon Gálfalváig jöttünk, s én ott egy paraszthházba szállásoltam be. Társaim nem tudom, hol voltak. Ezen este tudtam meg, hogy Sz[…]y Kolozsvárt hagyott őrmesterünk Gálfalván van, s hozza Kolozsvárt készült s otthagyott bekecsünket. Felső ruhánk nagyon is rongyos lévén, nem volt alaptalan ezen hírre örömünk.

Febr[uár] 21. Mint közönségesen hosszantartó öszvejövetel után, kiindultunk és egyszerűen unalmas utazás után délután jókor M[aros]vásárhelyre értünk. Géza elvitt valami Tury családhoz, hol szívesen fogadtak. A család a míveltek közé tartozott. Egy leányuk, Berta (Kozma Zsombor imádottja), igen jó kedélyű leány volt. Házigazdánk beszélte, hogy ők február 9-én hallották a piski hídnál szólott ágyúknak a dörgését.

Febr[uár] 22. Bekecsünk megkaptuk, és miután tisztek voltunk, kerestünk arany zsinórt, hogy öltözetünk is tiszti legyen. Kaptunk egy gombkötőnél és délfele már aranyos ruhába jártunk. Az estét Túrieknál töltöttük, meglehetős vígan. A leány igen szépen zongorázott, s mi már régen nem lévén hasonló körökben, kaptunk az alkalmon.

Február 23. Déltájba Baltesznél és öcsémnél villásreggeli volt, hol is Baltesznek csinos és új pincetokját felszenteltük.

Ma vettem egy lovat egy bihari nemzetőrtől. A ló nem volt különös, neve volt Nagysád, mert igen jámbor volt, úgyhogy a szobába is bement, tüze azért nem hibázott. A nap többi része csendesen telt el.

Február 24. Pereczi[204] őrnagy vezérlete alatt kiindultunk, 3 századunk és 60-65 főből álló Kress könnyűlovasok.[205] Szászrégenig mentünk az országúton. Sz[ász]régenen túl letértünk attól jobbra. Több falukon keresztülmenve végre Vecsésen[206] B[áró] Bánffyk birtokában beszállásoltunk.

Itt nagy veszélyben voltunk, tudtunk kívül, mert körülöttünk számos oláh volt a határőrvidékekről, de kik bennünket megtámadni nem mertek, azért is éjjelünk rendesen telt el.

Febr[uár] 25. Jókor reggel kiindulva, több hegyeken, marhatelelő szál[l]ások mellett, mindenütt nagy hóba mentünk, s végre egy völgybe beértünk, ami úgy látszott, hogy a Beszterce vize völ[…] közel lehet. Egy nagyobbára szász helységben kissé kipihen-

[203] 1849. február 6-án a Bem tábornok által Bukovinába kiszorított Karl Urban alezredes Marosénynél meglepetésszerű támadást indított a Borgó völgyében állomásozó magyar csapatok ellen. Rövid összecsapás után sikerült elfognia a magyar parancsnokot, Koffler Bódog őrnagyot, és számos hadifoglyot ejtett. A sikeren felbuzdulva az osztrák csapatok újabb eredményes offenzívát indítottak február 11-én, és a Riczkó Károly Ignác ezredes vezette magyar csapatok 17-én Királynémetinél súlyos vereséget szenvedtek.

[204] Peretzi (1848-ig Proetzl) Mihály (1808–1864), honvéd őrnagy, később ezredes.

[205] A 7. (Kress-) könnyűlovasezred magyar oldalon harcoló félszázada.

[206] A szerző feltehetőleg Marosvécsre gondolt. A birtok a 15. század végéig valóban a Bánffyaké volt, de ekkor már a Kemény család birtokolta.

tettük lovainkat, a tisztikar a paphoz szállott és ott vendégeskedett. Baltesz pincetokja itt jó szolgálatot tett, mert bor igen rossz volt a papnál, ételünk kásából és rántottából állott. Végre kiindultunk és a faluból mindjárt egy nagy hegynek mentünk. Elől mentek a sisakosok[207], utánok mi. Már jól felértünk a hegyre, midőn dobszó üté meg füleinket. Elejénte nem is gondoltuk, mi lehet, később láttuk néhányan, kik elől voltunk, hogy gyalogság volt, kik szembe jöttek velünk. A gyalogok, látva a sisakokat, nem tudták, ha nem császári seregek-é, mi viszont kissé távolról nem tudtuk, ha nem a Riczkó seregéhez tartozik-é. Darabig farkasszemet néztünk egymással, végre Pereczi elhatározta őket megrohanni. Kivágtat az útról, de lova hasig esik a hóba, ezt látva a császáriak, lövöldözni kezdettek, mire Pereczi parancsot adott a visszatérésre. Visszafordultunk és mentünk az alig-alig […]gyott falun keresztül nem éppen Vecsés felé, de régi utunkat bal oldalra hagyva. A lövöldözés által 5 lovunk könnyű sebet kapott.

Itt tudtuk meg, hogy rendeltetésünk volt Urban seregének háta megé jutni a bukovinai úton, de abba a gyalogság utunkat állta. Ha gyalogságunk lett volna, bekeríthettük volna, nyárba és hó nélkül, de ez időbe lehetetlen volt.

Ezalatt setétedni kezdett, és mi nem tudtuk, hová és meddig fog tartani utunk. Az éjjel setét volt, és közülünk senki se járt ezen vidéken.

Így ballagva jódarabig, bal oldalról meglehetős lárma hatotta meg füleinket. Hátulról a gyalogságot vártuk, most meg hittük, hogy oldalt egy csoport oláhság jön, kik a sötét éjjel zavart csinálhatnak közöttünk.

Vezérünk nem is hallgatva, az oldali lármára vitt bennünket, midőn nemsokára elölről lovas trombita hangja hallatszott.

Most már tökéletesen hittük, hogy be vagyunk kerítve, és hogy legalább a fogságot ki nem kerülhetjük. Megállottunk, s parancsnokunk vizsgáló csapatokat küldött ki a dolog valódi állásáról tudomást szerzendő. Egy ily csapatot öcsém is vezetett. Végre visszajönnek többen […] lovak, hogy a nagy lárma magyar hangokból ered, s tehát, hogy azoknak magyaroknak kell lenniök. Egy újabb kiküldött csapat már bizton állítá, hogy az egész sereg Bem csapata, s megyen Besztercére, azokhoz tartoztak a lovasok is, kik előttünk trombitálva mentek. Így mi is trombitaszó mellett tovább mentünk, s végre egy rongyos oláh faluba értünk, hol beszállásoltunk.

Szállásunk igen rossz volt, mert a falu maga kicsiny volt, és a székely gyalogság sok lármával szokott lenni.

Febr[uár] 26. Igen jókor felkeltünk, öszveszedődtünk, és csakhamar útnak indultunk, alig mentünk 1 órát és Beszterce alattunk volt. Besztercén csak keresztülmentünk. Állapodás volt Jádon, hol is reggeliztünk, ami ugyan sokáig nem tartott. Jádról kiindulva csakhamar meg is tudtuk, hogy Urban cs[ászári] ezredes seregével nemigen van messze. Az előcsapatot osztályunk és egy székely huszár osztály képezte. Végre parancsot kaptunk ügetve menni. Nem sok […] huszár őrnagy és egy […]sunkat

[207] Értsd: könnyűlovasok.

az úttól jobbra, a székelyeket […] leparancsolta, hogy így a gyalogok 2 oldalról megtámadván, kéntelenek legyenek helyt tágítani.[208] Alig mentünk feléjek, midőn már ágyúval is köszöntöttek, azonban csak a székelyeket, kik is zavarba jöttek, sort vesztettek, de azért hátra nem mentek. Parancsnokunk ezután megállíta bennünket, és az ágyúk után lovas embert küldött. Ezalatt a gyalogság, utóbb a lovasság is behátrált a faluba és eltűntek szem elől, az ágyúk is elutaztak. Azonba[n] a lovasok csakhamar visszafordultak és a falu irányába a baloldalon felállottak. Ezalatt ágyúink megértekeztek[209] velök, egy Gager[210] nevű tüzérhadnagyunk is. Ez a hadnagy a szemünk láttára levétett egy háromfontos[211] ágyút, és maga célozván a lovasokra, elsüteti azt. Jól irányzott, mert egy lovas esett el, kinek lovát mindjárt kézre kerítettük, és a többi cs[ászári] lovas mindjárt lehagyta a h[…].

Míg ezt történt, gyalogjaink is érkeztek, és mi lovasok mind a f[alu] alá küldettünk. Elleneink vetágyú-gránáttal[212] lövöldöztek reánk. Gránát elpattanván hozzánk ki[…] Nagysád lovamnak lábát. Leszálltam róla és Király nevű […]naicomnak által adtam, hogy Király[…].

Elleneink […]dtak Bukovinába. […] foglalt Borgóprund faluba egy hídnál. Egy székely újonc zászlóalj rohammal be a faluba. Egy cs[ászári] tüzér[t] és egy cs[ászári] lovast lelövettek a hídnál ágyúink által. A jobbszárnyon pedig mi, lovasok mentünk előre, s a falu be volt véve. Urban csapatja ezután meg nem állt. Mi nem űztük, mert szoros völgyben lévén, nem lovasok számára való hely volt, gyalogjaink pedig fáradtak voltak. Gyalogjaink azonban tovább mentek, mink lovasok Borgóprundon maradtunk tábornokunk parancsolatjából.

Tábornokunk Medgyesről utánunk jött, bár őt nem is vártuk. Minket, lovasokat Vécs fele azért küldött, hogy a Borgóprundi völgyben Urban seregének útját álljuk, de ez nem sikerült, és ha odaértünk volna is, nem tudom, hogy ütött volna ki, mert Urbannak több lovasa volt, mint nékünk és a hely éppen nem lovasságnak való volt.

Ez éjjelt egy üres tiszti szállásban töltöttük. Egy szoba volt még, hol oláhok is voltak. Reggel fele húst és szilvapálinkát kaptunk és reggeliztünk.

Február. 27. Reggeli után öszveszedődtünk és elindultunk Beszterce fele. Tábornokunk csak a gyalogokat küldte Urban után, minket, lovasokat a szorosokban nem használván, visszaküldött. Déltájba lehetett, midőn Besztercére értünk. Foglyokat is vittünk magunkkal. Egynek újabban meg […].

[…] álott […] parancsnokom […] Bertless [?] […] megállított […] és megszálltam. Öcsém és Baltesz szállásra mentek, de az már […] lakott. Este Csány kormánybiztos-

[208] Áthúzva: A lovasokkal nem sokat látszott parancsnokunk gondolni, de ezek úgyis az út mellett lévén felállítva.
[209] Értsd: megérkeztek.
[210] Goger Ferenc (1818–?), tüzérhadnagy, később százados.
[211] A szövegben: £.
[212] Értsd: taracklövedékkel.

nál[213] volt tisztikarunk tisztelegni, sok időt töltöttünk nála, és mentünk a vendéglőbe mulatni. Sok tiszt volt jelen. Folyt a beszéd a történtekről, mindenkinek jó kedve volt. Nyert csata után kinek volna rossz kedve. B[ánff]y ezredest[214] felköszönté egy tiszttársunk, és őt a tegnapi nap hősének címezte, miután B[ánff]y ezredes volt úgyszólván a vezér. Bem csak a szükség esetére volt hátunk megett. Az előbb nevezett ezredes röviden csak azt válaszolta a felköszöntésre: „Nem érdem a vezérnek oly csapattal győzni, hol az ő előre parancsszavát a csapatok mindjárt megfogadják." Ma van öcsém születésnapjának előestéje, ezt is megemlítettük. Vígan voltunk szinte éjfélig, mikor is elhagytuk a vendéglőt és hazamentünk.

Február 28. Reggel katonai szemle volt, a tábornok és herceg Voronyeczky[215] tekéntett meg. Tartott 11 óra tájig, mikor is Vásárhely fele indítattunk ki. […] egy vízen is ment keresztül több […] s végre Tekén beszállásoltunk. Én Jósikával együve egy szászhoz, ki előhozván […] Géza abból olasz rántottát készített.

Március 1. Ezen napon egész Szászrégenig mentünk, utunk igen kellemetlen volt, esett széllel, émiatt semmi se […]. Éppen vásár volt Régenbe, midőn századunk számára vettem 9-10 má […].

Elleneink […] mint […]lott.

Pihenőnap nem volt, látogatásokat tettünk, pénzünket költöttük. Ez este látogatott meg Csányi Dani[216] bajtársam Túriéknál. Nagy zavarba voltam, midőn elment, mert a nők kérdezősködtek, ki legyen, én pedig igen jól tudtam, hogy ösmerős, de neve nem jutott eszembe, míg végre ki nem mentem az utcára és ott öcsémtől tudtam meg.

Martius 11. volt Szeben bevétele.

Ugyanaznap ütközet Medgyesnél egy különálló cs[ászári] csapattal, melybe én is részt vettem baj nélkül. (Győztünk.)

Martius 13-tól egész 31-ig Szebenbe voltam, ezalatt egy küldetést kaptam Újegyházra. Martius 15-e sebesült meg öcsém Fogaras mellett, Sárkány faluba. Kapott 20 sebet.[217]

April. 1-én lettem főhadnagy és indultunk ezredünk 1. zászlóaljával[218] Proy L. György[219] 1-ső, Incze Dani[220] […] másodkapitányokkal, főhadnagyok voltak én–[…]–Rácz[…]–Jakab Elek[221]–Rácz Miklós, Magyarhon fele a Dévai úton.

Április 21-ig mulatás Dobrán.

---

[213] Csány László (1790–1849), erdélyi teljhatalmú országos biztos, később közmunka- és közlekedésügyi miniszter.
[214] Bánffy János báró (1817–1852), alezredes, később ezredes.
[215] Mieczyslaw Woroniecki (1825–1849), őrnagy, később alezredes.
[216] Csányi Dániel (1820–1867), kapitány, később őrnagy.
[217] A helyes dátum: 1849. március 17.
[218] Helyesen: osztályával.
[219] Lovag Prouvy, Lambert de Menille et Flassign (1812–?) kapitány, később őrnagy.
[220] Incze Dániel (1819–1896), kapitány.
[221] Jakab Elek (1820–1897), főhadnagy, később kapitány.

Április 23-án érkezés Lugosra.

A naptól kezdve több ideig voltunk Lugoson, a 2-ik század ment a Temesvári vár […].

Május első napjában rendeltettem Keveresre, onnan 2 nap múlva Fehértemplom fele, hol ütközet volt, onnan 3 napi mulatás után Szászkára, hol ismét ütközet volt, onnan Mehadián keresztül Orsovára, onnan a Mehadiai fürdőbe s onnan Szászkán keresztül Versecre statióba.[222]

Május 22. Törte öszve Versecen egy ló a lábamat próbalovaglás alkalmával, miután az álladzó lánc nagyon szoros volt, s a ló hátra vetette magát. E seb gyógyítása tekintetéből Debrecenbe vitettem magamat, hol is D[alm]y[223] családja igen szívesen láttak. Június 28-án költem fel először az ágyból mankó segítségével, s mentem Újvárosra.[224] De ott nem mulathattam, mert a muszka Debrecen fele törekedvén, öcsémmel együtt kéntelenek voltunk Újvárost elhagyni s Pestre menni. Pestre értünk július 1-ső napjaiba, de ott se mulathattunk, mert az osztrák haderő fenyegette ezen várost. Július 8-ika táján Szegedre mentünk. Szegeden mulattunk aug[usztus] 1-ső napjáig. Ezalatt jutott kezembe a Bem tábornok által részemre kiadott katonai érdemkoszorú okiratával együtt. Augusztus 1-ső napján sebesült lábam dacára mentem Aradra és onnan 3-án Kikinda[225] fele vissza csapatomhoz. Együtt mentünk Bernát Bertalan[226] és gr. Rháday kapitányokkal[227], s miután azok elszéledtek, én magam adtam […] Bem […] az Aradról vitt […] 100 ágyútöltvényeket.

Aug[usztus] 5. volt az ütközet Besenyő mellett, hol osztályunk a Fiquelmont dragonyosok[228] osztályával vívott. Elestek ez napon ágyú által találva Incze Dani százados s még 3-4 emberünk. (Újfalvi megkerült.)

Aug[usztus] 6. Komlóson éjjel.

Aug[usztus] 7. Csatádon.

Aug[usztus] 8. Este ki Becskereken, mindenütt visszahúzódva, elcsüggedve, a sok rossz hír által elkeseredve, míg végre a 9-ik augusztus napja megvirradt, mely az alsó vidék sorsát is reánk nézve szerencsétlenül az ellenség kezére játszá, melynek leírása a két kéziratban látható.[229]

[222] Állomáshely (a német *Station,* 'állomás, állomáshely' szóból).
[223] Dalmy Károly.
[224] Balmazújváros.
[225] Nagykikinda.
[226] Talán Bernáth Albert (1824–1895) honvéd századosról van szó.
[227] Talán Ráday István gróf (1826–1849) kapitányról van szó.
[228] 6. (Ficquelmont-) dragonyosezred.
[229] Ezek a kéziratok Dobák Géza tulajdonában találhatók, és a szabadságharc végéről, valamint Dercsényi kényszersorozásáról szólnak.

Szegeden július utolsó napjaiban kaptuk öcsémmel együtt kinevezésünket a 18-ik lovasezredhez[230], mint kapitányoknak. Az idők azomba már akkor annyira […] volt, hogy mi […]letesünkkel fogva nem vehettük.

*

15-ik Mátyás husz[ár] ezred1-ső őrnagyi osztály parancsnoka

Főhadnagy Dercsényi László úrnak.
H[ivatal]bólTörökbecse

159.

Az erdélyi hadsereg fővezérsége

Mátyás ezredbeli főhadnagy Dercsényi László úrnak

Van szerencsém önnek tudtára adni, hogy ezennel feldíszesítetik Ön azon érdemeiért, melyeket a csatatéren a hazának tett, a katonai érdemjel harmadik osztályával, melynek viselésére addig is, míg az erről szóló oklevél a hadügyminisztériumtól megérkeznék, felhatalmazom Önt azon jognál fogva, melyet erre nézve a nemzetgyűlés küldötteitől nyertem.

Kelt, Freidorfon, május 1. [1]849.

Bem

Bibiliográfia, rövidítések

Bona 2018. — *Bona Gábor:* Az 1848/49-es szabadságharc tisztikara. Online adatbázis. Budapest, 2018. https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Bona-bona-tabornokok-torzstisztek-1/ (A letöltés időpontja: 2022. május 10.)

Csikány 2001. — *Csikány Tamás:* A „vörös sipka", mint a kollektív helytállás jelképe. *A Hadtörténeti Múzeum Értesítője,* 4. („Kard és Koszorú". Ezer év magyar uralmi és katonai jelképei.) Szerk. *Hausner Gábor – Kincses Katalin Mária.* 2001. 149–150. o.

Dercsényi 1896. — *Dercsényi Kálmán:* Bem tábornok erdélyi hadjárata 1848–49-ben Erdélyben. Naplójegyzetek. Közrebocsátja *Kozma Zsombor.* Budapest, [1896].

[230] A 18. (Attila) honvéd huszárezredhez.

Dercsényi 1907. *Dercsényi Kálmán:* Bem tábornok 1848/49. évi téli hadjárata. *Adalékok Zemplén vármegye történetéhez,* 13. (1907) 38–58., 139–152., 257–309. o.

OSZK GYJ Országos Széchényi Könyvtár, Gyászjelentés-gyűjtemény

Hermann 2014. *Hermann Róbert:* Műfajok és tendenciák az 1848–49-es erdélyi napló- és emlékirat-irodalomban. In: Ágyúba öntött harangok. Tanulmányok Gábor Áron születésének 200. évfordulójára. Szerk. *Hermann Róbert – Benkő Levente*. Barót–Sepsiszentgyörgy, 2014. 221–269. o.

Heydte 1863. *August Heydte:* Der Winter-Feldzug des Revolutionskrieges in den Jahren 1848 und 1849. Leipzig, 1863.

Kedves 1992. *Kedves Gyula:* A szabadságharc huszárai. Budapest, 1992.

Süli 2012. *Süli Attila:* Adalékok a 11. (vörös sipkás) honvédzászlóalj történetéhez. *A Hadtörténeti Múzeum Értesítője,* 13. Szerk. *Závodi Szilvia*. Budapest, 2012. 119–124. o.

Süli 2019. *Süli Attila:* A 15. (Mátyás) huszárezred története. ('48-as Könyvtár, Sorozatszerk. *Hermann Róbert*) Budapest, 2019.

Varga – Miskolczy 1988. *Varga János – Miskolczy Ambrus:* Egy prefekt halála. *Levéltári Közlemények,* 59. (1988) 1. sz. 111–172. o.

Attila Süli

THE RECOLLECTIONS OF HUSSAR CAPTAIN LÁSZLÓ DERCSÉNYI

(Summary)

The present paper publishes the journal-like recollections written by hussar captain László Dercsényi (1822–1899), born in a wealthy noble family of Bereg county. This source document was created in 1851 and counts among the valuable records of the events of the Transylvanian theatre of the 1848-49 Hungarian War of Independence: it includes vivid descriptions of the siege of Nagyszeben on 21st January 1849, of the battle at Piski on 9th February, and of other combat operations.

The author of the recollections served in the 15th (Mathias) hussar regiment established in Transylvania and he participated in every major encounter of the Transylvanian army until April 1849. After that he suffered a riding accident and could join his new unit, the 18th (Attila) hussar regiment only in August 1849.

Following the suppression of the War of Independence Dercsényi was forced to do military service in the 37th line infantry regiment, later took up farming on his landed estate. After the Compromise in 1867 he became a functionary of Bereg County, also heading the Home Defence (Honvéd) Association of his municipality.

Attila Süli

ERINNERUNGEN DES HUSARENKAPITÄNS LÁSZLÓ DERCSÉNYI

(Resümee)

Die vorliegende Studie stellt die tagebuchartigen Erinnerungen von László Dercsényi (1822–1899) vor, einem Husarenhauptmann aus einer bürgerlichen Adelsfamilie im Komitat Bereg. Die Quelle stammt aus dem Jahr 1851 und ist eine wertvolle Informationsquelle über die Ereignisse auf dem siebenbürgischen Kriegsschauplatz: Sie enthält anschauliche Beschreibungen der Belagerung von Nagyszeben (Hermannstadt, Sibiu) am 21. Januar 1849, der Schlacht von Piski (Pischk, Simeria) am 9. Februar und anderer Ereignisse auf dem Schlachtfeld.

Der Autor der Memoiren diente im 15. (Matthias-) Husarenregiment in Siebenbürgen und nahm bis April 1849 an allen großen Schlachten der siebenbürgischen Armee teil. Danach erlitt er einen Kavallerieunfall und kam erst Anfang August 1849 zu seinem neuen Verband, dem 18. (Attila-) Husarenregiment.

Nach der Niederschlagung des Freiheitskampfes wurde László Dercsényi ab September 1849 zwangsweise zum 37. Infanterieregiment eingezogen und bewirtschaftete anschließend ab 1852 sein Landgut. Nach dem Österreichisch-Ungarischen Ausgleich war er Beamter im Komitat Bereg und leitete den Honvéd-Traditionsverband seines Bezirks.

Attila Süli

LES MÉMOIRES DU CAPITAINE DE HUSSARDS LÁSZLÓ DERCSÉNYI

(Résumé)

Cette étude publie les mémoires en forme de journal du capitaine de hussards László Dercsényi (1822–1899) issu d'une famille noble moyenne propriétaire du comitat de Bereg. Née en 1851, cette source précieuse contient des descriptions pittoresques sur les événements du théâtre d'opérations de Transylvanie, notamment sur le siège de Nagyszeben le 21 janvier 1849, la bataille de Piski le 9 février 1849 et d'autres actions militaires.

L'auteur des mémoires servait dans le 15e régiment de hussards (Mathias) levé en Transylvanie. Il a pris part à toutes les grandes batailles de l'armée transylvanienne jusqu'en avril 1849. Après une chute de cheval, il n'a pu rejoindre son nouveau régiment, le 18e régiment de hussards (Attila) que début août 1849.

Après l'échec de la guerre d'indépendance, László Dercsényi fut enrôlé de force pour servir dans le 37e régiment d'infanterie de ligne à partir de septembre 1849. En 1852, il a repris l'exploitation familiale. Après le Compromis, il fut fonctionnaire dans le comitat de Bereg et aussi le responsable de l'association municipale d'anciens combattants.

Аттила Шули

ВОСПОМИНАНИЯ ГУСАРСКОГО КАПИТАНА ЛАСЛО ДЕРЧЕНЬИ

(Резюме)

В настоящем исследовании представлены дневниковые воспоминания гусарского капитана Ласло Дерченьи (1822–1899), родомца из дворянской семьи среднего класса в уезде Берег. Источник возник в 1851-ом году и является ценным источником событий Трансильванского поля битвы: содержит наглядные описания осады Сибиу 21-ого января 1849 года, битвы при Симерия 9-ого февраля и другие военные действия.

Автор мемуара служил в 15-ом (Матьяш-)гусарском полку, сформированном в Трансильвании, до апреля 1849-ого года участвовал во всех больших сражениях трансильванской армии. Затем он пострадал в аварии на коне и присоединился только в начале августа 1849-ого года к своей новой части, к 18-ому (Аттила-)гусарскому полку.

После поражения борьбы за независимость, с сентября 1849-ого года, Ласло Дерченьи по принудительной приписке нес военную службу в 37-ом Пехотном Военном полку, а с 1852-ого года занимался сельским хозяйством на своем имении. После Австро-Венгерского Соглашения в 1867-ом году (Австро-Венгерский Компромисс) он был чиновником в Берегском уезде, а также наряду с этим руководил объединением национальной гонвед правоохранительной законодательной власти.

VÁNYAI MÁRTON

A SZOVJET 2. LÉGI HADSEREG HARCA A DONI ÁTTÖRÉS IDEJÉN

A magyar 2. hadsereg Don menti pusztulása – történelmi jelentőségénél fogva érthető és szükséges módon – évtizedek óta a magyar hadtörténetírás fókuszában van. Az előzmények, az eseménytörténet, a kiértékelés vonatkozásában ma már nagyon nehéz bármit is hozzátenni az elért kutatási eredményekhez. Ugyanakkor a szembenálló szovjet fél nézőpontja a mai napig meglehetősen kevés figyelmet kap.[1] Ebben minden bizonnyal a legutóbbi időkig fennálló kutatási nehézségek, valamint az egykori ellenség (és későbbi megszálló) narratívájával szembeni érzelmi alapú, néha tudatalatti elutasítás is szerepet játszhat. A magyar történeti kutatás mégsem tekinthet el a szovjet nézőpont és kiértékelés figyelembevételétől: a tükör szerepét ez tudja betölteni – általa új részletekre vetülhet fény a saját szerepünkkel kapcsolatosan.

* * *

A következő forrásközlésben a szovjet 2. légi hadsereg hadműveleti összefoglaló jelentése lesz az az eszköz, amellyel egy eddig ismeretlen megvilágításba helyezhető szinte percről percre a magyar 2. hadsereg 1943 januárjában bekövetkezett pusztulása. Ez a hadműveleti összefoglaló jelentés 1943-ban kiértékelési célból íródott, a lezajlott események minősítésével, gyaníthatóan a későbbiekben elkerülendő hibák megjelölésével, esetleg a felelősség hárításának burkolt szándékával. Nem hagyható figyelmen kívül az a tény, hogy a dokumentum a Szovjetunió fennállása alatt végig államtitoknak minősült, tehát már csak ezen információ birtokában is feltételezhetjük, hogy ez egy másik „Nagy Honvédő Háborúról" szól – arról, amelyet nem a nyilvánosságnak szántak.

A szovjet 2. légi hadsereg harca az összeomló magyar 2. hadsereg ellen olyan dimenziója az eseményeknek, amely jellemzően csak néhány bekezdés erejéig, esetleg lábjegyzetekben nyert eddig létjogosultságot, saját jogán kevésbé, így pedig nehezebb

[1] A magyar nézőpontú, ám marxista történeti munkák sajnos nemhogy közelebb vinnék az olvasót ehhez, hanem talán még jobban eltávolítják tőle. A szovjet nézőpontú magyar szakirodalom kivételszámba menően ritkának tekinthető – *Kornis Pál:* A Voronyezsi Front támadó hadműveletének előkészítése a német „B" hadseregcsoport déli szárnyának (2. magyar hadsereg, 8. olasz hadsereg részei) szétzúzására (1943. január). *Hadtörténelmi Közlemények,* 29. (1982) 3. sz. 432–463. o. (A továbbiakban: *Kornis* 1982a.) és *Uő:* A Voronyezsi Front osztrogozsszk–rosszosi támadó hadművelete a 2. magyar hadsereg IV. és VII. hadtestének megsemmisítésére (1943. január 13–17.) *Hadtörténelmi Közlemények,* 29. (1982) 4. sz. 681–702. o. (A továbbiakban *Kornis* 1982b.) Ezekben szintén tetten érhető a prekoncepcionális szándék, ezért az eredeti források válogatási szempontjait, továbbá az azokból levont következtetéseket fenntartásokkal kell kezelni.

meglátni a rendszert a működés mögött.[2] Ezt a hiányt kísérlem meg pótolni *A Voronyezsi Front légierejének harctevékenysége az osztrogozsszk–rosszosi, a voronyezsi–kasztornojei, a harkovi- és a poltavai–szumi hadműveletekben, 1943. január–márciusban*[3] címet viselő hadműveleti összefoglaló jelentés alapján, amely az Oroszországi Föderáció Védelmi Minisztériumának Központi Irattárában (CAMO) található. A hivatkozott dokumentum véglegesítésére 1943 novemberében került sor,[4] ugyanakkor terjedelméből ítélve összeállítása heteket (akár hónapokat is) igénybe vehetett. A dokumentum két példányban készült (egyet kapott a hadműveleti osztály vezetője, egyet pedig az ügyiratgyűjtőbe helyeztek el), a jelentést Kozincev ezredes gépelte, és 1943. július 24-én készült el vele.[5]

A több mint 250 oldalas dokumentum nemcsak a légierőre vonatkozó eseményeket tartalmazza, hanem a szárazföldi hadseregekre is kitér. Mivel vizsgálódásom tárgya ennél szűkebb, nem a teljes dokumentumot adom közre, hanem kizárólag a légierőre vonatkozó részleteket, azok közül viszont valamennyit – a legszigorúbb pontosságú fordítással.[6]

A jelentés külön érdekessége, hogy található benne egy kimutatás a szembenálló erők méretéről. (A szovjet fél rendkívül változatos módszertan szerint adta meg hadműveleti dokumentációkban a szembenálló erők méretét, itt éppen nemzetiségi bontásban tüntették fel a létszámot.)

„A Voronyezsi Fronttal szembenálló ellenség együttes létszámadatai 140 000 főben határozhatók meg (tiszti és legénységi állomány együtt), ebből 54 000 német, 62 000 magyar és 24 000 fő olasz."[7]

A Voronyezsi Front létszámadatai a forrásban közölt táblázat alapján[8] a következőképpen alakultak az osztrogozsszk–rosszosi hadművelet (január 14–24.) megindulása előtt:[9]

---

[2] Az események magyar nézőpontú, légierőre fókuszáló értelmezése már évtizedekkel ezelőtt megtörtént, lásd *Szabó Miklós:* A m. kir. 2. repülődandár harci alkalmazása 1943-ban. *Hadtörténelmi Közlemények,* 34. (1987) 1. sz. 3–34. o. (A továbbiakban: *Szabó* 1987.)
A rendkívül forrásközpontú tanulmány keletkezési ideje ellenére napjainkig jól használható.

[3] Centralnij Arhiv Minyisztyersztva Oboroni Rosszijszkoj Fegyeraciji f. 302, op. 0004196, gy. 0047, li. 1. (A továbbiakban: CAMO VF.) Az eredeti forrást digitalizált formában tártam fel a https://pamyat-naroda.ru/ oldalon.

[4] A hadműveleti osztály főnökének segédtisztje, Kravcov alezredes által.

[5] CAMO VF, 240. o.

[6] A lefordított szövegben a rövidítéseket feloldottam. A katonai terminológia alkalmazásában Dr. Számvéber Norbert alezredes nyújtott felbecsülhetetlen értékű segítséget, ezért itt is köszönetet mondok.

[7] CAMO VF, 28. o. Bár a szöveg nem jelzi, de az adatok vélhetően a harcoló állomány létszámaként értelmezendők.

[8] A 2. légi hadsereg erőviszonyai ebben nem szerepelnek, arról a forrásközlés legelején kapunk képet.

[9] CAMO VF, 29. o. Harcoló állomány.

	40. hadsereg	18. lövész-hadtest	3. harckocsi-hadsereg	Lovasság
Katona	68 810	47 000	50 429	11 382
Löveg	752	387	654	76
Aknavető	1 203	1 055	622	191
Golyószóró	1 595	1 218	1 563	406
Harckocsi	133	120	479	48
Páncéltörő kézifegyverek	1 495	1 292	1 030	247

Az itt – a szárazföldi haderőnemre vonatkozó részletek kihagyásával – közreadott forrás az eseményeket január 24-ig követi zárt logikai egységként, mert szovjet szempontból ez volt az ún. „osztrogozsszk–rosszosi hadművelet". Ezt követte a „voronyezsi–kasztornojei hadművelet", amely már jellemzően a német erők és Voronyezs ellen irányult.

Forrásközlés

„A Voronyezsi Front légiereje

A Voronyezsi Front állományában a 2. légi hadsereg tevékenykedett, amely két vadászrepülő-hadosztályból, két csatarepülő-hadosztályból, egy éjszakai bombázórepülő-hadosztályból, egy felderítőezredből és három vegyes repülőezredből állt. A hadseregben összesen mintegy 300 bevethető repülőgép volt, ebből 105 vadászrepülőgép, 65 csatarepülőgép, 90 éjszakai bombázó, 10 felderítőgép, illetve 30 futárgép.[10]

A támadó hadművelet megindulására a Voronyezsi Frontnál az a döntés született, hogy létrehoznak két hadműveleti csoportot: 1) északi – melybe tartozik a 269. vadászrepülő-hadosztály és a 291. csatarepülő-hadosztály, a jobbszárnyon Verejszkoje–Moszalszkoje körzetében, 2) déli – a front balszárnyán Krasznij Oktyjabr szovhoz–Rudajevka körzetében. Középen – Novo-Nagyezsgyinszk, Verhnyaja Tyisanka, Buturlinovka repülőterein – volt a 208. éjszakai bombázórepülő-hadosztály, amelyből két ezredet átutaltak a déli hadműveleti csoport alárendeltségébe.[11]

[10] Mint a későbbiekből kikövetkeztethető, ebbe a számításba belevették a meghibásodott repülőgépeket is. A bevethető repülőgépek száma az összes kategóriát összeadva 200 darab környékén billeghetett (a futárgépek nélkül).

[11] Az eredetiben hibás a felsorolás, a valóságban: déli csoport: a 205. vadászrepülő- és a 227. csatarepülő-hadosztály, megerősítve egy vadász- és egy csatarepülő-ezreddel az északi csoport kárára, az összes csata- és vadászrepülőgéppel Gorovka–Russzkaja Zsuravka–Gavrilovka körzetében. – Alighanem a 2. légi hadseregnél, az utólagos jelentés készítése során kavarodhattak bele a csoportosítások kérdésébe.

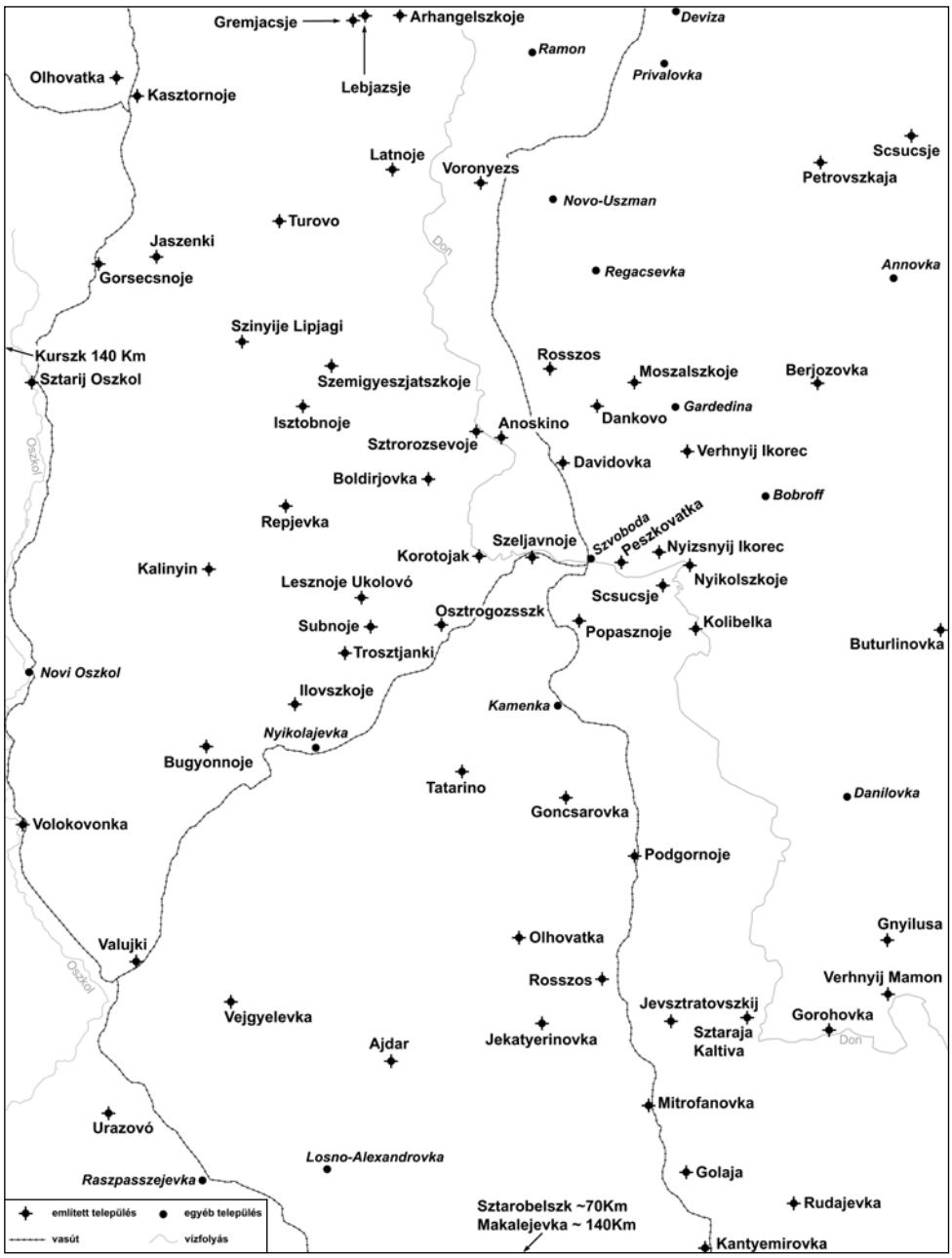

1. térkép: A Voronyezsi Front területe (Csákvári Kristóf)

Az északi és a déli hadműveleti csoportok repülőterei az arcvonaltól számolva 30–40 km-es mélységben voltak, ez megkönnyítette az együttműködést a csapatokkal, közelítette a légierő harctevékenységét az arcvonalhoz, továbbá lehetővé tette a gyors megjelenést a harctér fölött. Ez az elhelyezés a légierő napi 2-3 repülésnyi bevetését biztosította maximális terhelés mellett.

Az északi hadműveleti csoport feladata volt az együttműködés a 40. hadsereggel és a 18. lövészhadtesttel, míg a déli hadműveleti csoport feladata a 3. harckocsihadsereggel való együttműködés volt.

A 2. légi hadsereg állománya:

a) vadászrepülőgépek (Jak–1[12], Jak–7b[13], LaGG–Scs[14] és La–5[15]) – 71 db
b) csatarepülőgépek (IL–2)[16] – 78 db
c) éjszakai bombázórepülők (SzB,[17] RB,[18] U–2[19]) – 98 db
d) felderítőgépek (PE–2)[20] – 13 db

Mindösszesen – 250 [!] repülőgép,[21] ebből 53 meghibásodott.

Erőviszonyok:

	2. légi hadsereg	Ellenség	Arány
Vadászrepülőgépek	71	75	1:1
Csatarepülőgépek	78	0	1:0
Bombázórepülők	98	150	1:1,5

Az ellenséges és saját légierők erőviszonyaiból megállapítható, hogy mennyiség szerint a harci repülőgépek aránya 1:1, azaz a légierőkben egyenlő számú repülőgép volt. Ugyanakkor minőségi fölény mutatkozott a 2. légi hadsereg oldalán va-

[12] Egymotoros, együléses, alsószárnyas, behúzható futóműves, vegyes építésű vadászrepülőgép.
[13] A Jak–7a vadászrepülőgép továbbfejlesztett változata (ahhoz képest csökkentett szárnyfesztávolság, egyszerűsített futómű, jobb felszereltség jellemzi).
[14] Nehezen meghatározható altípus, mely az eredeti forrásban is így szerepel. Talán a LaGG–3 egyik változata, esetleg elgépelés.
[15] Egymotoros, alsószárnyas, teljesen fémből készült vadászrepülőgép.
[16] Egymotoros, alsószárnyas, vegyes szerkezetű csatarepülőgép.
[17] Az „SzB” *(szkorosztnoj bombargyirovscsik)* az ANT–40 típusú kétmotoros, háromüléses, középszárnyas gyorsbombázó hadrendi neve.
[18] Vélhetően hibás típusnév; helyesen: R–5.
[19] Az U–2 (Po–2) és az R–5 gépek a ’20-as években tervezett lassú, kétfedelű, nyitott, merev futóműves gépek voltak, amelyek csak kis bombaterhet vihettek, bombacélzó készülékkel sem voltak felszerelve. Általában éjszakai zavaróbombázásra használták őket. Jellegzetes motorzajuk miatt a katonahumor „Singer”-nek vagy „Mari néni”-nek becézte őket. Ez utóbbit talán azért használták, mert gyakran női pilótáik voltak.
[20] Alsószárnyas, osztott vezérsíkú, vegyes építésű, kétmotoros bombázórepülőgép.
[21] Hibás összeadás – a négy kategória repülőgépeinek száma 260-at tesz ki. Amennyiben a 250-es szám érvényes, a részadatokban található tévesztés.

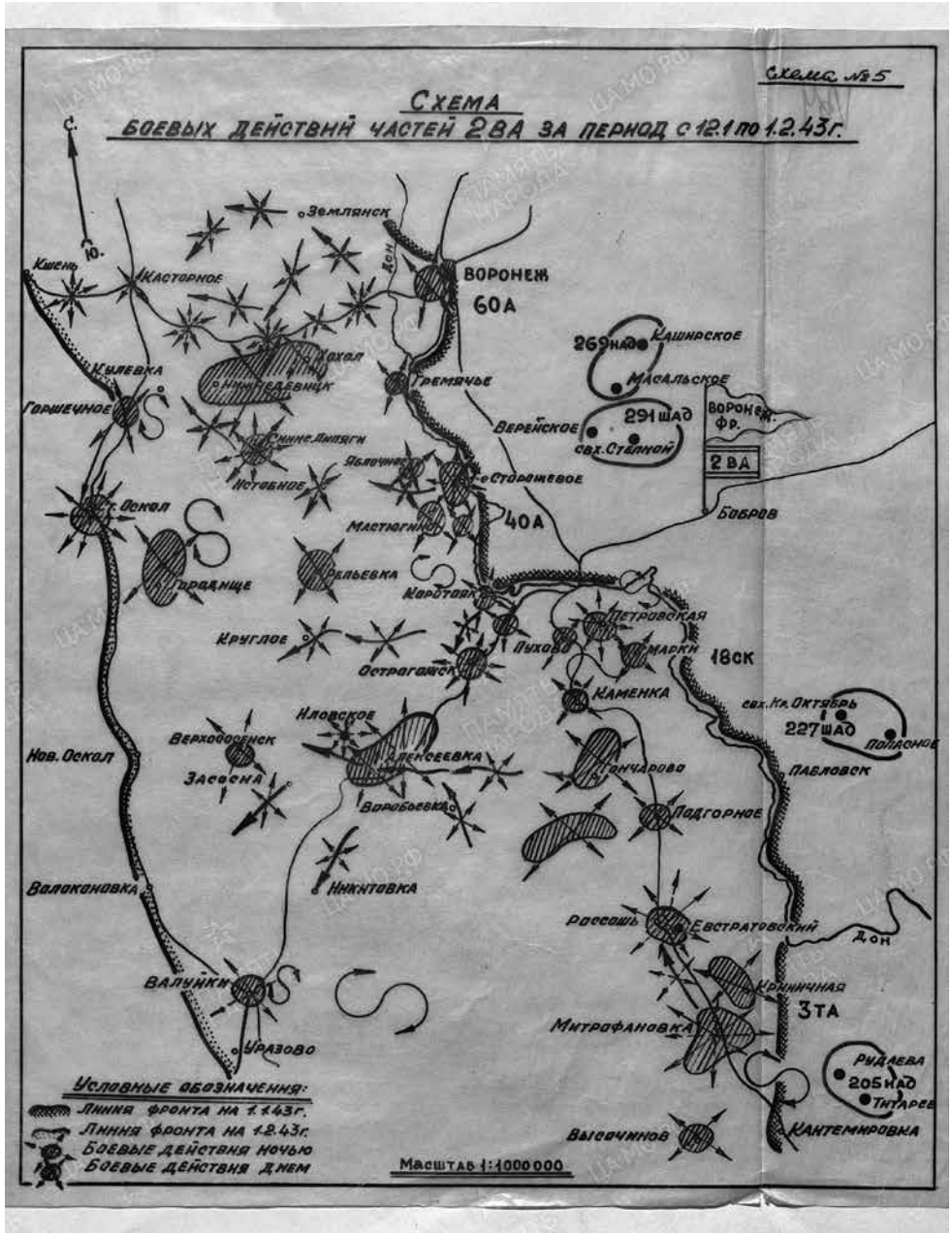

2. térkép: A 2. légi hadsereg csapatrészei harctevékenységeinek vázlata 1943. január 12. – február 1. között (CAMO VF, 247. o.)

dászrepülőgépekben és csatarepülőgépekben, míg az ellenség oldalán bombázórepülőgépekben. A hadművelet kibontakozása során a légierőnk időnként teljes légi fölényt vívott ki. A 2. légi hadsereg általános hadműveleti csoportosítása teljességgel megfelelt a hadműveleti szándéknak."[22]

„A 2. légi hadsereg bevetésének terve az osztrogozsszk–rosszosi hadműveletben

A légi hadsereg feladatai (a frontparancsnok döntésének értelmében) a felkészülési időszakban (1943. január 1–10.)

1. Ügyeletet adva a földön, valamint járőrözéssel a levegőben oltalmazni a front áttörő csapatainak összpontosítási körleteit.
2. Nappali légitámadásokkal és éjszakai bombázótevékenységgel megsemmisíteni az ellenség repülőeszközeit, valamint használhatatlanná tenni a kifutópályákat annak repülőterein: Jevsztratovszkijnál, Sztarij Oszkolnál, Ilovszkojénál, Ksenynél, Urazovónál.
3. Nappali légitámadásokkal és éjszakai bombázással akadályozni a vasúti hadműveleti átcsoportosításokat, megsemmisítve a vasútállomásokat, nyílt pályákat, úton lévő vasúti szerelvényeket, mind helyben, mind Kasztornoje, Sztarij Oszkol, Valujki, Osztrogozsszk, Rosszos területén.
4. Légitámadásokkal megakadályozni, hogy az ellenség a tartalékait az arcvonalra irányíthassa a kirakodási körletekből, továbbá éjszakai bombázótevékenységgel csapásokat mérni a csapatok gyülekezőpontjaira és gyülekezési körleteire, valamint a földutakra, amelyeken éjszakai mozgás van.
5. Nappal és éjjel felderítést végezni, azzal a feladattal, hogy meg lehessen állapítani a vasúti forgalom intenzitását és a rendelkezésre álló hadműveleti tartalékokat, felfedni a kirakodó-állomásokat és az összpontosítási körleteket, meghatározni a mozgásirányokat a földutakon a kirakodási körletekből. Felfedni a védelmi sávokat mélységben és az azokon elvégzett munkálatok jellegét. Felfedni a légierő településének repülőtereit.
6. Nappali és éjszakai tevékenységgel csapásokat mérni a rosszosi–osztrogozsszki csoportosulásra.

22 CAMO VF, 32–33. o.

A légi hadsereg parancsnokának döntése:

269. vadászrepülő-hadosztály – járőrözéssel a levegőben oltalmazza a 40. hadsereg áttörő csoportjának gyülekezését Anoskino–Davidovka–Dankovo körzetében, valamint a 18. lövészhadtestet Verhnyij és Nyizsnyij Ikorec–Nyikolo-Varvarszkij körzetében.

205. vadászrepülő-hadosztály – oltalmazza a 3. harckocsihadsereg gyülekezését Kantyemirovka–Novaja Markovka körzetében, és az átkelést a Donon keresztül Gorohovka–Verhnyij Mamon körzetében.

227. csatarepülő-hadosztály – semmisítse meg a repülőeszközöket, továbbá a személyi állományt Jevsztratovszkij repülőterén, és zavarja a vasúti átszállítást Osztrogozsszk–Valujki körzetében.

208. vadászrepülő-hadosztály:[23]

1) Éjszakai tevékenységgel pusztítani az ellenség repülőgépeit Sztarij Oszkol, Urazovo, Ilovszkoje, Jevsztratovszkij repülőterein.
2) Zavarni a vasúti szállítást Osztrogozsszk–Valujki, Sztarij Oszkol–Valujki és Osztrogozsszk–Kamenka körzetében.

A légi hadsereg parancsnokának döntéséből látszik, hogy a 269. és a 205. vadászrepülő-hadosztályok vadászgépei voltak hivatottak oltalmazni a levegőből a 40. hadsereg és a 3. harckocsihadsereg főerőit azok összpontosítása idején, valamint amikor azok az ellenség védelmi sávjának peremvonala elleni rohamához megindulási helyzetet foglaltak el.

A csatarepülőgépek és az éjszakai bombázók feladata lefogni az ellenség légierejét a repülőtereken, akadályozni a hadműveleti átcsoportosításokat és pusztítani a tartalékokat a jelentősebb helyőrségekben.

A hadsereg felderítőegységei számára szabott feladat: felderítés és fényképezés a 40. hadsereg és a 18. lövészhadtest áttörési szakaszainak védelmi sávjában, valamint, hogy fedjék fel a beérkező tartalékokat és hadműveleti átcsoportosításokat.

Szélesebb körű feladatokat a felkészülési időszakban nem szabtak, mivel eddigre nem érkezett be a 291. csatarepülő-hadosztály, a többi hadosztályoknál pedig hadianyag-feltöltést kellett végrehajtani.

E szakaszban felkészülés és felszerelés zajlott az előretolt repülőtereken az északi hadműveleti csoport esetében: Kasirszkaja–Moszalszkoje körzetében (a 269. vadászrepülő-hadosztály számára) és Verejszkij–Sztyepnoj szovhoz körzetében (a 291. csatarepülő-hadosztály számára), továbbá a déli hadműveleti csoport esetében Rudajeva[24] körzetében (a 205. vadászrepülő-hadosztály számára).

[23] Helyesen: 208. éjszakai bombázórepülő-hadosztály.

[24] Helyesen: Rudajevka. A település neve többször is rosszul szerepel az eredeti dokumentumban és térképeken.

A hadművelet első szakasza

A hadművelet első szakaszában a Voronyezsi Front parancsnoka a következő feladatokat szabta a légierő számára:

- A támadást megelőző éjjelen bombázótevékenységgel pusztítani az ellenség repülőeszközeit Jevsztratovszkij, Sztarij Oszkol repülőterein csakúgy, mint a felderítéssel újonnan felfedett repülőtereken. Bombázni a harcászati tartalékok elhelyezési körleteit a sztorozsevojei és a scsucsjei hídfők előtt.
- A tüzérségi előkészítés szakaszában zavarni a harcvezetést csatarepülő-rajtaütésekkel a törzseken és a híradócsomópontokon, lefogni a tüzérütegek tüzét a mélységben lévő tüzelőállásokban. Napkeltével egyidejű csapásokkal Jevsztratovszkij, Sztarij Oszkol, Ilovszkoje repülőterein megsemmisíteni az eszközöket.
- A gyalogság támadásba lendülésekor csatarepülő-támadásokkal közreműködni a támadó gyalogság sikerében, pusztítva az ellenség élőerejét, aknavetőütegeit és haditechnikáját a harctéren.
- Légi járőrözéssel és ügyeletet adva az előretolt repülőtereken oltalmazni a front gyorscsoportjainak megindulási körleteit csakúgy, mint azoknak előrenyomulását az áttörés során.

A 40. hadsereg és a 18. lövészhadtest támadó tevékenységeivel összhangban, az északi repülőcsoport volt hivatott – a légi hadsereg parancsnokának döntése értelmében – végrehajtani a következő feladatokat:

- Oltalmazni a levegőből a 40. hadsereg áttörő csoportját: Sztorozsevoje–Urivo-Pokrovszkoje–Arhangelszkoje–Masztyugino körzetében, valamint a 4. harckocsihadtest összevonását Davidovka–Szeljavnoje körzetében.
- Pusztítani az ellenség élőerejét és lefogni a támpontok tüzét a 40. hadsereg és a 18. lövészhadtest áttörési sávjaiban.
- Zavarni a harcvezetést és elvágni a vezetékes híradókapcsolatot csatarepülő-támadásokkal a 6. gyaloghadosztály (Jablocsnoje), a 20. gyaloghadosztály (Masztyugino), a 3. hadtest (Isztobnoje), a 22. gyalogezred (Oszkino), a 4. gyalogezred (Boldirjovka), a 35. gyalogezred (Kalinyin), a 12. gyaloghadosztály (Petrovszkoje), a 19. gyaloghadosztály (Verhnyije Marki) törzsei ellen.[25]
- Megakadályozni az ellenség ellenlökéseit a 40. hadsereg áttörési sávjában Mihajlovszkij–Petrovszkaja–Jekatyerinovka körzetéből, illetve meggátolni a tartalékok beérkezését Jablocsnoje–Oszkino felől.

[25] A m. kir. 6. és 20. könnyű hadosztályról, a m. kir. III. hadtestről, a m. kir. 22., 4. és 35. gyalogezredről, a m. kir. 21. és 19. könnyű hadosztályról van szó.

A 3. harckocsihadsereggel való együttműködés értelmében a déli hadműveleti csoport volt hivatott végrehajtani a következő feladatokat:

- A levegőből oltalmazni a 3. harckocsihadsereg[26] gyorscsoportjainak összpontosítását és harcbavetését Golaja–Kantyemirovka körzetében, valamint a 7. lovashadtest esetében Novaja Markovka körzetében.
- Lefogni a harctéren az aknavetőütegek, páncéltörő fegyverek tüzét, és együttműködni a gyorscsoport áttörésre indulásánál.
- Zavarni a harcvezetést és elvágni a vezetékes híradókapcsolatot a 8. hadtest törzsénél (Rosszos) és a 11. hadosztály törzsénél (Mitrofanovka).[27]
- Elősegíteni a gyorscsoport előrenyomulását az ellenség védelmének mélységében, és pusztítani a 3. harckocsihadsereg parancsnoki harcálláspontja által kijelölt célokat.

A 208. éjszakai bombázórepülő-hadosztály volt hivatott: zavarni a vasúti közlekedést Sztarij Oszkol–Valujki körzetében, támadni a magyar 2. hadsereg érintkezéseit Valujki, Osztrogozsszk területén; éjszaka lefogni az ellenség légierejét Urazovo, Ilovszkoje, Jevsztratovszkij repülőterein; pusztítani az ellenség összegyülekezett csapatait Osztrogozsszk, Kamenka, Rosszos helyőrségekben.

A légierő további feladatait a 40. hadsereg és a 3. harckocsihadsereg támadásának idején az ellenség védelmének mélységében a repülőcsoportok parancsnokai szabták a kisegítő parancsnoki harcálláspontokon keresztül, akik a 40. hadsereg és a 3. harckocsihadsereg parancsnoki harcálláspontjain tartózkodtak.[28]

Ekképpen a 2. légi hadsereg fő feladatait a front támadó hadműveletének első szakaszában, a front áttörő-hadseregeivel (40. hadsereg, 3. harckocsihadsereg – amelyek a fő csapást hajtották végre) való együttműködésre összpontosították.

Ezzel összhangban a két hadműveleti csoport (északi és déli) megszervezése, valamint a légierő összpontosítása az arcvonalhoz közel elméletileg teljesen igazolta magát a front áttörő hadseregeinek gyors előretörése során is, továbbá elméletileg lehetővé tette azok légi támogatását – kiegészítő átdobás nélkül jelentősebb mélységbe (legfeljebb 100 km) – egészen az Oszkol folyó vonalára való kiérkezésig.

[26] Az eredeti szövegben tévedésből 3. harckocsihadtestet írtak.

[27] Ezek nem magyar seregtestek. Valószínűleg az olasz 8. hadsereg maradványairól és az egyik hadosztályáról van szó.

[28] A logikai ellentmondás az eredeti szövegből ered. A jelentés későbbi állításai szerint a repülőcsoportok parancsnokai nem tartózkodtak a hadseregek parancsnoki harcálláspontjain, csak a kisegítő parancsnoki harcálláspontokon. Mint a későbbiekben láthatóvá válik, ez komoly fennakadásokat okozott a kommunikációban.

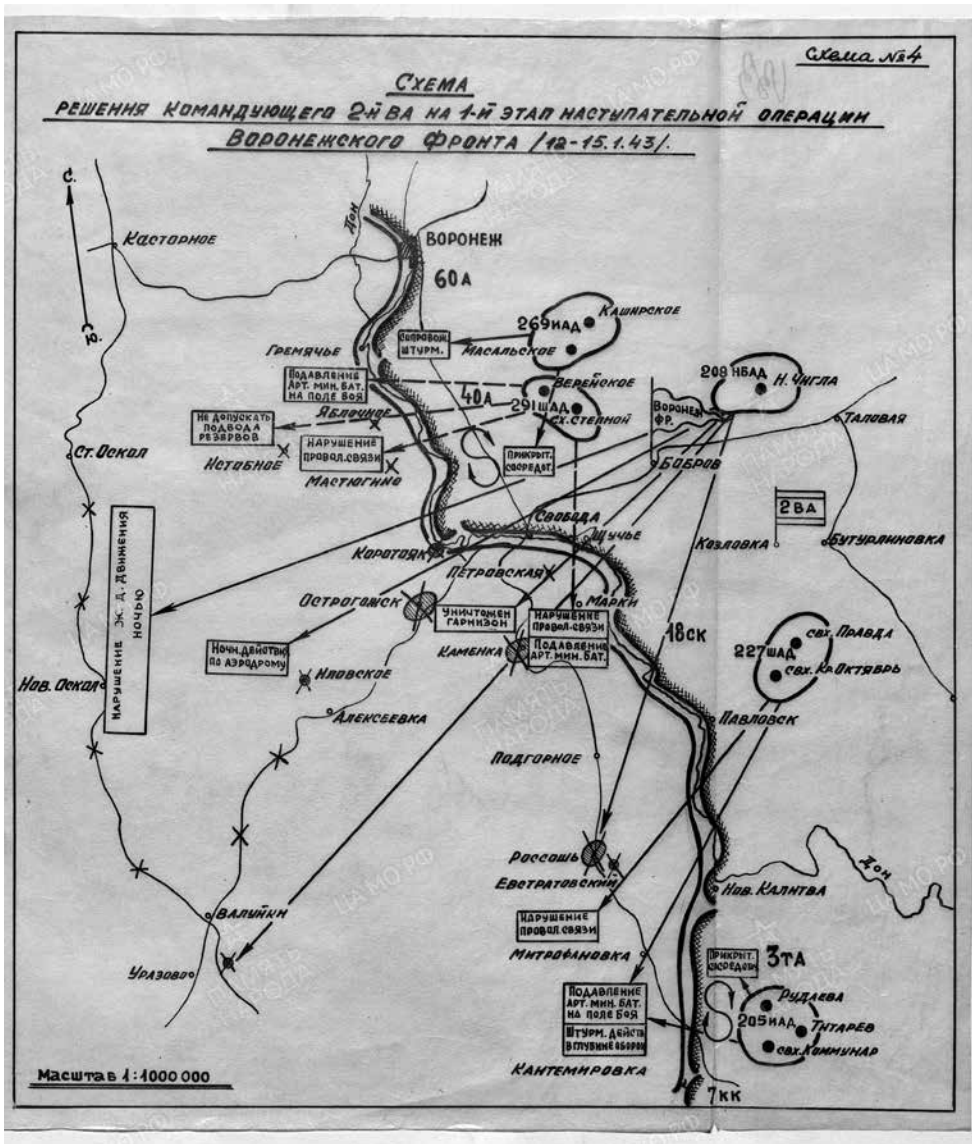

3. térkép: A 2. légi hadsereg parancsnoka elhatározásának vázlata a Voronyezsi Front támadó hadműveletének első szakaszára vonatkozóan, 1943. január 12–15. (CAMO VF, 245. o.)

A hadművelet második szakasza – az áttörés sikerének kifejlesztése

A légierő feladatai:
1. Kivívni a légi fölényt.
2. A levegőből oltalmazni és elősegíteni a front gyorscsoportjainak előretörését a hadműveleti mélységbe: Sztorozsevoje–Repjevka; Novaja Kalitva–Rosszos–Olhovatka–Alekszejevka irányaiba. Az erők egy részével oltalmazni a scsucsjei csoport sikerének kifejlesztését.
3. Pusztítani az ellenség előerejét, aknavetőütegeit és technikáját a harctéren, így segítve a gyalogság támadását.
4. Éjszakai bombázótevékenységgel és nappali csatarepülő-támadásokkal folytatni az ellenség légierejének pusztítását a repülőtereken és a levegőben.
5. Pusztítani az ellenség visszavonuló részeit és tartalékait a sztorozsevojei–repjevkai, scsucsjei és déli irányokban lévő településeken.

Harmadik szakasz. Az ellenség előerejének bekerítése és megsemmisítése

1. Járőrözéssel oltalmazni a front főerőit, amelyek harccselekményeket folytatnak a bekerített csoport megsemmisítése céljából, kitüntetett figyelmet fordítva a déli irány gyorscsoportjának oltalmazására.
2. Együttműködésben a gyorscsoportokkal és a lövészerőkkel, csatarepülő- és bombázótámadásokkal pusztítani az ellenség bekerített erőit és helyőrségeit.
3. Megelőzni új erők beérkezését az ellenség bekerített csapatainak megerősítése céljából.
4. Pusztítani a szállítórepülőket, amikor azok ellátmányt juttatnának célba.
5. Nappali csatarepülő-támadásokkal és éjszakai bombázótevékenységgel folytatni a vasútvonal-szakaszokra mért csapásokat: Kasztornojénál, Valujkinál, nem engedve a hadműveleti tartalékok beérkezését.
6. Pusztítani az ellenség légierejét a repülőtereken és a levegőben.

Következtetés a tervezés alapján

A frontparancsnok a 2. légi hadsereg számára szabott feladatok esetében öt teljes harcértékű[29] repülőhadosztály állományából indult ki, nevesül: két vadászrepülő-hadosztály (a 205. és a 269.), két csatarepülő-hadosztály (a 227. és a 291.) és egy éjszakai bombázórepülő-hadosztály (a 208. – U–2, R–5 és SzB típusú repülőgépekkel) alapján összesen mintegy 400 repülőgéppel számolva.

[29] Azaz „teljesen feltöltött”.

Ténylegesen azonban a hadművelet megindulásakor a 2. légi hadsereg a tervek alapjául szolgáló mennyiségnek csupán az 50%-át kitevő bevethető repülőgéppel rendelkezett a saját állományában.

A hadművelet kezdetéig és annak első szakaszában a 2. légi hadsereg repülőterein nem vonták össze teljesen az állományába beérkező 269. vadászrepülő-hadosztályt és a 291. csatarepülő-hadosztályt, a 227. csatarepülő-hadosztály pedig a hadművelet kezdetekor mindössze 15 repülőgéppel rendelkezett, amiből 5 meghibásodott, és ez a repülőhadosztály nem lett teljesen feltöltve úgy, ahogyan azt megtervezték az utánpótlási tervben.

Mielőtt rátérnénk a hadművelet végrehajtásának menetére, feltétlenül szükséges röviden megismerkedni a hadseregek parancsnokainak feladataival, terveivel és szándékaival; amely hadseregekkel a légierő együttműködött, és amely feladatok, tervek, szándékok érdekében végezte a harcfeladatokat.

Jóllehet e hadseregekkel a légierő megelőzőleg nem egyeztetett különösebben pontos terveket az együttműködés érdekében, a légierő működése a földön kialakult helyzetek függvényében valósult meg."[30]

A korábbiakban ismertetett tervek ismétlését elkerülendő a továbbiakban kihagyom a kizárólag szárazföldi csapatokra vonatkozó részeket.

A dokumentum röviden kitér a 40. hadsereg és a 18. lövészhadtest parancsnokai által a légierő számára szabott feladatok ismertetésére. Mint az előzőekben olvashattuk, ezt nem előzte meg komolyabb egyeztetés a légierővel, így inkább csak általánosságokat fogalmaztak meg. Ezek a következőképpen hangzottak:

„Légierő: A 40. hadsereg parancsnoka a következő feladatot szabta – az első nap hajnalán csapást mérni a törzsekre és a harcvezetési pontokra; a támadás megindulásával csatarepülő-támadásokkal (hullámokban) tevékenykedni a harctér fölött a 25. gárda-lövészhadosztály, a 340. lövészhadosztály és a 107. lövészhadosztály körzetében. A tartalékok utánszállítását meg kell akadályozni. A harckocsihadtestet oltalmazni a megindulási helyzetben, és azzal együttműködni az áttörés során."[31]

„Légierő: [a 18. lövészhadtest parancsnoka által szabott feladatok – V. M.]

1. Oltalmazni a csapatokat a megindulási helyzetben.
2. Lefogni a tűzrendszert az arcvonalon.
3. Elpusztítani a tüzérséget, páncéltörő fegyvereket, amelyeket a harc során fednek fel.

[30] CAMO VF, 36–43. o.
[31] CAMO VF, 46. o.

4. Megakasztani az ellenlökéseket az ellenség harcászati tartalékai ellen tevékenykedve, ugyanakkor megakadályozni a hadműveleti tartalékok beérkezését is.
5. Szétzülleszteni a hadtápot az arcvonalra tartó útvonalakon."[32]

„Következtetések:
1. A 40. hadsereggel, a 18. lövészhadtesttel és a 3. harckocsihadsereggel részletes együttműködési terveket nem készített sem az északi, sem a déli repülőcsoport, azok a 40. hadsereg és a 3. harckocsihadsereg esetében a kisegítő parancsnoki harcálláspontokon jelenlévő repülőcsoport-parancsnokokra hagyatkoztak, a 18. lövészhadtest esetében pedig a 2. légi hadsereg törzsének összekötőjére, akik naponta kapták meg a kéréseket szóbeli formában.
   A légi támogatás igénylése a 18. lövészhadtesttől rendszeresen késett, a csapás néha 5-6 órás késéssel történt.
2. A 40. hadsereg és a 18. lövészhadtest parancsnokai saját hatáskörben szabtak feladatokat a légierőnek, számítva a légi támogatásra. A 3. harckocsihadsereggel szóbeli megállapodás történt.
3. Az elégtelen felkészülés a légierő rögtönzésen alapuló alkalmazását eredményezte, kisebb repülőcsoportok eseti bevetéseivel, amint az alább is látható a harccselekmények dinamikájából.

A parancsok a harctevékenységet illetően háromfelől érkeztek: az északi és déli repülőcsoportok parancsnokaitól, valamint a 2. légi hadsereg törzsétől, ahol a parancsokat a törzsfőnök adta ki a 2. légi hadsereg parancsnokának nevében.

Harccselekmények az osztrogozsszk–rosszosi hadműveletben.

Felkészülési időszak (1943. január 1–11.)

1. A földi csapatok tevékenységeit és azok feladatait a szárazföldi összfegyvernemi hadseregek terveiben fejtették ki részletesen.
2. A 2. légi hadsereg feladatai végrehajtásának körülményei a hadművelet felkészülési időszakában a légierő számára meteorológiai szempontból kedvezőtlennek bizonyultak, aminek következtében a 2. légi hadsereg korlátozott harctevékenységet végzett: alkalmi bevetéseket hajtott végre korlátozott célokkal és feladatokkal. Ezért a légierő harcfeladatainak végrehajtása a felkészülési időszakban lényegi hatást nem gyakorolt a hadművelet előkészítésére és annak kivitelezésére.[33]

[32] CAMO VF, 47. o. Érdekes, hogy a továbbiakban, a 3. harckocsihadsereg esetében nem található megszabott feladat a légierő számára. Ennek oka, hogy szóbeli megállapodásokat kötöttek, amint az később kiderül.

[33] A magyar (német) légierő által keletkeztetett forrásokból is az olvasható ki, hogy az időjárás rendkívül kedvezőtlen volt, tehát ahogy a szovjet fél, úgy a majdani védők sem tudtak érdemi fel-

A légierő a következő feladatokat teljesítette:

1. A védelmi sáv felderítése és a frontparancsnokság számára egy anyag előkészítése, az áttörési szakaszokon lévő védelmi építmények végigfényképezése útján. E célból az 50. önálló felderítőrepülő-ezred január elején 27 bevetést hajtott végre, 1280 négyzetméternyi területet lefényképezve Jugyino, Sztaraja Kalitva, Bolsaja Kazinka, Lebjazsje, Hvoscsevatka, Verhnyaja Olhovatka, Sztaraja Kalitva,[34] Viszocsinov körzeteiben.[35]
2. A vasúti és gépkocsiszállítás rendszeres felderítése a következő főirányokban: Voronyezs–Kurszk; Valujki–Kasztornoje; Valujki–Osztrogozsszk. E célból az 50. önálló felderítőrepülő-ezred 21 felderítő bevetést hajtott végre.
3. A 205. vadászrepülő-hadosztály oltalmazta a csapatok kirakodását Buturlinovka állomáson és 10 repülőbevetést hajtott végre.
4. A 19. vadászrepülő-ezred (a 269. vadászrepülő-hadosztálytól) végezte a vasútállomások, a buturlinovkai repülőtérkörzet és a 40. hadsereg földi csapatainak oltalmazását Hvorosztany–Urivo-Pokrovszkoje körzetében. A vasútállomások és a saját csapatok gyülekezésének oltalmazása megoldott volt. Sor került légi harcokra is az ellenség bombázórepülőivel. Összesen hét csoportos légi harc eredményeképp elhárítottak három bombázást Buturlinovka állomás ellen, és lelőttek két JU–88-ast. Az Urivo-Pokrovoszkoje körzetében vívott légi harc eredményeképp egy Macchi–220-ast[36] lelőttek.[37] Az oltalmazást végző vadászrepülőgépek nem szenvedtek veszteséget.
5. A 208. éjszakai bombázórepülő-hadosztály[38] a kedvezőtlen időjárásra tekintettel csak a következő feladatokat végezte: röplapokat szórt Korotojak–Osztrogozsszk–Kolibelka körzetében, és bombázta az ellenség összegyülekezett csapatait az osztrogozsszki helyőrségben, 56 bevetés végrehajtva."[39]

derítést és harctevékenységet végezni az áttörést megelőzően. Némi javulás január 10–11-én volt érzékelhető, ekkor a magyar légierő bombázni is tudta a gyülekező szovjet csapatokat, valamint felderítést is végzett, igaz, veszteségek árán. *Szabó* 1987. 7–8. o.

[34] Az eredeti szövegben is kétszer szerepel.

[35] A Voronyezsi Front legdélebbi szakaszával szemben, a 3. harckocsihadsereg áttörési sávjaiban található települések, amelyeket német–olasz erők védtek.

[36] Macchi M.C.202 Folgore.

[37] Elképzelhető, hogy a két igen hasonló megjelenésű repülőgépet, a Macchi M.C.202 Folgore-t, valamint a Messerschmitt Me–109-et összetévesztették a harc hevében a szovjet pilóták, és ez alapján tettek jelentést. Amennyiben ezt feltételezzük, a leírt esemény Pánczél Imre hadnagy halálára vonatkozhat, aki nem tudott kimenekülni zuhanó-égő gépéből, bár a kabintetőt le tudta dobni, sőt még a gépét is a hátára fektette, kiugrani azonban már nem maradt ideje. *Szabó* 1987. 8. o.

[38] Az eredeti szövegben tévesen „208. vadászrepülő-hadosztály" szerepel.

[39] CAMO VF, 49–51. o.

„Harccselekmények a hadművelet első szakaszában.

A védelmi sáv áttörése (1943. január 12–15.)

[…]

A 2. légi hadsereg légierejének magasabbegységei, tekintettel a kedvezőtlen időjárási viszonyokra, csak korlátozott harci tevékenységet végeztek. Éjjel[40] a 208. éjszakai bombázórepülő-hadosztály pusztította az élőerőt és a technikai eszközöket Urivo-Pokrovszkojétól 2 km-re északra a ligetben, továbbá rombolta az erődítéseket a harcászati tartalékok elleni tevékenységével Masztyugino–Dovgalevka–Boldirjovka körzetében.

Január 12-én nappal [a 2. légi hadsereg – V. M.] folytatta az éjjeli feladat végrehajtását: csata- és bombázórepülő-tevékenységgel támadták és bombázták az ellenséget Urivo-Pokrovszkojétól 2 km-re északra a ligetben, a ligettől nyugatra, ami Urivo-Pokrovszkojétól nyugatra található,[41] ily módon a 40. hadsereg felderítőcsoportjainak támadását segítve.

Felderítést végeztek az ellenség közvetlen és közvetett mögöttes területén. Oltalmazták a 40. hadsereg csapatcsoportosítását a sztorozsevojei hídfőben.

A 291. csatarepülő-hadosztály harctevékenységének fő célpontja az „Orehovaja”-liget körzetében levő támpont volt, Urivo-Pokrovszkojétól északra. Ez a liget uralkodó helyzetet foglalt el a környező területen, és minden hozzá vezető utat többrétegű tűzzel zártak le. E liget földi csapatok általi elfoglalásával megnyílt a lehetőség az előretörésre az ellenség védelmének mélységébe. Negyven percen át tartó szüntelen csatarepülő-támadással lefogták ezen támpont tűzrendszerét és segítették elfoglalását a földi csapatok által. Ezen támpont ellen 18 repülőbevetést hajtottak végre; a légierő és a földi csapatok erőfeszítéseinek eredményeképp a védekező ellenség demoralizálódott, a tüzelőállásokat lefogták, a gyalogság pedig január 12-én a nap végére elfoglalta a támpontot.”[42]

„A 2. légi hadsereg az 1943. január 13–15. közötti időszakban.

1. A 291. csatarepülő-hadosztály (az északi csoportból) folytatta a légitámadásokat az ellenség ellenállási csomópontjai ellen a védelem mélységében, illetve a harcászati tartalékok ellen Arhangelszkoje–Oszkino–Korotojak térségében. Két nap alatt a repülőhadosztály 48 bevetést hajtott végre (január 13-án az időjárási viszonyok nem tettek lehetővé bevetést). A csatarepülők tevékenysége erőteljes légvédelmi tüzérségi és légvédelmi ágyútűzben zajlott, az erőteljes földi ellenállás ellenére mégis jelentős veszteségeket sikerült okozni az ellenségnek: megsemmisítettek vagy használhatatlanná tettek 70 szekeret, 50 gépkocsit, valamint részben lefogták a tüzérségi

[40] 12-ére virradó éjjel.
[41] Az eredeti szöveg helymeghatározása ennél pontosabban nem értelmezhető.
[42] CAMO VF, 52–53. o.

ütegeket és a légvédelmi tüzérség tüzét. A 40. hadsereg haditanácsa pozitívan értékelte a csatarepülők tevékenységét.

2. A 269. vadászrepülő-hadosztály (északi csoport) – a 19. vadászrepülő-ezred La–5-ös vadászgépeken kísérte a 291. csatarepülő-hadosztály csatarepülőit. Oltalmazták a csapatokat a harctéren, járőrözéssel a levegőben: Sztorozsevoje–Urivo-Pokrovszkoje–Hvorosztany; valamint Boldirjovka–Peszkovatka–Kalinyin térségében. Ezen időszak alatt összesen négy csoportos légi harcot vívtak az ellenség bombázóival, valamint egy harcot egy FW–189[43] felderítőgéppel. Az eredmény három lelőtt JU–88 és egy kilőtt FW–190.
3. A 208. éjszakai bombázórepülő-hadosztály – középen települt, harctevékenységet két csoporttal végzett:
   a) <u>északi csoport:</u> melybe tartoztak a 620. repülőezred (R–5-ös repülőgépekkel), a 997. és a 998. repülőezredek (U–2-es repülőgépekkel), továbbá SzB bombázógépek repülőszázadai – bombázták az ellenség fő ellenállási csomópontjait a következő körzetekben:
      1. Sztorozsevoje, Urivo-Pokrovszkoje, Zaluzsnoje, Verhnyije Marki;
      2. 2. repülőtér Ilovszkojénál;
      3. vasúti szerelvények és állomások Valujki–Volokonovka; Valujki–Osztrogozsszk körzeteiben.
   b) <u>déli csoport:</u> melybe tartozott a 646. és a 715. repülőezred (U–2-es repülőgépekkel) – bombázta:
      1. az ellenség összegyülekezett csapatait Rosszos és Sztaraja Kalitva helyőrségeiben.
      2. Jevsztratovszkij és Urazovo repülőtereit.

      A bombázótevékenységet korlátozták az időjárási körülmények, de a repülők támadták a célpontokat alacsony magasságból. 1943. január 12–13-án összesen 143 bevetést teljesítettek.
4. A 205. vadászrepülő-hadosztály (déli csoport) – január 10–15-e során befejezte az áttelepülést Rudajeva repülőterére, és oltalmazta a saját repülőtereit. Négy légi harcot vívott, amelyek során lelőttek egy HS–126-ost[44] és elveszítettek egy Jak–7B-t.
5. A 227. csatarepülő-hadosztály (déli csoport) – a javításhoz szükséges cserealkatrészek hiánya miatt harctevékenysége felderítésre korlátozódott, párban repülő csatarepülőkkel Podgornoje, Olhovatka, Rosszos irányaiba.
6. Az 50. önálló felderítőrepülő-ezred – egyfős személyzetekkel végezte a felderítést Kasztornoje, Sztarij Oszkol, Osztrogozsszk, Rosszos irányaiba, azzal a céllal, hogy felfedje a csapatok visszavonulási irányait.

---

[43] Focke-Wulf Fw 189 Uhu.

[44] Henschel Hs 126. A ’30-as évek közepén tervezett felsőszárnyas, dúcolt merevítésű, merev futóműves, kétszemélyes közelfelderítő repülőgép. 1943-ban már elavultnak számított.

Ugyanakkor az időjárási viszonyok miatt a felderítés korlátozott volt. Mindössze 13 bevetés történt.

A harcászati mélység áttörésének teljes időszaka alatt a 2. légi hadsereg részei 313 bevetést teljesítettek, ebből 179 bevetést az északi repülőcsoport hajtott végre a 40. hadsereg érdekében.

Következtetés:

A 2. légi hadsereg részvételét a védelmi sáv áttörésében, a front áttörő csoportjai érdekében, megfelelően megtervezték frontszinten, ugyanakkor nem látszik a tervezés összehangolása a 40. hadsereg, a 18. lövészhadtest és a 3. harckocsihadsereg áttörő csoportjaival. A hadművelet végrehajtása során a légierő kevés feladatot teljesített a harcászati mélység áttörésekor a gyalogság kísérését illetően, és ha az északi repülőcsoport a lehetőségekhez képest jelen is volt a harctéren a 40. hadsereg lövészhadosztályainak érdekében a főirányban, a 18. lövészhadtest és a 3. harckocsihadsereg körzetében a légierő részvétele jelentéktelen volt.

Ennek magyarázata egyrészt a kedvezőtlen időjárás, másrészt, hogy a 2. légi hadsereg a felkészülési időszakban nem készült fel megfelelően erre a hadműveletre. Nem érkeztek be a szükséges alkatrészek és eszközök, nem fejeződött be az összevonás, nem történt meg a feltöltés a teljes vagy legalább a rendelkezésre álló állományra.[45] A hadtápot gyengén készítették fel a kiszolgálásra. Hiányzott a tervezés a szárazföldi csapatokkal, amelyek érdekében maga a légierő többségében tevékenykedni lett volna hivatott a harctéren, közvetlen közelségben a támadó gyalogsághoz és a harckocsikhoz. A szárazföldi csapatok, különös tekintettel a 18. lövészhadtestre, gyengén ismerték, hol és hogyan fog segíteni a légierő.[46] Az északi repülőcsoport 1943. január 12-én célorientáltan és helyesen, hatékonyan, kisebb erőkkel segítséget nyújtott a 107. lövészhadosztály és más, főcsapást mérő hadosztályok felderítő zászlóaljainak harcához a peremvonal mögött.

Az áttörés további napjaiban a légierő különböző célok szerint szétdarabolva tevékenykedett a széles arcvonalon.[47] A légi csapás és a gyalogság légi támogatása a harcászati mélység áttörése során – leszámítva a 40 perces tevékenységet Urivo-Pokrovszkoje északi körzetében – hiányzott.

A felderítés csak a közelebbi frontmögötti területet érintette. Mélyebb felderítés nem történt, különösen az Oszkol folyótól nyugatra nem. A harctér szisztematikus megfigyelése (ami nagyon fontos gyorsan változó körülmények esetén) nem lett meg-

[45] Abban az értelemben, hogy legalább a meghibásodott repülőgépeket meg kellett volna javítani.

[46] Tehát a légi támogatás részletei elveszhettek a parancsnoki láncolat kuszaságában, esetleg az információk elakadhattak.

[47] A források szerint a magyar fél nem érzékelte a szovjet légierő leterheltségét, erőn felüli elvárásoknak való nehéz megfelelését: „A [magyar – V. M.] felderítők mind gyakrabban voltak kénytelenek arról beszámolni, hogy »majd' minden repülésnél vadászok támadták meg« őket." *Szabó* 1987. 10. o.

szervezve.[48] Ahogy a harckocsihadtestek, úgy a lovashadtest is sötétben kezdte meg az áttörést, így ezek értelemszerűen nem voltak rászorulva a légierő általi kísérésre és oltalmazásra.

Az ellenség védelmének áttörése a 40. hadsereg sávjában 1943. január 12-én kezdődött, míg a 18. lövészhadtest és a 3. harckocsihadsereg sávjában január 14-én, ezért ebben a helyzetben a 2. légi hadsereg központosított irányítására volt szükség, hogy így összpontosítsák a légierő erőfeszítéseit az áttörési szakaszokra.

A támadás első napjaitól kezdve jelentős igény mutatkozott a légierőre az arcvonal teljes szakaszán, ezért minden, saját irányában tevékenykedő repülőcsoport igyekezett teljesíteni a földi magasabbegységek parancsnokainak kéréseit, kiválasztva a fontosabb célokat."[49]

„Harccselekmények a hadművelet második szakaszában.

Harc mélységben, üldözés és bekerítés (1943. január 16–24.)

[…]
Az ellenség bombázó légiereje a csapatok harcrendjét és hadtápterületeit támadta, többek között bombázták a front kisegítő parancsnoki harcálláspontját.

A 2. légi hadsereg január 16-ára virradó éjjel bombázta az összegyűlt csapatokat Osztrogozsszkban, Osztrogozsszk állomáson, Luzsnyikovka állomáson, Rosszosban, Mitrofanovkában, OGPU kommunában[50], Krinyicsnajában. Pusztította a vasúti szerelvényeket Alekszejevka, Zoszimovka állomásokon és bombázta Jevsztratovszkij repülőterét. Felderítést hajtott végre zemljanszki, kasztornojei, valujki, rosszosi irányokba.

Január 16-án nappal[51] csatarepülők csoportjaival, vadászrepülők oltalmazása alatt csatarepülő- és bombázótámadásokkal pusztították az összegyűlt csapatokat Korotojakban, Lesznoje Ukolovóban, Krasznojében, Subnojében, Mitrofanovkában, Sztálin

[48] A szovjet légierőnek szerencséje volt: a magyar–német légierő már 15-én megkezdte az evakuációt a hátrább lévő repterekre, ami folyamatosan zajlott 16-án is. A rendkívül kevés bevethető repülőgép elégtelen volt a felderítési célok teljesítésére, ráadásul előfordult, hogy szerelés alatt lévő repülőgépet a földön kellett megsemmisíteni, vagy hogy egy repülőgép áttelepülés során tört össze. Az evakuálás bizonyos esetekben olyan hirtelen történt, hogy az a szükségesnél is nagyobb kárt okozott a visszavonulás során: a repülődandár parancsnoksága olyan gyorsan lebontotta híradóvonalait, hogy nem tudta továbbítani a német repülő-összekötő parancsnokságra az 1. páncéloshadosztály repülőigényét annak ellentámadásához. *Szabó* 1987. 10–15. o.

[49] CAMO VF, 55–59. o.

[50] Az OGPU – *Объединённое государственное политическое управление* (Egyesített Állami Politikai Igazgatóság) – a Szovjetunió titkosszolgálata volt (1923-tól). A kommuna valamilyen lakott területet jelöl.

[51] Ezen a napon elrendelték az ilovszkojei repülőtér részleges kiürítését és az áttelepülést Urazovóba. A németek a légvédelmi fegyverzetet felrobbantották, az épületeket felgyújtották – ezzel megnehezítve a visszavonuló magyar csapatok helyzetét. *Szabó* 1987. 14. o.

kolhozban. Támadták a visszavonuló oszlopokat Kamenka és Karpenkovo útjain. Magányosan repülő gépekkel felderítést végeztek kasztornojei, valujki, rosszosi irányokba. Csoportosan oltalmazták a saját csapatokat Korotojaktól nyugatra. Önállóan tevékenykedő repülők indultak röplapokat szórni. Összesen 239 bevetés történt, ebből 135 éjjel. 112 repülőgép szállt fel. A harctevékenység során a fő erőfeszítéseket az északi repülőcsoport tette (269. vadászrepülő-hadosztály, 291. csatarepülő-hadosztály, valamint a 208. éjszakai bombázórepülő-hadosztály); a déli repülőcsoport (205. vadászrepülő-hadosztály, 227. csatarepülő-hadosztály) jelentéktelen tevékenységet hajtott végre a földi csapatok érdekében, tekintettel az alacsony állományára. A 2. légi hadsereg légierejének működése több cél szerint került alkalmazásra a 40. hadsereg, a 18. lövészhadtest, valamint részben a 3. harckocsihadsereg támadásának teljes arcvonalán. Jevsztratovszkij repülőterének éjszakai bombázása nem egy világosan megállapított cél érdekében történt, pontos felderítési adatok az ott található repülőgépekről nem álltak rendelkezésre, a bombázás eredménye pedig nem volt észrevehető."[52]

„A 2. légi hadsereg részei 1943. január 17-ére virradó éjjel bombázótevékenységgel pusztították az összegyülekezett élőerőt és technikai eszközöket a következő vasútállomásokon: Alekszejevka, Valujki, Szinyije Lipjagi, Podgornoje, valamint a feltorlódott vasúti szerelvényeket Valujki vasútállomáson. Pusztították a repülők tartozékait és a repülőeszközöket Ilovszkoje repülőterén. Lefogták a tüzérségi és aknavetőtüzet Osztrogozsszk északi és északnyugati határában, a várost támadó földi csapatok érdekében. Felderítést végeztek zemljanszki, kasztornojei, valujki irányokba. Röplapokat szórtak.

Január 17-én nappal[53] csatarepülők csoportjaival, vadászrepülők oltalmazása alatt csatarepülő- és bombázótámadásokkal pusztították az ellenséget Osztrogozsszkban, Kamenkában, Kamenka vasútállomáson, a visszavonuló ellenséget Ivanovka, Nyikolszkoje, Isztobnoje, Szemigyeszjatszkoje útjain. Felderítést végeztek zemljanszki, kasztornojei, Sztarij Oszkol-i, valujki irányokba, valamint Kupjanszk körzetében. A saját csapatok felderítése és a bevetések egymáshoz kapcsolódtak. 206 bevetés történt, ebből 111 éjjel. Csakúgy, mint január 16-án, a fő erőfeszítéseket az északi repülőcsoport tette. A déli repülőcsoport a 205. vadászrepülő-hadosztály egyes bevetéseivel oltalmazta a 7. lovashadtestet Vejgyelevka és Ajdar körzetében, a 227. csatarepülő-hadosztály repülőeszközei javításával volt elfoglalva, harctevékenységet nem folyta-

[52] CAMO VF, 62–63. o.

[53] A helyzet gyors ütemű romlására tekintettel már futárgépeket is be kellett vetni az ilovszkojei repülőtér evakuálása érdekében. Eközben kiderült, hogy Urazovóból is tovább kell hátrálni, a németek Harkovot jelölték ki az áttelepülés új lokációjául, január 18-ától kezdve. Az ilovszkojei repülőtér védőkörletében földön harcoló légierős állományt – bár formálisan 17-én kivonták a védőállásból – fokozatosan bekerítették, így szorult helyzetéből majd csak 19-én, kitöréssel próbált – több-kevesebb sikerrel – szabadulni. *Szabó* 1987. 15–17. o.

tott. Tényleges segítséget a tüzelőállások és az élőerő lefogásában a 291. csatarepülő-hadosztály részei, valamint a 269. vadászrepülő-hadosztály vadászgépei nyújtottak, amint Osztrogozsszk körzetében az ellenséget támadták, sorozatos csapásokat mérve a támadó földi csapatok elé. Január 17-én légi felderítéssel megállapítást nyert, hogy a Kasztornoje–Valujki vasútvonal-szakaszon a légierő január 12–17-e során végrehajtott tevékenységének eredményeképp a mozgás szünetelt, átmenő forgalom nem volt, csak magányos szerelvényeket észleltek egy-egy vonalszakaszon. A vasútállomásokon – különösen Alekszejevka és Valujki vasútállomásokon – feltorlódtak a vasúti szerelvények, mivel nem tudtak kifutni.

A Kurszk–Voronyezs vasútvonalon vasúti szerelvények érdekes [sic!] mozgása zajlott az arcvonal irányába, ám a 2. légi hadsereg erre nem tudott reagálni, mert nem volt elég eszköze és ereje. Ezen célpontok sokkal megfelelőbbek voltak a 15. légi hadsereg (jobb oldali szomszéd) csapásai számára, amely kedvező szárnyirányú elhelyezkedéssel rendelkezett az ellenség voronyezsi–kasztornojei csoportosulásával szemben, aminek haladása és átcsoportosulása zajlott a Brjanszki Front balszárnya arcvonalának hosszában. A 15. légi hadsereg a Brjanszki Front 13. hadseregének támogatására készült fel, és a Voronyezsi Front támadásának érdekében harctevékenységet nem hajtott végre, aminek magyarázata az együttműködés hiánya a 2. légi hadsereg és a 15. légi hadsereg egyeztetett működéseit illetően."[54]

„A 2. légi hadsereg részei január 18-ára virradó éjjel korlátozott tevékenységet végeztek. Bombázták az ellenség csapatait Urazovóban, Valujkiban, Volokonovkában, a feltorlódott vasúti szerelvényeket Latnoje, Kurbatovo, Valujki, Volokonovka állomásokon, illetve Urazovo repülőterét. Bombázták a visszavonuló csapatokat Hohol, Turovo, Kurbatovo, Ilovszkoje, Alekszejevka, Bugyonnoje, Gnyilusa útjain. Felderítést végeztek ugyanazon irányokba, amerre január 17-én is.

Január 18-án nappal[55] csatarepülők vadászrepülők oltalmazása alatt pusztították az ellenség csapatainak oszlopait: Bugyonnoje–Gnyilusa; Bugyonnoje–Uszpenszkoje útvonalakon. Összegyülekezett csapatok [voltak – V. M.] Osztrogozsszkban, Hoholban, Gremjacsjében, Gorsecsnojében, Nyizsnyegyevickben, Szinyije Lipjagiban, Nyizsnyij Gnyilovban, Kamenkában, Jevsztratovszkijban. Oltalmazták a saját csapatokat Scserbakova–Kamenka–Verhnyije Marki–Vejgyelevka körzetében. Felderítést végeztek kasztornojei, Sztarij Oszkol-i, valujki irányokba, valamint Sztarobelszk körzetében. 145 bevetés történt, ebből 47 éjjel. A déli repülőcsoport a saját irányában tevékenykedő földi csapatok érdekében működött, de csak a 205. vadászrepülő-hadosztály, amely oltalmazta a lovashadtestet Vejgyelevka körzetében, valamint támadta az ellenség

[54] CAMO VF, 64–65. o.

[55] Ezen a napon a megmaradt magyar légierő tevékenysége döntően az Urazovóból Harkovba való áttelepülésben merült ki.

csapatait Kamenkában, Jevsztratovszkijban. 25 bevetést hajtott végre. A 227. csatarepülő-hadosztály a rossz időjárási viszonyok miatt nem tevékenykedett. Az északi repülőcsoport ezen a napon a 40. hadsereg részei számára végzendő feladatok teljesítése érdekében s egyúttal erői egy részével a déli repülőcsoport irányában tevékenykedett. Támadta a Bugyonnoje körzetéből visszavonuló csapatokat. Ezenkívül pusztította a hadműveleti tartalékokat Gremjacsje, Gorsecsnoje, Nyizsnyegyevick, Szinyije Lipjagi körzeteiben.

A 2. légi hadsereg tevékenységének jellege e nap során változatos képet mutatott. Sok célpont ellen harcoltak kisebb erőkkel, emiatt egyikben sem tudtak jelentős kárt tenni. Ezen a napon a front gyorscsoportjai törekedtek elzárni az ellenség főerőinek visszavonulási útvonalát Alekszejevka–Karpenkovo körzetéből, továbbá visszaverték az erőteljes ellenlökéseket Osztrogozsszk–Kocsetovka felől. Az ellenséget a szárazföldi csapataink elszigetelt oszlopokra szaggatták, majd Alekszejevkánál bekerítették. Az ellenség áttörési kísérletekbe kezdett nyugat és délnyugat felé, ezenkívül a 40. hadsereg jobbszárnyán, Latnoje–Hohol–Turovo–Kurbatovo körzetében hadműveleti tartalékokkal rendelkezett, amelyek egy része előrenyomult dél és délkelet felé.

E nehéz helyzet nagy erőfeszítést és nagy erőket követelt [volna – V. M.] a légierőtől, azonban a 2. légi hadsereg lehetőségei szűkösek voltak, ezért kényszerültek széleskörű tevékenységre kisebb erőkkel sok célpont ellen, alkalmazkodva a körülményekhez és a számos földi magasabbegység tevékenységeinek támogatására irányuló igényekhez.

Január 18-án a helyzet megkövetelt egy erőteljes csapást az ellenség Kasztornojéból, Latnojéból, Hoholból, Kurbatovóból nyomuló hadműveleti tartalékai ellen, amit a 15. légi hadsereg képes lett volna végrehajtani, így tehermentesítve a 2. légi hadsereget, hogy az együttműködhessen a 40. hadsereggel és a 3. harckocsihadsereggel.[56]

Az alegységek tevékenysége számos kisebb erőkkel, férfiasan végrehajtott, ragyogó harcászati példát szolgáltatott. Egy ezek közül: 12:30–12:40-kor[57] a 291. csatarepülő-hadosztályba tartozó IL–2-esek hatos csoportja – a 269. vadászrepülő-hadosztályba tartozó vadászgépek oltalmazása alatt – gépkocsik és rakománnyal megrakott szekerek tömött oszlopát, illetve a gyalogságot támadta Bugyonnoje, Uszpenszkoje útján [sic!]. Az oszlop támadása hátulról történt, 1000–1500 méteres távolságból, 20–25°-os siklási szöggel, 600 méteres magasságból géppuska- és gépágyútűz rövid sorozataival, továbbá 300 méteres magasságból alacsonyrepüléssel ledobták a bombák egy részét. A második támadás szemből történt. Először ledobták a maradék bombaterhet, azután géppuska- és gépágyútűzzel hajtottak végre támadást. Az eredmény: torlódások létrejötte, 4 helyen tűz ütött ki. Az [ellenséges – V. M.] oszlop elakadt egy időre, ezáltal a földi csapatoknak lehetősége volt beérni az oszlopot és vereséget mérni rá."[58]

[56] A korábbiakból már kiolvasható, hogy a 15. légi hadsereget nem érdekelte a hadművelet sikere, csak a saját eredményei.

[57] Moszkvai idő szerint.

[58] CAMO VF, 66–68. o.

„Légi felderítéssel észlelték az ellenség visszavonuló csapatainak sűrű oszlopokban történő mozgását Kamenka–Podgornoje körzetéből Alekszejevkába, valamint Isztobnojéból Gorsecsnojéba. A 2. légi hadsereg részei január 18-áról január 19-ére virradó éjjel harctevékenységet nem végeztek a rossz időjárási körülmények miatt. Nappal a működés korlátozott volt.[59] Csatarepülők és vadászrepülők csoportjai támadták az ellenség visszavonuló csapatainak oszlopait: Goncsarovka–Olhov Log; Sumejki–Tatarino útvonalakon. Felderítést végeztek Valujki irányába és Goncsarovka körzetében. Összesen 70 bevetést teljesítettek, ebből 9-et éjjel. A déli repülőcsoport harctevékenységet nem végzett, hanem átcsoportosult: a 205. vadászrepülő-hadosztály Rudajeva légterébe, a 227. csatarepülő-hadosztály pedig a 766. csatarepülő-ezreddel[60] Popasznoje repülőterére. Az északi repülőcsoport déli irányban tevékenykedett. A 291. csatarepülő-hadosztály és a 269. vadászrepülő-hadosztály közösen támadta az ellenség csapatainak visszavonuló oszlopait. 47 bevetést hajtottak végre. A 269. vadászrepülő-hadosztály feltöltésére beérkezett Moszalszkoje repülőterére a 287. vadászrepülő-ezred. Ahogy nappal, úgy éjjel sem történt kielégítő felderítés a támadó hadseregek arcvonalszakaszai előtt, ami pedig a gyorsan változó helyzetben fennakadást okoz, és így az adatok megállapítása nagy erőfeszítést igényel. A légierőre ezen a napon jelentősen nagyobb nyomás helyeződött, különösen a hadműveleti tartalékok (68. gyaloghadosztály)[61] feltartóztatása kapcsán, illetve annak érdekében, hogy segítséget nyújtsanak a földi csapatoknak és közösen visszaverjék az ellenlökéseket."[62]

„A 2. légi hadsereg részei 1943. január 20-ára virradó éjjel harcfelderítést nem végeztek. Nappal a harctevékenység korlátozott volt:[63] csatarepülő-támadásokkal pusztították az ellenség visszavonuló csapatainak oszlopait: Szinyije Lipjagi–Jaszenki; Szinyije Lipjagi–Lebjazsje; Berjozovka–Trosztjanki–Babakovka; Gajkalovo–Hvoscsevatij; Olhov Log–Tatarino útvonalakon, valamint Posztojalij–Bolsoj Szkororib körzetében. Oltalmazták a 6. gárda-lovashadtestet[64] Valujki körzetében. Felderítést végeztek Valujki irányába, illetve próbálták felmérni a várható időjárást.

[59] E napon az ilovszkojei magyar repülőcsoport megkísérelte a kitörést nyugat felé. Egy kis csoport sikerrel járt, a zöm azonban a hófúvásban elakadt, majd visszafordult a megindulási állás felé. A reményt az jelentette számukra a továbbiakban, hogy sikerülhet egyesülniük az Osztrogozsszkból kitörőkkel, akik épp errefelé nyomultak nyugati irányba, így talán nagyobb esélyük lesz együtt átjutni a saját vonalakhoz. *Szabó* 1987. 17. o.

[60] Közvetlenül a 2. légi hadsereg alá tartozó csatarepülő-ezred volt ekkor.

[61] A német 2. hadsereg állományába tartozó német 68. gyaloghadosztályról van szó.

[62] CAMO VF, 69–70. o.

[63] Szabó Miklós úgy fogalmaz tanulmányában, ekkorra „a repülődandár szinte elemeire hullott szét". *Szabó* 1987. 17. o.

[64] A 7. lovashadtest elnevezése 1943. január 19-étől, a Honvédelmi Népbiztosság 1943. január 19-én kelt 30. számú parancsa értelmében. Az új név „gárda" előtaggal kitüntetés volt a január 15–19. során tanúsított kiemelkedő helytállásért a harcokban. Ezzel egy időben az alakulat hadrendi száma is megváltozott, de a szövegben több helyen még a régi elnevezés bukkan fel.

63 bevetés történt, ebből 6 éjjel az időjárás előrejelzése céljából. Mindkét repülőcsoport a saját irányában tevékenykedett, teljesítve a napi feladatot, amit a földi csapatok szabtak.[65] Céltudatosan működtek az arcvonal főbb szakaszain, a földi csapatok közvetlen érdekében, különös tekintettel a 40. hadsereg jobbszárnyára."[66]

„A 2. légi hadsereg ezen időszak során [január 21–24. – V. M.] a rossz időjárás következtében harctevékenységet nem végzett, mindössze magányos felderítő bevetésekre volt korlátozva Kurbatovo, Latnoje, Gorsecsnoje, Sztarij Oszkol irányaiba, illetve páros bevetésekre a földi csapatok oltalmazása érdekében.[67] A hadművelet valamennyi kiterjedési irányában megfigyelhető a légierő határozott próbálkozása aktív tevékenység folytatására, tekintet nélkül a rossz időjárásra, ami néha kizárja a bevetések megvalósíthatóságát. A déli repülőcsoport január 14. és január 20. közt elégtelenül oltalmazta a 6. gárda-lovashadtestet, amely többször is ki volt téve az ellenséges légierő bombázótámadásainak és veszteségeket szenvedett. A 7. lovashadtest parancsnoka a frontparancsnoknak január 19-én jelentette, hogy alakulata az utóbbi öt nap során sorozatos bombázótámadásoknak volt kitéve, amelyek miatt nagy veszteségeket szenvedett, illetve kérte a hadtest oltalmazását január 20-án 8:00-tól 17:30-ig az elhelyezési körletében. Ez ismételten alátámasztja azt, hogy a déli repülőcsoport az állományával nem tudta végrehajtani a számára szabott feladatokat."[68]

„A Voronyezsi Front légierejének harctevékenysége a második szakaszban – összegzés.

A 2. légi hadsereg részeinek fő törekvései a hadművelet második szakaszában az ellenség visszavonuló oszlopainak megsemmisítésére, a bekerített helyőrségek felszámolására és a vasúti szállítás elvágására irányultak, együttműködve a földi csapatokkal a sikeres előretörésben. A 2. légi hadsereg teljesítette a feladatokat:

1. Oltalmazta a támadó csapatok és a 6. gárda-lovashadtest harcalakzatait.
2. Éjszaka bombázta, illetve csata- és vadászrepülőgépekkel támadta a visszavonuló oszlopokat a földutakon, a bekerített helyőrségeket Korotojakban, Osztrogozsszkban, a vasúti szerelvényeket Osztrogozsszk–Alekszejevka körzetében csakúgy, mint a hadműveleti tartalékokat Szinyije Lipjagiban, Podgornojében, Repjevkában, Krasznojében, Rosszosban, Latnojében, Kurbatovóban, Nyizsnyegyevickben, Hoholban.

[65] A magyar légierő maradékai felderítést és alacsonytámadást is végre tudtak hajtani 20-a folyamán. Ugyanakkor a szovjet 7. (6. gárda-)lovashadtest bekerítette Urazovót, csapdába ejtve az onnan visszavonulni nem tudó csapatokat. *Szabó* 1987. 18. o.

[66] CAMO VF, 71. o.

[67] Január 21-ére vonatkozóan nincs adat a magyar légierő érdemi tevékenységét illetően, 22-én pedig repülési tilalom volt érvényben az időjárás miatt.

[68] CAMO VF, 73. o.

3. Nappal és éjjel pusztította a repülőeszközöket Ilovszkoje, Jevsztratovszkij repülőterein.
4. Intenzív felderítést hajtott végre a visszavonuló csapatokat és a hadműveleti tartalékokat illetően csakúgy, mint a védelmi sávok mélységében.

Tekintet nélkül a kedvezőtlen időjárási viszonyokra (hóesés, sűrű köd) és a levegő −30 °C-ig történő lehűlésére, a légierő a második szakaszban eredményesen működött.

A vadászrepülő-légierő, oltalmazva a saját földi csapatokat, légi harcokat vívott az ellenség magányosan vagy kis csoportokban repülő vadász- és bombázórepülőivel. A bombázó- és csatarepülő-légierő aktív tevékenységével a repülőterek ellen visszaszorította a német légierőt az előretolt repülőterekről, amivel biztosította a csaknem teljes légi fölényt, ez pedig lehetővé tette a továbbiakban a vadászrepülőgépek kihasználását csata- és felderítőgépek szerepében. A csatarepülő-légierő (főleg a 291. csatarepülő-hadosztály) a teljes szakaszban sikeresen és nagy hatékonysággal tevékenykedett a visszavonuló csapatok és a körbezárt helyőrségek ellen. Például:

1) A 291. csatarepülő-hadosztályba tartozó csatarepülők csoportja január 16-án sikeresen bombázta és támadta (5 rajtaütést végrehajtva) a körülzárt helyőrséget Korotojakban, amit 1943. január 17-én reggel a saját csapatok fel is számoltak.
2) A 107. lövészhadosztály, a 129. lövészdandár és más részek január 15-én támadták Osztrogozsszk északi határát, de feltartóztatta őket az aknavetőütegek erőteljes tüze. A 2. légi hadsereg kisegítő parancsnoki harcálláspontjának (Popasznoje) rendelkezése értelmében csatarepülő-csoportokat rendeltek ki a 291. csatarepülő-hadosztálytól, amelyek támadták a tüzelőállásokat, és biztosították a sikeres támadást.

Január 16-án és 18-án hatékony támadások érték a[z ellenséges] helyőrséget Osztrogozsszkban. 1943. január 18–19–20-án Kamenka–Tatarino–Goncsarovka körzetében, valamint az ezekből kiinduló utakon csatarepülő-támadásoknak volt kitéve a magyarok és olaszok Alekszejevka irányába visszavonuló csoportosulása (30 000 fő). Ezek során nagy veszteségeket szenvedtek, illetve meghiúsult a nyugatra történő vonulásuk (csapataink e körzetekben 15 000 foglyot ejtettek).

A légi felderítésnek a második szakaszban jelentős szerepet szántak. Felderítést végeztek (az 50. önálló felderítőrepülő-ezredet kivéve) a légierő egyéb típusai is, éjjel illetve rossz időjárási viszonyok közt felderítést végeztek az éjszakai bombázórepülők is. A felderítés időben és teljességgel felfedte az ellenség visszavonulását, illetve a beérkező hadműveleti tartalékokat. A felderítés még repülésre nyilvánvalóan alkalmatlan időjárás esetén is zajlott. A felderítés mélysége nem haladta meg az osztrogozsszk–rosszosi hadművelet mélységét. Az U–2-es repülőgépek sikeresen teljesítették a feladatokat az előrevetett részekkel és gyalogsággal kapcsolatban, például: január 18-án éjjel kapcsolat létesült a 15. harckocsi-hadtesttel Alekszejevka körzetében, míg

január 19-én éjjel a 6. [gárda-]lovashadtesttel Valujki körzetében és a 184. lövészhadosztállyal Malakejevka körzetében (34 km-re délre Alekszejevkától).

A 2. légi hadsereg magasabbegységei harctevékenységének törekvései a következőkre irányultak:

1.) északi[69] repülőcsoport: a 291. csatarepülő-hadosztály pusztította a visszavonuló csapatokat: Oszkino–Szinyije Lipjagi; Repjevka–Bugyonnoje; Korotojak–Osztrogozsszk útvonalakon. Gyakori támadásokkal torlódásokat okozott az utakon, ezzel elősegítette a visszavonuló oszlopok bekerítését és megsemmisítését. Pusztította a bekerített helyőrségeket Osztrogozsszkban, Karpenkovóban, valamint az erdőben Alekszejevkától északkeletre. Hatékonyan tevékenykedett az összegyülekezett csapatokkal szemben Latnoje–Kurbatovo–Nyizsnyegyevick–Hohol körzetében. Nagy veszteségeket okozott az ellenségnek: Uszpenszkoje, Bugyonnoje útjain, ahol gépkocsik 12 km-es hosszúságú oszlopát támadták. A csatarepülőgépeknek a visszavonuló oszlopok elleni minden támadása igen hatékony volt. Az ellenség a földről alig tanúsított ellenállást, a mozgás sűrű oszlopokban történt, illetve az utak téli körülmények közti korlátozott járhatósága mind elősegítette a csatarepülők tevékenységének sikerét, amelyek csapásaikkal lehetőséget teremtettek az előrevetett osztagok számára, sőt még a gyalogság számára is utolérni az ellenséget, és teljeséggel megverni azt.

2.) A 269. vadászrepülő-hadosztály kedvezőtlen időjárási viszonyok közt és az ellenség jelentéktelen aktivitása mellett a visszavonuló oszlopok önálló támadásait végezte, valamint vadászgépekkel kísérve oltalmazta a földi csapatokat.
A teljes második szakasz alatt a 269. vadászrepülő-hadosztály 174 bevetést hajtott végre, ebből csatarepülő-tevékenység 69 bevetés, kísérőtevékenység 48, oltalmazás 57 esetben. Az oszlopok támadása a következő útvonalakon zajlott: Goncsarovka–Olhov Log; Tatarino–Gezovo[70]; Isztobnoje–Szinyije Lipjagi. Járőrözések során két légi harcra került sor, ebből az egyik egy FW–189-essel, a másik egy ME–109-essel, az eredmény egy lelőtt ME–109-es.

3.) A 208. éjszakai bombázórepülő-hadosztály éjjel bombázta a visszavonuló oszlopokat a következő útvonalakon: Osztrogozsszk–Alekszejevka; Bugyonnoje–Novo-Oszkol; Bugyonnoje–Volokonovka; Kamenka–Podgornoje. Bombázta a vasúti szerelvényeket: Osztrogozsszk–Zoszimovka körzetében, illetve a körülzárt helyőrségeket. Összesen 465 bevetést hajtott végre.

[69] Érdekes, hogy a forrás nem említi ugyanígy kiemelve a déli repülőcsoportot, bár önálló repülőhadosztályonként szerepel a tevékenysége a 4. és 5. pontban. Az eddigiek ismeretében érthető, miért kerüli a témát: a déli csoport lényegében bevethetetlen állapotban volt.

[70] Mai neve: Matrjona-Gezovo, Alekszejevkától 15 km-re keletre található, a Belgorodi területen.

4.) A 205. vadászrepülő-hadosztály, együttműködve a 3. harckocsihadsereggel, a visszavonuló csapatok ellen tevékenykedett, illetve oltalmazta a 6. gárda-lovashadtestet. A repülőhadosztály összesen 129 bevetést hajtott végre.
A harcfeladatok teljesítése során a vadászrepülők öt légi harcot vívtak. Az eredmény egy lelőtt JU–88-as, egy lelőtt HE–111-es, illetve három találatot kapott repülőgép. A 205. vadászrepülő-hadosztály veszteségei – 3 darab Jak–7-es.
5.) A 227. csatarepülő-hadosztály a bevethető repülőeszközök hiánya miatt korlátozott harctevékenységet végzett. Pusztította az ellenség helyőrségét Sztaraja Kalitvában, Alekszejevkában, továbbá a visszavonuló oszlopokat Tatarino–Olhov Log körzetében. Összesen ezen időszak alatt 41 bevetést teljesített.

Az ellenség légierejének tevékenysége:
Az ellenség a hadművelet teljes ideje alatt aktivitást nem mutatott. A légierő harci aktivitásának korlátozódását nemcsak a vadászrepülő-légierőnk aktív tevékenysége a levegőben, illetve a csatarepülők repülőterek elleni tevékenysége magyarázza, hanem az előrevetett csapatok gyors előretörése is a hadműveleti mélységbe, így pedig elfoglalhatták az ellenség repülőtereit: Jevsztratovszkijnál, Ilovszkojénál, Valujkinál, Urazovónál.

Az ellenség csak magányos repülőgépekkel végezte a harctér, illetve a fronthadtáp felderítését. Kisebb bombázókötelékekkel rendszeresen ráhatással volt csapataink harcrendjére. Elfogó vadászrepülőgépek próbálkoztak a repülőtereink bénításával. Az ellenség minden bizonnyal részben átdobta légierejét délebbre, a Délnyugati Front csapatai ellen, amelyek a Donbasszt[71] támadták.

A légierő harctevékenységének tanulságai a hadművelet második szakaszában

1.) A második szakaszban a légierő célorientáltabban tevékenykedett, a saját működési határai közt. A feladatokat a nap végére többségükben végrehajtották, a földi csapatok által elért határig.
2.) A harctevékenység a földi csapatokkal egyeztetett, önálló csapásokra épült, a légi felderítés – túlnyomó többségben önálló tevékenységének köszönhetően – időben, különösebb erőfeszítés nélkül fel tudta fedni a visszavonuló csapatokat és gyülekezéseket, így a felderítés eredményeinek megfelelően sürgősen döntések születtek a légierő bevetésére. Gyakori volt a légierő kirendelése a földi csapatok parancsnoki harcálláspontjai által az ellenlökéseket végrehajtó ellenség támadásának [megállítására – V. M.], valamint a földi csapatok támadásával való együttműködésre, részben a 107. lövészhadosztály és más lövészhadosztályok általi támadás támogatására Osztrogozsszk északi határában. Ugyanakkor a légierő nem volt képes

[71] Donyec-medence.

teljesíteni a támogatásra irányuló összes kérést, és nem teljességgel oltalmazta a saját csapatok támadását a számos ellenlökéssel szemben, különösen a 40. hadsereg jobbszárnyán, Siebert tábornok újonnan alakult csoportja[72] felől.

A csapások számos célpont ellen zajlottak, kisebb erőkkel, így nem sikerült döntő vereséget mérni rájuk.

3.) A csatarepülők hiányosságaival összefüggésben: a 291. csatarepülő-hadosztály ténylegesen szinte egyedül tevékenykedett, mivel a 227. csatarepülő-hadosztály csekély számú [állománnyal rendelkezett – V. M.], ennélfogva a légierő számára felettébb sokrétű feladatokat szabtak az arcvonal szélességében; a feladatokat végezve [a csatarepülők állománya – V. M.] gyakran három irányra volt szétdarabolva. Körülbelül így: Nyizsnyegyevick–Gorsecsnoje; Repjevka–Bugyonnoje; Osztrogozsszk–Alekszejevka irányában, és egyaránt tevékenykedtek a 40. hadsereg, illetve a 3. harckocsihadsereg érdekében.

4.) A vasútállomások és a szállítmányok bombázása éjjel és nappal egyaránt feltartóztatta a vasúti forgalmat január 20-ára Kasztornoje–Valujki körzetében, valamint Valujki–Alekszejevka körzetében. Intenzív szállítás zajlott a Kasztornoje–Voronyezs vasútvonalon, ám a 2. légi hadseregnek az osztrogozsszk–rosszosi hadművelet befejeződéséig nem volt ráhatása.

5.) A vadászrepülő-légierő jelentős tapasztalatokat szerzett csatarepülő- és felderítő tevékenység terén, de a vadászrepülőket a visszavonuló csapatok támadására lehetett szélesebb körben [értsd: érdemben – V. M.] kihasználni.

6.) Az északi repülőcsoport összehangoltan tevékenykedett, ami nem mondható el a déli repülőcsoportról, mivel utóbbi a csekélyszámúsága miatt jelentős segítséget nem tudott adni a földi csapatoknak, és a teljes időszak alatt többnyire a saját repülőterein tartózkodott, a 227. csatarepülő-hadosztály pedig repülőeszközeit rendezte.

7.) A 2. légi hadsereg hátránya folyamatosan abból fakadt, hogy a repülőeszközök közül igen sok meghibásodott: a hadművelet kezdetéig a vadászrepülőgépek 36%-a, a csatarepülőgépeknek pedig 41%-a hibásodott meg. Az időszakasz végére beérkezett egy ezred a 269. vadászrepülő-hadosztály feltöltésére.

8.) A feszített harctevékenységet nem szabad normálisnak tekinteni – a nem megfelelő terhelés az ezredek és hadosztályok parancsnokainak zavaros működéséből ered, továbbá a rossz kiszolgálásból a repülőtéri technikai kiszolgáló zászlóalj részéről.

9.) A földi csapatokkal való együttműködést csak a 40. hadsereggel szervezték meg, a hadsereg parancsnoki harcálláspontján keresztül, ami pedig a 18. lövészhadtestet illeti, ott hiányzott az együttműködés. Közvetlen együttműködés a 3. harckocsihadsereggel a hadművelet menete során nem látszik.

[72] A Korpsgruppe Siebert (Siebert hadtestcsoport) Friedrich Siebert (1888–1950) altábornagy irányítása alatt az urivi áttörést követően jelentős ellenállási csomópontként működött a 40. hadsereg jobbszárnyával szemben (illetve attól északra), és hozzásodródott a magyar királyi III. honvéd hadtest is (az arcvonal kettészakadása miatt).

10.) A légi felderítés az Oszkol folyó vonaláig zajlott a teljes osztrogozsszk–rosszosi hadművelet érdekében, de ahogy az első szakaszban is, a felderítés az Oszkol folyótól nyugatra nem mutatott érdeklődést az ellenségre vonatkozó adatok iránt. A légi felderítés eredményei úgy nappal, mint éjjel helyes sorvezetőt adtak az ellenség csapatainak elhelyezkedésére és csoportosulásaira vonatkozóan. A felderítés időben felfedte a vasúton beérkező csapatokat és azok kirakodását Hohol, Kurbatovo, Nyizsnyegyevick állomásokon.
A légierő hiányosságaiból fakadóan e tartalékok nem szenvedtek jelentős csapásokat."[73]

Számvetés

Az összefoglaló jelentés a továbbiakban a voronyezsi hadműveletet[74] (1943. január 24. – február 2.) tárgyalja, illetve bizonyos esetekben a teljes „januári támadó hadműveletet" érinti, ám ott lényegileg új információ már csak kivételesen található az osztrogozsszk–rosszosi hadművelet időszakára vonatkozóan. Kiemelésre e részből a legérdemesebb alighanem a bomba-, rakéta- és lőszerfelhasználás a teljes januári hadművelet ideje alatt, időszak és célpontok szerinti bontásban. A következőkben ezt a kimutatást ismertetem, illetve összegzem a forrás elemzésének tanulságait.

„Anyagfelhasználás feladatok szerint:

1. A védelmi sáv áttörése idején felhasználva: 18 tonna bomba,[75] reaktív lövedék[76] – 280 darab, VJa[77] és SVAK[78] lőszer – 13 050 darab, lőszer[79] – 18 000 darab.
2. A beérkező tartalékok és a tüzérütegek ellen:

Bomba	–	14 tonna
Reaktív lövedék	–	229 db
VJa, SVAK lőszer	–	15 220 db
Lőszer	–	12 000 db

3. Az ellenség visszavonuló csapatai ellen:

Bomba	–	63 tonna
Reaktív lövedék	–	459 db
VJa, SVAK lőszer	–	22 380 db
Lőszer	–	66 000 db

[73] CAMO VF, 74–81. o.
[74] A szakirodalomban általában „voronyezs–kasztornojei hadművelet" néven szerepel.
[75] „Légibomba" értelemben.
[76] RSZ–82, vagy RSZ–132 repülőgép-fedélzeti nem irányított rakéta.
[77] 23 mm-es repülőgép-fedélzeti gépágyúhoz.
[78] 20 mm-es repülőgép-fedélzeti gépágyúhoz.
[79] Minden bizonnyal különböző kaliberű repülőgép-fedélzeti géppuskákhoz, egybeszámolva.

5. Vasúti szerelvények és állomások ellen:

Bomba	–	69 tonna
Reaktív lövedék	–	380 db
VJa, SVAK lőszer	–	20 500 db
Lőszer	–	29 500 db

6. További célpontok ellen, illetve légi harc során:

Bomba	–	9 tonna
Reaktív lövedék	–	207 db
VJa, SVAK lőszer	–	13 955 db
Lőszer	–	171 000 db

A januári hadművelet során összesen:

Bomba	–	173 tonna
Reaktív lövedék	–	1550 db
VJa, SVAK lőszer	–	90 105 db
Bsz[80] lőszer	–	8045 db
SKASZ[81] lőszer	–	140 540 db”[82]

Ez a kimutatás több szempontból is érdekes: egyrészt jelzi a prioritásokat, másrészt nagyjából következtetni enged a bevetett légierő működésének intenzitására is. Az adatokból kiolvasható, hogy a szűk egy hónap alatt nem használtak fel különösen nagy mennyiségű hadianyagot, ha azonban hozzávesszük, hogy a légierő kalkulált állományának csak körülbelül negyede volt folyamatosan bevethető állapotban, a kép némileg árnyaltabbá válik.

Mint az ismertetett jelentésből kitűnik, a szovjet légierő helyzete rendkívül kedvezőtlen volt a doni áttörés idején. A kevés bevethető repülőgép problémáját tetézte a rossz szervezés, a tevékenység összehangolásának hiánya a földi csapatokkal. A tervek ismeretében kijelenthető: nagyon nem így tervezték a légierő alkalmazását. A problémák már az eseményekkel egy időben is szemet kellett, hogy szúrjanak – erre utal a sorok közül kiolvasható panaszkodás, illetve más parancsnokok feljelentései a frontparancsnokságnál.[83] A tény, hogy ez a működés nem vezetett botrányhoz és súlyos fiaskóhoz, csak azzal magyarázható, hogy az ellenséges (német–olasz–magyar) légierő és légvédelem még rosszabb helyzetben volt, és képtelen volt jelentős ellenállást kifejteni.

A magyar légierő, a magyar 2. repülődandár veszteségei a következőképpen alakultak Szabó Miklós kutatásai alapján: elesett 36, eltűnt 46, beteg 7, sebesült 56, fagysé-

[80] „Berezin Szinhronnij” („Szinkronizált”) – A Mihail Jevgenyevics Berezin által tervezett 12,7 mm-es repülőgép-fedélzeti Berezin UB nehézgéppuskát jelenti.

[81] 7,62 mm-es repülőgép-fedélzeti géppuska.

[82] CAMO VF, 118–119. o.

[83] Lásd erre vonatkozóan az ismertetett dokumentum tanulmányomban 67. számú lábjegyzettel hivatkozott részletét.

rült 32 fő; elveszett a dandár anyagkészletének 75%-a, repülőgépeinek 49,3%-a (36 db – ebbe beszámították az időközben átvett 8 db Me–109 és 11 db Ju–88 repülőgépet is).[84] Mint látható, az ellenséghez képest gyenge légierő szenvedett igen súlyos veszteségeket, ez a tényező pedig tehermentesíteni tudta a szovjet légierőt.

Távolabbról szemlélve az eseményeket és azok eredményét, arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a védők rendkívül súlyos veresége nem egyértelműen, és főleg nem kizárólag a támadók fölényéből fakadt. Az 1942. évi véres harcokban kivérzett, szövetségesei által lényegében magára hagyott magyar hadsereg egyszerűen képtelen volt ellenállni még egy hibákat sorozatosan elkövető, elégtelen feltöltöttségű, sok esetben elavult haditechnikát bevető légierő támadásainak is. Még belegondolni is borzasztó, milyen léptékű lett volna a doni katasztrófa, ha a szovjet légierő a terveknek megfelelően tudott volna működni, valamennyi feladatát teljesítette volna, az időjárás kedvező lett volna és a légierő a harctér fölött mindenhol jelen tudott volna lenni!

A forrás tehát meggyőző példája annak, mennyire nem fekete-fehér egy történelmi kérdés: ami az egyik oldalon súlyos vereség, az a másik oldalon nem törvényszerűen világra szóló diadal. Az igazság további részleteinek feltárásával, az árnyalatok érzékelésével közelebb juthatunk a történelmi események megértéséhez – jelen forrásközlés is ezt szolgálandó született.

Márton Ványai

THE FIGHT OF THE SOVIET 2ND AIR DEFENCE ARMY DURING THE BREAKTHROUGH AT THE RIVER DON

(Summary)

The disaster at the Don counts among the defining moments of Hungarian history, its importance cannot be overestimated. Researches have already clarified several questions related to it from the Hungarian viewpoint. By contrast, the analysis of the events from the Soviet perspective is still lagging behind. The most obvious explanation for that used to be the lack of sources, more precisely the unfortunate conjunction of circumstances that made it impossible to explore them. However, we experience a positive turn nowadays that allows us to gradually make up the arrears of the past decades.

The present source publication analyses those fatal days from the perspective of the Soviet Air Defence Forces, which sheds special light on the disaster at the Don. It should be noted that the sections related to the air forces in this operation overview report are practically contemporaneous with the Soviet operation itself; the document was prepared for the internal use of the Workers' and Peasants' Red Army and had been classified as state secret for decades. As a result, the document contains the deficiencies and hardships of the operation as well, thus it is not a propaganda text but a professional report. However, source criticism was still necessary, and footnotes were also required to integrate the text into the scientific discourse. The outcome is

[84] *Szabó* 1987. 20. o.

very interesting: although the Hungarian army suffered complete defeat the operation itself cannot be considered a sweeping triumph from the viewpoint of the Soviet Air Defence Forces. The importance of our source publication is that it adds new details to the previous research results.

Márton Ványai

DER KAMPF DER SOWJETISCHEN 2. LUFTWAFFE ZUR ZEIT DER DONEZBECKEN-OPERATION

(Resümee)

Die Don-Katastrophe ist einer der entscheidenden Momente in der ungarischen Geschichte, und ihre Bedeutung kann nicht hoch genug eingeschätzt werden. Die Forschung aus ungarischer Sicht hat bereits viele Fragen geklärt, und im Vergleich dazu ist es auffällig, dass die Analyse der Operation aus sowjetischer Sicht noch immer hinterherhinkt. Die naheliegendste Erklärung dafür war der Mangel an Quellen, oder genauer gesagt die unglückliche Kombination von Faktoren, die es unmöglich machten, die Quellen zu erforschen. In unseren Tagen hat sich diese Situation zum Positiven gewendet, was die Chance bietet, den jahrzehntelangen Rückstand aufzuholen.

Diese Quellenpublikation analysiert die schicksalhaften Tage aus der Sicht der sowjetischen Luftwaffe, was ein noch genaueres Bild der Don-Katastrophe zeichnet. Es sollte betont werden, dass der einschlägige Teil des zusammenfassenden Berichts über die Operation im Wesentlichen gleich alt ist, wie die Operation selbst, für den internen Gebrauch der Roten Arbeiter-Bauern-Armee bestimmt war und jahrzehntelang als Staatsgeheimnis eingestuft wurde. Er spiegelt daher die Unzulänglichkeiten und Schwierigkeiten der Operation wider und ist eindeutig ein Text auf fachlicher Grundlage und keine Propaganda. Natürlich war es trotz dessen notwendig, Quellenkritik zu üben bzw. den Text durch Fußnoten in den wissenschaftlichen Diskurs zu integrieren. Das Ergebnis ist sehr interessant: Trotz der totalen Niederlage der ungarischen Armee kann diese Operation – zumindest aus Sicht der sowjetischen Luftwaffe – nicht als überwältigender Erfolg gewertet werden. Die Bedeutung dieser Quellenpublikation liegt darin, dass sie die Ergebnisse früherer Forschungen beleuchtet und im Vergleich zu ihnen auch etwas Neues aufzeigt.

Márton Ványai

LES COMBATS DE LA 2E ARMÉE DE L'AIR SOVIÉTIQUE AU MOMENT DE LA PERCÉE DU DON

(Résumé)

La catastrophe du Don est un moment marquant de l'histoire de la Hongrie et son importance ne peut être surestimée. Les recherches ont déjà permis d'éclaircir de nombreuses questions du point de vue des Hongrois. En comparaison, il est frappant de constater que l'analyse de cette opération du point de vue soviétique est toujours à la traîne. L'explication la plus évidente fut l'absence de sources ou plus précisément une malheureuse combinaison de facteurs qui ont rendu impossible la recherche des sources. Depuis, cette situation a évolué favorablement, ce qui offre la possibilité de rattraper des décennies de retard.

Cette publication de source analyse les journées décisives du point de vue de l'armée de l'air soviétique, ce qui permet d'avoir une image plus complète de la catastrophe du Don. Il convient

de souligner que les passages du rapport de synthèse militaire relatifs à l'armée de l'air furent rédigés au moment de l'opération, qu'ils étaient destinés à l'usage interne de l'Armée rouge ouvrière et paysanne et classés secret d'État pendant des décennies. Ils reflètent donc aussi les insuffisances et les difficultés liées à l'opération. Il s'agit donc d'un texte technique et non d'une propagande. Naturellement, la critique des sources était tout de même nécessaire et le texte devait être intégré dans le discours scientifique au moyen de notes de bas de page. Le résultat est intéressant : malgré la défaite totale de l'armée hongroise, cette opération ne peut être considérée comme une victoire écrasante du moins du point de vue de l'armée de l'air soviétique. L'importance de cette publication de source réside dans le fait qu'elle apporte de nouveaux éléments et un nouvel éclairage sur les résultats des recherches précédentes.

Мартон Ваньяи

СРАЖЕНИЕ СОВЕТСКОЙ 2-ОЙ ВОЗДУШНОЙ АРМИИ ВО ВРЕМЯ ДОНСКОГО ПРОРЫВА

(Резюме)

Донская катастрофа — эта одна из определяющих моментов венгерской истории, значение которой невозможно переоценить. Исследования с венгерской точки зрения уже прояснили многие вопросы, и в сопоставлении с этим бросается в глаза, что анализ военной операции с советской точки зрения до сих пор всё ещё отстаёт. Наиболее очевидным объяснением этого была нехватка источников, а точнее, неудачное совпадение факторов, которое сделало невозможным исследование источников. В настоящее время в этом намечен благоприятный поворот, так что возникает возможность отработки десятилетного отставания.

В этой публикации источника анализируются судьбоносные дни с точки зрения советских Воздушных Военных Сил и вырисовывается ещё более своеобразная картина донской катастрофы. Следует подчеркнуть, что часть опубликованного военнооперативного сводного отчета, касающаяся военно-воздушных сил, по сути, готовилась одновременно с военной операцией, для внутреннего пользования Рабоче-Крестьянской Красной Армии и на протяжении десятилетий была засекречена как государственная тайна. Поэтому в нем выявляются недостатки и трудности, связанные с военной операцией, так что речь идёт об однозначно профессионально созданном тексте, а не о пропаганде. Естественно, для этого по-прежнему требовалось бы использование критики источника, и также было бы необходимо интегрировать текст с учётом научной дискуссии с помощью сносок. Результат очень интересен: несмотря на полное поражение венгерской армии, эту военную операцию нельзя признать совершенно ошеломительно успешной, по крайней мере, с точки зрения советских Воздушных Военных Сил. Важность публикации источника заключается в том, что она оттеняет результаты исследования до сих пор, а также обнаруживает новости по сравнению с ними.

Horváth Csaba

VISSZATÉRTEK

A MAGYAR KIRÁLYI 3. HONVÉD HADSEREG A DÉLVIDÉKEN (1941. ÁPRILIS)

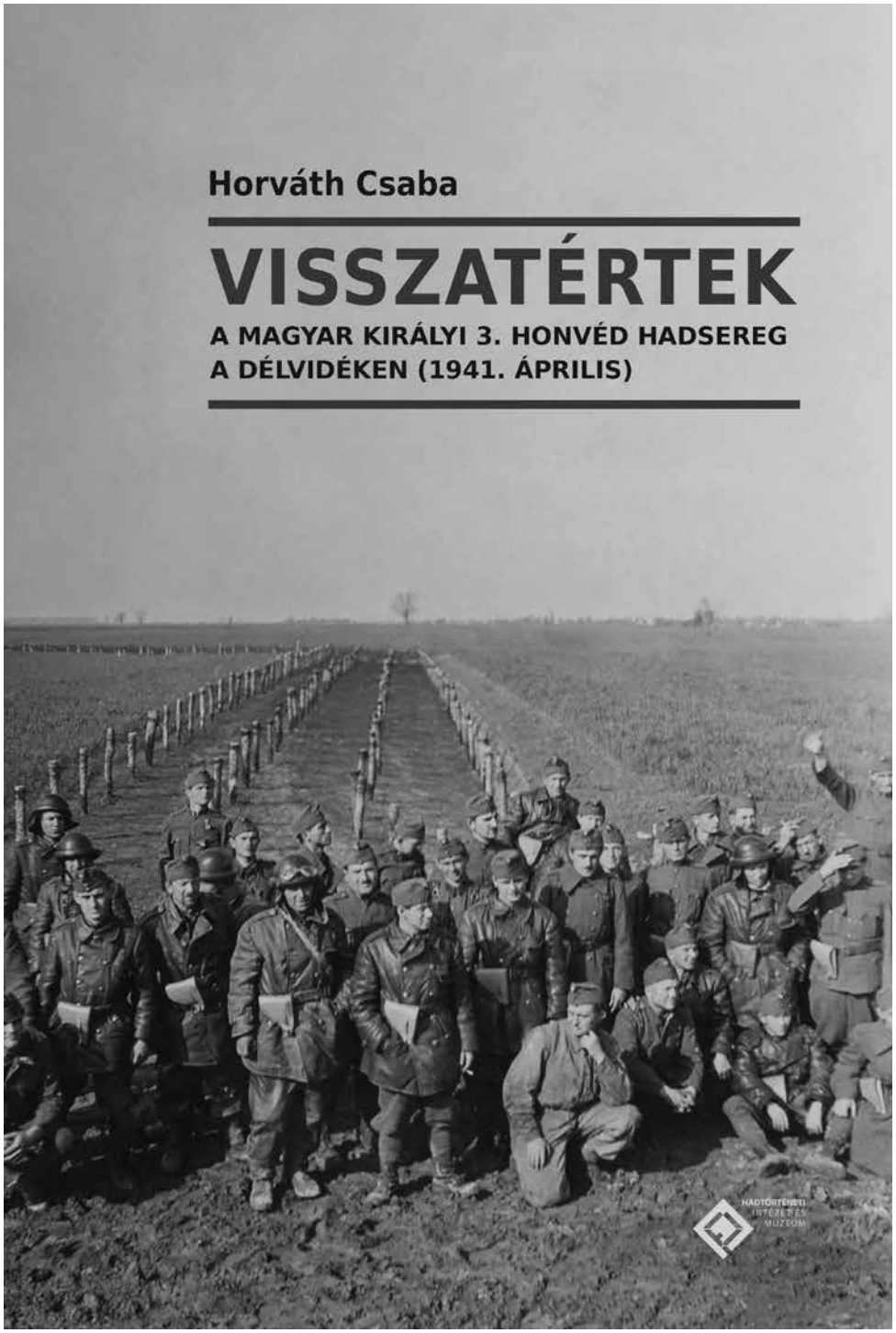

HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM

MŰHELY

KOVÁCS ISTVÁN

AKI EPIZÓDSZEREPLŐ VOLT EGY FILMBEN, S FŐSZEREPLŐ A TÖRTÉNELEMBEN

A „kék tábornok" – Józef Haller

A *Mater Johanna* és *A fáraó* világhírű rendezőjének, Jerzy Kawalerowicznak 1977-ben Magyarországon is bemutatott *Az elnök halála* című filmjében megjelenik egy, a tágabb lengyel közvélemény által alig ismert tábornok, Józef Haller. Az 1922 végén játszódó történetből arra következtethetünk, hogy e tábornokot is felelősség terhelte a beiktatása után mindössze öt napig hivatalban lévő első lengyel köztársasági elnök, Gabriel Narutowicz december 16-án történt meggyilkolásáért. Ez csak áttételesen igaz. Haller tábornok „csupán" az elnökválasztást követő hisztériás közhangulat kialakításában volt részes. Azt nem tudhatta, hogy a választás után kirobbant és nagy tömegeket utcára hívó pártharc egy gyilkosság kiváltója lehet. Egy olyan politikai gyilkosságé, amely sötét előjellel bélyegzi majd meg az újjászülető Lengyelországot. Ez a merénylet is hozzájárult ahhoz, hogy Józef Piłsudski 1926 májusában fegyveres akcióval átvegye a hatalmat, és a parlamentet háttérbe szorítva bevezesse az erőskezű kormányzást.

Lengyelország helyreállításában a politika nemzetközi színpadán a „nagy háború" alatt és azt követően a világhírű zongoraművész, Ignacy Paderewski, az 1919 elején megalakult lengyel kormány miniszterelnöke és külügyminisztere, illetve a legbefolyásosabb lengyel párt, a Nemzeti Demokrácia megalapítója, Roman Dmowski játszották a főszerepet. Katonai téren a lengyel fegyveres erőket már a háború kitörése előtt szervező Józef Piłsudski és Józef Haller szereztek elévülhetetlen érdemeket. Négyük közül Piłsudski tett szert a legnagyobb hírnévre és máig tartó népszerűségre. Haller tábornok alakja apránként a feledés homályába merült, pedig a két háború között Nyugat-Lengyelországban, de főként az amerikai lengyelek körében nagyobb tisztelet övezte, mint Piłsudskit.

A rendszerváltozás után formálódó lengyel emlékezetpolitika figyelme az utóbbi másfél évtizedben az emigrációban elhunyt Józef Haller, az ún. „kék hadsereg" szervező tábornoka személye felé fordult.

A két háború közötti Lengyelország politikai és katonai történetével foglalkozó Marek Orłowskinak a Haller személyét és tevékenységét – a nevét címül kiemelő – ismertető-méltató monográfiáján kívül napvilágot láttak a tábornoknak – a személyére

vonatkozó dokumentumokkal kiegészített – *Emlékiratai (Pamiętniki)* is.[1] A két munka jól kiegészíti egymást és elősegíti azt, hogy Hallerről teljesebb, hitelesebb képet kapjunk.

Józef Haller (von Hallenburg) neve – ellentétben Piłsudskiéval – hazánkban teljesen ismeretlen. Pedig több szálon kötődött Magyarországhoz, mint Lengyelország főparancsnoka, marsallja, akire Budapesten mellszobor, márványtábla, dombormű, parknév is emlékeztet. Józef a 18. század közepén Tirolból Krakkóba telepedett és 1795-ben nemességet kapott család 1831-ben született leszármazottjának, a hétgyermekes Henryk Hallernek negyedik fia volt (az öt közül). Bátyjával, Edmunddal és öccsével, Cezaryval együtt apja az 1873-ban született Józefet is beíratta a német tannyelvű kassai katonai alreáliskolába, amelyet 1889-ben végzett el. Jó eredményt dokumentáló bizonyítványa birtokában Märisch Weisskirchenben (Hranice nad Moravě) a katonai főreáliskolában továbbra is ösztöndíjjal folytatta tanulmányait. Ezt követően végezte el a bécsi császári és királyi Műszaki Katonai Akadémia tüzér osztályát. 1895-ben avatták hadnaggyá, s a lembergi székhelyű XI. hadtest tábori tüzérezredében kapott szolgálati beosztást. (Unokabátyja, Stanisław Haller, a majdani tábornok, akivel 1940 tavaszán a Katyni erdőben végzett az orosz állambiztonsági szerv, az NKVD, ekkor az I. hadtest tábori tüzérezredben Krakkóban szolgált, szintén hadnagyként.) Józefet 1899-ben léptették elő főhadnaggyá. Jó előadóként gyakran vezetett tanfolyamokat. Többször megfordult Magyarországon. 1909. szeptember 1-jétől például két héten át Hajmáskéren részesült tüzérségi továbbképzésben. Két hónap múlva egy fokkal feljebb lépett a tiszti ranglétrán: századosként ezrede 2. ütegének parancsnoka lett.

1911. december 1-jétől – egészségi állapotára való tekintettel – nyugállományba helyezték. Miután 1903-ben megnősült, nyugdíjba vonulása után apósa szerény jövedelmet biztosító, Lembergtől hetven kilométerre fekvő wysockói birtokán gazdálkodott bérlőként. Hogy anyagi helyzetén javítson, elvállalta a környékbeli tejszövetkezet instruktori állását. E munkája nyomán is kitűnt szervezőkészségével. „Társadalmi munkában" bekapcsolódott a Galíciában 1867-től működő, 29 000 tagot számláló és 237 „fészekkel" rendelkező „Sokół" (Sólyom) Gimnáziumi Társaság tevékenységébe. Ezzel egyidejűleg a cserkészmozgalomnak is életre szólóan elkötelezett támogatója lett. Mind a cserkészeket, mind a „sólymokat" a Lengyelország helyreállításáért megszervezendő majdani lengyel hadsereg tagjainak tekintette. Ennek jegyében Haller is kezdeményezője volt a Gimnáziumi Társaság militarizálásának, amely élvezte az osztrák–magyar katonai hatóságok „csendes" támogatását.

A „nagy háború" kitörését követő hetekben befolyásos galíciai politikusok részvételével megalakult Nemzeti Főbizottság támogatásával a Császári és Királyi Hadsereg főparancsnokságának augusztus 27-én kelt parancsára a különféle paramilitáris egysé-

[1] *Orłowski, Marek:* Generał Józef Haller, 1873–1960. Kraków, 2007. és *Haller, Józef:* Pamiętniki. Łomianki, 2015.

gek összevonásával Lembergben megalakult a Keleti Légió. Miután az orosz hadsereg már augusztus 29-én benyomult Kelet-Galíciába, a Keleti Légiót – Lemberg elfoglalásától tartva – Krakkó térségébe irányították, ahol szervezetileg átalakult. A légióba a katonaköteles kor alatti fiatalok és a tartalékos tisztek léphettek be az illetékes katonai hatóságok jóváhagyásával. A bécsi Hadügyminisztérium két légió létrehozását engedélyezte. A Nyugati Légió ezredének parancsnokává Józef Piłsudskit nevezték ki. A további ezredek felállításával e légióból jött létre az I. dandár. A hadi helyzet alakulása miatt Krakkó térségében összevont, eredetileg három zászlóaljból álló Keleti Légió szeptember második felében átalakult a légió 3. ezredévé: I. zászlóaljának parancsnoka Józef Haller százados lett. Az ezredet szeptember 30. és október 2. között Kárpátalja térségébe szállították, mivel az Uzsoki-szoroson át az előző héten benyomuló orosz csapatok jelentős határ menti területet elfoglaltak, és Máramarosszigetet is megszállták. Az ekkor már Haller parancsnoksága alatt álló ezred utászai a Pántor-hegynél átkelőt építettek, amelyet ma ukránul is Légió-hágónak hívnak. Az ezred első egységei október közepén ezen át közelíthették meg és foglalhatták el a már Galíciában fekvő Rafajłowát. Hallert, helytállása elismeréseként, október 26-án őrnaggyá léptették elő. Az ezt követően hónapokon át tartó, hullámzó sikerű harcok során az állásait megtartó légiónak is szerepe volt abban, hogy az oroszok nem tudtak betörni Magyarországra. A november 8-án Zielonánál vívott összecsapásban Haller is megsebesült. Alezredessé léptették elő és az Osztrák Császári Vaskorona Rend III. osztályát is megkapta. A Kárpátokban harcoló légiós egységekből létrejött II. (kárpáti) dandár vitézségével kiérdemelte a „vas” jelzőt. Emberveszteségeit részben a Magyar–Lengyel Klub által verbuvált magyar önkéntesekkel pótolták. Az ezredessé előléptetett Józef Haller 1915 májusában Częstochowa közelében autóbalesetet szenvedett, lábát operálni kellett: egész életére sánta maradt. Hosszan tartó felépülése után, 1916 nyarán tért vissza a frontra, s július 14-én átvette a II. dandár parancsnokságát.

A Bruszilov-offenzíva összeomlása után, 1916. november 5-én a német Hans von Beseler és az osztrák Karl von Kuk tábornokok uralkodóik nevében bejelentették, hogy az egykori (Orosz-)Lengyel Királyság nagyobb részén megszervezett német és osztrák Főkormányzóság területein „örökletes monarchiaként” Lengyel Királyság néven alkotmányos berendezkedésű önálló államot hoznak létre, amelynek élére azonban egyelőre nem állítottak kormányt, és keleti határait is – oroszoknak szánt csaliként – „lebegtették”.

A Lengyel Királyság kikiáltásának az volt a legfőbb célja, hogy a német hadsereg parancsnoksága alá rendelve egy több százezer fős önkéntes lengyel haderőt hozzanak létre. E célból a Lengyel Királyság 1917. január közepén megalakult Ideiglenes Államtanácsába Beseler meghívta Józef Piłsudskit is, aki a Katonai Bizottság élére került, noha ő már korábban közölte a főkormányzóval, hogy a németek kívánságára létrejövő lengyel hadsereg szervezésében és kiképzésében csak a lengyel légió tisztjei és altisztjei vehetnek részt.

Az antant köreiben a lengyel ügyet a cári hatalommal együttműködésre törekvő Lengyel Nemzeti Bizottság képviselte, amelynek vezetője a tevékenysége színhelyét 1915 novemberében Pétervárról Nyugat-Európába áttevő Roman Dmowski volt. A Lengyel Nemzeti Bizottság idővel egész Nyugat-Európát behálózta: képviselői Rómában, Párizsban, Londonban, Svájcban, de még az Egyesült Államokban is mind a közvéleményben, mind a befolyásos politikusokban a legkülönfélébb módon tudatosították a „lengyel kérdés" megoldásának szükségességét.

Az oroszországi februári polgári forradalom egyik politikai következménye volt, hogy a francia köztársasági elnök, Raymond Poincaré 1917. június 4-én felhatalmazta a Lengyel Nemzeti Bizottságot, hogy Franciaországban lengyel hadsereget szervezzen. Augusztus 20-án ugyanezen bizottságot ismerte el Lengyelország hivatalos képviseletének, amely egyúttal az alakuló lengyel hadsereg felügyeleti szerve lett. Feladatai közé tartozott a Nyugat-Európában élő lengyelek támogatása is. A Lengyel Nemzeti Bizottság, amelynek tekintélyét a világhírű zongoraművész, Ignacy Paderewski részvétele is növelte, arra is ígéretet kapott, hogy teljes jogú tagként részt vehet a béketárgyaláson.

Piłsudski nagy jelentőséget tulajdonított annak a nyilatkozatnak, amelyet az orosz ideiglenes kormány 1917. március végén tett Lengyelország helyreállításának jogosságáról. Ez ugyanis nyílt beismerése volt annak, hogy a lengyel–litván államot 1795-ben véglegesen felosztó egyik birodalom kidőlt a sorból, s ezzel megszűnt a másik két megszálló hatalommal való együttműködés különféle politikai és katonai számításokon alapuló indoka.

A központi hatalmakkal való szakításra az okot a német parancsnokság alatt létrehozott ún. Polnische Wehrmacht (Lengyel Véderő) által leteendő esküszöveg szolgáltatta, amely a lengyelek számára elfogadhatatlan volt. Az ekkor már a három dandárból álló és közel 20 000 embert számláló lengyel légiók tagjainak többsége 1917 nyarán megtagadta az eskütételt a német és az osztrák uralkodókra. Józef Piłsudski leszögezte, hogy kizárólag Lengyelországért harcolnak. Nyílt szembeszegüléséért a német katonai hatóságok 1917. július 21-ről 22-re virradó éjszaka híveivel együtt letartóztatták, és őt magát Magdeburgban tartották fogva. Így nem tudhatta meg, hogy a cári hatalom bukása után az orosz hadsereg lengyel katonáiból július 24-én Józef Dowbór-Muśnicki tábornok parancsnoksága alatt megalakult az I. lengyel hadtest. A hadtest nem akart beavatkozni Oroszország belügyeibe, ezért azt kérte a bolsevik hadvezetéstől, hogy semleges területen helyezzék el. A javaslat elutasítása után összecsapott a Vörös Gárdával. A lengyel hadtestet végül a németek fegyverezték le és szállították 1918 nyarán Varsóba. Nem tudhatták, hogy ezzel a leendő lengyel hadsereg magvát telepítik a fővárosba.

Piłsudkival szemben Józef Haller ezredes a II. dandár parancsnokaként azt vallotta, hogy a légiónak ki kell tartania a lengyel jövőt biztosító központi hatalmak mellett. A hadihelyzet alakulása az 1917 nyarát követő fél esztendőben ugyanis még a központi hatalmak győzelmével kecsegtetett. Ennek tudatában ő maga letette az esküt az ural-

kodóra, míg azokat a légionistákat, akik az eskütételt megtagadták, az olasz frontra vitték. Haller parancsnoksága alatt 1917 őszén 150 tiszt és közel 3000 katona szolgált. Az ezredes uralkodójához lojális magatartása azonban 1918 februárjában egyik napról a másikra megváltozott.

Az előzményekhez hozzátartozik, hogy a Trockij-vezette bolsevik-küldöttséggel 1917. december 22-én Breszt-Litovszkban megindult béketárgyalásokra a hadviselő felek különböző szintű képviselőket küldtek, de a lengyel Régenstanács nem kapott meghívást, ellentétben a január 22-én függetlenségét kikiáltó Ukrán Népköztársaság Központi Tanácsával. Ez talán azzal magyarázható, hogy Németország és Ausztria–Magyarország Bulgáriával és Törökországgal együtt február 9-én békét kötött az Ukrán Népköztársasággal, s ennek eredményeként a Chełm-vidéket és Podlachia egy részét a születőben lévő független Ukrajnának ítélték. Az emiatti közfelháborodás egyik megnyilvánulása az volt, hogy lengyelek ezrei küldték vissza kitüntetéseiket az osztrák és a német uralkodónak. Tiltakozásul a Régenstanács által kinevezett ideiglenes kormány lemondott, a nemzeti demokraták és a szocialisták pedig egy emberként léptek ki az osztrák és a német birodalmi gyűlések Lengyel Klubjaiból.

A hír a légiósok körében is engedetlenséget váltott ki. Józef Haller az uralkodó „breszti árulásával” (vagyis a Chełm-vidék ukránoknak történt átengedésével) felmentve érezve magát, s a 2. és 3. ezred tisztjeivel együtt elhatározta, hogy az osztrák–magyar csapatoktól elszakadva átkel a frontvonalon. A terv csak részben sikerült, mivel az útjukat álló 53. császári és királyi gyalogezreddel február 18-án Rarańcza térségében kibontakozó harc nyomán csak 1600 légionistának és tisztnek sikerült átjutni az oroszok által őrizetlenül hagyott területre és csatlakozni a délnyugati front orosz hadseregének lengyel katonáiból megalakult II. lengyel hadtesthez, amelynek parancsnokságát Haller „Mazowiecki” fedőnéven átvette.

Mivel a békét a bolsevik Oroszország nevében Trockij Breszt-Litowszkban vonakodott aláírni, a németek február 18-án támadásba lendültek, és Ukrajna megszállásán túl Fehéroroszország és a Baltikum jelentős részét is elfoglalták. Lenin utasítására a roszszabb helyzetbe került bolsevik tárgyalófelek a németek minden feltételét elfogadva március 3-án békét kötöttek Németországgal, az Osztrák–Magyar Monarchiával, Bulgáriával és az Oszmán Birodalommal.

Haller kapcsolatot tartott az általa elismert varsói Régenstanáccsal, amely április 8-án tábornokká nevezte ki. A II. hadtest az Ukrajnát megszálló német előhadak, a bolsevik különítmények és a szerveződő ukrán csapatok között lavírozva vonult kelet felé. Április 10-én a hadtest harci létszáma 343 tisztet és 2149 altisztet, közlegényt (élelmezési létszáma 616 tisztet, 5976 altisztet, közlegényt) tett ki, valamint 79 géppuskával, 36 tábori ágyúval, 6 nehézágyúval és 5 repülőgéppel rendelkezett.

A németek arra hivatkozva, hogy a lengyel hadtest ukrajnai jelenléte megsérti a breszt-litovszki békét, május 6-án a II. lengyel hadtestet fegyverletételre szólították fel. Az ultimátum visszautasítása után öt nappal a német haderő Kaniównál fegyverrel

akart érvényt szerezni felszólításának. Az ennek nyomán kirobbant és egész napon át tartó harcnak – amelyben mindkét fél jelentős veszteséget szenvedett – az vetett véget, hogy a lengyelek lőszere elfogyott, s kénytelenek voltak letenni a fegyvert. 3000 emberük és 250 tisztjük esett fogságba. A németek az osztrák–magyar alattvalókat átadták a Monarchia hadvezetésének, amely Kárpátalja öt helységében – többek között Huszton és Máramarosszigeten – tartotta őket fogva embertelen körülmények között. A Haller ezredessel Rarańczánál dezertáltakat – 91 tisztet és 240 katonát – légiós rangjuktól és kitüntetéseiktől megfosztva haditörvényszék elé állították, a többieket osztrák mundérba bújtatva az olasz frontra vezényelték. A fogva tartottak október közepéig elhúzódó perének az Osztrák–Magyar Monarchia számára kedvezőtlen hadi helyzet miatt a háború végkifejlete, személy szerint IV. Károly vetett véget, aki az ítéletre várók szabadságát visszaadta.

A Kaniównál vívott ütközetből Haller tábornoknak a hadtest egy részével sikerült orosz területre vonulnia. Ő maga júliusban Murmanszkon át eljutott Franciaországba, ahol Roman Dmowski e szavakkal fogadta: „Magát a Gondviselés küldte hozzánk." A Lengyel Nemzeti Bizottság azonnal beválasztotta tagjai közé. A mozgósító hatású legendán kívül Haller tábornok katonai tekintélyére is szükség volt. Franciaországban ekkor már közel egy éve folyt a lengyel haderő szervezése. 1917. június 4-én ugyanis a francia köztársasági elnök, Raymund Poincaré – az orosz külügyminiszter, Pavel Miljukov beleegyezésével – dekrétumot adott ki arra vonatkozóan, hogy francia mintára és francia parancsnokság alatt önálló lengyel hadsereget állítsanak fel. 1918. március 20-án a francia kormány jóváhagyta, hogy a szerveződő hadsereg felügyelő szerve a Lengyel Nemzeti Bizottság legyen.

Az antant mellett hadba lépő Egyesült Államok kormánya 1917 őszén már nem emelt kifogást az ellen, hogy az USA területén nem mozgósított lengyelek körében a franciaországi lengyel hadsereg részére toborozhassanak. A toborzók közül a legnagyobb tekintélynek Ignacy Paderewski örvendett: felhívására az Egyesült Államokban és Kanadában élő lengyelek ezrei – de még Brazíliából is több százan – keltek át az Atlanti-óceánon, hogy a francia egyenruha színéről elnevezett „kék hadseregbe" belépjenek; számuk 1918 derekán meghaladta a 15 000-et. Sorait a francia, valamint a Franciaországban állomásozó orosz hadseregben szolgált lengyel katonák is nagy számban gyarapították. 1918 folyamán a „kék hadseregbe" a Monarchia olasz és francia hadifogságba esett több mint 25 000 lengyel nemzetiségű katonája jelentkezett, de az év nyarától már a német hadseregből is nagy számban szöktek át lengyel katonák. Az angolok és franciák részben a „kék hadseregbe" történő toborzás céljából köröztettek kérdőívet a hadifogolytáborokban, hogy a németek közül kiszűrjék a lengyel származásúakat. Felületességükre jellemző, hogy a sziléziaiakat eleve lengyeleknek tekintették. Így fordulhatott elő, hogy egy galíciai hadifogoly a sziléziai származásúak közül toborzottak táborába kerülve döbbenten tapasztalta,

hogy mindenki németül beszél. Igaz, II. Vilmos hadseregében eleve tiltották a lengyel beszédet.

A breszt-litovszki béke megkötése után a németek a francia fronton és az osztrák–magyar csapatokkal együtt az olasz fronton akarták a döntést kicsikarni, s békére kényszeríteni Angliát, Franciaországot és Olaszországot. Támadásaik azonban mind az olasz, mind a francia fronton csak átmeneti sikereket hoztak, s miután az utolsó hadműveleteik során elfoglalt területek feladására kényszerültek, a kezdeményezés az antant-szövetségesek kezébe csúszott át, ami mind a balkáni, mind a nyugati fronton győzelemsorozatot eredményezett.

E győzelmekből a lengyel „kék hadsereg” is kivette részét. Az 1. lengyel lövészezrednek és az 1. lengyel lövészhadosztálynak 1918 nyarán és kora őszén Champagneban, illetve a Vogézekben már alkalmuk volt magukat kitüntetni a németek ellen vívott harcokban. Október 4-én a Lengyel Nemzeti Bizottság Józef Haller tábornokot kinevezte a lengyel „kék hadsereg” parancsnokává. Ferdinand Foch marsall, a nyugati szövetséges haderő főparancsnoka bejelentette, hogy a lengyeleket szövetségesének tekinti s követeléseiket támogatja.

Woodrow Wilson amerikai elnök már 1917. január 22-én elhangzott, a győzelem nélküli békéről szóló beszédében kiállt a független és önálló Lengyelország mellett. Békeprogramjának 14 pontjából a 13. pont deklarálta a többségében lengyelek által lakott területen tengeri kijárattal rendelkező Lengyelország létrejöttét. Az ország helyreállítását azonban a valóságban csak fegyveres erővel lehetett keresztülvinni. A németországi internálásából november 11-én Varsóba visszatért és a független lengyel államot kikiáltó Józef Piłsudski rendelkezésére csak 6000 katona állt, miközben a formálódó Lengyelország határai rendkívül képlékenyek voltak.

1919. január 12-én a bolsevik Vörös Hadsereg parancsnoksága utasítást adott a „Visztula hadművelet” megindítására, amelynek célja Lengyelország elfoglalása volt. A cseh hadseregnek a bolsevik forradalom után légióba szerveződött és Oroszországból hazatért katonái abból a célból, hogy a Cieszyni Hercegséget az alakulóban lévő Csehszlovákia számára megszerezzék, január végén jelentős erővel nyomultak be a lengyelek által birtokba vett cieszyni területre. Kihasználva azt, hogy a lengyel haderőt leköti a Nyugat-Lengyelországban kirobbant felkelés, a Kelet-Galíciában a Nyugat-Ukrán Népköztársasággal vívott háború és a bolsevik Vörös Hadsereggel is várható összecsapás, sokszoros túlerejük birtokában gyors sikert arattak. A cseh légionisták a bolsevik Oroszországban elsajátított kegyetlen módszereket – többek között a hadifoglyok kínzása, meggyilkolása, a polgári lakosság elüldözése – alkalmazták a lengyelekkel szemben, s ez hosszú időre megrontotta a két ország közötti kapcsolatot. A cseh–lengyel háború az antant nyomására február 3-án fegyverszünet megkötésével ért véget, bár a szórványos összecsapások még hetekig eltartottak. E harcok során esett el Józef Haller öccse, a bécsi parlament képviselője, Cezary Haller.

A lengyelek számára válságos helyzetben rendkívül nagy jelentősége volt annak, hogy a Franciaországban Józef Haller parancsnoksága alatt szerveződő „kék hadsereget" április második felében Németországon át vasúton Lengyelországba szállították. A „kék hadsereg", amely 1919. július 10-én 2641 tisztet (köztük 1402 franciát), 65 734 közlegényt és altisztet (köztük 4234 franciát) számlált, s 1354 géppuskával, 106 darab 37 mm-es ágyúval, 114 könnyű és 111 nehéz ágyúval, 120 harckocsival és jelentős repülőparkkal rendelkezett, rövid idő alatt a lengyelek javára döntötte el a Kelet-Galícia birtoklásáért folytatott háborút. 1920 elején rá hárult az a feladat is, hogy a Lengyelország számára tengeri kijáratot jelentő Visztulai Pomerániát birtokba vegye. A nagyvilággal felveendő kapcsolatot két kis halászkikötő jelentette, mert a Szabad Várossá nyilvánított Danzigot (Gdańskot) nem csatolták Lengyelországhoz. Az ismeretlen halászfalu helyén felépült Gdynia a húszas évek második felében került föl a világ jelentős tengeri kikötőinek térképére. Lelki alapkőletételének jelenetét festmény őrzi: 1920. február 20-án 1000 katona és a szejm 20 követe jelenlétében a lovon feszítő Haller tábornok esküt tesz a tengernek. „Íme, a vér és dicsőség napja. És a szabadság napja is, mert a Fehér Sas nemcsak a lengyel földek fölött, hanem a lengyel tenger fölött is kiterjesztette szárnyát…"

Józef Haller ellene volt annak, hogy Piłsudski Semen Petlurával, az Ukrán Népköztársaság vezetőjével szövetséget kötve 1920 áprilisában hadjáratot indítson Ukrajna elfoglalásáért. Balsejtelme beigazolódott, mert noha a lengyel hadsereg a hozzá csatlakozott ukrán erőkkel május 8-án bevonult a bolsevikok által kiürített Kijevbe, de az alig másfél hónappal később megindított szovjet-orosz ellentámadás gyors sikert hozott. A szétziláldódott lengyel hadsereg augusztus 12-ére a Visztula vonaláig vonult vissza, s minden jel arra mutatott, hogy Varsót is fel kell adnia. A főváros védelmének szervezésekor Piłsudski Józef Hallerre bízta a Varsótól északra húzódó front parancsnokságát. Az emlékirat szerzője azt sugallja, hogy a 105 000 fős, főként fiatalokból álló önkéntes hadsereg gyors talpra állításával és eredményes vezetésével meghatározó szerepe volt a főváros sikeres védelmében. Arról nem tesz említést, hogy mit köszönhetett az utolsó pillanatban megérkezett magyar lőszerszállítmánynak. Piłsudski viszont határozottan elégedetlen volt „a kék tábornok" működésével. „Katonai képzettsége gyatra, vele született képességei szerények, s szerfelett ellene vannak a katonai logikának. […] Legfeljebb egy gyalogezredet vagy tüzérosztályt képes vezetni." – olvasható az Orłowski monográfiájában idézett jellemzésében. Ha megítélésében túlzott is, az tény, hogy Haller az életét és működését ismerő történészek szerint sem tekinthető kiemelkedő hadvezérnek és jelentős politikusnak. A körülmények szerencsés találkozása folytán került a lengyel történelem hőseinek élvonalába. Az azonban megkérdőjelezhetetlen, hogy Lengyelországot híven szolgáló, önfeláldozásra kész hazafi volt.

Piłsudski ellenszenvéhez minden bizonnyal hozzájárult az is, hogy Haller ideológiailag a Nemzeti Demokrácia táborához tartozott, amely 1920 májusában sikeresen elindította őt az országgyűlési választáson. Növekvő népszerűségét Piłsudski hívei

és a baloldali pártok képviselői később azzal a váddal próbálták aláásni, hogy köze volt az 1922. december 9-én nagy parlamenti viharok közepette köztársasági elnökké választott Gabriel Narutowicz egy héttel későbbi meggyilkolásához. A harsány gyanúsításnak nem volt alapja, noha miután Piłsudski váratlanul Narutowicz javára lemondott arról, hogy indul a választáson, a jobboldal részéről Haller neve is szerepelt a köztársasági elnöki posztra megválasztandó jelöltek között. Az is igaz, hogy „a kék tábornok” a tömeggyűléseken a megválasztott Narutowicz ellen szónokolt, mélyen hívő ember lévén azonban hallgatólagosan se adta volna hozzájárulását a gyilkos merénylethez, amelyet egy Eligiusz Niewiadomski nevű egzaltált nemzeti demokrata festőművész követett el.[2]

Haller ritkán és meglehetősen visszafogottan nyilatkozik Piłsudskiról az emlékiratában. Az azonban egyértelműen kiderül, hogy a politikától 1922 után tüntetően visszahúzódó „főparancsnok” ellentáborához tartozott. Elítélte Piłsudski 1926 májusában történt erőszakos hatalomátvételét, s a válságos napokban azokkal tartott, akik fegyveres erővel akartak fellépni ellene. Nem véletlen, hogy pár hónappal a puccs után nyugdíjazták.

Idejének nagy részét ettől kezdve pomerániai birtokán töltötte, családjának szentelte, de szoros kapcsolatot tartott a különféle szövetségekbe tömörült egykori katonáival. Neve akkor került a sajtó első lapjára, amikor „a kék hadsereg” amerikai önkénteseinek meghívására 1933 őszétől karitatív céllal csaknem háromnegyed évig tartó körutat tett az Egyesült Államokban, ahol a hadsereg és a politika befolyásos tagjaival, így Franklin D. Roosevelt elnökkel is találkozott. Nem egy nyilatkozatában elégedetlenségének adott hangot amiatt, hogy Lengyelország megnemtámadási szerződést kötött a Hitler vezetése alá került Németországgal. Az útja során 70 000 dollár gyűlt össze azoknak az invalidusoknak a javára, akik „a kék hadsereg” amerikai önkéntesei voltak. Az USA kormánya ugyanis nem támogatta azokat a veteránokat, akik 1917-ben és 1918-ban nem az Egyesült Államok vezetése által meghatározott célokért keltek át harcolni Európába.

[2] Eligiusz Niewiadomski az 1922. december 30-án tartott bírósági tárgyalásán azt vallotta, hogy eredetileg a köztársasági elnökségre pályázó Józef Piłsudskit akarta megölni, mert „nem nőtt fel ahhoz a szerephez, amelyet a történelem ráruházott. Eltékozolta a nemzet életében egyszeri és visszavonhatatlan pillanatot.” Vagyis nem nemzeti diktátorként viselkedett, hanem a lengyelséget fenyegető helyzetben a demokrácia, az anarchia eszköze lett. Míg Piłsudskiban a konkrét személyt akarta agyonlőni, Narutowicz számára csupán jelkép volt. Vallomása szerint: „Narutowicz számomra mint ember nem létezett. Sohasem láttam őt, nem ismertem, nem beszélgettem vele egyetlenegyszer sem – se én, se senki a családomból. […] Hiszem, hogy mint professzor, mint férj, mint apa, jó, nemes, tiszteletreméltó ember volt. Ez szent meggyőződésem, számomra nem ember, hanem egy politikai helyzetnek a jelképe volt, olyan jelkép, amely teljesen független az embertől. […] Egy politikai helyzet jelképe, a gyalázat jelképe. És ezt a gyalázatot pisztolylövéseim takarították el az élő Lengyelország homlokáról.” Vagyis Gabriel Narutowicz nem volt méltó, hogy Lengyelország köztársasági elnöki posztját betöltse. *Proces Eligjusza Niewiadomksiego.* [Eligjusz Niewiadomski pere]. Feldolgozta és kiadta *Stanisław Kijeński.* Warszawa, 1923. 14., 54., 55. o.

Az 1939. szeptember 1-jén kitört, s Lengyelországot Hitler és Sztálin által két oldalról összeroppantó háború nyomán a Franciaországban kormányt alakító Władysław Sikorski tábornok politikai elvbarátjaként azzal bízza meg Józef Hallert, hogy utazzék az Egyesült Államokba és szervezzen önkénteseket az emigrációban megalakuló lengyel hadsereg részére. Haller 1940. január 12-én érkezett New Yorkba. Útja azonban ezúttal csekély eredménnyel járt. Tudtára adták, hogy a semlegességét őrző ország állampolgárai nem jelentkezhetnek önkéntesnek a lengyel hadseregbe. Az elnök ugyan ezúttal is fogadta régi ismerősét, aki keserűen jegyezte meg emlékiratában: „Roosevelt elnök teljesen más ember benyomását keltette, mint az, akivel a Fehér Házban 1934-ben beszélgettem. […] Kerülte a tekintetemet, híján volt a legcsekélyebb lelkesedésnek, mintha valami nyomasztotta volna." Haller nemcsak azt jegyezte meg, hogy az amerikaiaknak nem fűlik a foguk a háborúhoz, hanem azt is, hogy a közvélemény alig tud a Lengyelországban történtekről, mert figyelmét teljesen leköti a szovjet–finn háború. Franciaország 1940 késő tavaszán bekövetkezett összeomlása után Sikorski a vezetésével Angliában újjáalakult lengyel kormányba az oktatásügyi tálcával kínálta meg az Amerikából visszatért Hallert – minden bizonnyal a cserkészmozgalom szervezésében kimutatható eredményeiért. A „kék tábornok" energiáját a lengyel fiatalok angliai oktatásának megszervezésére fordította. Eredményesen. Ennek ellenére Sikorski 1943 júliusában bekövetkezett halála után kimaradt a néppárti Stanisław Mikołajczyk vezette lengyel kormányból.

A háború után nem tért vissza Lengyelországba, noha a berendezkedő kommunista hatalom pomerániai birtokának visszaadásával kecsegtette. Emlékiratát 1952-ben kezdte el diktálni, s hét hónap alatt fejezte be. 1960. június 4-én hunyt el. Londoni temetésén, amelynek költségeit az Amerikai Veteránok Egyesülete fedezte, kétezer ember vett részt. Krakkóban a Mária templomban és a Jasna Góra-i pálos kolostorban tartott gyászmiséken lengyelországi hívei is megemlékeztek róla. Hamvait 1993-ban a krakkói Szent Ágnes helyőrségi templomban helyezték el.

István Kovács

THE MAN WHO WAS A BIT PLAYER IN A FILM BUT A MAIN CHARACTER IN HISTORY

The "Blue General" – Józef Haller

(Summary)

During the 1930s the most well-known Polish politicians besides Józef Piłsudski were Marshall Edward Rydz-Śmigły, President Ignacy Mościcki and Foreign Minister Józef Beck. The two army generals forced into opposition against Piłsudski after 1926, Władysław Sikorski and Józef Haller were remembered only by members of different Hungarian–Polish societies, diplomats, and historians at best. However, Colonel Józef Haller, commander of Brigade II of the Polish Legions – organized in alliance with the Central Powers besides the Austro-Hungarian

Army and distinguishing itself in the fights – earned merit in defending Northeast-Hungary during the early days of war. In the spring of 1918, his fame outshone the popularity of Józef Piłsudski who turned away from Berlin and Vienna and was imprisoned for that. This was so because – unlike Piłsudski – Haller and his brigade swore loyalty to the Austrian emperor in the summer of 1917, but when the forming Polish Kingdom was deprived of a part of its eastern regions to gain over the Ukrainians at the turn of 1917/1918, Haller and some of the soldiers from the Second and Third Regiments broke through the front using their weapons and joined the Polish First Corps consisting of the former Polish soldiers of the Tsarist army, organized in Russia that has shuffled off autocracy. The Regency Government of Poland counted on him and elevated Haller to the rank of General. After he managed to get to France in July 1918, he became commander of the Polish armed forces, the so called “Blue Army” being formed there. This well-equipped army of almost 70,000 men made it to Poland in the spring of 1919 and played an important role in ending the wars successfully with the Germans, the Ukrainians of Galicia, and the Russian Bolsheviks respectively. Although Sikorski invited him to participate in the emigrant government formed in France, Haller refrained from high politics after the death of Sikorski. He stayed in Great Britain after the war ended. Haller dictated his memoir in 1952.

István Kovács

NEBENROLLE IN EINEM FILM UND HAUPTROLLE IN DER GESCHICHTE
Der „blaue General” – Józef Haller

(Resümee)

In den 1930er Jahren waren neben Józef Piłsudski Marschall Edward Rydz-Śmigły, der Präsident der Republik Ignacy Mościcki und Außenminister Józef Beck die bekanntesten polnischen Politiker in Ungarn. Die beiden Generäle, die nach dem Jahr 1926 in die Opposition zu Piłsudski gezwungen wurden, Władysław Sikorski und Józef Haller, waren allenfalls den Mitgliedern verschiedener ungarisch-polnischer Gesellschaften sowie Diplomaten und Historikern bekannt. Doch Oberst Józef Haller, Kommandeur der II. Brigade der Polnischen Legion, die neben der österreichisch-ungarischen Armee auf der Seite der Mittelmächte organisiert worden war und sich später in den Kämpfen auszeichnete, hatte sich zu Beginn des Krieges bei der Verteidigung des Nordostens Ungarns einen Namen gemacht. Im Frühjahr 1918 stellte sein Ruhm den von Józef Piłsudski in den Schatten, der mit Berlin und Wien gebrochen hatte und dafür inhaftiert wurde. Haller hatte nämlich im Gegensatz zu Piłsudski im Sommer 1917 mit seinen Legionären dem österreichischen Kaiser den Treueeid geschworen. Nachdem aber das in Herausbildung begriffene Königreich Polen zum Jahreswechsel 1917/1918 einen Teil seiner Ostgebiete abtreten musste, um die Ukrainer für die Monarchie zu gewinnen, überquerte Haller bewaffnet, mit einem Teil der Truppen des 2. und 3. Regiments die Front und schloss sich dem 1. polnischen Armeekorps an, das aus den polnischen Soldaten der russischen Armee auf dem von der zaristischen Herrschaft befreiten Gebiet Russlands gebildet wurde. Die Warschauer Regentenregierung zählte auf ihn und ernannte ihn zum General. Nach seiner Ankunft in Frankreich im Juli 1918 wurde er zum Befehlshaber der dort im Aufbau befindlichen polnischen Armee, der so genannten „Blauen Armee“, ernannt. Diese gut ausgerüstete Armee von beinahe 7000 Mann erreichte Polen im Frühjahr 1919 und spielte eine wichtige Rolle bei der erfolgreichen Beendigung der Kriege mit den Deutschen, den Ukrainern in Galizien und den russischen Bol-

schewiken. Im Herbst 1939 hatte ihn Sikorski noch eingeladen, der polnischen Exilregierung in Frankreich beizutreten, doch nach Sikorskis Tod beteiligte er sich nicht mehr an der Politik auf höchster Ebene. Nach dem Krieg blieb er in England. Im Jahr 1952 diktierte er seine Memoiren.

István Kovács

SECOND RÔLE DANS UN FILM ET RÔLE PRINCIPAL DANS L'HISTOIRE
Le « général bleu » – Józef Haller

(Résumé)

Dans les années 1930, outre Józef Piłsudski, le maréchal Edward Rydz-Śmigły, le président de la République Ignacy Mościcki et le ministre des Affaires étrangères Józef Beck étaient les hommes politiques polonais les plus connus en Hongrie. Władysław Sikorski et Józef Haller, les deux généraux contraints de rejoindre l'opposition face à Piłsudski après 1926 n'étaient connus que des membres de diverses associations hungaro-polonaises, des diplomates et des historiens. Pourtant, le colonel Józef Haller, commandant de la 2e brigade de la légion polonaise qui s'est distinguée dans les combats aux côtés de l'armée austro-hongroise et des puissances centrales, s'est illustré dans la défense du nord-est de la Hongrie au début de la guerre. Au printemps 1918, sa renommée a éclipsé celle de Józef Piłsudski, qui fut emprisonné pour sa rupture avec Berlin et Vienne. Contrairement à Piłsudski, Haller a prêté serment d'allégeance à l'empereur d'Autriche avec ses légionnaires en été 1917, mais après que le royaume de Pologne ait été privé d'une partie de ses territoires orientaux en 1917 et 1918 afin de gagner les Ukrainiens, il a rejoint le 1er corps d'armée polonais avec des soldats des 2e et 3e régiments après avoir traversé le front en utilisant parfois leurs armes. Ce 1er corps d'armée polonais fut formé de soldats polonais de l'armée russe sur le territoire de la Russie libérée de la domination tsariste. Le conseil de régence de Varsovie comptait sur Haller et l'a nommé général. Après son arrivée en France en juillet 1918, il fut nommé commandant de l'armée polonaise, dite l'« armée bleue » alors en cours d'organisation. Cette armée bien équipée de près de 70 mille hommes est arrivée en Pologne au printemps 1919. Elle a joué un rôle important dans la conclusion réussie des guerres avec les Allemands, les Ukrainiens de Galicie et les bolcheviks russes. En automne 1939, Sikorski a invité Haller à rejoindre le gouvernement polonais en exil qui s'organisait en France, mais après le décès de Sikorski, il a cessé de faire de la politique à haut niveau. Après la guerre, il est resté en Angleterre. Il a dicté ses mémoires en 1952.

Иштван Ковач

КТО БЫЛ ЭПИЗОДИЧЕСКИМ ПЕРСОНАЖЕМ В КИНО, И ГЛАВНЫМ ГЕРОЕМ В ИСТОРИИ
«Голубой Генерал» — Йозеф Халлер

(Резюме)

В 1930-е годы, кроме Юзефа Пилсудского, самыми известными польскими политиками в Венгрии были маршал Эдвард Рыдз-Смиглы, президент республики Игнаций Мосцицкий и министр иностранных дел Юзеф Бек. О двух генералах, Владислав Сикорский и Юзеф Халлер, которые были вынуждены попасть в оппозицию против Пилсудского после 1926-ого года, было известно лишь максимум только членам различных

венгерско-польских обществ, а также дипломатам и историкам. Несмотря на то, что на стороне центральных держав выступил II польский легион, организованный рядом с австро-венгерской армией и отличившийся в боях командиром бригады полковником Юзеф Халлер, который приобрёл заслуги в защите Северо-Восточной Венгрии в начале войны. Весной 1918-ого года его известность затмила известность Юзефа Пилсудского, который порвал связи с Берлином и Веной и был по этой причине заключен в тюрьму. Потому что Халлер, в противоположность Пилсудскому, принял присягу австрийскому императору вместе со своими легионерами летом 1917-ого года, но после того, как организованное Польское Королевство с целью склонить на свою сторону украинцев лишилось части своих восточных территорий на переломе 1917 и 1918-их годов, он с частью солдатов 2-ого и 3-ого полков применяя оружие перешел фронт и присоединился к I. польскому военному корпусу, организованному из польских солдат русской армии на освобожденной от царской власти территории России. Регентское правительство в Варшаве рассчитывало на него и назначило его генералом. После того как в июле 1918-ого года он добрался до Франции, он стал командующим так называемой «голубой армией», которая была организована там польскими войсками. Эта высокооснащенная армия численностью около 70 000 человек прибыла в Польшу весной 1919-ого года и сыграла важную роль в успешном завершении войн с немцами, галицийскими украинцами и русскими большевиками. Осенью 1939-ого года Сикорский ещё пригласил его в организованное в изгнании во Франции польское правительство, но после смерти Сикорского он уже не участвовал в политике высокого уровня. Он остался в Англии после войны. Он продиктовал свой мемуар в 1952-ом году.

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM KÖNYVTÁRA

KEMÉNY KRISZTIÁN

A SZOLNOKI ÜTKÖZET

1849. MÁRCIUS 5.

HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM

SZEMLE

BÁRÁNY ATTILA – PÓSÁN LÁSZLÓ (SZERK.)

SZÁMŰZETÉS, FOGSÁG, SZABADULÁS A KÖZÉPKORI ÉS KORAÚJKORI EURÓPÁBAN

(DE–TKP Lendület „Magyarország a középkori Európában" kutatócsoport, Memoria Hungariae 13., Debrecen, 2021. 239 o. ISBN 978-963-490-354-3)

A kötet a Debreceni Egyetem – Tématerületi Kiválósági Program keretében a Lendület „Magyarország a középkori Európában" kutatócsoport által kiadott, *Memoria Hungariae*-sorozat 13. tagjaként jelent meg. A szerkesztők tizenkét olyan történetet ígérnek – köztük ismertebbeket és kevésbé ismerteket –, amelyekben közös motívum a száműzetés, a fogság vagy a szabadulás. A kötet térben és időben is meglehetősen széles horizontot érint. A felelevenített mozzanatok a 11–12. századi Kijevi Ruszban zajló dinasztikus küzdelmektől Hollandia aranykoráig, a Litván Fejedelemségtől szentföldi eseményekig ívelnek. A szerzői paletta tekintetében a szerkesztők is fontosnak tartották kiemelni, hogy a kötet sikeresen integrálta a hazai történeti kutatóműhelyek képviselőit, akik személyes sorsok bemutatásával igyekeztek emberközelibbé tenni és a vizsgálati fókusz leszűkítésével más megvilágításba helyezni a témát. A kiválasztott tematika nagy erőforrásokkal rendelkezik még, így a kötet szerzői és szerkesztői is vállalták, hogy az olvasók igényétől függően nyitottak e tartalékok kitermelésére.

Font Márta tanulmánya *(A dinasztikus küzdelmek vesztesei a 11–12. századi Kijevi Ruszban: a polocki Vszeszlav és Ivan Berladnyik)* a Kijevi Rusz sajátos dinasztikus küzdelmeit mutatja be két fogságba esett, majd kiszabadult fejedelem példáján keresztül. Az első esetben Bölcs Jaroszlav (1019–1054) három fia, Izjaszlav, Szvjatoszlav és Vszevolod csapta be és vetette börtönbe politikai ellenfeleit, Vszeszlavot és annak fiait 1067-ben. A korábbi polocki fejedelmet végül egy lázadás juttatta ki a börtönből, s emelte a nagyfejedelmi székbe. Uralma azonban hét hónap után összeomlott. Még saját fejedelemségét is csak komoly harcok árán sikerült visszaszereznie. A második példa Ivan Berladnyik[1] története, akit előbb 1145-ben Vlagyimirko szorított ki Halicsból, majd Jurij Dolgorukij fogságába esett, ahonnan valószínűleg sikerült megszöknie, hiszen 1158-ban már támadást indított a halicsi terület déli határánál. Ivan további sorsa összefonódott a Magyar Királyság keleti politikájával is.

Hunyadi Zsolt *(Templomos és johannita lovagok a hitetlenek fogságában)* a templomos és a johannita lovagrendnek a 11–13. században a Szentföldön, illetve az Ibériai-

[1] Bölcs Jaroszlav (1019–1054) unokája.

félszigeten fogságba esett tagjai sorsát igyekszik nyomon követni, valamint rámutatni a lovagrendek fogolykiváltási gyakorlatára is. A tanulmány térben túllép a kötet címében szereplő európai kereteken, hiszen a Pireneusi-félsziget mellett szentföldi kitekintéssel is szolgál. A szerző röviden felvázolja a keresztények fogságba vetésének gyakorlatát, amelynek fontos eleme, hogy az egyszerű katonákat vagy harcképteleneket kivégzik, illetve eladják rabszolgának, fogságba tehát csak az értékes foglyok kerülnek. Érdekes példa Odo de St. Amand templomos nagymester, aki megtiltotta rendtársainak, hogy kifizessék az óriási váltságdíjat, ezért muszlim tömlöcben halt meg. Máshogy állt ehhez a kérdéshez az 1187-ben Hattinnál fogságba kerülő Gerard de Ridefort nagymester, akinek szabadulásáért cserébe templomos rendtársai több szentföldi várat engedtek át. A nagymesterek hosszas raboskodásának keserű tanulsága miatt mindkét rend egyfajta helyettesi *(locumtentes)* méltóságokat alakított ki. A váltságdíj mellett szabadulást jelenthetett volna még az iszlámra való áttérés is, azonban ez csak nagyon elvétve volt jellemző. A lovagrendek történetében az egyik leghíresebb raboskodás Roger Stanegrave-é, akinek 34 évig tartó rabságáról számos forrás tanúskodik, így betekintést nyerhetünk a fogva tartás gyakorlatába is. Habár a lovagrendek kevésbé folytattak irgalmas rendekre jellemző tevékenységet, mégis kivették szerepüket a foglyok kiváltásából.

Bárány Attila *(Oroszlánszívű Richárd fogsága)* I. (Oroszlánszívű) Richárd 1192–1194-es, ausztriai, majd németföldi fogságának történetét tárja az olvasó elé. Tanulmánya nemcsak a foglyul ejtést, de annak lehetséges okait, előzményeit is rendkívül részletesen vizsgálja. A különböző források ütköztetésével, idézésével az olvasó Richárd történetén túl a különféle történetírói interpretációkat, esetleges a mögöttes propagandaszándékokat is megismerheti. Ezekkel a dilemmákkal, morfondírozásokkal kapcsolatban érezhető a szerző részéről egyfajta hermeneutikai gesztus, amely a laikus olvasót is közelebb hozhatja a történeti elemzésekhez. Végszavában Bárány rámutat, hogy Richárd raboskodása túlmutat önmagán, s egyszerre jelenti az Anjou „birodalom" erejének megroppanását, valamint a Magna Carta szellemiségének bölcsőjét.

A fogságba esett király tematikájához illeszkedik Pósán László tanulmánya *(Kęstutis litván fejedelem szökése a Német Lovagrend rabságából)*, aki Kęstutisnak a Német Lovagrendnél elszenvedett rabságát, majd szökését tárgyalja. A szerző fontos mérföldkőként említi Kęstutis fejedelemségét, így az 1350-es évekre már a litvánok is – felismerve az értékes cserealap lehetőségét – úgy bántak foglyaikkal, mint máshol Európában. Ezzel is magyarázható, hogy a fejedelmet 1361-es fogságba kerülése alkalmával bár szigorúan őrizték – napközben két lovag felügyelte a marienburgi ún. Magasvárban –, de meglehetősen nagy mozgási szabadsággal tartották. A szerző aprólékosan járja körbe a szökés megtervezésének és kivitelezésének lehetséges forgatókönyvét, amelyben nagy szerepet kapott egy feltételezhetően litván származású szolga. A szökés sikerén felbuzdulva Kęstutis támadásra szánta el magát, amelynek következtében újra a lovagrend fogságába esett, de ismét sikerült megszöknie. A sors

fintora, hogy a jól őrzött Marienburgból is megszökni képes fejedelem végül unokaöccse, Jogaila fogságában halt meg 1382-ben.

Kilépve a fejedelmek, királyok történeteinek narratívájából, Veszprémy László tanulmányában *(„Hol vannak a katonák?" A nikápolyi csata /1396/ hadifoglyai)* a nikápolyi csatát (1396) követő fogságokról olvashatunk. Hiánypótló a szerző bevezetője, amely összegzi a hadifogság jelenségének középkori kialakulását, melyben fontos lépcső volt a hattini ütközet, majd a százéves háború. A munka fő kérdése, hogy miért nem tértek haza az elfogott magyarok és nyugatiak a csatát követő években, évtizedekben. A szerző megjegyzi, hogy Mályusz Elemér eredményei óta szinte semmit sem gyarapodott a magyar foglyokra vonatkozó forrásbázis, s talán éppen ez lehetett Veszprémy egyik mozgatórugója, hogy e tanulmány végén közreadja Ilsvai Leusták nádor Leszbosz szigetéről írt végrendeletét. Az egyik választ a „hol vannak a katonák?" kérdésre Ibn al-Fazari, a csatában is jelen lévő damaszkuszi tudós adja meg, aki beszámol a keresztény foglyok szisztematikus kivégzéséről. A szemtanú Johann Schiltberger leírása szerint a haláltól csak a legelőkelőbbek és a húsz évnél fiatalabbak menekültek meg. Ő maga 16 évesen került oszmán fogságba, s csak 32 év távollét után tért vissza a nyugati világba. Az imént feltett kérdésre is tőle kaphatjuk meg a második választ, hiszen gondosan leírja az általa ismert rabok tartózkodási helyét. Veszprémy ezután apránként bogozza ki a váltságdíjak előállítására tett kísérleteket, az emögött meghúzódó itáliai kereskedői szálakat, valamint a követségek útvonalait. A tanulmány fő kérdésére végül a szerző adja meg a válasz harmadik részét: Zsigmond nem rendelkezett olyan kapcsolati és bizalmi tőkével, amely szükséges lett volna a gazdag hitelezők bevonásához, s így a magyar foglyok – élükön a nádorral – kiváltásához.

Az itáliai szálhoz némileg kapcsolódva, a velencei háborúban fogságba esettekről olvashatunk E. Kovács Péter tollából *(Foglyok a velencei háborúban, 1411–1412).* Munkáját a szerző tizenegy következtetésre fűzi fel. Bevezetőjében ő is megemlíti a hadifogság elüzletiesedését, majd felsorolja a magyar fogságba került velenceieket. Általános megállapítása, hogy a legértékesebb foglyokat a váltságdíj megérkezéséig Magyarországra küldték. Izgalmas Tristano Savorgnan, Velence-párti udinei kapitány két fiának fogságba esési története, amelyből a szerző arra következtet, hogy a hadifoglyok felett nem a Velencei Köztársaság, hanem a katonák és a zsoldosok rendelkeztek. Míg a velencei foglyokat főként misszilis anyagból ismerjük, addig a magyarok esetében főleg elbeszélő forrásokra támaszkodhatunk, amelyek hitelességéért maga E. Kovács sem vállal garanciát. A fogolysorsok részletes feltárását nehezíti, hogy sok esetben csak a fogság tényét közlik, annak körülményeit nem. Olvashatunk néhány szökésről is, mint Scalabrino de Treviso története, aki III. Pandolfo Malatesti velencei fővezér parancsnoksága alatt szolgálva esett fogságba s került a magyarok által birtokolt Udinébe, ahonnan végül sikerült megszöknie. E. Kovács munkáját egy rendkívül izgalmas vizsgálattal zárja: Felsőgyőrödi Pobor István történetét adja elő, de két, egymással teljesen ellentétes narratívában. A *Hayden White* és *Hayden White 2*

névre keresztelt alfejezetek célja az lehet, hogy bemutassa a történész felelősségét mint elbeszélőét a források megszólaltatásában. Gondolatmenete zárásaként Felsőgyőrödi Pobor István értékelésénél felteszi a kérdést: *„Black or White?”*, azaz itt is kétféle választ kaphatunk, akárcsak Hayden White-tól.

Árvai Tünde a Garai család nádori ágának fogságaival foglalkozik *(Foglyok és túszok a Garai család történetében).* Garai János (†1428), későbbi temesi ispán háromízben is fogságba esett. Ez egyrészt politikai fogságot jelentett, másrészt volt túsz, legvégül pedig hadifogoly. Miután őt családja kiváltotta, az ország bárói összefogtak, hogy a többi fogságban lévőt is ki tudják váltani. A tanulmányban soron következő Garai János özvegye, Mazóviai Hedvig házasságtörés, férjgyilkosság és kerítés vádjával került unokaöccse, Garai Miklós, macsói bán fogságába. A szerző kiemeli, hogy ez az 1435-ös eset volt az egyik legkorábbi precedens az örökös fogság büntetésére. Garai Lászlót (†1459), későbbi nádort Habsburg Frigyes (ur. III. Frigyesként 1452–1493) ejtette fogságba 1441-ben, miután többször betört Ausztria területére. Szabadon engedésének feltétele az volt, hogy segítenie kellett V. László királyt, így tehát hadifogsága egyfajta diplomáciai küldetéssé alakult át. 1447 elején László újra Frigyes nem kívánt vendégszeretetét élvezte, ahonnan egy túsz és jóvátétel ígéretével távozhatott. A tanulmány a hazai terminusok tisztázásával zárul, amely nyomán egyértelműen elválik egymástól az önként adott *(obses)* és erőszakkal ejtett fogoly *(captivus).*

A fogság egy teljesen más értelmezését használja tanulmányában Novák Ádám *(Hungarikák V. László gyámságának időszakából)*, aki a kiskorú V. László 1440 és 1452 között III. Frigyesnél töltött, gyámság alatti éveit aposztrofálja így. A szerző meg is magyarázza, hogy miért döntött e szóhasználat mellett: a magyar rendek is így értelmezték a helyzetet. A törvényesen megkoronázott magyar uralkodó s vele együtt a Szent Korona egy idegen ország királyának kezén volt. A tanulmány egyik fő célja – V. László fogságának bemutatása mellett – a forrásközlés, forrásbemutatás. Először az 1446-os radkersburgi fegyverszünet nyolc magyar főúri pecsétje kerül górcső alá. Az 1452-es, osztrák és magyar rendek között létrejött szövetség dokumentumát az ország politikai aktorainak a döntő hányada hitelesítette pecsétjével. A tanulmány egyik legnagyobb értéke az az adattár, amelyet a szerző az egyes pecsétekről közöl tulajdonosaik rövid biográfiájával együtt. A szfragisztikai elemzéseket végül egyfajta kodikológiai vizsgálat váltja fel, amely során a szerző alapos vizsgálat alá veszi a gyermek V. László könyvtárának azonosítható elemeit, például címereket, emberábrázolásokat. A tanulmány e részében nemcsak a külső jegyeket, de az adott kötetek funkcióit is megvizsgálja. A narráció mellett a szerző egy-egy fóliót, színes táblát is közöl a Bécsben őrzött kéziratokból.

Az uralkodói, fejedelmi „blokkba” illeszkedik Györkös Attila tanulmánya *(I. Ferenc francia király spanyol fogsága, 1525–1526)*, aki I. Ferenc francia király 1525–1526. évi spanyol fogságával foglalkozik, amely azért is érdekes, mert még a nemzetközi történészi közvélemény is gyakran összekapcsolja a paviai csatát követő fogságot

a mohácsi csatavesztéssel. A szerző nem először foglalkozik a „Nyugat árulásának" mítoszával (2. jegyzet), s ennek értelmében tanulmányának vizsgálati fókuszában is a körülmények mellett a fogva tartás diplomáciai vetülete, valamint a mítosz cáfolata áll. Az ütközet során az uralkodót kis híján lelőtte egy spanyol muskétás, de végül sikerült foglyul ejteni. A királyt előbb Észak-Itáliában, majd Spanyolországban őrizték. Fogsága mindaddig királyhoz méltó volt, amíg el nem utasította V. Károly feltételeit, miszerint Ferenc mondjon le itáliai követeléseiről, s engedje át a Burgundiai hercegséget és Artois grófságát a császárnak. Ezt követően Madridba szállították, ahol olyannyira megbetegedett, hogy orvosai is lemondtak róla. Csodával határos módon végül sikerült felépülnie, és szabadulásáért cserébe elfogadta a súlyos feltételeket, amelyeknek két fia túszul adása is része volt. A tanulmány következtetése, hogy Ferenc kapcsolatfelvétele I. Szulejmánnal inkább csupán diplomáciai fogás volt, semmint tényleges katonai szövetség. A cognac-i liga esetében pedig Györkös kijelenti, hogy nem járult hozzá Magyarország romlásához.

Tózsa-Rigó Attila tanulmánya *(Egy önkéntes „fogságba" vonulás története. V. Károly lemondásának és visszavonulásának körülményei)* eltér a korábbi tematikától, hiszen egy önkéntes száműzetést mutat be. A szerző részletesen tárja fel azokat az állomásokat, amelyek végül arra vezették V. Károlyt, hogy birodalmát felossza fia, Fülöp, és testvére, Ferdinánd között, majd 1556-ban kolostorba vonuljon. Súlyos lelki teherként nehezedett az uralkodóra számos, magával szemben állított elvárása, amilyen a Birodalom egységének kialakítása és a kereszténység védelme. Ezek kudarca és egy sor személyes tragédia vezetett a világi élettől való elzárkózásához. A gazdaságtörténeti perspektíva mellett a szerző nagy hangsúlyt fektet a pszichohistóriai megközelítésre, s így a személyes jellegű forrásokra. Ennek tükrében tárgyalja Károlynak Fülöp infánshoz írt intelmeit is. Hadszervezeti szempontból érdekes lehet az a tanácsa, hogy fia különböző nációkból válogatva katonáit, 30 000 gyalogost és 4000 lovast tartson fegyverben, de arra figyeljen, hogy őket ne együtt táboroztassa.

Illésházy István emigrációját, illetve politikai karrierépítését tekinti át Hiller István *(Emigráció, avagy út a hatalomba. Illésházy István).* A szerző rendkívül részletesen mutatja be Illésházy gazdasági tevékenységét, míg eljutunk a döntő ügyhöz. 1601-től a Kincstár pénzszűkében volt, amelyet a magyar arisztokrácia kárára kívánt rendezni. Két város ügyében került szembe a kamara Illésházyval, aki – hosszas levélváltás lezárásaként – megkérdőjelezte a döntés jogosságát és az uralkodó autoritását e kérdésben, minek következtében 1603. március 13-án fő- és jószágvesztésre ítélték. Az ítélet elől a főnemes előbb Morvaországba, majd Lengyelországba menekült. Ezt követően csatlakozott Bocskai István mozgalmához, amelyben aktív szerepet vállalt a különféle tárgyalások, s így a béketárgyalások alkalmával is. 1608-ban már az ország nádoraként látjuk. A szerző egyértelműen az emigrációhoz köti Illésházy politikai karrierjének megindulását, majd kicsúcsosodását, amely megteremtette a közel 350 éven keresztül életben maradó kétkamarás törvényhozást.

A kötet utolsó tanulmánya Hollandia aranykorával foglalkozik. Bozzay Réka *(Hadifogság a holland aranykor idején)* kiválóan foglalja össze bevezetőjében a hadifogság ottani körülményeit, amelynek javulása mögött elsősorban keresztény etikai motivációt láthatunk, mígnem eljutunk a háborús jog kérdéséhez. Igen érdekes, ahogy a szerző rámutat az egyes teoretikusok háborúhoz való viszonyulására. Hugo Grotius (1583–1645) németalföldi jogász például már nemzetközi jogi keretekben gondolkodott, amelynek részeként védte volna az emberek tulajdonát. A németalföldi szabadságharc során (1568–1648) kialakult a hadifoglyok tartásának szabályozott gyakorlata. Pontosan meghatározták a fogolytartás körülményeit, s rendfokozat alapján a kiváltás összegét is. Ez csak úgy valósulhatott meg, hogy az állam átvette a hadifoglyok felett gyakorolt jogot, amelyet korábban – hasonlóan az E. Kovács Péter tanulmányában tárgyaltakhoz – a foglyul ejtő katonák gyakoroltak. A szerző azonban arra is rávilágít, hogy e jogok teljesen eltérőek voltak a tengeri ütközetek esetében, ahol sok ideig megmaradt a magánszemélyek befolyása, s így az ellenséges foglyok módszeres kivégzése is.

A tanulmánykötet ismertetése során többféle tematikus blokk is körvonalazódott, mint az elit fogsága, különböző vallások, felekezetek közötti fogságba esés, önkéntes száműzetés. Mégis a kronologikus tárgyalás mellett döntöttünk, amely a rendkívül különböző témaválasztások ellenére lehetőséget nyújt az olvasónak egyfajta fejlődési ív megrajzolására.

A tematikus válogatás, személyes sorsok bemutatása, valamint a vizsgálati lépték csökkentése olyan izgalmas elbeszéléseket hozott létre, amely nem csupán a szakmai, de a szélesebb olvasóközönség számára is minőségi olvasásélményt biztosíthat.

Ónadi Sándor

HARALD SKALA – RÉFI ATTILA

A NÁDASDY-HUSZÁROK KÜLÖNÖS TÖRTÉNETEI A 18. SZÁZADBÓL

(Nemzeti Portrétár, Budapest, 2021. 123 o. ISBN 978-615-01-2202-1)

A szakember számára mindig öröm, ha egy új könyvsorozat első kötetét veheti kezébe. Annál nagyobb ez az öröm, ha az adott munka a szakterületével, esetemben az egyenruha- illetve viselettörténettel kapcsolatos.

A kötet bemutatása előtt azonban érdemes röviden kitérni a kiadóra, a Nemzeti Portrétár Alapítványra is. A szervezet elsődleges célja, hogy egy digitális adatbázisban összegyűjtsék, közrebocsássák és kutathatóvá tegyék a hazai vonatkozású történelmi portrékat, valamint támogassák az ezzel kapcsolatos tudományos tevékenységet. A megsüvegelendő célkitűzés gyümölcsének tekinthető annak a könyvsorozatnak az elindítása is, melynek első kötete a betléri (ma: Betilar, Szlovákia) Andrássy-kas-

télyban őrzött, az egykori Nádasdy-huszárezred tisztjeiről az 1760-as években készült portrésorozatot mutatja be. Bár a korszakban számos ezred készíttetett hasonló galériát a tisztikaráról, ezek legtöbbje mára elveszett vagy szétszóródott, az egyben maradt kollekciók ezért különleges értéket képviselnek a kutatók számára.

A betléri kastély gyűjteménye harmincöt tiszti portrét őriz, melyekről a közelmúltig eléggé csekély háttérinformáció állt rendelkezésre. Bár a festményeken feltüntették az ábrázolt személyek nevét és rendfokozatát, további adatok nem voltak elérhetőek róluk. E tekintetben a kötet létrejötte igazi áttörésnek számít, hiszen két kutató, a Németországban élő Harald Skala és szerzőtársa, Réfi Attila (mindketten a korszak avatott ismerői) igen sok adattal gazdagították a képsorozatot bemutató kötetet. Harald Skala szakterülete a spanyol örökösödési háború, Réfi Attila pedig a magyar huszárság 18–19. századi történetével foglalkozik, jelenleg a Károlyi Gáspár Református Egyetemen működő Huszártörténeti Kutatócsoport vezetője.

Magáról az alakulatról érdemes megjegyezni, hogy 1688-as alapításával a legrégebbi folyamatosan fennálló huszárezrednek számított. A könyv elején a szerzők néhány oldalban vázolták az ezred történetét, különös tekintettel arra az időszakra, amelyből a festmények származnak.

A portrékon olvasható nevek és az ezred fennmaradt mustrajegyzékeinek összevetésével megállapítható volt, hogy a festmények 1763–1764 folyamán készülhettek. Az egyes tiszteket is be tudták azonosítani a kutatók, így az ábrázolt személyekről feltalált adatok alapján a képek mellé egy-egy rövid életrajzot is sikerült fűzni. Ez tartalmazza a születési helyet és évet (utóbbi többször csak hozzávetőleges, mivel a mustrajegyzékek az életkort tüntették fel), valamint a katonai pályafutás részleteit, esetenként pedig a családi állapotot. Bár a szorosan vett huszártisztek zöme magyar vagy magyarországi származású volt, különös életutakkal is megismerkedhet az olvasó. Ilyen például Paul von Torres főhadnagy esete, aki Észak-Itáliában, Páviában látta meg a napvilágot, és valószínűleg spanyol felmenőkkel büszkélkedhetett. Ugyanígy megemlíthetjük báró Martin von Graevent, aki a svédországi Malmőben született, és a svéd hadseregben kezdte meg katonai pályafutását.

Viselettörténeti szempontból a portréegyüttes nagy érdeme, hogy a festő ecsetje nemcsak a tisztikart, hanem az ezredtörzshöz tartozó egyéb személyzetet is megörökítette. A jellegzetes huszáregyenruhák mellett a németes öltözetbe bújtatott ezredkáplán, hadbíró, szállásmester, illetve az ezredorvos viseletét is tanulmányozhatjuk a kötetben. Említésre méltó, hogy a felsoroltak közül csupán Birinyi Ferenc lelkész volt magyar származású, míg a többiek németajkúak voltak, sőt Haas hadbíró a Mainzi Választófejedelemségben, von Schwanhauser ezredorvos pedig Szászországban született. A huszártiszteket természetesen az ezred egyenruhájában festette meg az ismeretlen művész: zöld dolmányban, vörös lovaglónadrágban, fehér prémmel szegett zöld mentében, zsinórövvel, karddal az oldalukon, de fejfedő nélkül. Kivételt csupán báró Martin von Graeven és gróf Nádasdy Ferenc képvisel, őket ugyanis tábornoki

uniformisban láthatjuk. A képsorozat alkotóját egyébként nem sikerült azonosítani – megjegyzendő azonban, hogy Nádasdy portréját bizonyosan egy másik, szemmel láthatóan jobb képességekkel megáldott festő készítette el –, sőt az sem tisztázott, hogyan kerültek a portrék a betléri Andrássy-kastélyba.

Érdemes megjegyezni, hogy báró Graffenstein József alezredes kivételével valamennyi huszártiszt, sőt az ezredlelkész is bajuszt visel.

A képsorozathoz tartozik hat csatakép is: a boroszlói (Wrocław) csata, a város ostroma, Kolín, Leuthen, Zittau felégetése, valamint egy nem azonosított tengeri csata képe – valamennyi hadiesemény 1757-ben történt. Az összecsapások közül ki kell emelni a kolíni, valamint a leutheni csatát, hiszen mindkettő jelentős hatással volt az ezredtulajdonos, Nádasdy Ferenc karrierjére.

A 123 oldalas kötet kétnyelvű, magyar és szlovák szöveggel került az olvasókhoz. Értékét nagyban emeli a kiváló minőségű színes nyomtatás, így a képek kellően nagy méretben élvezhetőek és tanulmányozhatóak. A könyv a Nemzeti Portrétár Alapítványtól szerezhető be.

E sorok írásakor már nyomdába került a sorozat következő darabja, amely a Wurmser-huszárezred 1775–1797 között keletkezett tiszti portréit dolgozza fel. Remélhetőleg a Nemzeti Portrétár által megkezdett munka még sokáig folytatódik, és további katonai vonatkozású portrésorozatok közzétételére is sor kerül a jövőben.

Bálint Ferenc

HERMANN RÓBERT – BONA GÁBOR – MOLNÁR ANDRÁS

A 47. HONVÉDZÁSZLÓALJ TÖRTÉNETE, 1848–1849

(Zalaegerszeg Megyei Jogú Város Önkormányzata, Zalaegerszeg, 2020. 334 o. ISBN 978-615-6177-00-1)

2020. szeptember 16-án tartották meg Zalaegerszegen *A 47. honvédzászlóalj emlékezete* című tudományos konferenciát, ennek keretében nyílt meg a vonatkozó kiállítás, illetve mutatták be *A 47. honvédzászlóalj története, 1848–1849* című kötetet.

A munka célja – ahogy Balaicz Zoltán polgármester előszavában is olvashatjuk – jóval összetettebb egy történeti összefoglaló megjelentetésénél. Fontos célkitűzése, hogy helyi szinten emléket állítson nemzeti hőseinknek, emellett kielégítse a lokálpatrióták szellemi igényeit, de a legfontosabb a szakmai hiánypótlásra való igény. Zászlóaljtörténet szempontjából viszonylag gyengén áll a jelenlegi történetírás: a mintegy 160 honvédzászlóaljból kevesebb, mint 10 került feldolgozásra. Ezért különösen fontos *A 47. honvédzászlóalj története, 1848–1849,* mely az első zalai vonatkozású alakulattörténeti monográfiának tekinthető.

A leghíresebb zalai toborzású honvédzászlóalj történetét Hermann Róbert – a Magyar Történelmi Társulat elnöke és a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum parancsnokának tudományos helyettese – tollából olvashatjuk, míg a zászlóalj tisztikarát, életrajzi adattárát Bona Gábor hadtörténész, a Hadtörténeti Intézet egykori igazgatója dolgozta fel. A kötet harmadik szerzője, Molnár András – a Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltárának főlevéltárosa – a legénységi adattár, a zászlóaljhoz kapcsolódó levéltári dokumentumok, emlékiratok és visszaemlékezések összegyűjtésével járult hozzá a tartalom teljességéhez.

Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc zalai vonatkozásaival számos helytörténeti munka foglalkozott már, főként tanulmányok formájában. Önálló kötetként eddig csupán két munka jelent meg a témában: Béres Katalintól *A szabadságharc emlékei Zalában* (1999), valamint a Bona–Hermann–Molnár szerzőhármas által jegyzett *A szabadságharc zalai honvédei, 1848–1849* (1992) című tanulmánykötet.

Bár utóbbi sok hasonlóságot mutat a kezünkben tartott művel, markáns különbségek is akadnak, mivel abban két másik zalai toborzású honvédzászlóalj, a 7. és az 56. számú története is olvasható. A korábbi összeállítás kutatásaira alapozva emelték ki a szerzők és bővítették önálló kötet terjedelműre a legvitézebb zalai honvédzászlóalj történetét.

A kereskedelmi forgalomba nem kerülő könyv öt nagyobb fejezetből áll. Az elsőben – a kutatási nehézségek bemutatását követően – a zászlóalj történetét ismerhetjük meg. 1848. augusztus 13-án Batthyány Lajos gróf elrendelte az „önkéntes mozgó nemzetőri csapatok” felállítását. Szeptember 15-én Csány László kormánybiztos utasítása szerint Zala megye 1000 főnyi önkéntes kiállítására lett felszólítva. A nehézkesen kiállított nemzetőrséget több turnusban küldték le a Dráva vonalára, majd újabb felszólítás érkezett a megyéhez, miszerint a gyakorlottabb nemzetőrökből járásonként 200 fős századokat állítsanak fel.

Gyika Jenő őrnagy, az egyik század parancsnoka már szeptember 30-án kérelmezte az önkéntes csapatok zászlóaljjá való átalakítását. A még alakulófélben levő zászlóalj 1848. október 3-án Nagykanizsa visszafoglalásánál esett át a tűzkeresztségen (mellyel sikerült az Albert Nugent alezredes vezette helyőrség utánpótlási vonalát elvágniuk), majd továbbküldték őket Kiskanizsa felé. Október 7-én az ütközet után visszarendelték az alakulatot Nagykanizsa védelmére. Az október 14-én körülbelül 700 főt számláló alakulat fegyverben, ruhában és a megajánlott napidíjakban is hiányt szenvedett.

A hivatalosan november 11-én megalakuló 47. honvédzászlóalj élére Gyika Jenő őrnagy került. Az alakulat Perczel Mór vezénylete alatt részt vett a Muraköz visszafoglalásában, a stájerországi betörésben, november 8-án a friedaui ütközetben, valamint a „drávai hadtest” további kisebb összecsapásaiban. Perczel, miután utasítást kapott, hogy csatlakozzon Görgei tábornok feldunai seregéhez, Kossuth levelét megszívlelve – melyben „valami győzelmecskét” várt „édes Móricom”-tól –, december 30-án Mórnál ütközetet vállalt Jelačić csapataival szemben. Miután a „győzelmecske” reményei

szertefoszlottak, a Perczel-hadtest következő feladata a Tisza vonalának védelme volt. A hadtest és azon belül a 47. honvédzászlóalj Szolnoknál és Ceglédnél is vereséget mért Windisch-Grätz cs. kir. dandárjára.

Miután Perczel hadtestéből egy hadosztályt Franz Schlik tábornok ellen küldtek, benne a 47. zászlóalj is Kazinczy Lajos alezredes parancsnoksága alatt Henryk Dembiński altábornagy csapatainak kötelékében harcolt tovább. Február 14-én részt vett a tornaljai, a pétervásári ütközetekben, majd a február 26–27-én vívott kápolnai csatában.

A tavaszi hadjárat során a zászlóalj már Görgei Artúr tábornok parancsnoksága alá tartozott. Éder József – a zászlóalj egyik hadnagya – a tápióbicskei ütközet hőseként emlékezik meg Görgeiről, aki a szétzilálódott honvédcsapatok közé lovagolva teli torokból üvöltötte: „Álljatok meg nyomorultak, mert aki még egy lépést tesz előbbre, levágom, mint a kutyát!" E szavaknak nagy hatása lett, ezt bizonyítják a tápióbicskeit követő isaszegi, nagysallói, majd komáromi győzelmek is. A zászlóalj legdicsőségesebb pillanatait ennek ellenére a tavaszi hadjáratot lezáró haditett, Buda ostroma hozta el. A 47. honvédzászlóalj zászlós őrmestere, Püspöky Grácián elsőként tűzte ki a magyar zászlót a várfalra.

Buda ostromát követően a zászlóalj Nagysándor József tábornok alatt szolgált, továbbra is az I. hadtest kötelékében. Miután végigharcolták a Vág menti hadjáratot, részt vettek a július 2-ai komáromi csatában a Haynau vezette cs. kir. sereg ellen, majd Vác felé menet július 15-én sikeresen kiverték az orosz fősereg előőrsét a városból. Ezt követően Vácról kivonulva Görgei bravúrosan kikerülte az orosz főerőket, majd Tokajnál átkelt a Tiszán. A parancsnok ekkor már súlyos fejsebével vezette seregét a gyülekezési pontnak kijelölt Szeged felé. 1849. augusztus 2-án a zászlóalj oldalvédként részt vett a vesztes debreceni csatában, majd 11 napra rá Nagysándor József tábornok vezetése alatt tette le a fegyvert a világosi vár alatti szőlősi mezőn. A nyári hadjárat kényszerű visszavonulásait a végső összecsapásra való felkészülésként értelmező honvédek számára sokkoló volt a fegyverletétel ténye.

A kötet második fejezetében Bona Gábortól olvashatunk röviden a zászlóalj történetéről, valamint tisztikarának összetételéről és a fegyverletételt, majd a kiegyezést követő sorsáról. Részletes információkat kapunk a kezdetben önkéntes nemzetőri alakulat első tisztjeiről, kiknek századosai között találjuk a kötetben szereplő visszaemlékezések szerzői közül Szabó Samut és Kerkapoly Tivadart. Rajtuk kívül szintén visszaemlékező az alakulat egyik számvevő tisztjévé kinevezett Spur János is.

A második egység fontos konklúziója, hogy a tisztek többsége Zala megye középnemességéből származott. Ritkán rendelkeztek katonai előképzettséggel, ennek ellenére az alakulatból öten kapták meg a Magyar Katonai Érdemjel III. osztályát, köztük a hős zászlós őrmester, Püspöky Grácián is. Arányaiban a római katolikus vallásúak domináltak, s a legtöbb tiszt a földbirtokosok, a diákok vagy a joggyakornokok (jurátusok) közül került ki. Kor tekintetében nagyobb volt a szórás. Bár az átlagéletkor

24 év volt, a legidősebb tiszt, Sípos Pál 62 éves volt, míg a legfiatalabb, Egressy Ákos még a 17. évét sem töltötte be.

A fegyverletételt követően a zászlóalj 20 tisztjét ítélték kényszersorozásra alkalmasnak, de a többségük pénzmegváltás útján vagy tartós szabadságolás révén 1859 és 1860 között leszerelt. Deák Ferenc passzív magatartása – aki szintén a megye szülöttje volt – a kiegyezésig hatott az egykori honvédekre, akik csak 1867 után vállaltak hivatalokat, ugyanakkor kivétel nélkül tagjai lettek a Zala megyei Honvédegyletnek.

A harmadik fejezetet a Hermann Róbert és Molnár András által összeírt legénységi adattár képezi. Az 1992-es kötet már tartalmazott egy 160 oldalas összesített Zala megyei legénységi névtárat, melyben a honvédek nevei településenként csoportosítva szerepeltek, míg jelen kötetben ábécésorrendben olvashatóak. A legénységi adattár fő forrásai a parancskönyv, a szökevénykimutatások, a sebesültjegyzékek, a kinevezési és átvezénylési előterjesztések, valamint a kórházi kimutatások névsoraiból lettek összeállítva, a legfontosabbnak ugyanakkor a Zala megyei Honvédegylet törzskönyve bizonyult. A források alapján körülbelül 1650 fő szolgálhatott a zászlóaljban, közülük az adattárban 815 neve szerepel.

A szintén Hermann Róbert és Molnár András által szerkesztett negyedik fejezetet a 47. honvédzászlóalj fennmaradt iratainak okmánytára alkotja. Mivel az alakulat saját iratanyagáról nem tudunk beszélni, maga az okmánytár a töredékesen megmaradt parancskönyv iratait, a zászlóalj parancsnokainak, tisztjeinek jelentéseit, átiratait, leveleit foglalja magában.

A mű utolsó fejezetét a visszaemlékezések teszik ki, melyek közül egyedül Egressy Ákos emlékirata jelent meg önálló kötetként.[1] Éder József visszaemlékezéseit részletekben közölte az *1848–49. Történelmi Lapok* című folyóirat (1893, 1895; idézi az ismertetett kötet, 264–274. o.), Kerkapoly Tivadar százados visszaemlékezése pedig szintén olvasható volt már nyomtatásban[2]. Az ismertetett műben legtöbbet idézett Szabó Samu százados emlékirata Hermann Róbert munkája nyomán jelent meg az *Egerszegi történeti tanulmányok 2010* című kötetben.[3] Nagy újdonsága azonban a kiadványnak Spur János főhadnagy visszaemlékezése, amely először került nyomtatásra, ugyanis önéletírását – egy rövid részletet leszámítva – eddig csak a MNL Országos Levéltárában lehetett megtekinteni. E nagyszabású kötetnek talán kevésbé szembetűnő ez az erőssége, vagyis, hogy Egressy, Szabó vagy Éder visszaemlékezései által új nézőpontból ismerhetjük meg a honvédek mindennapjait. Képet kapunk az ellátás nehézségeiről vagy arról a dicsőséges orosz ármádiáról, melynek halottjai idegenben,

[1] *Egressy Ákos:* Emlékeim az 1848–49-dik évi szabadságharcz idejéből. Budapest, 1893.

[2] *Novák Mihály:* Zalavármegye az 1848–49. évi szabadságharczban. Zalaegerszeg, 1908. 234–239. o.

[3] *Hermann Róbert:* Szabó Samu honvédszázados emlékirata a 47. honvéd zászlóalj történetéről. In: Egerszegi történeti tanulmányok 2010. Szerk. *Molnár András.* (Zalaegerszegi Füzetek 11.) Zalaegerszeg, 2010. 131–173. o.

temetetlenül feküdtek, és akiket Debrecen felé menet a magyaroknak kellett homokkal betakarniuk. „Csodás játéka a sorsnak; […] hogy mi temessük azokat, kik bennünket jöttek temetni" – olvasható Egressy Ákos feljegyzései között.

A 334 oldalas, igényesen kivitelezett, keményfedeles kötet borítóján Than Mór vízfestménye látható Buda várának bevételéről. A kép központi figurája Inkey Kázmér őrnagy, aki kivont szablyával vezeti a 47. honvédzászlóalj katonáit, míg a hátlapon Püspöky Grácián alakja látható. A kötetben található 214 darab illusztráció – köztük csatajelenetek, táblázatok és színes térképek – érdekfeszítőbbé, egyben követhetőbbé teszik a művet. A tájékozódásban és az említett személyek beazonosításában segítenek a különböző fekete-fehér és színezett litográfiák, fa- és acélmetszetek, víz- és olajfestmények, valamint ceruzarajzok. A zászlóalj részletes csapatmozgásainak követését a kötet végén található 23 db színes térkép segíti. Leheletnyi kritikaként felróható, hogy néhol szerencsésebb lett volna a térképeket a kötet szöveges részébe (is) beilleszteni, így lapozás nélkül lehetne elhelyezni a történéseket a földrajzi térben. Bár a közreadó szándéka szerint a kötet az iskolás korosztály számára oktatási segédanyagként is alkalmazható, a gazdag képanyag és térképmelléklet ellenére is elsősorban a szakmai közegnek és a téma iránt elhivatott olvasóknak ajánlható.

Zárásként hadd idézzem fel a kötet számomra legértékesebb üzenetét, melyet Egressy Ákos hadnagy visszaemlékezése őrzött meg, miszerint a honvéd legénység a többszörös túlerővel szemben sem akarta letenni a fegyvert: „halva igen, de élve nem kapitulálunk" (291. o.) – hangzott el az egyöntetű fogadalom 1849. augusztus 10-én az aradi táborban.

Gulyás Adrienn

ROSONCZY ILDIKÓ

A BIZTOS GYŐZELEM TUDATÁBAN
Miklós cár és fővezére az 1849-es magyar hadjáratról orosz levéltári források alapján

(Magyar Napló, Fókusz Egyesület, Budapest, 2021. 348 o.
ISBN 978-615-5641-50-3)

Az 1849 nyarán bekövetkező invázió volt az első alkalom, hogy az „Északi Koloszszus" döntő módon avatkozott be Magyarország történelmébe, hiszen a szabadságharc során kialakult, az addig jobbára döntetlen körüli helyzetet egyértelműen az orosz fél billentette a császári-királyi oldal javára. Ez a hadjárat így kezdettől a magyar érdeklődés homlokterébe került, ám az alapos, levéltári forrásokra épülő kutatások előbb az orosz levéltárak bizonyos fokú zártsága, utóbb a szinte 1980-ig tartó ideo-

lógiai megkötések miatt viszonylag szerény eredményeket hoztak. 1990 óta azonban egyre-másra jelentek meg a vonatkozó korábbi orosz összefoglalók, forrásmunkák, visszaemlékezések magyar fordításai, valamint komoly levéltári kutatásokon alapuló szakmunkák is. Ezek már egyre jobban megmutatják a korábban monolit tömbként kezelt cári hadsereg vezetőinek, tábornokainak és tisztjeinek egyéniségét, a hadsereg belső életét, illetve a hadjárat lefolyását orosz szempontból. E művek sorába illeszkedik Rosonczy Ildikó tavaly megjelent újabb munkája, amelyben az orosz beavatkozás történetének elsőszámú szakértője I. Miklós cárnak és hadserege fővezérének, Ivan Fjodorovics Paszkevics tábornagynak a magyarországi hadjárat alatt folytatott levelezését mutatja be.

A kötet első felét egy igen alapos tanulmány alkotja, amelynek bevezetőjében a szerző röviden felvázolja az invázió előtörténetét és indokait; bemutatja, hogyan változtak az orosz elképzelések az alkalmazandó erők mértékét és a főparancsnok személyét illetőleg, míg végül Paszkevics tábornagy közel 200 000 fős haderővel megindult a magyar határ felé. Emellett olyan témákat is igyekszik tisztázni, mint I. Ferenc József osztrák császár meg nem történt kézcsókja a cárnak, vagy az 1945 utáni hivatalos magyar marxista történetírás feltűnő érdektelensége a beavatkozás iránt, illetve ügydöntő szerepének tudatos torzítása, kisebbítése. Végül Rosonczy ismerteti, hogyan sikerült az orosz levéltárakban rábukkannia I. Miklós és Paszkevics egymáshoz írt leveleire, illetve köszönetet mond azon orosz, francia és magyar szakembereknek, akik segítették kutatásait.

A tanulmány első fejezete magával Paszkeviccsel foglalkozik, bemutatva azt az utat, amelyet bejárva az egyszerű kozák felmenőkkel rendelkező fiatal nemes élete végére az orosz haderő főparancsnokává, I. Miklós cár elsőszámú tanácsadójává és – mondhatni – szinte bizalmasává vált. Ivan Fjodorovics Paszkevics 1782. május 19-én született Poltavában, ahonnan előbb a szentpétervári hadapródiskolába, majd a cári gárdába került mint I. Pál cár szárnysegéde. 1805-től átlépett a hadsereghez, amely kötelekében végigharcolta a napóleoni és a török háborúkat, ahol mindvégig kitűnt bátorságával, vállalkozószellemével és gyors helyzetfelismerésével. 1810-től már vezérőrnagy, az 1812–14. évi hadjáratokban hadosztályparancsnok. Párizs bevétele után I. Sándor cár mutatta be Miklós hercegnek, akivel hamar elmélyült a kapcsolata, ami meghatározta további pályafutását is. I. Miklós 1825-ben bekövetkező trónra lépése után Paszkevics már hadtestparancsnok főhadsegédként az új cár legmegbízhatóbb támasza lett. Sorra kapta a legnehezebb feladatokat, amelyeket sikeresen oldott meg: Perzsiát 1828-ban, a Török Birodalmat 1829-ben, míg a lengyel felkelést 1831-ben győzte le, amiért cserébe tábornagy, Jereván grófja, majd Varsó hercege, emellett szinte az összes magas rangú orosz kitüntetés birtokosa lett. A Lengyel Királyság helytartójaként és az 1. (nyugati) hadsereg parancsnokaként a birodalom egyik legfontosabb emberének számított, így nem csoda, hogy a „magyar lázadás” 1849-es leverésére is őt küldte a cár. Utolsó feladata a krími háborúban a dunai hadsereg vezetése volt, de itt

már nem ért el különösebb eredményeket, és patrónusát alig egy évvel túlélve, végül 1856. február 1-jén halt meg Varsóban.

Noha rendkívül sikeres pályát futott be, származása miatt mindvégig parvenünek, felkapaszkodott „jöttmentnek" tartotta a régi orosz arisztokrácia és a tábornoki kar, amelynek tagjai között szinte csak ellenségei, illetve irigyei voltak, ami személyiségére is negatívan hatott. A kortársak jellemzése szerint az állandó bizalmatlanság, gyanakvás, hiúság, önteltség, a lenézéstől való rettegés élete végére már meglehetősen eluralkodott a tábornagyon, és ez befolyásolta tevékenységét is. A kötet első részét az orosz historiográfia Paszkevics hadvezéri képességeiről és történelmi szerepéről szóló összefoglalója zárja, amelyben Rosonczy Ildikó a 19. század végétől napjainkig mutatja be a különböző korszakok szakértőinek értékeléseit, amelyek a „szimpla középszerű tábornok" minősítéstől egészen az orosz történelem kiemelkedő hadvezéreként való besorolásáig terjednek.

A tanulmány második fejezete az 1849. évi nyári hadjárattal foglalkozik, és azt az orosz fél szemszögéből mutatja be. Noha maga Paszkevics a hadjárat után I. Miklós számára készített összefoglalójában úgy állította be a történteket, mintha kezdettől manőverezéssel szándékozott volna kikényszeríteni a sikert, ami be is következett, ez azonban nem állja meg a helyét. A haditerv szerint ugyanis a határt több oszlopban átlépő orosz csapatoknak az egyesülés után Pest felé kellett előrenyomulniuk, hogy valahol a magyar főváros és Komárom között a cs. kir. fősereggel együttműködve a magyar főerőket bekerítsék, döntő csatára kényszerítsék, majd megsemmisítsék. Noha az orosz haderőnek a hadjárat első szakasza végén, 1849. július 15–17. között Vácnál sikerült végül megütköznie a magyar fősereggel, az azonban vissza tudott vonulni, ami új helyzetet teremtett. A szerző érzékletesen mutatja be az első szakasz eseményeit, és megjegyzi, hogy noha ez nagyobbrészt az orosz tervek szerint zajlott, a kolerajárvány, az utánpótlási nehézségek, valamint a magyar fél erőinek túlbecslése miatt a cári haderő már ekkor lassabban haladt előre a vártnál, és végül a cs. kir. haderővel való kapcsolatfelvétel is meghiúsult. A második szakasz pedig még inkább az orosz fél elvárásaitól eltérően alakult. A Görgei Artúr tábornok vezette magyar hadsereg ugyanis nemhogy kicsúszott a tervezett átkarolásból, hanem Miskolc környékén elvágta a cári fősereg utánpótlási vonalát, majd a Sajó és a Hernád vonalán megállva rajta is maradt azon, innen pedig semmilyen frontális támadással nem sikerült kimozdítani. A megoldást végül a Tiszafürednél végrehajtott átkelés hozta meg Paszkevics számára, ám a feldunai hadsereg bekerítése megint nem sikerült: csak oldalvédjét tudta augusztus 2-án Debrecennél megverni. A tábornagy eredeti elképzeléseitől eltérően egyre délebbre kényszerült vonulni, miközben ellátása igencsak akadozott. Így szinte megváltásként érte a hír, miszerint Görgei hadserege augusztus 13-án önszántából kapitulált az elővédet képező III. orosz hadtest csapatai előtt. A fejezet záró részében Rosonczy Ildikó az orosz szemtanúk és szakértők szemüvegén keresztül értékeli a tábornagy hadvezetését, és joggal állapítja meg, hogy a kortársak bírálata többnyire

igaznak bizonyult: Görgei attraktív hadvezetése mellett Paszkevics hibái döntő mértékben hozzájárultak a hadjárat elhúzódásához.

A tanulmány harmadik fejezete az orosz főparancsnok leváltásának kérdését járja körül. Mivel a bevetett cári haderő mérete, kiképzettsége és fegyelme szinte előre garantálta a sikert, a hadjárat vontatott menete miatt I. Miklós udvarában hamar felütötte fejét az elégedetlenség. Paszkevics ellenfelei és riválisai természetesen mielőbb igyekeztek felhasználni ezt, hogy ellenlábasukat megbuktassák a cárnál. I. Miklós türelme viszont egészen augusztus elejéig tartott, és csak e hónap 6-án írott levelében adott hangot erőteljesebben elégedetlenségének. Paszkevics azonban részben a külső viszonyokra, részben saját parancsnokai hibájára hivatkozva megbékítette uralkodóját, és noha maga is felvetette, hogy lázas betegsége miatt a hadműveletek elnyúlása esetén átadná a főparancsnoki pozícióját, a cár közös múltjuk és a presztízs miatt is végül kitartott személye mellett. A szerző részletesen bemutatja azt a többtényezős „játszmát", amelyben I. Miklóst egyszerre próbálta befolyásolni saját udvara, a bécsi kormányzat, illetve a bevetett orosz hadsereg elégedetlen tábornoki és tisztikara, de a régi bizalmi kapcsolat végül döntőnek bizonyult.

A tanulmány negyedik fejezete az orosz fél tárgyalásokhoz és amnesztiához való viszonyát ismerteti. A szerző itt részletesen bemutatja, hogyan került sor a két hadsereg közötti kapcsolatfelvételre, amely aztán a magyar kormány tárgyalási kísérleteihez is elvezetett. Paszkevics azonban a cár utasításainak megfelelően mind a „lázadó" kormányzat, mind annak hadserege felől érkező, akárcsak baráti gesztusokat is eleve elutasította, és erre utasította alparancsnokait is. Így abban, hogy békésen végbemehetett a fegyverletétel gróf Fjodor Vasziljevics Rüdiger lovassági tábornok csapatai előtt a Világos alatti szőlősi mezőn, a nevezett tábornoknak komoly szerepe volt. Az amnesztiával kapcsolatban Paszkevics – uralkodójához hasonlóan – már békülékenyebb hangot ütött meg, de ezt nem a „lázadókkal" való rokonszenv, hanem csak a császári-királyi félénél józanabb politikai szemmérték: az Osztrák Császárság nagyhatalmi állásának fenntartása ösztönözte. Ez okból mind Paszkevics, mind pedig Rüdiger tett bizonyos lépéseket a fogoly magyar tábornokok és tisztek érdekében, de I. Miklós cárhoz hasonlóan megelégedtek a homályos osztrák ígéretekkel a törvényes bírósági eljárások után adandó amnesztiáról.

A tanulmány utolsó, ötödik fejezete a Varsóban tartózkodó cár és hadserege közti kapcsolattartást vizsgálja. Noha ekkor már rendelkezésre állt a vasút, és a postaútvonalak is jól működtek, I. Miklós nem elégedett meg Paszkevics leveleivel, hanem rendszeresen küldött futárokat is az orosz főhadiszállásra, hogy a hadsereg helyzetéről és hangulatáról tájékozódjon. Ezek egyrészt a cári segédtisztek, másrészt pedig a tábori vadászok altisztjei voltak, akiktől a cár így egyszerre tudott „felülről" és „alulról" is képet kapni, akár élőszóban is az eseményekről. A háborús viszonyok között azonban ez nem volt veszélytelen vállalkozás: több futár is fogságba esett, két tábori vadász pedig csak Komárom kapitulációjával egyidőben szabadult ki 1849 szeptemberében.

A kötet második felét alkotja a tulajdonképpeni okmánytár, amelyben I. Miklós és Paszkevics a hadjárat alatt egymáshoz írott, összesen 46 levele, valamint a tábornagy 1850-ben írt két utólagos feljegyzése, illetve az ahhoz csatolt 3 levél kapott helyet. Noha I. Miklós leveleit Paszkevicshez Alekszandr Petrovics Scserbatov, a tábornagy életrajzírója már korábban közreadta, és annak vonatkozó része magyar nyelven is napvilágot látott[1], ám az orosz fővezér uralkodójához írt jelentései eddig nem voltak ismeretesek. Rosonczy Ildikó azonban kutatásainak köszönhetően a Moszkvában lévő Oroszországi Állami Hadtörténeti Levéltárban, a hadügyminisztérium iratanyagában megtalálta Paszkevics 25 eredeti levelét a cárhoz, míg a Szentpétervároon található Oroszországi Állami Történeti Levéltár Paszkevics-gyűjteményében a tábornagy leveleinek fogalmazványait, egyéb feljegyzéseit, illetve a magyar hadjáratról készített utólagos összefoglalóit is fellelte. A két levélíró küldeményeit most egymással párban, kronológiai sorrendben adta közre, amelynek köszönhetően eddig még nem tapasztalt mélységben láthatunk bele a cár és a tábornagy kapcsolatába, terveikbe, illetve magának Paszkevicsnek a gondolataiba is.

A levelezés első darabja a tábornagy 1849. június 19-én (a Julián-naptár szerint június 7-én) Bártfán kelt levele, míg az utolsó I. Miklós cár Varsóban, augusztus 25-én írott üzenete. A levélváltás lényegében teljesen folyamatos: a két fél szinte postafordultával értesítette egymást a harctéren, illetve a hátországban, valamint a külföldön történtekről. Paszkevics igyekezett mindenről alaposan tájékoztatni koronás urát, aki többnyire egyetértőleg nyugtázta ezeket, illetve egy-egy észrevétellel, felmerült problémával kapcsolatos megoldással segítette „atyai parancsnokát". A hadjárat első felében nem is voltak köztük nézeteltérések; minden kis sikeres összecsapást nagy elégedettséggel vettek tudomásul, és közös meggyőződésük volt, hogy a magyar főváros közelében a játszma hamarosan véget ér. Ám az 1849. július 15–17. között vívott váci csatától kedvezőtlen fordulatot vett a hadjárat. Paszkevics, akit valamilyen lázas betegség is kínzott, egyre inkább elvesztette az események feletti kontrollját. Eredmények híján leveleiben egyre nagyobb teret szentelt a cs. kir. fősereg alkalmatlanságának, illetve parancsnoka, Julius von Haynau táborszernagy összeférhetetlen személyének, amely akadályozója a sikeres együttműködésnek, míg saját seregével kapcsolatban egyre többet hibáztatta alparancsnokait, akik közül többeket megrovásban részesített, valamint leváltott. Görgei hadseregét azonban továbbra sem tudta megsemmisíteni, amit I. Miklós egyre nehezebben tolerált, és végül augusztus 6-án írt levelében határozottan hangot is adott elégedetlenségének. A cár azonban, akit közben több családi tragédia is ért, nem vesztette el bizalmát Paszkevics iránt, aki végül a magyar fősereg lefegyverzésével zárta a hadjáratot, noha ebben a főszerep Rüdigernek és Görgeinek jutott. A tábornagy augusztus 16-án a szőlősi fegyverletételről írott leveléből árad a megkönnyebbülés, a cár válaszleveléből nemkülönben: az orosz erőfölény ellenére

[1] *Scserbatov, A. P.:* Paszkevics Magyarországon. Ford. *Gerencsér Zsigmond.* Budapest, 1984.

egyre inkább elhúzódó, mind kínosabbá, veszteségesebbé és költségesebbé váló hadjáratot sikerült dicsőséggel zárni. Az utolsó levelek már a kivonulás menetrendjével, a hadifoglyok sorsával, illetve a politikai következményekkel foglalkoznak.

A dokumentumgyűjtemény végén kapott helyet Paszkevics utólagos összefoglalója a magyar hadjáratról, illetve az ehhez tartozó három melléklet. A tábornagy valószínűleg csak a hazatérés után szembesült azzal, milyen elégedetlen volt működésével a cári udvar zöme, valamint a vele ellenséges tábornoki kar. Ennek ellensúlyozására és uralkodója korábban igényelt tájékoztatására készült el az az írás, amelyet Pjotr Kononovics Menykov táborkari alezredes, az orosz fővezér beosztottja állított össze 1850-ben, majd orosz nyelven 1851-ben Szentpétervároon, németül pedig 1851-ben Berlinben jelent meg nyomtatásban.[2] A munka során számos feljegyzés született Paszkevics kezétől, amelyeket Menykov csak 1875-ben publikált. Az utólagos beszámoló most először olvasható magyarul, az alezredes megjegyzéseivel és lábjegyzeteivel kiegészítve. A két részre osztható feljegyzésen vörös vonalként húzódik keresztül a tábornagy önigazolási kísérlete, melyben azt igyekszik bebizonyítani, hogy minden terv szerint történt, és a hadjárat elhúzódása főleg a cs. kir. hadsereg és Haynau inkompetenciájának, másrészt a külső körülményeknek (kolera, ellátási gondok), illetve az orosz alparancsnoki kar önfejűségének köszönhető. A három levélmelléklet közül az első kettő a cs. kir., illetve a cári főparancsnokság Arad kapitulációja körüli diplomáciai „pengeváltásának" körülményeivel, míg a harmadik Haynau 1850-es leváltásával foglalkozik.

Az igényes kiállítású, színvonalas kötetet bibliográfiaként is helytálló rövidítésjegyzék, személy- és helynévmutató, valamint képmelléklet zárja.

A könyvben, mint minden munkában, előfordulnak kisebb betű- és nyomdahibák, valamint elírások is. A „jól takart állás" helyett célszerű inkább a „jól fedett állás" kifejezést használni (67. o.). A Görgey Ármin-féle különítmény nem július 12-én, hanem már július 2-a után csatlakozott a fősereghez, így részt vett a július 11-i komáromi csatában is (170. o. 365. lábjegyzet). Az 1849. június 28-i tokaji átkelésnél az orosz csapatok aligha Knezić Károly tábornok katonáit szorították vissza, mivel ő június 20-ig a III. hadtest parancsnoka volt, leváltása után pedig a fővárosba távozott, és csak július közepén került az ekkorra már dandárerejűvé növelt tokaji különítmény élére (172. o. 371. lábjegyzet). Az „ütközetet adnak" helyett célszerűbb az „ütköztet vállalnak" kifejezést használni (181. o.). Jó lett volna, ha az orosz ezredek erejének közlésekor kiderül, hogy a „sor" kifejezés hány katonát takar a korabeli terminológia szerint, illetve kérdéses, hogy a miskolci orosz helyőrségben tényleg volt-e cs. kir. zászlóalj is (mindkettő 184. o.). 1849. július 11-én már a harmadik és nem a második komáromi

[2] Utóbbi: *Neidhardt, Heinrich von* (valójában *P. K. Menykov*): Bericht über die Kriegsoperationen der russischen Truppen gegen ungarischen Rebellen im Jahre 1849. Berlin, 1851. Ezzel kapcsolatban lásd még *Rosonczy Ildikó:* Paszkevics tábornagy és a hadtörténész Menykov az 1849-es magyar hadjáratról. *Hadtörténelmi Közlemények,* 134. (2021) 2. sz. 349–381. o.

csatára került sor (190. o. 410. lábjegyzet). Végül: Christian Götz vezérőrnagy cs. kir. hadosztálya 1849. április 10-én Vácnál csak kb. 7000 fővel rendelkezhetett, nem pedig több mint 8250 fővel (202. o. 436. lábjegyzet).

A fentieket leszámítva a recenzens csak ajánlani tudja ezt a kiváló munkát mindenkinek, aki behatóbban meg akar ismerkedni az 1849. évi orosz inváziós hadsereg hadműveleteivel, azok hátterével, Paszkevics tábornaggyal, valamint felettesével, I. Miklós cárral.

Kemény Krisztián

KRÁMLI MIHÁLY

AZ OSZTRÁK–MAGYAR MONARCHIA CSATAHAJÓI, 1904–1914

(HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest, 2018. 398 o.
ISBN 978-963-7097-95-9)

Krámli Mihály az itt ismertetett kötetben az Osztrák–Magyar Monarchia haditengerészetének azt a sorsdöntő tíz évét vette górcső alá, amelynek eredményeképpen az államszövetség már önálló dreadnought csatahajóosztállyal (TEGETTHOFF-osztály) képviselhette tengeri érdekeit az I. világháború idején. A szerző mindjárt a könyvének első oldalán világossá teszi, hogy kutatási területe sem mentes a helytelen megállapításoktól, valamint a különféle legendáktól. A továbbiakban mindent megtesz annak érdekében, hogy az „ahogy valójában történt" rankei elvnek megfelelően mutassa be az osztrák–magyar hadihajóépítést az I. világháborút megelőző időszakban.

Az egyetemes történelmi áttekintés során Krámli a 19. század végétől kezdve veszi sorra a nagyhatalmi ambíciókat, összevetve az egyes nagyhatalmak haditengerészeti koncepcióit, illetve azok megvalósíthatóságát. Tömören, mégis informatív módon mutatja be a jelentős hatású admirálisokat és politikai vezetőket. A továbbiakban is egyetemes történeti látószögben vizsgálódik, amivel az osztrák–magyar flottaprogram megismerését és értékelését egyaránt jelentősen megkönnyíti. Kellő figyelmet kapott részéről az a sajátosság, amely szerint az Osztrák–Magyar Monarchia számára a fő vetélytárs – a fennálló katonai szövetség ellenére – mindvégig az olasz flotta volt, és a hajóépítési terveket is alapjaiban ez határozta meg. Ami az egyes országok haditengerészeti fejlesztéseit illeti, világossá válik, hogy a hadihajó-, majd a dreadnought-építést mindegyik tényleges vagy egykori tengeri hatalom ambicionálta. Közülük voltak, amelyek csak a tervezésig jutottak el (egyebek mellett Portugália, Hollandia), megint mások csak egyetlen egység vízre bocsátásáig (Spanyolország, Chile). Az Osztrák–Magyar Monarchia volt a nagyhatalmi rangsorban az utolsó – egészen pontosan a nyolcadik –, amelyik még önálló hadihajó-, majd dreadnought-osztályok

építésére gondolhatott. A szerző kutatásaiból megtudjuk, hogy a pénzügyi hátteret tekintve az államszövetség jelentős lemaradásban volt a hetedik helyen álló fő vetélytársától, Olaszországtól. Krámli figyelmét amellett, hogy az osztrák–magyar haditengerészet vezetésének minden érdemét részletesen taglalta, nem kerülték el az egyéb tényezők sem. Ilyen volt a dreadnought típusú csatahajóknak a Monarchia számára kedvező időben történő megjelenése, amely az összes meglévő egységet elavulttá tette, így a korábbi olasz fölény jelentősen csökkent.

Az Egyesült Államok haditengerészeti minisztere, Josephus Daniels (1913-tól 1921-ig töltötte be ezt a tisztséget) azt hangsúlyozta a dreadnought típusú hadihajók kapcsán, hogy azok „a legbonyolultabb gépészeti egységek a világon, amelyekkel kapcsolatban a tudatlanságnak már nincs helye”[1]. Krámli Mihály is az egykori miniszter megállapításával összhangban vizsgálta a századelő navalizmus szempontjából eseménydús éveit. A haditengerészet fejlődési sajátosságainak bemutatása során egyetlen fontos területet sem mellőzött. A fegyverek elhelyezésétől egészen a célzóberendezésekig valamennyi részegységet sorra veszi könyvében, majd – a korszakhatár kismérvű, de szükséges átlépése árán – arra is kitér, hogy ezek a részegységek az egyes haditengerészeteknél hogyan teljesítettek 1914 nyarától kezdve, immár háborús körülmények között. Arra a következtetésre jutott, hogy a meglévő hibák ellenére az osztály – és vele Bécs flottapolitikája – elérte célját, ugyanis a francia és angol egységekkel megerősített, nagy fölényben lévő olasz haditengerészet éppen a nem sokkal korábban hadrendbe állított dreadnought-osztály miatt nem bocsátkozott harcba az Adriai-tenger keleti partján állomásozó ellenfelével. Úgy is fogalmazhatunk tehát, hogy az Alfred von Tirpitz admirális által Nagy-Britannia ellenében kidolgozott rizikóelmélet végül az Osztrák–Magyar Monarchia részéről és Olaszország elrettentésének céljából lett sikeres.

A teljes mértékben indokolt terjedelmű, közel 100 oldalt kitevő nyitófejezetet követően kezdődik az osztrák–magyar haditengerészet kimerítő tárgyalása. A gazdag levéltári anyag felhasználásával készült további fejezetek kellő részletességgel és a súlypontok helyes kiválasztásával mutatják be az osztrák–magyar haditengerészet sorsdöntő tíz évét. Krámli Mihály nagy érdeme, hogy még olyan száraznak tűnő témát is olvasmányosan tárgyal, mint amilyen a leendő csatahajók fegyverzetéről folytatott vita volt. Könyvének e fejezeteiben sem feledkezik meg az összehasonlító elemzés fontosságáról: a gondolatmenet lezárása után sorra veszi, hogy az egyes nagyhatalmak flottafejlesztési programja miben tért el az osztrák–magyartól. E munkamódszer azt eredményezi, hogy az Olvasóban könnyen megmaradnak azok az összefüggések, amelyek nélkülözhetetlenek a téma megértéséhez. Kiemelkedő fontosságú a német haditengerészet vizsgálata, mivel Németországgal egyebek mellett ezen a területen is

[1] *Daniels, Josephus:* The Significance of Naval Preparedness. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science. Preparedness and America's International Program,* 66. (1916) July, 153. o.

olajozott együttműködés jött létre. Külön alfejezetben olvashatunk az osztrák–magyar fél számára igen hasznos Koudelka-misszióról, amely a fentebb leírt megállapítást igazolta. (Alfred von Koudelka fregattkapitány 1909 áprilisában a berlini Birodalmi Tengerészeti Hivatalba látogatott, ahol szigorúan titkos, a csatahajó-programmal kapcsolatos dokumentumokat bocsátottak a rendelkezésére.)

A szerző nem elégszik meg kizárólag a hadihajóosztályok bemutatásával, a társadalmi folyamatoknak is teret szentel. (Ezzel kapcsolatban az Osztrák Flottaegyesület ismertetésére hívjuk fel a figyelmet.) A politikai életben szükséges manőverekről is szó esik, hiszen az Osztrák–Magyar Monarchia duális felépítése mindenhol, így a haditengerészet fejlesztése terén is éreztette hatását. Krámli Mihály bemutatja, hogy a kezdeti nehézségek ellenére a haditengerészet fejlesztéséhez szükséges forrásoknak viszonylag könnyen lehetett támogatást szerezni. Az I. világháború előestéjére a haditengerészet már az államszövetség legnépszerűbb fegyvernemévé vált, ugyanis a fejlesztésével járó jelentős megrendeléseknek köszönhetően – gazdasági okokból – széleskörű konszenzus alakult ki. A magyar fél is nagy lehetőséget látott az egyre nagyobb volumenű hajóépítésben, s még a műszaki feltételek hiánya ellenére is arra törekedett, hogy abból minél nagyobb arányban részesüljön. A Tegetthoff-osztály hadihajóinak alkatrészeit – az elvárásokkal összhangban – közel 100%-ban az osztrák és a magyar ipar állította elő. Ennek a legfőbb hátránya a költségek emelkedése volt, ugyanakkor megvolt az az előnye, hogy a gyártókapacitás jelentősen növekedett.

Az egységek műszaki adatait az egyes hadihajóosztályokról szóló fejezetek végén egy részletes és jól áttekinthető táblázat tartalmazza. A sok hasznos információt felvonultató fogalomtárban viszont nem minden magyarázatot igénylő kifejezés kapott teret, az lehetett volna nagyobb terjedelmű is. A szöveg tagolásával kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy célszerűbb lett volna az „Osztrák–magyar nehézlövegek, lövegtornyok és tűzvezetés” című fejezetet előbbre helyezni, majd az I. világháború befejezésével lezárni a kötetet, hiszen az 1918-as év osztrák–magyar szempontból minden tekintetben korfordulónak minősült, s a fegyvernem megszűnését is jelentette. Világossá kell azonban tenni, hogy a kötet alapvetően hiánypótló jellege és fontossága az imént említett kisebb hiányosságokkal együtt sem lehet kérdéses.

Krámli Mihály nemcsak a kutatási területén belül, hanem azon túl is sok hasznos információval és érdekességgel látja el olvasóját, ami munkáját mind a korszak kutatói, mind a hadtörténelem iránt érdeklődők számára alapvető fontosságúvá avatja.[2]

Tóth Péter András

[2] Érdemes megemlíteni, hogy a kötet angol nyelven is napvilágot látott: Austro-Hungarian Battleships and Battleship Designs (1904–1914). Szeged, 2021.

TARTALOM

TANULMÁNYOK

B. SZABÓ JÁNOS – KÁRMÁN GÁBOR — Külföldi zsoldosok az erdélyi udvari hadakban 771

PETE LÁSZLÓ — A magyar légió a *brigantaggio* elleni harcokban 813

KRÁMLI MIHÁLY — A cs. és kir. Duna-flottilla 1915-ben 853

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

SÜLI ATTILA — Dercsényi László huszárkapitány visszaemlékezése 897

VÁNYAI MÁRTON — A szovjet 2. légi hadsereg harca a doni áttörés idején 951

MŰHELY

KOVÁCS ISTVÁN — Aki epizódszereplő volt egy filmben, s főszereplő a történelemben. A „kék tábornok” – Józef Haller 985

SZEMLE

BÁRÁNY ATTILA – PÓSÁN LÁSZLÓ (SZERK.) — Száműzetés, fogság, szabadulás a középkori és koraújkori Európában *(Ónadi Sándor)* 999

HARALD SKALA – RÉFI ATTILA — A Nádasdy-huszárok különös történetei a 18. századból *(Bálint Ferenc)* 1004

HERMANN RÓBERT – BONA GÁBOR – MOLNÁR ANDRÁS — A 47. honvédzászlóalj története, 1848–1849 *(Gulyás Adrienn)* 1006

ROSONCZY ILDIKÓ — A biztos győzelem tudatában. Miklós cár és fővezére az 1849-es magyar hadjáratról orosz levéltári források alapján *(Kemény Krisztián)* 1010

KRÁMLI MIHÁLY — Az Osztrák–Magyar Monarchia csatahajói, 1904–1914 *(Tóth Péter András)* 1016

TABLE OF CONTENTS

RESEARCH ARTICLES

JÁNOS B. SZABÓ – GÁBOR KÁRMÁN — Foreign Mercenaries in the Armies of Transylvanian Princes 771

LÁSZLÓ PETE — The Hungarian Legion in the Fights against the *Brigantaggio* 813

MIHÁLY KRÁMLI — The Imperial and Royal Danube Flotilla in 1915 853

SOURCE PUBLICATONS

ATTILA SÜLI — The Recollections of Hussar Captain László Dercsényi 897

MÁRTON VÁNYAI — The Fight of the Soviet 2nd Air Defence Army during the Breakthrough at the River Don 951

WORKSHOP

ISTVÁN KOVÁCS — The Man Who Was a Bit Player in a Film but a Main Character in History. The "Blue General" – Józef Haller 985

REVIEW

ATTILA BÁRÁNY – LÁSZLÓ PÓSÁN (EDS.) — Exile, Captivity, Release in Mediaeval and Early Modern Europe *(Sándor Ónadi)* 999

HARALD SKALA – ATTILA RÉFI — The Peculiar Stories of the Nádasdy Hussars from the 18th Century *(Ferenc Bálint)* 1004

RÓBERT HERMANN – GÁBOR BONA – ANDRÁS MOLNÁR — History of the 47th Honvéd Battalion, 1848–1849 *(Adrienn Gulyás)* 1006

ILDIKÓ ROSONCZY — Being Sure of Victory. Tsar Nicholas and His Supreme Commander on the 1849 Campaign against Hungary in the Light of Russian Archival Sources *(Krisztián Kemény)* 1010

MIHÁLY KRÁMLI — Austro-Hungarian Battleships, 1904–1914 *(Péter András Tóth)* 1016

INHALT

STUDIEN

JÁNOS B. SZABÓ – GÁBOR KÁRMÁN — Ausländische Söldner in den Heeren des Siebenbürgischen Hofes 771

LÁSZLÓ PETE — Die ungarische Legion im Kampf gegen das *Brigantaggio* 813

MIHÁLY KRÁMLI — Die k. und k. Donauflottille im Jahr 1915 853

QUELLENPUBLIKATIONEN

ATTILA SÜLI — Erinnerungen des Husarenkapitäns László Dercsényi 897

MÁRTON VÁNYAI — Der Kampf der sowjetischen 2. Luftwaffe zur Zeit der Donezbecken-Operation 951

WERKSTATT

ISTVÁN KOVÁCS — Nebenrolle in einem Film und Hauptrolle in der Geschichte. Der „blaue General" – Józef Haller 985

RUNDSCHAU

ATTILA BÁRÁNY – LÁSZLÓ PÓSÁN (HRSG.) — Exil, Gefangenschaft und Freilassung im Europa des Mittelalters und der Neuzeit *(Sándor Ónadi)* 999

HARALD SKALA – ATTILA RÉFI — Sonderbare Geschichten der Nádasdy-Husaren aus dem 18. Jahrhundert *(Ferenc Bálint)* 1004

RÓBERT HERMANN – GÁBOR BONA – ANDRÁS MOLNÁR — Die Geschichte des 47. Honved-Bataillons, 1848–1849 *(Adrienn Gulyás)* 1006

ILDIKÓ ROSONCZY — Im Glauben des sicheren Sieges. Zar Nikolaus und sein Generalissimus über den ungarischen Feldzug von 1849 im Spiegel russischer Archivquellen *(Krisztián Kemény)* 1010

MIHÁLY KRÁMLI — Die Schlachtschiffe der Österreichisch-Ungarischen Monarchie, 1904–1914 *(Péter András Tóth)* 1016

TABLE DES MATIERES

ÉTUDES

JÁNOS B. SZABÓ – GÁBOR KÁRMÁN — Mercenaires étrangers dans les armées de la cour de Transylvanie 771

LÁSZLÓ PETE — La légion hongroise dans les combats contre le *brigantaggio* 813

MIHÁLY KRÁMLI — La flottille danubienne impériale et royale en 1915 853

PUBLICATIONS DE SOURCE

ATTILA SÜLI — Les mémoires du capitaine de hussards László Dercsényi 897

MÁRTON VÁNYAI — Les combats de la 2e armée de l'air soviétique au moment de la percée du Don 951

ATELIER

ISTVÁN KOVÁCS — Second rôle dans un film et rôle principal dans l'histoire. Le « général bleu » – Józef Haller 985

REVUE

ATTILA BÁRÁNY – LÁSZLÓ PÓSÁN (EDS.) — Exil, captivité et libération dans l'Europe médiévale et de l'époque moderne antérieure *(Sándor Ónadi)* 999

HARALD SKALA – ATTILA RÉFI — Les histoires étranges des hussards Nádasdy du 18e siècle *(Ferenc Bálint)* 1004

RÓBERT HERMANN – GÁBOR BONA – ANDRÁS MOLNÁR — L'histoire du 47e bataillon de l'armée hongroise, 1848–1849 *(Adrienn Gulyás)* 1006

ILDIKÓ ROSONCZY — La certitude de la victoire. Le tsar Nicolas et son commandant en chef sur la campagne de Hongrie de 1849, d'après des sources d'archives russes *(Krisztián Kemény)* 1010

MIHÁLY KRÁMLI — Les cuirassés de la Monarchie austro-hongroise, 1904–1914 *(Péter András Tóth)* 1016

СОДЕРЖАНИЕ

ИССЛЕДОВАНИЯ

ЯНОШ Б. САБО – ГАБОР КАРМАН — Иностранные наемники в трансильванских придворных войсках 771

ЛАСЛО ПЕТЕ — Венгерский легион в боях против *бригантаджо* (разбой) 813

МИХАЙ КРАМЛИ — Императорская и королевская Дунайская флотилия в 1915-ом году 853

ПУБЛИКАЦИИ ИСТОЧНИКОВ

АТТИЛА ШУЛИ — Воспоминания гусарского капитана Ласло Дерченьи 897

МАРТОН ВАНЬЯИ — Сражение советской 2-ой воздушной армии во время донского прорыва 951

МАСТЕРСКАЯ

ИШТВАН КОВАЧ — Кто был эпизодическим персонажем в кино, и главным героем в истории. «Голубой генерал» – Йозеф Халлер 985

ОБЗОР

АТТИЛА БАРАНЬ – ЛАСЛО ПОШАН (ИЗД.) — Изгнание, плен, освобождение в средневековья и раннего Нового времени в Европе *(Шандор Оноди)* 999

ХАРАЛД ШКАЛА – АТТИЛА РЕФИ — Странные истории гусаров-Надащди из 18-ого века *(Ференц Балинт)* 1004

РОБЕРТ ХЕРМАНН – ГАБОР БОНА – АНДРАШ МОЛЬНАР — История 47-ого батальона гонведов, 1848–1849 гг. *(Адриенн Гуляш)* 1006

ИЛЬДИКО РОШОНЦЗИ — В сознании верной победы. Царь Николай и его главнокомандующий в венгерском военном походе в 1849-ом году на основе русских архивных источников *(Кристиан Кемень)* ... 1010

МИХАЙ КРАМЛИ — Линкоры. Боевые Корабли Австро-Венгерской Монархии, 1904–1914 *(Андраш Петер Тот)* 1016

ZRÍNYI KIADÓ

Tördelő: Teszár Edit

Nyomdai kivitelezés:
HM Zrínyi Térképészeti és Kommunikációs Szolgáltató
Közhasznú Nonprofit Korlátolt Felelősségű Társaság,
Kreatív Tervező és Sokszorosító Osztály
Felelős vezető: Pásztor Zoltán

MILITÄRGESCHICHTLICHE MITTEILUNGEN

Vierteljahresschrift des Instituts und Museums für Militärgeschichte

Gründungsjahr: 1888

Chefredakteur: László Pászti
Redakteur: Gréta Somogyi, Zsófia Medgyesy

Redaktionskomitee
János B. Szabó, Tibor Balla, Gábor Bona, Attila Bonhardt, Norbert C. Tóth, István Czigány, Tamás Csikány, Pál Germuska, Róbert Hermann (President), Csaba Horváth, Miklós Horváth, Gyula Kedves, József Kelenik, Katalin Mária Kincses, Gábor Kiss, Balázs Lázár, Ferenc Lenkefi, Kálmán Mészáros, Imre Okváth, Ferenc Pollmann, Gergely Pál Sallay, Péter Szabó, Sándor Szakály, Norbert Számvéber, László Töll, János Varga J., László Veszprémy

Beratungsausschuss
Gábor Ágoston, Tibor Hajdu, György Markó, Géza Pálffy, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš, Ferenc Tóth

Herausgegeben vom Institut und Museum für Militärgeschichte des Ministeriums für Landesverteidigung
1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2–4.
Postanschrift: Budapest, Pf. 7., H-1250.
Tel.: (36-1)-325-16-00, Fax: (36-1)-325-16-59

Redaktion und Verlagsbüro
1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2–4.
Postanschrift: Budapest, Pf. 7. H-1250.
Tel.: (36-1)-325-16-36

E-Mail-Adresse:
hadtortenelmi.kozlemenyek@gmail.com
Internetversion:
https://epa.oszk.hu/00000/00018

Abonnement
4000,- HUF/Jahr, 1000,- HUF/Vierteljahr

Vertrieb
Magyar Posta Rt.
Üzleti és Logisztikai Központ

Abonnement für das Ausland im Büro für Zeitungsabonnements
Hírlapterjesztési Központ
1. Orczy tér Budapest H-1089 Ungarn
Postanschrift: H-1900 Budapest,
E-Mail: hirlapelofizetes@posta.hu

ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКИЙ ВЕСТНИК

Поквартальный Журнал Института и Музея Военной Истории

Год основания: 1888

Главный редактор: Ласло Пасти
Редактор: Грета Шомоджи, Жофия Медьеши

Редакционная коллегия
Янош Б. Сабо, Тибор Балла, Габор Бона, Аттила Бонхардт, Норберт Ц. Тот, Иштван Цигань, Тамаш Чикань, Пал Гермушка, Роберт Херманн (председатель), Чаба Хорват, Миклош Хорват, Дюла Кедвеш, Йожеф Келеник, Каталин Мариа Кинчеш, Габор Кишш, Балаж Лазар, Ференц Ленкефи, Кальман Месарош, Имре Окватх, Ференц Поллманн, Гергей Пал Шаллаи, Петер Сабо, Шандор Сакай, Норберт Самвебер, Янош Й. Варга, Ласло Толл, Ласло Веспреми

Консультативный совет
Габор Агоштон, Тибор Хайду, Дьёрдь Марко, Геза Палфи, Имре Окватх, Эрвин А. Шмидл, Владимир Сегеш, Ференц Тот

Издает: Институт и Музей Военной Истории Министерства Обороны
1014 Будапешт I, площадь Капистран 2-4
Почтовый адрес: Будапешт П/я. 7. H-1250
Тел.: (36-1)-325-16-00, Факс: (36-1)-325-16-59

Редакция и Издательство
1014 Будапешт I, площадь Капистран 2-4
Почтовый адрес: Будапешт П/я. 7. H-1250
Тел.: (36-1)-325-16-36

Адрес E-Mail:
hadtortenelmi.kozlemenyek @gmail.com
Электронный вариант:
https://epa.oszk.hu/00000/00018

Абонементная плата по подписке
На 1 год 4000, на 1 квартал 1000 форинтов

Распространяет
Коммерческий и Логистический Центр А/О Венгерская Почта

Подписка за границей
В Бюро подписки на газеты
Hírlapterjesztési Központ
1. Orczy tér Budapest H-1089 Венгрия
Почтовый адрес: H-1900 Budapest,
e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu.

Ára: 1000,- Ft

E számunk tartalmából

„Végre keresztülment minden hadiszer és katona, ki a lábát bírta, és Bem előre, Déva fele sietett, hogy a szaladókat megállítsa. Valami ½ óra járásra a hídtól talált ő egy hosszú dombot, és azt választá állásnak. Nekünk lovasoknak el kellett az utat állani, a gyalogokat zászlójuk alá utasítani. Nem telt el ½ óra és 7 zászlóalj gyalog, 3 csapat lovas a dombgerincen fel volt állítva. A császáriak keresztüljöttek a hídon és bennünket megtámadtak, de a reggeli sok ágyúzás kifogyasztotta a löveteket, és Losenau, legjobb alezredesök elesett. Ezen utolsó álláson nem tartott a harc 1 óráig. Előbb balszárnyunk nyomta ellenét vissza, aztán a közép és végre mi a jobbszárnyon. A cs[ászáriak] már ekkor sietve mentek a hídra és onnan Szászváros fele. De a mi embereink is annyira fáradtak voltak, hogy üldözni őket nem bírták. A Würtenberg osztály egy dragonyos csapatot, mint beszélték, meglehetősen megcsépelt."

(Süli Attila)

„A szovjet 2. légi hadsereg harca az összeomló magyar 2. hadsereg ellen olyan dimenziója az eseményeknek, amely jellemzően csak néhány bekezdés erejéig, esetleg lábjegyzetekben nyert eddig létjogosultságot, saját jogán kevésbé, így pedig nehezebb meglátni a rendszert a működés mögött. Ezt a hiányt kísérlem meg pótolni *A Voronyezsi Front légierejének harctevékenysége az osztrogozsszk–roszszosi, a voronyezsi–kasztornojei, a harkovi- és a poltavai–szumi hadműveletekben, 1943. január–márciusban* címet viselő hadműveleti összefoglaló jelentés alapján, amely az Oroszországi Föderáció Védelmi Minisztériumának Központi Irattárában (CAMO) található. A hivatkozott dokumentum véglegesítésére 1943 novemberében került sor, ugyanakkor terjedelméből ítélve összeállítása heteket (akár hónapokat is) igénybe vehetett. A dokumentum két példányban készült (egyet kapott a hadműveleti osztály vezetője, egyet pedig az ügyiratgyűjtőbe helyeztek el), a jelentést Kozincev ezredes gépelte, és 1943. július 24-én készült el vele."

(Ványai Márton)

9 770017 650840 22004